

TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU İSYANLARI

Serhat USLU

Doktora Tezi

Tarih Ana Bilim Dalı

Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

2025

Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Serhat USLU

ORCID ID: 0000-0001-7922-8566

TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU İSYANLARI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM

ERZURUM – 2025

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU İSYANLARI"** adlı tezin/raporun **tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../.... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

14.03.2025

Serhat USLU

Aslı Islak İmzalıdır

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Serhat USLU tarafından hazırlanan “Eski Tunç Çağı'ndan Ege Göçleri'ne Kadar Anadolu İsyanları” başlıklı çalışması 14/03/2025 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı:	Prof.Dr. Mehmet IŞIKLI <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	İmza
Jüri Üyesi:	Doç.Dr. Yasin TOPALOĞLU <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	İmza
Jüri Üyesi:	Doç.Dr. Osman EMİR <i>KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ</i>	İmza
Jüri Üyesi:	Dr. Öğr. Üyesi Murat KILIÇ <i>ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ</i>	İmza
Jüri Üyesi (Danışman):	Prof.Dr. Süleyman ÇİĞDEM <i>ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ</i>	İmza

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

10/04/2025

İmza

Prof.Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
KISALTMALAR	VIII
TABLolar DİZİNİ	IX
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	X
HARİTALAR DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1
I. AMAÇ KAPSAM.....	5
II. YÖNTEM.....	5
III. ÖNEM	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1.TOPLUM KAVRAMI VE İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR	9
1.1.1.Birey.....	9
1.1.2.Toplumsal Grup	10
1.1.3.Toplum.....	11
1.1.4.Toplumsal Yapı.....	12
1.1.5.Toplumsal Değişme	13
1.1.6.Toplumsal Değişmeye Etki Eden Faktörler	14
1.1.6.1. Doğal Çevre.....	14
1.1.6.2. Mekân	15
1.1.6.3. Zaman	15
1.1.6.4. Nüfus, Göç ve Şehirleşme	16
1.1.6.5. Teknoloji ve Ekonomi	17
1.1.6.6. Kültür.....	18
1.1.6.7. Muhalefet.....	21
1.1.6.8. İş Birliği.....	25
1.2. İSYAN KAVRAMI	26
1.3. İSYAN İLE İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR.....	31
1.3.1. Toplumsal Hareket	31

1.3.2. Geleneksel Savaş	32
1.3.3. Düzensiz Savaş	34
1.3.4. İç Savaş	34
1.3.5. Darbe	36
1.3.6. İhtilâl ve Devrim	38
1.3.7. Direniş	40
1.4. İSYAN İLE İLİŞKİLİ KURAMLAR	41
1.4.1. Marxist Çatışma Kuramı	41
1.4.2. Kitle Kuramı	45
1.4.3. Sosyal Psikoloji Kuramı	47
1.4.4. Toplumsal Adaptasyon Kuramı	50
1.5. İSYANIN NEDENLERİ	51
1.5.1. Ekonomi	51
1.5.2. Din	52
1.5.3. Siyaset	54
1.5.4. Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik	62
1.6. İSYANIN DİNAMİKLERİ	66
1.6.1. Lider ve Liderlik	66
1.6.2. İsyancı ve İsyancı Grup	71
1.6.3. İdeoloji	74

İKİNCİ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞI'NA KADAR ANADOLU

2.1. PALEOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU	76
2.2. MEZOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU	78
2.3. NEOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU	79
2.4. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU İSYANLARI

3.1. ESKİ TUNÇ ÇAĞI'NDA İSYANLAR	90
3.1.1. AKKAD KRALLIĞI'NA KARŞI İTTİFAK VE İSYAN	95
3.2. ORTA TUNÇ ÇAĞI'NDA İSYANLAR	98
3.2.1. AŞŞUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ İSYANLARI	99

3.2.1.1. Şehir Devletlerinde Kime ve Hangi Sebepten Çıkışı Belirsiz İsyanlar.....	104
3.2.1.2. Şehir Devletlerinin İdari Yapısındaki Aksaklıktan Çıkan İsyanlar	106
3.2.1.3. Şehir Devletlerinin İttifakı ve Başka Bir Şehir Devletine İsyanı.....	108
3.2.2. KUŞŞARA KRALLIĞI İSYANLARI	112
3.2.3. ESKİ HİTİT KRALLIĞI İSYANLARI	118
3.2.3.1. I. Hattuşili	118
3.2.3.1.1. Askeri Seferler ve Vasal Şehir Devletlerinin İsyanları.....	119
3.2.3.1.2. Hanedan İçi İktidar Mücadeleleri ve İsyanlar.....	126
3.2.3.2. I. Murşili	136
3.2.3.2.1. Zalpa Şehrinde Prens Happi'nin İsyanı	136
3.2.3.2.2. I. Hantili'nin İsyanı ve I. Murşili'ye Yönelik Darbesi	138
3.2.3.3. Gasıp Krallar Yönetiminde İsyanlar ve Darbeler	139
3.2.3.4. Telipinuş	144
3.2.3.5. Hitit Tahtındaki Belirsizlikler ve Mücadeleler	148
3.2.3.5.1. I. Muwatalli'nin İktidar Mücadelesi İsyanı ve Darbesi	148
3.2.3.5.2. İktidar için İç Savaş Muva ve Kantuzilli'nin Çatışması	151
3.3.4. ORTA HİTİT KRALLIĞI İSYANLARI.....	152
3.3.4.1. I/II. Tutḫaliya.....	152
3.3.4.1.1. Arzawa Seferi ve Şeha Nehri Ülkesi İsyanı.....	153
3.3.4.1.2. Aššuwa Seferi ve Kukkulli İsyanı	155
3.3.4.1.3. Kaška İsyanları	158
3.3.4.1.4. Hatti Mitanni Gerilimi ve Işuwa Bölgesi'ndeki İsyan.....	159
3.3.4.2. I/II. Tutḫaliya ve I. Arnuwanda	162
3.3.4.2.1. Vasal Madduwatta'nın İsyanı ve Hititler Aleyhine Faaliyetleri	162
3.3.4.3. I. Arnuwanda	171
3.3.4.3.1. Madduwatta'nın Hititler Aleyhine Süregelen Eylemleri	172
3.3.4.3.2. Paḫḫuwa Şehri Vasalı Mita İsyanı.....	174
3.3.4.3.3. Kaška İsyanları	177
3.3.4.4. II/III. Tutḫaliya	179
3.3.4.4.1. Kaška İsyanları	181
3.3.4.4.2. Arzawalı Tarḫuntaradu İsyanı	182
3.3.4.5. II/III. Tutḫaliya ve I. Šuppiluliuma	184

3.3.4.5.1. Arzawalı Anzapahhaddu İsyanı	185
3.3. SON TUNÇ ÇAĞI'NDA İSYANLAR.....	187
3.3.1. HİTİT İMPARATORLUK ÇAĞI İSYANLARI	187
3.3.1.1. I. Šuppiluliuma	187
3.3.1.1.1. I. Šuppiluliuma'nın İsyanı ve Genç Tutḫaliya'ya Yönelik Darbesi	187
3.3.1.1.2. Išuwa Ayaklanması.....	190
3.3.1.2. II. Muršili.....	192
3.3.1.2.1. Kaška İsyanları	193
3.3.1.2.2. Arzawalı Kralı Uhhazit'in İsyanı.....	195
3.3.1.2.3. Šeha Nehri Ülkeli Manapa-Tarḫunta İsyanı	198
3.3.1.2.4. È.GAL.PAP ve Mira-Kuwaliya Kralı Mašḫuiluwa İsyanı	199
3.3.1.2.5. Kalašma Ülkesi İsyanı	202
3.3.1.3. II. Muwatalli	203
3.3.1.3.1. Kaška İsyanları	203
3.3.1.3.2. Millawanda'lı Piyamaradu İsyanı	206
3.3.1.3.3. Hanedanlıkta III. Ḫattušili ve Arma-Tarḫunta Çatışması.....	208
3.3.1.4. III. Muršili (Urḫi-Tešub)	211
3.3.1.4.1. III. Ḫattušili'nin İsyanı ve III. Muršili'ye Yönelik Darbesi	212
3.3.1.5. III. Ḫattušili	217
3.3.1.5.1. Millawanda'lı Piyamaradu'nun Hititler Aleyhine Süregelen Eylemleri...	218
3.3.1.6. III/IV. Tutḫaliya.....	223
3.3.1.6.1. Aşağı Ülke'de Lalanda İsyanı.....	223
3.3.1.6.2. Šeha Nehri Ülkeli Tarḫunnaradu İsyanı	225
3.3.1.6.3. Wiluša İsyanı ve Walmu'nun Tahtını Kaybetmesi.....	226
3.3.1.6.4. Kurunta'nın İsyanı, III/IV. Tutḫaliya ile İktidar Kavgası.....	227
3.3.1.7. III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma (Šuppiluliamma).....	231
3.3.2. EGE GÖÇLERİ	235
SONUÇ.....	238
KAYNAKLAR	244
HARİTALAR	263
FOTOĞRAFLAR.....	264
ÖZ GEÇMİŞ.....	280

ÖZET**DOKTORA TEZİ****TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU İSYANLARI****Serhat USLU****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM****2025, Sayfa: 280+XII****Jüri: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Başkan)****Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU****Doç. Dr. Osman EMİR****Dr. Öğr. Üyesi Murat KILIÇ**

Anadolu sahip olduğu stratejik konumu, iklimi, bitki örtüsü, akarsuları, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri sayesinde insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri adına son derece elverişli şartlar sunmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak bölge, Tarih Öncesi Çağlar'dan başlayarak farklı kültürel özellikler gösteren insan toplulukları tarafından birer yerleşim merkezi olarak seçilmiştir. Yerleşik hayata geçen bu topluluklar tarımın gelişmesi, teknoloji, ekonomi ve kültürel etkileşim gibi temel belirleyici faktörler sayesinde giderek bir toplum hâlini almışlardır. Köy, şehir ve devlet düzeyinde toplumsal ya da siyasi örgütlenmeler meydana getirmişlerdir. Böylelikle yöneten ve yönetilen ayrımı da ortaya çıkmıştır. Mevcut durumun sonucunda, bölge toplumları hem kendi aralarında hem de komşu bölgelerdeki toplumlarla çok yönlü ve karmaşık bir ilişki ağı oluşturmuştur. Bu ilişkinin bir yansıması olarak, tarih boyunca çıkarların karşılanması amacıyla farklı toplumsal ve siyasal çatışma türleri ortaya çıkmıştır. Tunç Çağı'yla birlikte yazılı kaynaklar artık Anadolu'daki bu çatışmalara dair ilk bilgileri belirtmeye başlamıştır. Kendini gösteren bu çatışmalar arasında isyanlar büyük bir yer tutmuştur. Bu kapsamda Akkad Kralı Naramsin'in sömürgecilik faaliyetlerine karşı Anadolu şehir devletlerinden krallarında dahil olduğu farklı bölgelerdeki kralların bir ittifak yaparak isyan etmeleri, Aşşurlu tüccarların yazışmalarında yer bulan ticari faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen isyanlara yönelik olaylar, Kuşşara Krallığı'nın Anadolu'da merkezi otoriteyi sağlamaya yönelik düzenlediği seferler sonucunda şehir devletlerinin ona karşı çıkardığı isyanlar, Hitit Devleti'nde taht kavgaları kapsamında çıkan isyanlar, bunun yanında Hitit vasalı toplumların çıkardığı isyanlar söz konusu olmuştur. Bu kapsamda isyanlar ve onunla ilişkili darbe, iç savaş, direniş gibi eylemlerin tarih ve sosyoloji açısından değerlendirilmesi de çalışmamızın temelini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Toplum, Çatışma, İsyen, Darbe, İç Savaş, Direniş.

ABSTRACT**PH. D. DISSERTATION****ANATOLIAN REVOLTS IN THE BRONZE AGE****Serhat USLU****Advisor: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM****2025, Pages: 280+XII****Jury: Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Chairman)****Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI****Assoc. Prof. Dr. Yasin TOPALOĞLU****Assoc. Prof. Dr. Osman EMİR****Assist. Prof. Dr. Murat KILIÇ**

Thanks to its strategic location, climate, vegetation, rivers, underground and aboveground riches, Anatolia has provided extremely favourable conditions for people to survive. As a result of this situation, the region has been chosen as a settlement center by human communities with different cultural characteristics starting from the Prehistoric Ages. These settled communities gradually became a society thanks to key determining factors such as the development of agriculture, technology, economy and cultural interaction. They created social or political organizations at the village, city and state levels. Thus, the distinction between the ruler and the ruled emerged. As a result, the societies of the region have developed a multifaceted and complex web of relationships both among themselves and with societies in neighbouring regions. As a reflection of this relationship, different types of social and political conflicts have emerged throughout history to fulfil interests. With the Bronze Age, written sources began to provide the first information about these conflicts in Anatolia. Among these conflicts, rebellions played a major role. In this context, the rebellion of the kings of different regions, including the kings of Anatolian city-states, against the colonization activities of the Akkadian King Naramsin, and the events regarding the rebellions that negatively affected the commercial activities of Aššūrian merchants in their correspondence, As a result of the campaigns organized by the Kingdom of Kuššara to ensure central authority in Anatolia, there were rebellions against it by city states, rebellions within the Hittite State within the scope of throne disputes, as well as rebellions by Hittite vassal societies. In this context, the evaluation of rebellions and related actions such as coups, civil wars and resistance in terms of history and sociology formed the basis of our study.

Keywords: Society, Conflict, Rebellion, Coup, Civil War, Resistance.

ÖNSÖZ

Tunç Çağı'nda Anadolu'da yaşanan isyanlar ve ilgili olaylar üzerine yapılan çalışmamızda, bu isyanların çok farklı kimliklerle kendini gösterdiği gözlemlenmiştir. Bunlara yönelik örnekler içinde; kendi aralarında çekişmeler yaşayan ancak Akkad gibi sömürgeci bir güce karşı ortak bir duruş sergileyerek isyan eden farklı bölgelerdeki şehir devletleri, ticari faaliyetlerini olumsuz etkileyen isyan gibi olaylara yazışmalarında yer vererek bunlara karşı önlem alınması için korku ve kaygı içinde birbirlerini uarmaya çalışan Aşşurlu tüccarlar; küçük bir şehir devletiyken kendine karşı isyan eden bütün şehir devletlerini hakimiyeti altına alan aynı zamanda Hitit Krallığı'nın temellerini atan Anitta ve Kuşşara Krallığı; Hitit tahtını ele geçirmek için hanedan mensupları olan baba-oğul, baba-kız, abi-kardeş, kardeş-kardeş ya da amca-yeğen arasındaki çatışmalara yönelik isyanlar; Hitit vasalı toplum liderlerinin Hititlere yönelik iki yüzlü politikaları yüzünden çıkan isyanlar; bir annenin isyan eden oğlunun bağışlanması için Hitit kralından talepte bulunması gibi olaylar sayılabilir.

Bu anlamda çalışmamızın ortaya koyulmasında üniversite hayatımın başlangıç yıllarından beri öğrencisi olduğum değerli danışman hocam Prof. Dr. Süleyman Çiğdem'e katkılarından, anlayışından ve üzerimdeki emeklerinden; kendisini doktora sürecinde tanıma imkânı bulduğum, değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Işıklı'ya fikirleri ve düşünceleri ile beni aydınlatmasından; yine üniversite hayatımın ilk yıllarından beri öğrencisi olduğum, değerli hocam Doç. Dr. Yasin Topaloğlu'na zaman zaman yaşadığım problemlerin giderilmesinde anlayışlı bir şekilde yaklaşmasından, her zaman yanımda olmasından, kendisinden çokça şey öğrenmemden ve üzerimdeki emeklerinden; değerli hocalarım Doç. Dr. Osman Emir ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Kılıç'a katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamızın yazılması sürecinde elinden gelen her türlü destekle yanımda olan sabrı ve anlayışı için aileme; yine elinden gelen her türlü destekle yanımda olan Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Çiçek'e ve arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

AHT	: The Aḫḫiyawa Texts.
AKT	: Ankara Kültepe Tabletleri, Ankaraner Kultepe-Texte.
CCT	: Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in The British Museum.
CTH	: Emanuel Laroche, Catalogue Des Textes Hittite, Klincksieck.
DS	: The Deeds of Šuppiluliuma as Told by his son.
EA	: The El-Amarna Letter.
FM	: Field Manual 3-05.130.
HKM	: Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük.
JP	: Joint Publication 1-02.
KTH	: J. Lewy, Die Kültepe-Texte aus der Sammlung Frida Hahn.
KTK	: Klinopisnye Teksty iz Kjul’Tepe.
LB	: Leiden, Sammlung Böhl, Teilweise Mitteilung.
PD	: E. F. Weidner, Politische Dokumente aus Kleinasien,
TDK	: Türk Dil Kurumu.

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Çeşitli Dillerde İsyan Anlamına Gelen Sözcükler ve Temel Anlamları.....29

Tablo 2: Tunç Çağı'nda Anadolu İsyanlarının Temel Bileşenleri239

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: CTH 311; Küçük Asya'da Naramsin	264
Fotoğraf 2: Kt g/t 35; Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektubu	264
Fotoğraf 3: CTH 1; Anitta'nın Metni	265
Fotoğraf 4: CTH 4; I. Hattuşili'nin Yıllıkları.....	265
Fotoğraf 5: CTH 6; I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi.....	266
Fotoğraf 6: CTH 5; I. Hattuşili'nin Fermanı.....	266
Fotoğraf 7: CTH 3; Zalpa Şehrine İsmine Veren Parçalar.....	267
Fotoğraf 8: CTH 19; Telipinuş'un Fermanı	267
Fotoğraf 9: CTH 251; İleri Gelenler İçin Talimatlar.....	268
Fotoğraf 10: CTH 271; Hanedan Veraseti İçin Talimatlar	268
Fotoğraf 11: CTH 211; Yıllıklardan Parçalar	269
Fotoğraf 12: CTH 75; II. Muwatalli ile Halepli Talmi-Şarrumma Antlaşması.....	269
Fotoğraf 13: CTH 142.2; I/II. Tuḫaliya'nın Yıllıkları.....	270
Fotoğraf 14: CTH 41; I/II. Tuḫaliya ile Kizzuwatna'lı Šunasura Antlaşması.....	270
Fotoğraf 15: AHT 3/CTH 147; Madduwatta'nın İddianamesi (Suçlanması).....	271
Fotoğraf 16: CTH 146; Paḫḫuwalı Mita'nın İddianamesi ve Bazı Anadolu Topluluklarının İleri Gelenleri ile Antlaşma	271
Fotoğraf 17: CTH 375; I. Arnuwanda ve Ašmunikkal'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na Duası	272
Fotoğraf 18: CTH 88; III. Hattuşili'nin Pirwa Ḫekuru'nun Vergiden Muaf Tutulmasına İlişkin Kararnamesi	272
Fotoğraf 19: HKM 14, 24; Maşat-Höyük'ten Hitit Çivi Yazılı Tabletler	273
Fotoğraf 20: DS/CTH 40; I. Šuppiluliuma'nın İcraatları	273
Fotoğraf 21: CTH 378; II. Murşili'nin Veba Duaları	274

Fotoğraf 22: AHT 1A-1B/CTH 61; Büyük Kral II. Muršili'nin On Yıllık Yıllığı.....	274
Fotoğraf 23: CTH 68; II. Muršili ile Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta Arasındaki Antlaşma	275
Fotoğraf 24: CTH 81; III. Hattušili'nin Savunmasını İçeren Hayat Hikayesi.....	275
Fotoğraf 25: AHT 7/CTH 191; Šeha Nehri Ülkesi'nden Manapa-Tarhunta'dan Hatti Kralına Mektup	276
Fotoğraf 26: AHT4/CTH 181; Tawagalawa Mektubu	276
Fotoğraf 27: CTH 192; III/IV. Tuḫaliya'dan, Kraliçe Puduhepa'ya Mektup	277
Fotoğraf 28: AHT11/CTH 211.4; Šeha Nehri Ülkesi Suçları	277
Fotoğraf 29: CTH 182; Kral III/IV. Tuḫaliya'dan Miralı Tarkašnawa'ya (Milawata Mektubu).....	278
Fotoğraf 30: III/IV. Tuḫaliya ile Tarhuntašša Kralı Kurunta Arasında Yapılan Antlaşmayı İçeren Tunç Tablet.....	278
Fotoğraf 31: CTH 124; Bir Kâtibin Bağlılık Yemini (Tagi-Šarruma?).....	279

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Tunç Çağı'nda Anadolu ve Çevresi	263
---	-----

GİRİŞ

Dünya yaşamın var olabilmesi için son derece elverişli şartlar sunan, üzerinde birbirinden eşsiz ve benzersiz son derece basit yapıya sahip olanından son derece karmaşık yapıya sahip olanına dek yüzbinlerce belki de milyonlarca canlıya ev sahipliği yapan şimdilik insanlığın bildiği tek mekândır. Ancak insan duyulara ve algılara sahip mevcut canlılar içinde kati suretle çok farklı bir statüdedir. O, diğer canlılar ile ortak yönlerini oluşturan beslenme, hareket etme ve duysal yetilerinin dışında farklı yetilere de sahiptir. Bunlar ise düşünme ve akıl yürütmedir. İnsan bunlar sayesinde düşüncelerini tutarlı bir şekilde mantık çerçevesi dahilinde düzenler ve ifade eder. Bu özellikler aynı zamanda onun yetileri arasında belirleyici ve önemli olanıdır (Cottingham, 2003, ss. 11-12).

Dünya üzerinde yaşayan tüm canlılar, yaşadıkları doğal çevrenin koşullarına uyum sağlamak için çaba göstermişlerdir. İnsan da diğer canlılar gibi doğal çevreye uyum sağlama çabası içinde olmuştur (Nirun, 1991, s. 3). Ancak insan; bahsi geçen yetilerinin sayesinde doğa ile girdiği, varlığını sürdürme konusunda verdiği mücadelede diğer canlılardan kati suretle farklı bir konumda yer almıştır. Bu mücadele kapsamında; insan ve doğa arasındaki karşılıklı etkileşim, insanın toplumsal ve tarihsel bir varlık olarak kendini göstermesi sonucunu doğurmuştur (Yaylagül, 2006, s. 7). Mevcut durum dahilinde doğal çevrenin; toplumsal hayatın ve onun ile bağlantılı olarak toplumsal yapının da ortaya çıkmasında da etkisinin olduğu görülür (Nirun, 1991, s. 3). Başka bir ifade ile insanların birbirleri ile etkileşime dayalı olarak ortaya koydukları ilişki ağı tarihi zaman zarfında farklı kimliğe bürünmüş, toplumsal yapıda da başkalaşma ya da farklılaşmalar şeklinde kendini göstermiştir. Bu da toplumsal değişimi gündeme getirmiştir (Okumuş, 2003, s. 21). Toplumda ortaya çıkan değişimler kendini uyum ve iş birliği yönünde gösterebildiği gibi uyuşmazlık ve çatışma yönünde de gösterebilmiştir (Topses & Topses, 2010, ss. 102-103). Öyle ki başkaldırı, isyan ya da çatışma şeklinde toplumsal hareketler tarihin ilk dönemlerinden beri farklı kimliklerde kendini göstermiştir. Bazen yönetenler arasındaki çatışmalar, bazen de yönetilenlerin toplum içindeki durumlarının etkisiyle ortaya çıkan bu direniş biçimleri, insan hayatında değişimlere yol açmış ve insanlık tarihinde etkili olmuştur. (Çetinkaya, 2008, s. 15). Bu çerçeve dahilinde bahsi geçen çatışma durumlarının yaşandığı coğrafyalar arasında çalışma sahamızı oluşturan Anadolu toprakları da yer almıştır.

Anadolu toprakları dünya üzerinde Asya-Avrupa kıtalarının birbirlerine en yakın derecede konumlandıkları bir bölgede bulunmaktadır (Özey, 2002, s. 1-2). Günümüzde Türkiye olarak adlandırılan bölge toprakları böylelikle iki kıtada birden varlık gösterip; İstanbul ve Çanakkale boğazları vasıtasıyla Avrupa'yı, Asya'ya bağlayan (Sagona & Zimansky, 2015, s. 1) bir köprü olmasının yanında aynı zamanda bir yerleşim merkezi de olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında, bölgenin yaşamaya olanak sağlayan coğrafi açıdan birçok elverişli koşula sahip olması etkili olmuştur (Macqueen, 2013, s. 11).

Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili olması; kıyı uygarlıklarının, Orta Anadolu'nun denizden 1000 m yükseklikte bir yayla görünümünde olması; bozkır uygarlıklarının, kuzey ve güneydeki sıra dağlar; batı kıyılarında bereketli vadi uygarlıklarının, kuzey ve güneydeki sıradağların dışında doğuda yüksek dağların ve güneydoğudaki Anti Torosların bulunduğu kapalı bölgeler; burada değişik uygarlıkların oluşmasına, doğudan batıya 1560 km uzunluğu; bazen duruma göre doğu bazen de batı dünyasına bağlı uygarlıkların doğmasına sebep olmuştur (Akurgal, 1984, s. 22). Anadolu topraklarının dağlık ve engebeli yüzey şekilleri aynı zamanda onun su kaynakları açısından da zengin olmasını sağlamıştır. Kışların uzun bir zamanı aldığı bu süreçte karla kaplı olan dağlar, bölge suyunun ana kaynağını oluşturmuştur. Eriyen karlar ve ilkbahar yağmurları Fırat, Dicle, Kura ve Aras başta olmak üzere, Yakındoğu'nun en önemli akarsularını beslemektedir (Sagona & Zimansky, 2015, ss. 3-4). Anadolu, dünya üzerinde Kuzey Yarım Küre'de, Ekvator ile Kuzey Kutbu arasında bir yerde bulunmaktadır (Kınal, 1987, s. 1). Bunun sonucunda subtropikal ve orta kuşak iklimlerin etkisi altında kalmaktadır. Denize olan uzaklık durumu (karasallık), dağların uzanış yönü ve yükselti de bölge iklim tiplerini etkileyerek onların çeşitlenmesine sebep olmuştur (Atalay, 2011, s. 10). Bu duruma paralel olarak bölge, bitki örtüsü ve hayvan potansiyeli açısından da zengin bir görünüm sergilemekte (Sagona & Zimansky, 2015, s. 1) çeşitli tarım ürünlerinin yetişmesine olanak sağlamaktadır (Kınal, 1987, s. 1).

Anadolu'nun kavimleri kendine çeken koşulları içinde bölge dağlarının mineral kaynakları açısından zengin bir potansiyele sahip olması onu ön plana çıkarmıştır (Macqueen, 2013, s. 14). Bu durumun ortaya çıkmasında bölgeden birçok fay hattının geçmesi sonucunda meydana gelen volkanik faaliyetler etkili olmuştur. Çünkü volkanik faaliyetlerin olduğu alanlarda mineralleşme söz konusudur. Anadolu, yakıt olarak kullanılmayan yer altı kaynakları açısından da Yakındoğu'nun diğer bölgelerine nazaran çok

daha varlıklı bir görünümde. Özellikle bölgenin iç ve doğu kısımları; Tarih Öncesi Çağlar'da büyük önem taşıyan obsidyen oluşumu açısından da zengindir. Anadolu, aynı zamanda bakır, demir, kurşun, gümüş ve altın açısından da geniş yataklara sahiptir (Sagona & Zimansky, 2015, ss. 3-4). Tarih boyunca birçok kavmin; göç ederken Anadolu'yu bir güzergâh olarak kullanmaları, Anadolu'nun bir nevi köprü vazifesi üstlenmesini kanıtlamaktadır. Çeşitli zamanlarda gerçekleştirilen göçler; Kafkaslar üzerinden Demirkapı, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Amanos ve Gülek Boğazlarının ortaya koyduğu geçitler vasıtasıyla sağlanmıştır (Kınal, 1987, s. 8). Bu duruma paralel olarak bölge aynı zamanda birçok yol şebekesine de ev sahipliği yapmaktadır. (Günaltay, 1987, ss. 45-47).

Anadolu, coğrafi konumuyla komşu coğrafyalara yerleşmiş toplumların farklı zamanlarda ve şekillerde birbirleri ilişki kurmalarına olanak sağlamıştır. Bu durumun sonucunda, bölgenin güneydoğusunda Eski Çağlar'da dünyanın tamamını temsil eden Eski Şark, batısında ise Akdeniz medeniyetlerinin olgunlaşmasını sağlayan Yunan ve Roma medeniyetlerinin şekillendiği Eski Garp dünyaları yer almıştır (Kınal, 1987, s. 1). Dolayısıyla bölge; tarihin başlangıcından bu yana Şark ile Garp olarak ifade edilen coğrafyalarda bulunan kavimlerin ve uygarlıkların kimi zaman savaş sahası hâline gelerek, (Ramsay, 1960, s. 23) saldırılarına uğramış kimi zamanda da bunların hakimiyetine girmiştir (Macqueen, 2013, s. 11). Yapılan bu mücadeleler sonucunda bölge üzerinden Şark'ın; dini, sanatı ve medeniyeti Yunanistan'a geçmiş Yunan medeniyeti de Makedonyalı İskender'in Şark'ta yaptığı fetihler sayesinde Asya'ya, hatta Hindistan'ın merkezine kadar etki göstermiştir (Ramsay, 1960, s. 23).

Anadolu, Tarih Öncesi (Prehistorik) Çağlar'dan, günümüzün de bir kısmını oluşturduğu Tarihî Çağlar'da bile binlerce yıldır birçok çeşitli topluma ve onların meydana getirdiği birçok çeşitli uygarlığa ev sahipliği yapmış, yapmakta ve kuvvetle muhtemel de günümüz dünyasının genel durumuna göre de yapmaya devam edecek, belki de kati suretle önemini hiç kaybetmeyerek insan topluluklarının daima ilgisini çekecektir. Anadolu'nun bahsi geçen stratejik konumu, bu bölgede yaşayan toplumların hem kendi aralarında hem de komşu bölgelerdeki toplumlarla yoğun bir etkileşim içinde bulunmalarını sağlamıştır. Bu etkileşim, grup, toplum ve devlet gibi farklı örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasına ve çok yönlü ilişki ağlarının gelişmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu bölgelerdeki toplumlar, teknoloji, kültür ve ekonomi gibi alanlarda önemli kazanımlar elde etmiş olsalar da bu, her zaman bir huzur ortamının olduğu anlamına gelmemiştir. Buralarda yaşayan

toplumlar, zaman zaman siyasi ve ekonomik çıkarları doğrultusunda farklı türlerde çatışma içine girmişlerdir. Bu durumun yansıması olarak, Anadolu tarihi, çeşitli dönemlerde, farklı topluluklar arasında ve farklı nedenlere dayanan isyan örnekleriyle dolu olmuştur. Bu isyanlardan birkaçını sıralamak imkân dahilindedir:

Eski Çağ Tarihi; Akkad Kralı Naramsin'in Anadolu'ya düzenlediği sefer sırasında, Anadolu'daki şehir devletlerinin de dahil olduğu bir ittifak oluşturularak ona karşı isyan etmişlerdir (CTH 311; Von Volkert, 2006, s. 73; Güterbock, 1938, s. 69, Soysal, 2015, 258). Hitit Kralı I. Hattuşili (MÖ 1650-1620) döneminde, veraset konusunda hanedan üyeleriyle I. Hattuşili arasında yaşanan anlaşmazlıklar taht kavgalarına yol açmış, bu kavgalar da isyanlara sebep olmuştur (CTH 6; Beckman, 2000, ss. 79-81; Alp, 2002, ss. 65-69; Ünal, 2002, ss. 65-69). Perslerin Batı Anadolu'ya hâkim olmasının ardından, merkezini Miletos'un oluşturduğu Ionia Bölgesi'nde, MÖ 500 civarında Pers egemenliğine karşı bir isyan patlak vermiştir (Tekin, 2007, ss. 56-61). Anadolu'da Roma hâkimiyetinin sürdüğü dönemde, Helenistik Dönem krallıklarından Pontos Kralı VI. Mithradates Eupator (MÖ 120-63), Romalılardan bıkmış olan Anadolu halkının bir anlamda temsilcisi olarak Roma'ya karşı isyan başlatmış ve Roma ile farklı dönemlerde bir dizi savaş yapmıştır (Ergin, 2013, ss. 71-85; Tekin, 2008, ss. 213-215).

Orta Çağ Tarihi; Doğu Roma İmparatorluğu döneminde, MÖ 532 yılında İstanbul'da gerçekleşen Nika İsyanı, İmparator Justinianos'a ve halk arasında nefret uyandıran hükümetin uygulamalarına karşı, birbirinden farklı gruplar olan yeşiller ve maviler tarafından birleşilerek yapılmıştır (Vasiliev, 2015, ss. 189-190; Ostrogorsky, 2006, ss. 66-67). Anadolu Selçuklu Devleti döneminde, Baba İshak adlı Türkmen şeyhi, dinî ve ideolojik bazı fikirler doğrultusunda büyük bir halk kitlesi toplayarak bir isyan başlatmıştır (Ocak, 1991, ss. 368-369). Osmanlı Devleti döneminde, Osmanlı fakih ve mutasavvıfı Şeyh Bedrettin, kendi dinî ve ideolojik görüşlerini yaymak amacıyla Türkmenleri hedef alarak 1413-1420 yılları arasında bir isyan hareketine öncülük etmiştir (Uzunçarşılı, 1988, ss. 360-367). Yakın Çağ; Türkiye Cumhuriyeti döneminde, cumhuriyet devrimlerine karşı gibi görünse de İngilizlerin bölgedeki çıkarları doğrultusunda ve kışkırtmalarıyla Şeyh Sait ve adamları tarafından 1925 yılında gerçekleştirilen isyanlar yaşanmıştır (Ertan, 2011, ss. 175-177).

I. AMAÇ KAPSAM

İsyan kavramı içeriği bakımından oldukça geniş ve kapsamlıdır. Bu kapsamı; genel anlamda, isyan kavramı ve onun tanımı ile ilişkili olarak diğer kavramlar, isyan ile karıştırılan ya da karıştırılması muhtemelen olan benzer kavramlar, isyanın çıkış sebepleri, yine isyana yönelik çeşitli kuramlar ve sınıflandırmalar oluşturmaktadır. Mevcut durum çerçevesinde isyan kavramına yönelik bahsi geçen konuların Tunç Çağı Anadolu toplumları ve onların oluşturduğu uygarlıklar açısından; toplum, kültür, siyaset ve ekonomi gibi alanlarda ne ifade ettiğinin değerlendirilmesi çalışmamızın amacını oluşturmuştur. Dönem itibarıyla bölgede yaşanan isyanlar ele alınırken, konunun daha iyi anlaşılması adına, gerektiği durumlarda Mısır ve Mezopotamya gibi komşu bölgelerde gerçekleşen olaylara da değinilmiştir. Bununla birlikte Eski Çağ Tarihi açısından, Anadolu'daki isyanlara yönelik bilgilere yalnızca çivi yazılı belgeler sayesinde ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda, Anadolu ile ilgili ilk çivi yazılı belgelerin ortaya çıktığı Eski Tunç Çağı'nın üçüncü safhasından başlayarak, MÖ yaklaşık 1200'lerdeki Ege Göçlerine kadar olan dönem, çalışmamızın kapsamını oluşturmuştur (Memiş, 2017, s. 21, 140; Dinçol, 1982, ss. 18-19).

II. YÖNTEM

Çalışmamız, konusu itibarıyla tarih biliminin yanı sıra diğer birçok sosyal bilimi de ilgilendirmiştir. Sosyal bilimlere mensup araştırmacıların toplumsal dünyadaki sorulara yanıt bulmak için araştırma yaptıkları (Neuman, 2014, ss. 2-3) hesaba katılırsa çalışmamızda kullanılan yöntemde “sosyal araştırma yöntemleri” kapsamında “nitel araştırma yöntemleri” olmuştur. Nitel araştırma yöntemleri, sosyal dünyanın sayılarla ifade edilemeyen yönlerini anlamaya yönelik bir yaklaşımı ifade eder (Dikeçligil, 2017, ss. 28-29; Neuman, 2014, ss. 21-22). Nitel araştırmaların edindiği temel amaç olgu ve olayları ortaya koyarak bunların nedenlerini açıklamaktır (Aslan & Güzel, 2018, s. 44).

Çalışmamızda, nitel araştırma yöntemleri kapsamında, nitel veri toplama tekniklerinden biri olan “tarihsel karşılaştırmalı araştırma yöntemlerine” değinmek gerekir. Bu yöntem aynı zamanda “tarihsel sosyoloji” biliminin de kullandığı yöntemdir. Bu yöntem tarihe ait verileri sosyolojik örnekler ve kuramlar ile birlikte ele alıp, bunları bir sentez hâlinde ortaya koyarak, geçmişi anlamlı ve açıklanabilir bir hâle getiren tarihçilik şeklidir (Mariampolski & Hughes, 1978, ss. 104-105; Neuman, 2014, s. 620). Tarihsel

karşılaştırılmalı araştırma yönteminde araştırmacılar bir veya daha fazla tarihsel dönem ve kültür üzerinde yoğunlaşarak bunların toplumsal yaşam açısından çeşitli yönlerini ortaya koymaya çalışır. Bununla birlikte böyle bir araştırma, kuram ile veri toplamayı birleştirir. Ortaya çıkan duruma göre araştırmacı basit olarak araştırma konusuna en uygun olabilecek soruyla çalışmasına başlar sonrasında araştırma sürecinde bunu daha kompleks hâle getirir. Bunu yaparken de çoğunlukla kanıtların karışımı olarak nitelendirilebilecek kaynaklara yönelir. Bunlar arasında var olan istatistikler, belgeler (gazeteler, kitaplar, fotoğraflar, günlükler ve haritalar gibi) gözlemler ve görüşmeler bulunur. Bu yöntem aynı zamanda; incelemeci, tanımlayıcı ya da açıklayıcı olabilmekle birlikte bunların harmanlanması olarak ta görülebilir (Neuman, 2014, s. 71). Bununla birlikte, tarih biliminin diğer birçok bilim dalının katkısı ve desteğiyle şekillendiği (Togan, 1985, s. 19) göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamızda özellikle sosyoloji bilimi başta olmak üzere felsefe, psikoloji, ekonomi, siyaset, diplomasi, coğrafya, etnografya, antropoloji, arkeoloji, nümizmatik, epigrafi, papiroloji, sicillografi, heraldik, kronoloji, tarihi coğrafya ve sanat tarihi gibi birçok bilim dalının katkısının olduğunu da vurgulamak gerekir. Ortaya koyulan çerçeve dahilinde çalışmamızda yöntem olarak şu adımlar izlenmiştir.

İlk aşamada isyan kavramının kapsamını oluşturan konulara yönelik aşağıdaki gibi sorular sorulmuştur:

- İsyan kavramı nasıl tanımlanabilir?
- İsyan ile ilişkili ve benzer kavramlar nelerdir?
- İsyanların sebepleri nelerdir?
- İsyan ile ilişkili kuramlar nelerdir?

Bu sorulara cevap bulmak amacıyla kapsamlı bir literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, akademik anlamda makale, tez ve kitap gibi her türlü kaynaktan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bu sayede çalışmamızın kavramsal ve kuramsal çerçeve bölümü oluşturulmuştur.

İkinci aşamada Tunç Çağı'nda Anadolu'da yaşanan isyanların hangileri olduğu konusu üzerinde odaklanılarak buna yönelik aşağıdaki gibi sorular sorulmuştur:

- Anadolu toplumlarında görülen isyanlar hangileridir?
- Anadolu isyanlarının etkilediği diğer olaylar nelerdir?

Tunç Çağı Anadolu'sunda yaşanan isyanlara ilişkin sorulara cevap ararken, bu döneme ait bilgilerin ancak yazılı belgelerle ortaya konulabildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda, birinci elden yazılı kaynaklardan yararlanılması gereği doğmuştur. Böylelikle, bölgedeki isyanlar hakkında çok daha detaylı bilgilere ulaşma imkânı sağlanmıştır. Konuyla ilgili kapsamlı bir literatür çalışması yapılmış; makale, tez ve kitap gibi akademik kaynaklardan elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Bu sayede de çalışmamızın alan bölümü oluşturulmuştur.

Son olarak kavramsal ve kuramsal çerçevede sorulan sorular birlikte değerlendirilerek aşağıdaki gibi soruların cevaplarının verilmesine çalışılmıştır:

- Anadolu toplumlarını isyana sevk eden nedenler nelerdir?
- Anadolu isyanlarının sonuçları nelerdir?
- Anadolu isyanlarının bölge tarihinin şekillenmesindeki etkileri nelerdir?

Bu son aşamada sorulan soruların cevaplarının alınmasına yönelik çalışmamızın kavramsal ve kuramsal çevrede elde edilen veriler ile alan kısmında elde edilen veriler birlikte değerlendirilerek çıkarımlara¹ gidilmiştir.

III. ÖNEM

Çalışmamızın temel anlamda “tarihi” olduğu kadar “tarihsel sosyoloji” kimliği gösterdiğini de söylemek mümkündür. Öyle ki çalışmamızın kapsadığı zaman dilimi olan Tunç Çağı'ndaki Anadolu toplumlarının isyanları onun tarihsel kısmını oluşturuyorken özel anlamda bu toplumlarda görülen isyan ve ona yönelik olayların toplum temelinde değerlendirilmesi ise sosyoloji kısmını oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda çalışmamızın önemini de ortaya koymuştur.

Tarihsel sosyolojinin ne anlam ifade ettiğine yönelik birkaç görüşü ele almak çalışmamızın öneminin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bu doğrultuda Theda Skocpol, “tarihsel sosyolojiyi büyük ölçekli toplumsal yapılarda meydana gelen değişim süreçlerinin, doğasını ve etkilerini anlamaya çalışan bu doğrultuda sürekli olarak yenilenen bir araştırma

¹ Çıkarım, “verilmiş bir ya da daha çok önermeden sonuç çıkarma edimidir. Doğruluğu; doğrudan doğruya bilinmeyen bir önermenin, doğru olarak kabul edilmiş olan başka önermelerle bağlantısına dayanarak doğruluğunu çıkarma işlemidir” (Akarsu, 1998, s. 45).

geleneği olarak nitelendirmiştir” (Skocpol, 1999, s. 7). Elisabeth Özdalga, “tarihsel sosyolojinin tarih ve sosyoloji bilimlerinin ortak girişimi olduğunu bunun onların ayrı ifade ettiklerinden çok daha fazlasını ifade ettiğini belirtmiştir” (Özdalga, 2011, s. 9). Bu çerçeve dahilinde tarihsel sosyoloji, Tunç Çağı’nda Anadolu insanların kurduğu ilişkilerden doğan isyanlara, günümüz insanların penceresinden bakmaya olanak tanımış; bu sayede bölgedeki isyanların geçmişten bugüne değişen ve değişmeyen yönleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Kavramlar ve kuramlar bilimsel bir çalışmanın olmazsa olmazıdır. Bunlar olmadığı takdirde onu sağlam temellere oturtmak mümkün değildir. (Akarsu, 1998, ss. 120-121; Demir & Acar, 2005, s. 234). Bu kapsamda çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi adına konumuzla ilişkili olan ya da olabilecek çeşitli kavramların ve kuramların ne anlam ifade ettiğinin ortaya koyulması gerekir.

1.1.TOPLUM KAVRAMI VE İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Toplumu, insanların bir arada yaşamasına olanak sağlayan kurallar, normlar ve değerler temeli üzerinde yükselen bir yapı olarak nitelemek gerekir. Ancak bu yapı, zaman zaman bireyler veya gruplar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına engel olamaz. Bu bağlamda çatışma toplumsal yapının bir parçası olarak değişim ve dönüşüm süreçlerini başlatabilir. İsyanlarda bu süreçleri başlatabilen eylemlerdir. Çünkü isyanlarda mevcut düzene karşı güçlü ve ortak bir tepkiyi temsil eder. Bu türden çatışmaya yönelik tepkilerin daha iyi anlaşılabilmesi adına toplumla ilişkili temel kavramların ne anlam ifade ettiğini belirtmek gerekir.

1.1.1.Birey

Toplum bireyler ve bireylerin oluşturduğu gruplardan meydana gelir (Ergun, 1995, ss. 12-13). Bu doğrultuda birey “toplumu oluşturan insanlardan her biri” olarak kendini gösterir (Hançerlioğlu, 1976, s. 181). İnsan, birey olarak ancak toplumsal ilişkileriyle var olur. Bireysiz toplum olamayacağı gibi toplumsuz da birey olamaz (Hançerlioğlu, 1979, s. 329). Bireyler toplum içinde sürdürdüğü ilişkiler ile anlam kazansa da ondan (Demir & Acar, 2005, s. 60), bağımsız, anlamlı ve kendi şahsi tercihlerine göre hareket eden özerk varlıklardır (Heywood, 2017, ss. 32-33). Bireylerin dünyayı algılama şekilleri kişiseldir. Bu durumun ortaya çıkmasında onların içinde bulunduğu sosyal ve fiziki çevreleri, fizyolojik yapıları, sahip oldukları amaçları, psikolojik geçmişe bağlı olarak edinilen tecrübeleri etkili olan faktörlerdir. Her ne kadar böyle bir durum olsa da bireylerin dünyayı algılamalarında ortak yönlerde bulunur. Bunlar arasında herkesin; birbirine benzer sinir sistemine, aşağı yukarı belirli isteklere ve çözülmesi gereken ortak problemlere sahip

olmaları yer alır. Bu doğrultuda belirli bir kültür grubuna dahil bireylerin neredeyse istek ve ihtiyaçlarının aynı olması bunun yanı sıra fiziki ve sosyal çevrelerinin birbirine benzemesi, aynı öğrenme tecrübelerine sahip olmaları beraberinde onların düşünce dünyalarının da büyük oranda birbirleri ile aynı olmasına sebebiyet vermiştir (Krech, Crutchfield & Ballachey, 1970, ss. 25-27).

1.1.2.Toplumsal Grup

Toplumsal anlamda gruplar; “ortak bir amaç, bir gereksinim, bir inanç çevresinde iki ya da daha fazla insanın karşılıklı ilişkilerde bulunması ile oluşur” (İçli, 2008, s. 66). Tarih boyunca ve tarih öncesi dönemlerde, ne kadar geriye gidilirse gidilsin, insanların grup ya da gruplar hâlinde yaşadığı görülür (Ergun, 1995, s. 12). İnsanların gruplar hâlinde varlık gösterdiği bu yerler dünya üzerinde milyonların yaşadığı büyük şehirler olabileceği gibi dünyanın en ücra yerlerindeki yerleşim birimleri de olabilir. Bunların en küçüğünden en büyüğüne kadar hepsinde, insanların birlikte yaşadıkları bir yaşam şekli ortaya koydukları görülür (Wells, 1972, s. 72). Bu anlamda toplumsal yaşamın en önemli öğelerinden birisi gruplardır (İçli, 2008, s. 66).

İnsanları gruplar hâlinde birlikte yaşamaya sevk eden belirleyici neden ise onun doğa üzerinde, doğaya karşı yürütmüş olduğu mücadeledir (Ergun, 1995, s. 12). İnsanlar doğanın zorlu koşullarına karşı beslenme, barınma, korunma ve güvenlik şeklindeki temel gereksinimlerini sağlamak amacıyla iş birliği ve dayanışma içine girmişlerdir (Yaylagül, 2006, s. 7). Bununla birlikte aynı coğrafya koşullarında yaşamak insanların yaşama verdikleri anlam, üretilen maddi manevi değerler ve ortak amaçlar yine toplumu oluşturan üyeleri yan yana getiren başka nedenler olmuştur (Topses & Topses, 2010, s. 102). Mevcut durum insanlar arasında toplum, ekonomi, politika, düşünce ve dil gibi alanlarda çok yönlü ilişki ağını da beraberinde getirmiştir (Yaylagül, 2006, s. 7). Bu doğrultuda insanlar; karşılıklı ve daimî olarak meydana gelen etkileşimler sonucunda zamanla, giderek bahsi geçen ve benzerlerine yönelik alanlarda yeni yaşam biçimleri, yeni siyasi yapılar, yeni yönetim biçimleri, yeni hukuk kuralları, yeni üretim biçimleri, yeni kültürel ve sosyal değerler meydana getirmişlerdir (Topses & Topses, 2010, s. 175).

Her çeşit insan topluluğu toplumsal grup değildir. Geçici toplanmalar ve toplumsal kategoriler, toplumsal grup sayılmaz. Toplumsal gruplar, ortak hedefler doğrultusunda,

toplumsal normlara, yararlarla ve değerlere uygun olarak, karşılıklı roller üstlenen kişilerden oluşur ve belirli bir yapıya sahiptir. Bu yapı içinde roller ve statüler sistemi bulunur. Her toplumsal grup, yapısal ve işlevsel bir birleşimdir. Toplumsal gruba üye kişiler, ortak bir kültür ve tarihle bağlantılıdır ve buna göre örgütlenme² gerçekleştirirler. Bu nedenle, her sosyal grubun aidiyet duygusuna dayalı psikolojik bir boyutu da vardır (Ergun, 1995, ss. 12-13). Gruplar politik anlamda ortak bir otoriteye tabii olup kendilerini, çevredeki diğer gruplardan ayıran kimliklerinin de farkındadırlar (Giddens, 2012, s. 1075).

1.1.3.Toplum

Toplum, “sosyal gereksinimlerini karşılamak için etkileşim içinde olan ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın meydana getirdiği bir birliktelik” olarak tanımlanabilir (Fichter, 2011, s. 73). Toplum; doğa ile insan, insan ile insan ilişkilerinin meydana getirdiği bir süreçtir (İçli, 2008, s. 41). Toplumlar kimi zaman avcı ve toplayıcı toplumlar gibi birkaç düzineden fazla olmayan insandan oluşan küçük bir birlikteliği ifade ederken kimi zamanda sayıları milyonu bulan insandan oluşan büyük birliktelikleri ifade eder (Wells, 1972, s. 73). Toplum kavramının bazen iki farklı anlamda kullanılması karışıklığa neden olabilmektedir. Bunlardan ilkinde toplum kavramı en büyük sosyal grubu ifade etmek için kullanılır. Burada toplum; grup üyeliklerine dayanan, politik olarak örgütlenmiş en geniş birliği temsil eder. Köy, klan ve millet gibi organizasyonlar bu anlamda gösterilebilir. İkincisinde ise toplum kavramı; bu büyük grup içerisindeki üyeliği çoğu zaman isteğe bağlı olan, kulüp, loca, lonca, dostluk ve dayanışma dernekleri gibi birlikleri belirtmek için kullanılır (Wells, 1972, s. 73).

Toplum olarak nitelendirilen örgütlenmelerin sergilediği özelliklerden başlıca olanları şu şekilde belirtilebilir: Toplum, toplam nüfus şeklinde kendisini gösterebilir. Toplumdaki kişiler, demografik bir birim oluşturarak ortak bir coğrafi mekânda varlık

² Organizasyon kelimesi Batı dillerinde yer edinen bir kelime olmakla birlikte bunun Türkçe’deki karşılığı ise örgüt, örgütlenme kelimeleri ile kendini göstermiştir. Bununla birlikte yine teşkilat kelimesi de bu anlamda kullanılan kelimeler içinde olmuştur. Örgütlenme kelimesinin ne anlam ifade ettiğine yönelik tanımlardan birkaçı şunlardır: “Başka bireylerle bir araya gelerek grup halinde çaba, bilgi ve yeteneklerini birleştirmeleri yoluyla gerçekleştirmelerini mümkün kılan bir iş bölümü ve koordinasyon sistemi, düzen veya yapı. Bir birimin faaliyetlerini sürekli, düzenli ve uyumlu hale getirmek için alt birimler arasında sistemli ve planlı bir düzenek kurulması. Düzenleme organize etme. Bir amacın gerçekleşmesi için mevcut imkanların, parasal veya fiziksel kaynakların düzenlenip, söz konusu amaca hizmet eder duruma getirilmesi.” (Usta, 2017, s. 3; Yıldız, 2013, s. 216; Şimşek & Çelik, 2015, s. 18; Demir & Acar; 2005, s. 309).

gösterir (Tezcan, 2011, s. 19). Ancak insanlar bir arada olsalar bile temel anlamda bir amaca sahip değillerse toplum niteliği taşımazlar. Çünkü toplum hayatı, insanların belirli bir amaç etrafında birleşmesinin sonucudur. Toplumsal hayatın gerçekliği iki veya daha çok insanın şuurlu karşılıklı ilişkilerine dayanır (Günay, 2012, s. 19). Toplum, işlevsel olarak farklılık gösteren temel gruplardan oluşan kültürel açıdan benzerlik gösteren grupların toplamıdır. Toplumu meydana getiren insanlar arasında birbirleri ile yürütmüş oldukları sistemli ve karşılıklı ilişki durumu söz konusudur. Toplum varlığı ile çeşitli işlevleri de yerine getirir. Bunlardan başlıca olanları şu şekilde ifade etmek mümkündür: Toplum insanları belli bir yerde ve zamanda bir araya getirir. Kişiler arasında sistematik ve yeterli iletişim araçları sağlar. Dil ve ortak simgeler vasıtasıyla bireylerin birbirlerini anlamasını sağlar. Toplum, üyelerinin benimsediği ortak davranış kalıplarını korur ve geliştirir (Tezcan, 2011, s. 19, 21).

1.1.4. Toplumsal Yapı

Toplum beraberinde toplumsal yapı veya düzeni de getirmiştir. Toplumsal yapı her şeyden önce yerleşik düzene geçmiş insan toplulukları ve toplumlar için kullanılır. Bu kapsamda; ilkel toplumsal birimler olarak kabul edilen klanlar, aşiretler ve kentler, ilkel komünal, köleci, feodal, Asya tipi üretim biçimi, kapitalist, sosyalist toplumlar birer toplumsal yapı örneği sergileyebilirler (Topses & Topses, 2010, s. 120). Toplumsal yaşam rastlantısal bir şekilde ilerlemez. Faaliyetlerimizin büyük bir bölümü yapılaşmış olarak tekrar eden bir düzen içinde örgütlenir (Giddens, 2012, s. 1076). Bu anlamda toplumsal yapı kavramı ile “toplumu oluşturan başlıca bileşenler, bu bileşenlerin toplumun bütünü içindeki yerleri, aralarındaki ilişkiler ve işleyişlerindeki düzenlilikler” anlaşılmalıdır (Ozankaya, 1991, s. 175). Toplumsal yapının bileşenleri arasında karşılıklı bir uyum söz konusudur. Bu duruma paralel olarak farklı kimlikteki ya da birbiri ile ilgisiz olan düzenlerin gelişi güzel bir şekilde birlikte varlık gösteremeyeceği anlaşılabılır. Örneğin; dinsel hukuk ile kadın erkek eşitliğinin, ileri bilim ve uygulamaları ile yağmur duasının birlikte var olamayacakları ve uyumsuz olacakları görülür (Ozankaya, 1991, s. 175).

Toplumların, toplumsal yapı niteliklerini; yerleşme biçimleri, nüfus özellikleri, toplumsal ilişkilerinin türleri; buna bağlı olarak ta oluşan kişilik türleri, gruplar ve çeşitleri, gruplara egemen olan değer yargıları ve kültür unsurları belirler (Günay, 2012, ss. 25). Bir yapıyı oluşturan bileşenlerin farklı niteliklere sahip olması bunlar arasındaki ilişki

biçimlerinin kendine özgü şekillerde ortaya çıkmasına değişik toplumsal yapıların ortaya çıkmasına yol açar. Örneğin; farklı ülkelerin toplumsal yapısını oluşturan bileşenler arasındaki ilişkiler de doğal olarak farklılık gösterir. Bu nedenle ülkelerin aile, eğitim, ekonomi gibi kurumları; köy, kent yerleşimleri, yapısal özellik farklarına bağlı olarak birbirinden farklı işleyiş sergiler (İçli, 2008, s. 89). Toplumsal yapı kavramında yer alan yapı kavramı özellikle anlam bakımından her ne kadar durağanlığı, kuralları, biçimi ve belli bir oluşumu ortaya koysa da (Erdoğan, 2011, s. 71) aksine bu yapı durağan değil, değişkendir ve değişime açıktır (Topses & Topses, 2010, s. 103). İnsanların karşılıklı ve daimî etkileşimleri zaman içinde; yeni, değerler, anlamlar, normlar, kurallar ve yönetim biçimleri meydana getirmiştir. Başka bir deyişle, insanların karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri süreç içinde evrilmemiş, bu durum toplumsal yapıda ortaya çıkan farklılaşmalarla birlikte toplumsal değişime yol açmıştır (Kaya, 2013, s. 40).

1.1.5. Toplumsal Değişme

Toplumsal değişme kavramının ne anlam ifade ettiğinin anlaşılabilmesi öncelikle değişim kavramının ne ifade ettiğini ortaya koymak gerekir. Değişme kısaca, “önceki bir durum veya var oluş tarzındaki çeşitlenmeler” olarak tanımlanabilir (Fichter, 2011, s. 166). Belirli bir dönemde; doğada, toplumda ve insanda gözlenen değişiklikler ve farklılaşmalar “değişime” kavramıyla ifade edilir. Değişim, hangi güçlerin etkisinde olursa olsun, tarih boyunca daima var olmuştur. Hızlı ya da yavaş, değişimin olmadığı bir dönem yoktur (Kaya, 2013, s. 36). Değişim aslına bakılırsa hiçbir doğrultu ifade etmeyen bir kavram olup ileriye doğru veya geriye doğru olabilir. Burada sistem başlangıçtaki hâlinden farklı bir biçime dönüşür (Tezcan, 2011, ss. 200-201). Bu kapsamda toplumsal değişme; “toplumsal yapıyı meydana getiren bireyler, gruplar, etnik topluluklar, inanç toplulukları, statü grupları, sınıflar, toplumsal cinsiyetler gibi öğeler arasındaki sistemli ilişkiler bütününe meydana gelen dönüşümler” olarak tanımlanmıştır (Alpkaya, 2017, s. 7). Toplumsal değişme toplumun her katmanında veya her bileşeninde aynı hızda ve zamanda gerçekleşmez (Kaya, 2013, s. 44). Toplumların varlıklarını sürdürebilmesi için bu dönüşüme uyum sağlamaları gerekir (Kalaycıoğlu, 2013, s. 7).

1.1.6. Toplumsal Değişmeye Etki Eden Faktörler

Toplumsal değişme, toplumsal yaşama hükmeden birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkmış bir süreçtir. Aynı anda birçok faktör değişmeye yol açabilir. Ya da bir faktörün hazırladığı durum, sonraki bir faktörün katkısıyla değişme şeklinde kendini gösterebilir. Böylelikle değişimde, faktörlerin oynadığı rolde göreceli bir hal alır. Bu kapsamda değişimin; çok yönlü, birbirinden farklı faktörlerin etkisinde olduğunu kabul etmek yerinde olacaktır. Çünkü sebebi ne olursa olsun, birbirini tamamlayan çok sayıda faktörün bir araya gelmesiyle arzu edilen veya edilmeyen toplumsal değişim gerçekleşir (Kaya, 2013, s. 45). Mevcut durum dahilinde her ne kadar toplumsal değişmeye etki eden ya da edebilen bütün faktörlerin neler olduğunu belirtmek, bunları kesin bir şekilde sınıflandırmak imkân dahilinde değilse de bunların birbirleri ile ilişkili olanlarından başlıca olabilenleri sıralamak mümkündür.

1.1.6.1. Doğal Çevre

Doğal çevre başka bir deyişle fiziki çevre denilince; “insanın varlığından ve eyleminden bağımsız olarak, kendiliğinden değişen ve çeşitli şekillerde doğal olarak varlık gösteren iklim, mevsim değişiklikleri, fırtınalar, su dağılımı, deniz akıntıları, su akımları, çekim olayları, depremler, hayvanlar ve bitkiler alemi” anlaşılmalıdır (Sorokin, 1994, s. 104). İnsanın yaşadığı ve yerleştiği doğal çevre diğer canlıların olduğu gibi insan yaşamını ve faaliyetlerini de etkiler (Yazıcı & Koca, 2018, s. 7). Bu kapsamda coğrafya toplumsal yapı ve değişme üzerinde olumlu ya da olumsuz doğrultuda etkide bulunabilir. Bir bölgenin doğal çevresinin ortaya koyduğu şartlar orada yaşayan toplumun; üretim araçlarına, ticaret ve sanayisine, ekonomisine, yerleşme biçimlerine, örgütlenmesine, yönetim şekillerine, toplumsal değerlerine, komşuluk ilişkilerine etkide bulunur. Ayrıca toplumların diğer toplumlar ile olan ilişkileri, dünya tarihi üzerindeki etkileri ve rolleri de yaşadıkları coğrafya (jeopolitik) ile doğrudan ilişkilidir (Yaka, 2011, s. 72). Bununla birlikte doğal çevrede meydana gelen doğal felaketlerde toplumların üzerinde çeşitli şekillerde değişimlere yol açmaktadır. Doğal afetler, özellikler ile nüfus hareketlerine (göçler gibi) yol açarak toplumları etkiler ve değişme yaratır (Yaka, 2011, s. 74).

Doğal çevrenin insan hayatı üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Ancak her olayı çevresel faktörlerle açıklamaya çalışmakta doğru değildir. İnsan; bitkiler ve hayvanlar gibi çevresine pasif kalmaz, aksine doğayla mücadele ederek onu değiştirmeye ve isteklerine göre şekillendirmeye çalışır (Tanoğlu, 1966, s. 7; Cevizci, 1999, s. 223). Öyle ki insan aklı ve onun ortaya koyduğu teknikleri kullanarak yaşadığı doğal çevre üzerinde büyük ölçüde değişiklikler meydana getirebilmektedir (Doğanay, 1993, s. 21). Bu anlamda insan, yarattığı teknolojiyle doğal çevrenin ortaya koyduğu şartları kendi lehine çevirebilmektedir (Yaka, 2011, s. 73). Dağları tüneller vasıtasıyla aşması, çöllerde yer yer tarıma elverişli alanlar oluşturması, yerleşmeye hiç uygun değilmiş gibi görünen bölgeleri yerleşilebilir hale getirmesi gibi faaliyetler bu durumun birer örnekleridir (Doğanay, 1993, s. 21). Ancak yine de insanlar coğrafi şartlara bağımlıdırlar, onlar üzerinde mutlak bir egemenlikleri söz konusu değildir. Her şeye rağmen doğal unsurlar, insanın lehine de aleyhine de olsa yaşamın ayrılmaz parçası sayılmaktadır. Kaldı ki üretimde kullanılan hammaddelerin en büyük kaynağı da yine doğadır (Yaka, 2011, s. 73).

1.1.6.2.Mekân

“Mekân” insanın sosyal varlık alanını belirleyen önemli ilkelere dendir. Toplumsal olay ve olgular mekândan ayrı olarak düşünülemez (Okumuş, 2003, s. 27). Çünkü coğrafi çevre insanların ya da doğanın etkisiyle sürekli değişmektedir. Kültürel çevrede davranışları büyük ölçüde etkilerken davranışlarda kültürel çevreyi etkiler (İçli, 2008, s. 143). Toplumsal değişme kapsamında mekân, arazi, başka bir ifade ile toplumun ikamet yeri gerçek anlamda etkili olabilmektedir. Mekân, toplumsal olay ve olguları belirlemede iki türlü rol oynar. Bunlardan biri, insanın, toplumsal grup veya toplumların mutlaka bir fizikî ve coğrafi çevrede yaşamak zorunluluğundan doğan çevre-mekân etkisi, diğeri ise insanın ve insan topluluklarının üzerinde yaşadıkları mekâna verdikleri anlam dolayısıyla ortaya çıkan belirleyici yönüdür (Okumuş, 2003, s. 27).

1.1.6.3. Zaman

Zaman, değişimin başladığı ve geliştiği bir süreci içermesi nedeniyle değişim için gerekli bir öğedir (İçli, 2008, s. 143). Zaman; toplumsal olay ve olgular kapsamında, mekândan ayrı olarak düşünülemez (Okumuş, 2003, s. 27). Geçmişte varlıkları tarıma bağlı

uygarlıklar bu doğrultu da faaliyetlerini düzenli bir şekilde gerçekleştirmek adına zaman denen kavramı eşit parçalara bölmüşler ve onlardan; yıl, mevsim, ay, hafta, gün, saat, dakika, saniye gibi zaman birimleri oluşturmuşlar bunları ölçmek için de araçlar ortaya koymuşlardır. Bunlar günümüz insanları tarafından hazır bulunarak geçmişte olduğu gibi günümüz insanları da yaşamlarını zamana göre düzenlemişlerdir (Tezcan, 2011, s. 204). Buna göre zamanın bizzat toplumun bir ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu anlamda mekân gibi zamanda insanın tarihsel ve toplumsal varlık alanını belirleyen başlıca faktörlerden biridir. Zaman, içinde olayların gerçekleştiği, insanın eylemlerini yaptığı ve değişimin meydana geldiği bir kavramdır. İnsanın davranışları, insanın başarıları ve başarısızlıkları, zamanın geçmiş-şimdi-gelecek şeklinde üç boyutunun içinde gerçekleşmektedir. Toplumsal değişim de zaman içinde gerçekleşir (Okumuş, 2003, s. 28).

1.1.6.4. Nüfus, Göç ve Şehirleşme

Nüfus; “bir şehir, bölge, ülke veya benzeri bir başka yerleşim biriminde yaşayan insan sayısı” olarak tanımlanmıştır (Demir & Acar, 2005, s. 302). Toplum niceliksel yönü ile belirli sayıdaki bireyin başka bir söyleyişle de nüfusun, bir arada ve bir mekânda yaşamasını zorunlu kılar. Nüfus, toplumsal ilişkilere bağlı olarak toplumsal kurumların, normların, değerlerin ve örgütlenmelerin oluşumunda; toplum içi ve toplumlar arası rekabet ile çatışmalarda birinci derecede rol oynar. Bu çerçevede toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel olgular da nüfus miktarına göre biçimlenir. Nüfus; sürekli değişerek, artarak eksilerek, yer değiştirerek sabit olmayan bir değerdedir (Yaka, 2011, s. 75). Nüfus sayısında veya büyüme oranında meydana gelen her ciddi artış ya da azalış, toplumsal hayatı olumlu veya olumsuz etkiler (Özer, 2002, s. 719).

Göç; “bir yerleşim biriminden, gruptan ya da belli bir siyasal sınırı olan toprak parçasından başka bir birime doğru kısmen sürekli, birey veya kitle hareketi” olarak tanımlanmıştır. Nüfus hareketleri olan iç ve dış göçler zorunlu (güdümlü) göçlerdir (Yaka, 2011, s. 78). Bununla birlikte “bir ülkenin içinde kalmak şartıyla meydana gelen nüfus hareketine iç göç; nüfusun ülke sınırları dışına akmasına dış göç denir” (Demir & Acar, 2005, s. 170). Oldukça fazla büyüyen bir nüfusun kaynak talebinin karşılanması mümkün değildir. Tarihi süreç içinde sıkça rastlanılan kitlesel göçler sonucunda kültürel yayılma, bazen de savaşlar yoluyla göçmenler, diğer toplumların nüfus bölgelerini işgal edebilirler. Ya da kaynak kıtlığı toplumun kendi içinde toplumsal dağınıklığa ve

çatışmaya sebebiyet verebilir (Özer, 2002, s. 719). Ayrıca bir toplumda nüfusun çok yavaş büyümesi ya da düşüşü, neslin tükenmesi gibi ciddi bir tehlike ile o toplumu karşı karşıya bırakabilir (Sezal, 2002, ss. 719-720). Göç, sadece insanların yer değiştirmesi değildir. Göç aynı zamanda toplumsal değişimi hızlandıran ve toplumsal ile bireysel hayatta değişikliklere neden olan bir toplumsal olaydır. Göç sayesinde bir bölgedeki bilgi, yöntem, teknik, düşünce ve inançlar başka bölgelere ve insanlara aktarılır. Bu durum, kültürleşme ve kültürlenme olgularını ortaya çıkarır. Toplumsal ve kültürel ilişkilerde, yapısal birçok değişikliğin ortaya çıkmasına yol açar (Yaka, 2011, s. 78).

Şehirleşme; “sanayileşmenin işgücünü çekmesi, tarımsal üretimin de fazla nüfus itmesi sonucu, nüfusun kırsal alandan şehir merkezlerine doğru akmasını” ifade eder. Aynı zamanda da “nüfusun kitlesel boyutlarda kentlere akın etmesiyle ortaya çıkan sosyolojik bir olgu” belirtir (Demir & Acar, 2005, s. 237). Belirgin bir olay ya da durum olarak göç, şehirlerin oluşumuna ve sanayileşmenin ortaya çıkması ile kendini göstermiştir. Sanayileşmeyle doğrudan bağlantılı olan şehirleşme, modernleşen toplumlar da sosyal değişimin önemli bir sebebi olarak öne çıkmıştır. Şehirlerin oluşumu ve şehirleşme; göç, gelenek, kültürel yapı, siyasal durum ve din gibi unsurlarla ilişkili olup toplumsal değişimi hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilme gücüne sahiptir (Okumuş, 2003, s. 30).

1.1.6.5. Teknoloji ve Ekonomi

Teknoloji, “insanın maddi çevresini denetlemek ve değiştirmek amacıyla geliştirdiği araç-gereçlerde bunlara ilişkin bilgilerin tümü; üretim sürecinde yer alan her türlü alet, araç-gereç ve makineler ile bunların mal ve hizmet üretiminde istihdam ile ilgili bilgiler bütünü; belli bir kullanım değeri üretebilmek için gerekli olan yöntem ve tekniklerin tümü” gibi anlamları ifade eder (Demir & Acar, 2005, s. 399). Teknoloji ile ilişkili olan keşif ve icat (buluş) şeklindeki unsurlarda göz önünde bulundurulmalıdır. Keşif; “var olan gerçekliğin, farklı ya da yeni bir yönünün fark edilmesidir” (Özer, 2002, ss. 722-723). Bu kapsamda ilk insanların kendilerini korumak, barınmak ve beslenmek için doğada bulunan taş, ağaç ya da hayvandan elde ettikleri birtakım malzemeler ile ilkel bir şekilde icat ettikleri araç-gereçler teknoloji alanında ortaya koyulmuş gelişmelerin ilk unsurlarını oluşturur (Okumuş 2003, s. 32).

Teknoloji toplumsal değişmeye süreklilik özelliği ile etki eden bir faktördür. Teknolojik ilerlemeler toplumsal değişmeye hız kazandırmış, toplumlar bir bakıma yeniden yapılandırılmıştır (Kaya, 2013, s. 51). Teknolojik gelişmeler; toplumsal yapıda, toplumsal hayatın pek çok yönünde önemli ve köklü değişiklikler getirmiş, getirmeye devam etmektedir (Okumuş, 2003, s. 33). Teknoloji ortaya koyduğu gelişmelerle toplumsal kuramlarda da değişmelere yol açarken, kuramlardaki değişmeler de teknolojik değişiklikler yaratmaktadır (Kaya, 2013, s. 52). Modern toplumun oluşumunda sosyal, ekonomik, politik, dini, bilimsel ve teknolojik devrimler dizisi önemli rol oynamıştır. Bu değişimde teknolojik gelişmelerin yeri büyük bir öneme sahiptir (Kaya, 2013, s. 51). Bilim teknoloji ve ekonomi arasında, birbirine bağlı ve art arda olmak üzere çok yakın bir ilişki vardır (Yaka, 2011, s. 82). Toplumsal değişimin önemli etkenlerinden biri de ekonomi olarak zikredilebilir (Okumuş, 2003, s. 31).

Ekonomi, “üretim ve tüketim faaliyetlerinin iç içe geçtiği, doğal kaynaklar, beşerî kaynaklar, üretim araçları ve temel ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan fiziksel ve sosyal kaynaklar ile iktisadi hayatı düzenleyen üretici veya yönetici tüm birimlerin toplamını” ifade eder (Demir & Acar, 2005, ss. 120-121). Teknolojinin gelişmesi, yeni ekonomi ve karmaşık toplum türlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Teknoloji, bilimin pratiğidir; yaşama yansıyan, onu kolaylaştıran bir maddi araçtır (Yaka 2011, s. 82).

1.1.6.6. Kültür

Kültür, birçok farklı anlam taşıdığı için tanımlanması zor bir kavramdır (Bahar, 2009, ss. 53-54). Yine de “kültürün insan yapısı olduğunu, insanın yaptığı her şeyin kültürün bir parçası olduğunu” belirtmek imkân dahilindedir. İnsan doğası gereği toplumsal bir varlıktır. Aynı zamanda birer üretici, yaratıcı ve toplam sosyo-kültürel sistemin ürünüdür (Fichter, 2001, ss. 130-131). Yerel ve küresel faktörler kültürün oluşmasında ve değişiminde rol oynamaktadır (Bahar, 2009, s. 53). Kültür değişim ilişkisi denildiğinde toplumsal değişimin kültürel faktörleri anlaşılmalıdır (Okumuş, 2003, s. 31). Bunlar esas olarak toplumsal yapının manevi boyutunu oluşturan değerleri, ideolojileri kapsayan faktörlerdir (Yaka, 2011, s. 91).

Toplumsal Değerler ve İdeoloji: Toplumsal değerler; “bir grup veya toplumca onaylanan, yerleşmiş, kökleşmiş, genelleşmiş ve aynı zamanda kaynaklık yapan inançlar, düşünceler ve yargılardır” (Yaka, 2011, s. 91). İdeoloji, birçok anlamı içermesi nedeniyle ona yönelik ortak bir tanım yapılmasını zorlaştırır. Bunun temel sebepleri, ideolojinin anlam ve işlevlerinin farklı kuramsal yaklaşımlara göre değişmesi, siyasal yan anlamlarının bulunması ve günlük hayatta çeşitlilik gösteren kullanımıdır (Atılğan & Aytekin, 2014, s. 287). Yine de ideoloji kavramını çeşitli yönlerden birlikteliği vurgulayan şu şekilde tanımlamak mümkündür: İdeoloji, “toplumda benzer koşulları paylaşanların, bu koşullardan doğan ortak gereksinmelerini karşılayan, kendi içinde tutarlı inanç sistemleridir” (Kışlalı, 1987, s. 98).

İdeolojiler belirli değerlere dayanır. Başka bir ifade ile ideolojilerin temelinde belirli değerler bulunur. Değerler ile ideolojiler birbirini tamamlar. Hem değerler hem de ideolojiler ulusal ve evrensel seviyede kendini gösterir (Yaka, 2011, s. 93). Toplumda farklı nedenlerle zaman içinde değerler ve ideolojiler değişir. Çünkü yargılar ve değerler, maddi ve sosyal yaşamın yanı sıra inanç ve düşüncenin soyut ürünleridir. Bu bağlamda, sanayileşme, kentleşme ve demografik hareketler gibi teknik, ekonomik ve maddi değişim süreçleri insan ilişkilerinde, bireylerin tutumlarında ve nihayetinde değer yargılarında önemli farklılıklar yaratır. Ayrıca, kültürel yayılma arttıkça, değerler bundan etkilenir (Yaka, 2011, s. 94).

Din: Din, kültür ile yakın ilişki sergileyen önemli bir değişim faktörüdür (Okumuş, 2003, s. 32). Din, insan faaliyetlerinin önemli bir yönü olmakla birlikte, tanımlanması güç bir kavramdır. Doğaüstü güçlere inanan sistemler tüm toplumlarda vardır. Ancak, bu sistemler o kadar çeşitlidir ki, birinin kavramlarıyla yapılan tanım, diğerlerine uymamaktadır. Bu çerçevede din için kullanılabilecek belki de en uygun ifade onun, “doğa üstüne olan inanç ve onu izleyen zihni tutum ve davranış şekillerinden meydana geldiğidir” (Wells, 1972, s. 108). Bu kapsamda hemen her toplumun bir inanca sahip olması, dinin önemini net bir şekilde ortaya koyar. Din, kutsalları ve koyduğu kuralların içsel yaptırımlarıyla toplumsal yaşamı biçimlendirme ve yönlendirme açısından büyük bir güce sahiptir (Kaya, 2013, s. 48).

Din; sorguya, eleştiriye kapalı, mevcut olanı koruma veya muhafazakarlık gibi değişime dirençli bir duruş sergiliyorsa da kendi mesajlarını yaymak, toplumsal

kurumlara nüfuz etmek ve yeni kurallar getirmek amacı taşır. Bu kapsamda din her koşulda yeni bir toplumsal yapı ortaya koyma iddiası açısından toplumsal değişim için önemli bir faktör olarak ortaya çıkar (Kaya, 2013, s. 51). Din bu anlamda toplumun yaşamına ekonomiden siyasete kadar çeşitli açılardan etkide bulunur (Tezcan, 2011, s. 211). Din, toplum yaşamı içinde tutucu ya da ilerletici bir güç olabilir. Kimi dinsel inanç ve pratik biçimleri, geleneksel değer ve törenlere bağlılık üzerinde durarak, değişimi frenleyici bir rol oynamıştır (Giddens, 2012, s. 79). Nedeni ve ortaya çıkış biçimi ne olursa olsun, toplumdaki yeni bir din veya mezhep; ulusal ve evrensel düzeyde yeni felsefi ve politik düşünce akımları, toplumsal kurumlarda ve örgütlerde paralel değişimlere yol açar. Değerlerin değişmesi, sosyal yapının ve yaşantıların tamamen değişmesi anlamına gelir (Yaka, 2011, s. 94).

Liderler ve Toplumsal Hareketler: Kültür ve onun ile ilişkili olan ideoloji (Okumuş, 2003, s. 32) aynı zamanda liderler ile de ilişkilidir (Kaya, 2013, s. 89). Bu doğrultuda toplumsal değişmeye etki eden faktörler arasında liderlerin de yerleştirilmesi gerekir (Giddens, 2012, s. 80). Lider kavramı geniş anlamı ile, “ünü, gücü, toplumsal davranışı başlatan, başkalarını yöneten, örgütleyen ya da denetleyen kişidir.” Dar anlamda ise “bir toplumsal kümede inandırıcı yetenekleri ve üyelerin gönüllü benimsemeleri dolayısıyla öncülük eden kişidir” (Kaya, 2013, s. 78). Karizma kavramı; “lideri diğer insanlardan farklılaştırdığına inanılan, çalışılarak kazanılmayan yaratılıştan gelen olağan üstü özellikleri” ifade eder (Demir & Acar, 2005, s. 230). Toplum içinde ortaya çıkan karizmatik şahsiyetler ve dahi kişiler toplumsal değişimde önemli bir etkendirler (Tezcan, 2011, s. 213). Liderlerin tek tek dünya tarihini şekillendirmede büyük etkileri olduğu bilinir. Büyük dini şahsiyetler, Julius Caesar gibi askeri ve siyasal liderler, Isaac Newton gibi bilim ve felsefede yenilik getirenler bu etkiyi anlamak için yeterlidir (Okumuş, 2003, s. 34). Tüm toplumsal hareketlerin ve siyasal hareketlerin başlatılması için liderlere ihtiyaç vardır (Bass & Bass, 2008, s. 11). Toplumsal hareket kavramını genel olarak “bir parçası olduğu toplumdaki değişmeyi özendirmeye ya da değişmeye direnme amacına yönelik kolektif bir çaba” olarak tanımlamak mümkündür (Bottomore, 1987, s. 22). Toplumsal hareketi başlatan liderlerin sahip oldukları ya da olması gereken özellikleri, toplumu etkileyebilme gücüne sahip olup olmadıklarıyla yakından ilişkilidir (Kaya, 2013, s. 79).

Siyaset ve Siyasal Örgütlenme: Siyaset ve siyasal örgütlenme toplumsal değişimde önemli bir role sahiptir. Çeşitli siyasal özneler; lordlar, krallar, ağalar, hükûmetler, askeri güçler ve buna bağlı olarak çeşitli sosyal gruplar, askerî hareketler, darbeler, toplumun gidişatını hem etkileyebilir hem de toplumsal değişimde etkin rol oynayabilir (Okumuş, 2003, s. 34).

1.1.6.7. Muhalefet

Toplumsal değişimin önemli bir faktörü de ideoloji, inanç, düşünce, din ve umutla yakından ilişkili olan muhalefet veya mücadeledir. Muhalefet bu anlamda iki şekilde kendini gösterir. Bunlardan bir tanesi rekabet veya barışçıl mücadeledir. Diğeri ise çatışma veya savaştır. Bu unsurlar toplumsal değişimin iradi faktörleri içerisinde yer almaktadır (Okumuş, 2003, s. 29).

Rekabet: Rekabet kavram olarak; “aynı anda faaliyet gösteren rakipler arasında, kazancı maksimize etmek amacıyla yapılan yarışma” anlamına gelir (Demir & Acar, 2005, s. 347). Rekabet sürecinde iki veya daha fazla kişi ve grup aynı hedefi elde etmek için mücadele verirler. Taraflar, birbirlerine değil, istedikleri hedef veya nesneye odaklanırlar. Hedef ne kadar değerli ve elde edilmesi zor ise, rekabet o kadar sert olur (Fichter, 2011, s. 114). Rekabet, ideal olarak barışçıl ve resmî bir karakter taşımaktadır. Rekabet hâlinde olan taraflar onu genellikle bir çeşit oyun olarak görür. Bu kapsamda rekabetin kurallarına uygun olarak oynanması beklenir. Rekabet; başarının takdir edildiği, değerlerin ölçülebildiği, sayısız fırsatların olduğu, dinamik ve açık bir toplumda daha yaygın ve yoğundur. Genel anlamda böyle bir toplumda; rekabet süreci, iş birliği kadar değerlidir. Kişiler çoğunlukla toplumsal statü sağlayan nitelikler için rekabete girerler. Bu niteliklerin sayısı ve elde edilebilirliği toplumlara göre değişebilir (Fichter, 2011, ss. 114-115). Rekabet bazı durumlarda iş birliği ve bütünleşmenin yanında çatışmayı getirebilir (Okumuş, 2003, s. 29).

Çatışma: Çatışma toplumda ortaya çıkan değişimler ile kendini uyum ve iş birliği şeklinde gösterebildiği gibi uyuşmazlık ve anlaşmazlık şeklinde de gösterebilir (Topses & Topses, 2010, ss. 102-103). Bu çerçevede çatışma kavramı; onun doğasını yansıtan özellikler üzerinden bir genelleme yapıldığı takdirde “iki ya da daha fazla sosyal varlığın başka bir söyleyişle bireylerin, grupların, örgütlerin, ulusların veya benzer insan topluluklarının arasında olan uyumsuzluğu ve tutarsızlığı” ifade eder (Rahim, 1992, s. 1).

Buna göre uyuşmazlık, zıtlasma, birbirine ters düşme, anlaşmazlık çatışmanın temel özellikleridir. Bu özelliklerin temel oluşturduğu ortamlarda taraflar kendi çıkarlarını karşılayabilmek ya da görüşlerini geçerli kılmak amacını güderler (Koçel, 2011, s. 646). Avantaj elde edebilmek adına rakiplerin ortadan kaldırılması ve zarar verilmesi çatışmanın en uç noktalarıdır (Rahim, 1992, s. 1). Çatışmalar ülkeler arası savaşlardan; grevlere, rekabetten; basit kızgınlık ve nefret eylemlerine kadar kendini çok geniş bir yelpazede gösterir (Koçel, 2011, s. 645). Çatışmaların meydana gelmesinde çeşitli sebepler söz konusu olmaktadır. Bunlardan bazıları; değerler, çıkarlar, algılar, duygular, umutlar, davranışlar, bilgi, korkular, inanç farklılıkları, ekonomik sosyal, siyasal ve kültürel faktörler, hedefler, karşılanmayan ihtiyaçlar, adaletsizlik ve eşitsizlikler, ayrımcılık ve baskılar, güç ve statü arayışları, diyalog eksikliği şeklinde sıralanabilir (Bağcı, 2013, s. 22).

İnsanların birbirleri ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulursa, her etkinin bir tepki doğurması durumu tarihi oluşturan insan doğası içinde geçerlidir. Birbirine bağımlı toplumların veya toplum kesimlerinin her birinin eylemleri, diğerleri tarafından karşılık bulur (Bağcı, 2013, s. 22). Çatışma genelde rekabet ve karşıtlığın dışında gelişir ve taraflar tamamen yok olmadıkça birtakım uyarlanma formları devreye girer (Fichter, 2001, s. 113). Bir toplumsal muhalefet biçimi olan çatışma; olumsuz ve olumlu yönde kimi toplumlarda büyük değişmelere yol açarken, kimi toplumların da çökmesine yol açabilir (Okumuş, 2003, s. 29). Örneğin; toplumlar arası savaşlar yenilen ülkelerin ortadan kalkması, boyunduruk altına girmesi, toplumsal tabakaların oluşması gibi olumsuz değişimler ortaya koyarken kültürler arası teması sağlayarak yenikliklerin yayılmasına, bilim, teknoloji ve buluşların hızlanmasına, yeni ahlak ve hukuk anlayışlarına, toplumsal reform evrelerine ve devrimlere yol açması şeklinde yapıcı etkilerde ortaya koyar (Tezcan, 2011, s. 214). Ayrıca çatışmalar, önemli konulara odaklanmayı, yeni ve yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlar. Doğru bir yaklaşım benimsendiğinde, ilişkilerin güçlenmesine yardımcı olabilir. Grupların ve örgütlerin hedeflerini yeniden değerlendirmelerine olanak tanır. Adaletsizliklerin ortadan kaldırılması için gerekli girişimleri başlatır (Ceylan, 2012, s. 178). Çatışma kavramının beraberinde tehdit, risk, güvenlik ve güvenlik gereksinimi gibi kavramları da getirebildiği de göz önünde bulundurmak gerekir.

Tehdit kavramı; kapsamı ve ifade ettikleri ile farklı nedenlere bağlı olarak günlük yaşamdaki insan ilişkilerinden, uluslararası alanda devletlerin birbirleri ile yürütmüş

oldukları ilişkilere kadar geniş bir alanda ortaya çıkabilir (Dedeoğlu, 2014, ss. 9-10). Bu kapsamda tehdit; “tehdit eden tarafın, aynı şekilde düşünmeyen, iş birliğine yanaşmayan veya isteklerini yerine getirmeyen muhatabını korkutma ve cezalandırma yöntemidir” (Elmas, 2013, s. 74). Başka bir ifade ile tehdidin varlığı karşı tarafta bir muhatabın olmasına bağlıdır. Bunun ile birlikte tehdit olarak kabul edilen unsur; bazen somut bir tehlikeyi ifade ederken, bazen de gerçek olmayan veya düşük olasılıklı bir durumu da ifade edebilir. Hatta asla gerçekleşmeyecek bir tehlike bile tehdit olarak algılanabilir (Dedeoğlu, 2014, s. 33). Tehdidin amacı; tehdit edilen tarafın özgür iradesini, tehdit eden tarafın iradesi doğrultusunda yönlendirmektir. Bu durumda; tehdit edilen taraf, kendi iradesi yerine tehdit edenin iradesine göre bir seçim yapmak zorunda bırakılır (Tarhan, 2007, s. 24).

Tehditler, kişilerin veya kurumların kontrolünden bağımsız olarak ortaya çıkan tehlikeli durumları da ifade edebilir (Elmas, 2013, s. 74). Tehdit; tehdit edenin, tehdit edilen tarafa duygusal açıdan olumsuzluklar yaşattığı durumları da kapsar. Bu, tehdittin duygusal yönünü oluşturur. Öyle ki tehdit; tehlide maruz kalan tarafın, iç huzuruna ve güvenlik duygusuna zarar vererek endişeye sevk eder. Bu da onun karar, hareket ve davranış özgürlüğünü etkiler. Ayrıca, tehdit zorlayıcı ve önleyici unsurları da içerebilir. Zorlayıcı tehdit, bir kişiyi belirli bir yönde hareket etmeye veya düşünmeye ikna etmeyi amaçlar. Önleyici tehdit ise kişinin düşünce veya hareketini engellemeyi hedefler (Tarhan, 2007, s. 24). Tehdit, mücadele edilebilir ve zararlarına karşı hazırlık yapılabilen tehlikeli bir durumu ifade eder. Bir durum ya da unsur tehdit olarak değerlendirildiğinde, bu konuda bilgi ve donanıma sahip olunduğu anlamına gelir. Ayrıca, tehdidin bertaraf edilmesi genellikle daha büyük bir caydırıcılığın ortaya konmasını gerektirir. Bu da şiddet kullanımını gündeme getirir (Dedeoğlu, 2014, s. 82).

Risk, yapısı gereği çok farklı alanlara hitap eder ve çeşitli alanlarda kullanılır. Bu nedenle, her alan riski kendi bakış açısına göre değerlendirir. Bu da risk kavramı için ortak bir tanım yapılmasını zorlaştırır. Ancak buna rağmen sosyal bilimlerde risk, “insanın değer atfettiği fakat tehlikede olan bir durum ya da olayın kesin olmayan sonuçları” olarak tanımlanır (Elmas, 2013, s. 76). Tüm risk tanımlamalarının ortak yönü, gerçeklik ve olasılık arasındaki ayrıma dayanmasıdır. Eğer gelecek belirli veya insan faaliyetlerinden bağımsız olsaydı, risk kavramı anlamını yitirirdi (Furedi, 2001, s. 44). Riskler, esas olarak hem gerçek hem de gerçek dışı bir kimlik taşır (Beck, 2011, s. 45). Şimdi ile gelecek arasındaki ilişki, toplumun günümüzde kendisi hakkında sahip olduğu fikirlerle sınırlıdır. Bu bağlamda, riskin anlamı, toplumun değişim ve gelecekle başa çıkma kabiliyetine dair görüşlerine bağlıdır. Riskin algılanışı,

toplumun ve geleceğine dair geçerli fikirler ve değer yargıları tarafından şekillendirilir (Furedi, 2001, s. 44).

Riskin temelinde olasılıklar yatar, bu da tehdidin kestirilebilir ve kontrol edilebilir olmasına rağmen, onu tanımlamadaki ölçümlerin yeterli olmamasına yol açar. Tehditlerin kestirilebilirliği derecesinde, kontrol edilip mücadele edilmesi mümkündür. Ancak risklerin olası etkileri teknik açıdan ölçülse de toplumsal etkileri tam olarak tahmin edilemez, bu nedenle riskin değerlendirmesi tehditlere göre daha zordur. Riskler, olasılıklara ve ortaya çıkabilecek tehlikenin büyüklüğüne dikkat çeker (Elmas, 2013, s. 77). Riskin, kayıp ve kazanç olasılıkları ile birlikte değerlendirilmesi gerekliliği onun kâr ya da zarar sağladığı konusunda net bir görünüm ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır (Dedeoğlu, 2014, s. 29). Bununla birlikte risk arzulanmayan sonuçlardan kaçınılma şansını çağrıştırdığı sürece negatif bir çağrışım ortaya koymaktadır. Fakat risk, problemlerin olduğu bir gelecek karşısında cesur hamlelerde bulunmak söz konusu olduğunda olumlu bir tablo da ortaya koyabilir (Giddens, 2001, s. 222). Risk ile birlikte anılacak kavramlardan olan güven ve güvenlik riskin ayrı bir boyutunu temsil eder (Giddens, 1998, s. 101).

Güven bir yönüyle zaman ve mekânın bağlanması ile alakalıdır. Çünkü güven, gelecek zaman süresince bir kişiye, gruba ya da sisteme bağlılık anlamını ifade eder (Giddens, 1998, s. 101). Güven, kişinin fizyolojik ihtiyaçlarını belli oranda karşılamasının hemen ardından baskın bir şekilde ortaya çıkan ihtiyaçtır (İnanç & Yerlikaya, 2012, s. 317). Bireyin toplumsal hayatta varlığını sürdürmesi için güven duygusuna sahip olması gerekir. Temel güven; içinde bulunulan ortamdaki eylem ile etkileşimlerde beliren riskler ve tehlikeler karşısında koruyucu bir zırh görevi görür. Aynı zamanda, temel güven duygusu, bireylerin gündelik hayattaki ilişkilerini sürdürebilmeleri için de gereklidir (Giddens, 2010, s. 59).

Güven kavramı beraberinde insanın hayatının her safhasında hem bireysel hem de toplumsal anlamda kendini gösteren güvenlik kavramını getirmiştir. Aslına bakılırsa güvenlik kavramı, “varlığın korunması ve sürdürülmesi” amacını taşıyan her davranışta görülen bir olgudur (Dedeoğlu, 2014, s. 27-28). Güvenlik gereksinimleri; korku, endişe ve karmaşadan uzak olmayı, emniyeti, istikrarı, korunmayı ve düzeni içerir. Özellikle birey, mevcut durumundaki şartları değerlendirip gelecek hakkında bir çıkarım yapamadığında veya toplumsal ve politik istikrarı tehdit altında olduğunda, güvenlik ihtiyacı daha belirgin hale gelir (İnanç & Yerlikaya, 2012, s. 317). Bu durum büyük oranda hayati bir zaruret gibi

değerlendirilebilir. İnsan yaşamında; çocuğun güvenliği, ailenin güvenliği, binanın güvenliği, şirketin güvenliği, devletin güvenliği gibi kimi alanlardaki güvenlik arayışları ele alındığında gerek bireysel gerekse toplumsal anlamda yaşamın her alanında güvenlik arayışı görülür (Dedeoğlu, 2014, s. 27).

Güvenlik ihtiyacı, bireyi olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Kişi, güvenlik ihtiyacı sayesinde acıdan, tehlikelerden ve yaralanmalardan korunur. Ancak bu durum kişilik gelişimini de engelleyebilir. Tam bir güvenlik, daha üst düzeydeki ihtiyaçların ortaya çıkmasına ve karşılanmasına yardımcı olur (İnanç & Yerlikaya, 2012, s. 317). Güvenlik, bireyin çeşitli seviyelerdeki kaygılarını ifade eder. Yakınlarının ve kendinin can güvenliği, mallarının güvenliği, bu güvenli durumun sürdürülmesi temel kaygıları oluşturur. Bu nedenle bireyler, bu endişelere yönelik tedbirler geliştirerek hayatlarını buna göre şekillendirirler. Bireye yönelik güvenlik açısından ortaya koyulan bu yaklaşım; tüm toplumsal, ulusal ve uluslararası kurum, kuruluş, olgu ve olaylarda görülen bir durumdur. Çünkü güvenlik ile amaç arasında doğrudan bir münasebet bulunmakta, amaç değiştikçe ya da geliştikçe, iç ve dış tehdit algılamasında artış ya da farklılaşma görülür. Buda yeni güvenlik arayışlarının doğmasına sebep olur (Dedeoğlu, 2014, s. 27, 35).

1.1.6.8. İş Birliği

İş birliği; “ortak amaçlara varmak için bir veya ikiden fazla insan arasındaki dayanışma sürecini” ifade eder. Toplumsal değişimlerin meydana gelmesinde tıpkı muhalefet gibi rol oynayabilir. İş birliği toplumsal yakınlaşma ve bütünleşme getirir. Toplumsal bütünleşme; savaş, çatışma, göç, güçlenme ve savunma ile ilişkili başlı başına toplumsal değişim faktörü olabilir. Bu bağlamda, toplumsal değişimde sadece savaş ve çatışmanın değil, barışın da önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Barış; toplumun içinde kaynaşma sağlayarak çalışma ve üretimi, uluslararası ilişkilerde de güveni sağlar. Böylece, toplumun olumlu yönde değişip gelişmesinde, ekonomik olarak güçlenmesinde ve teknolojik ilerlemesinde önemli roller oynar. Buraya kadar bahsi geçen faktörlerin dışında toplumsal değişmeye sebep olan; genetik özellikler, gelenek, hukuk, beklenti, umut, eğitim, nedensellik gibi pek çok faktörü de göz önünde bulundurmak gerekir (Okumuş, 2003, s. 29, 34).

1.2. İSYAN KAVRAMI

İsyan kavramı ile benzer kavramların başında “başkaldırı” ve “ayaklanma” kavramları gelmektedir. Bu üç kavramında benzer anlamlarda kullanılması beraberinde bir belirsizliği de getirmiştir. Benzer durum çevirilerde de kendini göstermiştir. Çalışmamıza yönelik kaynakların çoğunun özellikle İngilizce’den tercüme edilmiş eserlere dayanması bu belirsizliği daha da artırmaktadır. Bu kavramların hepsini karşılayabilen İngilizce bir kelime için hangi anlamın seçileceği çeviri yapan kişinin inisiyatifine kalmış bir durumdur. Mevcut durum dahilinde kavram kargaşasını engelleyebilmek adına, isyan kavramı; sözcük anlamı, kavramsal boyutu ve uluslararası hukuk çerçevesindeki tanımları açısından değerlendirilecektir. Sonrasında ise konuya yönelik çeşitli çıkarımlar yapılacaktır.

Sözcük Anlamıyla İsyan: Türkçe, İngilizce ve bazı Eski Çağ uygarlıklarının dillerinde isyan ve onunla benzer sözcüklerden başlıcalarının taşıyabilecekleri ilk ve temel anlamları belirtmek gerekir.

Türkçede isyan, “herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme; baş kaldırma, ayaklanma; bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme” şeklinde tanımlanmıştır (TDK Sözlük, 1998, s. 1111). Buna göre Türkçe’de isyan ile benzer “başkaldırma” ve “ayaklanma” arasında anlam bakımından bir ayrıma gidilmediği görülür.

İngilizcede bahsi geçen kavramlara yönelik anlamların hepsini karşılayabilme potansiyeline sahip sözcüklerden bazılarını ve taşıyabilecekleri ilk ve temel anlamları³ belirtmek imkân dahilindedir:

Insurgency; “isyankârlık, isyan etme, karışıklık çıkarma” anlamlarına sahip olsa da Türkçe az sayıdaki eserde sözcük için seçilen anlam askerî kapsamda “ayaklanma” olmuştur (Atalay, 1999, s. 1843). Bu doğrultuda sözcük için en uygun anlam da budur (Galula, 1965; Demir, 2020, s. 6; Akad, 2011, s. 42). Insurrection; “isyan, kıyam, ayaklanma” gibi anlamlara sahiptir (İz & Hony 1952, s. 226; Bezmez, Blankey & Brown,

³ İngilizce sözcüklerin, Türkçe karşılıklarının belirtilmesinde şu kaynaklar referans alınmıştır: İz & Hony, 1952; Simpson, 1962; Galula, 1965; Atalay, 1999; Bezmez, Blankey & Brown, 2004; Demir, 2000; Galula, 2006; Akad. 2011; Alovera, 2013.

2004, s. 211). Daha ayrıntılı tanımlarda “küçük çaptaki isyan, iktidarı elde etme çabası, örgütlenmemiş mahalli veya umumi bir baş kaldırma” gibi anlamlara da gelir. (Atalay, 1999, s. 2808, 2899). Bu durumda sözcük için seçilebilecek en uygun karşılıkta “başkaldırı” veya “isyan” olmalıdır. Insurgent; “âsi, başkaldıran, kafa tutan, isyancı” gibi anlamları belirtir (İz & Hony 1962, s. 226; Bezmez, Blankey & Brown, 2004, s. 211). Sözcüğün belirttiği anlam konusunda kaynaklarda tam bir tutarlılık söz konusudur. Bu durumda sözcük için seçilebilecek en uygun karşılıkta “asi” veya “isyancı” olacaktır.

Latince rebellis sözcüğü “isyancı, isyancılar, asiler” gibi anlamlara sahiptir (Simpson, 1962, s. 741; Alova, 2013, s. 506). Bununla birlikte rebel sözcüğü de “âsi, isyan eden, ayaklanan, başkaldıran, isyancı, isyan etmek, ayaklanmak” gibi anlamları belirtir (İz & Hony, 1962: 353; Bezmez, Blankey & Brown, 2000: 355). Mevcut çerçeve dahilinde sözcüklerin ilk ve temel anlamlarında tam bir tutarlılık söz konusudur. Bu durumda sözcükler için seçilebilecek en uygun karşılıkta “asi” veya “isyancı” olacaktır. Rebellion, “isyan, ayaklanma” gibi anlamları taşır (İz & Hony, 1962, s. 353; Bezmez, Blankey & Brown, 2004, s. 355). Sözcüğün temel anlamda belirttikleri doğrultusunda kaynaklarda bir tutarlılık söz konusudur. Bu çerçevede sözcük için seçilebilecek temel anlam “isyan” olacaktır. Dahası bu sözcüğe yönelik ayrıntılı tanımlarda isyan anlamı temel alınmıştır. Buna göre sözcük, “hükümete karşı geniş ölçüde ve başarısızlıkla sona eren isyan/silahla karşı koyma” anlamlarına sahiptir Bununla birlikte sözcük isyanın, “başarıya ulaştığı takdirde ihtilâl (revolution) dönüşmesi (Atalay, 1999: 2808); daha geniş ölçüde, genellikle iyi örgütlenmiş, bağımsızlık kazanmayı veya hükümeti devirmeyi amaçlaması” durumlarını da belirtmiştir (Atalay, 1999: 2899). Rebellious, “âsi, serkeş, itaatsiz, isyankâr” gibi anlamları belirtir (İz & Hony, 1962, s. 353; Bezmez, Blankey & Brown, 2004, s. 355). Sözcüğün anlamları konusunda kaynaklarda tamamıyla bir tutarlılık söz konusudur. Bu çerçevede sözcük için tercih edilebilecek en uygun anlam “asi”, “serkeş” veya “isyankâr” olacaktır. Dahası sözcüğün Latince karşılığı da “sēditiōus” ve “rebellis” şeklindedir (Simpson, 1962, s. 808). Sēditiōus sözcüğü “isyankâr, ihtilaf çıkaran, hizipçi, kavgacı, tedirgin, ayaklandıracak şekilde” anlamları belirtir (Alova, 2013, s. 545).

Revolt, “isyan etmek, ayaklanmak, isyan, ayaklanma” gibi anlamları ifade eder (İz & Hony 1962, s. 366; Bezmez, Blankey & Brown, 2004, s. 369). Sözcüğün temel anlamları konusunda tutarlılık vardır. Bu çerçeve dahilinde sözcük için seçilebilecek anlam “isyan etmek” olacaktır. Bununla birlikte sözcüğün anlamına yönelik ayrıntılı tanımlarda ağırlıklı

olarak “isyan” anlamı üzerinde durulduğu görülür. Buna göre sözcük; “küçük çaptaki isyan, zulme karşı ayaklanma (Atalay, 1999: 2808), mevcut kanun ve nizamlara, zulme, hükümet idaresine karşı isyan olması” (Atalay, 1999: 2899) anlamlarını belirtir. Mutiny; “askerî isyan, isyan etmek, ayaklanmak, isyan, ayaklanma” gibi anlamlara sahiptir. Sözcük aynı zamanda; “askerin üstlerine karşı isyanı/başkaldırması” anlamlarını da ifade eder. Bu çerçevede dahilinde sözcük için tercih edilebilecek anlam “askeri isyan” olacaktır (İz & Hony 1962, s. 283; Bezmez, Blankey & Brown, 2004, s. 171). Uprising; “isyan, ayaklanma, kıyam, başkaldırma” gibi anlamları belirtir. Aynı zamanda da “küçük çaptaki isyan” anlamını da taşır (1999, s. 2808, 3540). Bu durumda sözcük için en uygun olabilecek karşılık “isyan (küçük ölçekli)” veya “başkaldırma” olacaktır.

Günümüz dillerinin yanı sıra Eski Çağ dillerinden başlıcalarında da isyan sözcüğünü karşılayan sözcükleri ve anlamlarını belirtmek imkân dahilindedir:

Hititçe’de, BAL Waggariya, Waggariyanu, Hamamniyašha, KI.BAL, Tarpani, Waggariyawar, Wakkareššar/Waggareššar, Wakkeššar, Nininkeššar: “İsyen, ayaklanma, ihtilal.” (Aydın, 2013, s. 103). Akkadça’da, Nabalkattum: “Ayaklanma, isyan, ihtilal, isyan etmek, darılmak, ihlal etmek, kızmak, geçmek, ihlal etmek; kızmak darılmak.” (Aydın, 2013, s. 103). Siḫītu(m), Saḫītu, Siḫu(m): “İsyen etmek, isyana kalkışmak.” Seḫū(m): “İsyana kalkışmak” (Black, George & Postage, 2000, s. 322, 320). Aššurca’da, Siḫītu: “İsyen etmek.” Seḫū: “Sıkıntı hâline getirmek, isyankâr olmak, rahatsız etmek, düzenini bozmak, tanınmaz hâle getirmek, karışıklığa sürüklemek, rahatsız olmak, tertipsiz, şaşkına dönmek, belayla karşılaşmak, isyankâr olmak.” (Brinkman, Ignage Oppenheim & Reiner, 2000, s. 237, 208).

Buraya kadar yapılan değerlendirme sonucunda “isyan”, “başkaldırı” ve “ayaklanma” sözcüklerinin anlamları arasında keskin bir ayrım yapılmadığı görülmüştür. Ancak bahsi geçen sözcüklerin hepsini karşılayabilme potansiyeline sahip, İngilizce sözcüklere yönelik yapılan çevirilerde, doğabilecek hataları mümkün olduğu kadar en aza indirmek adına, hangi İngilizce sözcük için hangi ilk ve temel anlamının seçilebileceği konusunda, genel bir tablo ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tablo 1: Çeşitli Dillerde İsyan Anlamına Gelen Sözcükler ve Temel Anlamları

	Kelime	Türkçe Karşılığı
İngilizce	Insurgency	<i>Ayaklanma</i>
	Insurrection	<i>Başkaldırı ve isyan</i>
	Insurgent	<i>Asi veya isyancı</i>
	Rebellion-Rebellious	<i>Âsi, isyan, serkeş ve isyankâr</i>
	Revolt	<i>İsyan etmek</i>
	Mutiny	<i>Askerî isyan</i>
	Uprising	<i>Küçük çaplı isyan veya başkaldırma</i>
Hititçe	BAL Waggariya, Waggariyanu, Hamamniyašha, KI.BAL, Tarpani, Waggariyawar, Wakkareššar/ Waggareššar, Wakkeššar, Nininkeššar	<i>İsyan, ayaklanma, ihtilal</i>
Akkadça	Nabalkattum	<i>Ayaklanma, isyan, ihtilal, isyan etmek darılmak, ihlal etmek, kızmak, geçmek, ihlal etmek; kızmak darılmak</i>
	Siḫītu(m), Saḫītu, Siḫu(m)	<i>İsyan etmek</i>
	Seḫū(m)	<i>İsyana kalkışmak</i>
	Siḫītu	<i>İsyan etmek</i>
Aşûrca	Seḫū	<i>Sıkıntı hâline getirmek, asi/isyankâr olmak, rahatsız etmek, düzenini bozmak, tanınmaz hâle getirmek, karışıklığa sürüklemek, rahatsız olmak, tertipsiz, şaşkına dönmek, belayla karşılaşmak, âsi/ isyankâr olmak</i>

Kavram Anlamıyla İsyan: İsyan ile birlikte ona benzer olan başkaldırı ve ayaklanma sözcükleri belirttikleri anlamlar nedeniyle kavramsal açıdan birçok alanda kullanılabilmektedirler. Bu bağlamda, isyan sözcüğünün kavramsal anlamını açıklamaya yönelik yapılan tanımlamalara bakıldığında, sözcüğün anlamındaki belirsizliğin kavramsal düzeyde de kendini gösterdiği anlaşılmıştır. İsyan kavramı genellikle başkaldırı ve ayaklanma kavramlarıyla birlikte ele alınmış ve aralarında belirgin bir ayrım yapılmamıştır. Bununla birlikte isyan kavramı tanımlanırken, bazen devrim ve ihtilâl kavramlarıyla birlikte ya da ayaklanma ve başkaldırı kavramlarına gönderme yapılmıştır. Ayrıca ilişkili olması bakımından ihtilâl ve devrim kavramlarının yanı sıra direniş, iç savaş ve darbe gibi kavramlara vurgu yapıldığı da görülmüştür. Bu belirsizliği en aza indirmek için, isyan, başkaldırı ve ayaklanma sözcüklerinin kavramsal açıdan tanımlanmalarındaki ortak ya da belirleyici niteliklerden hareketle şu çıkarımlar ya da değerlendirilmeler yapılabilir:

İsyan: Toplumsal desteğe sahip olup olmadığı belli olmayan çok sayıda insandan oluşan topluluğun, ortaklaşa hareket ederek; zor, şiddet ve silah yoluyla; iktidar ile otoritenin temsilcisi konumunda olabilen hükümet, devlet veya diğer yönetici unsurların

ortaya koyduğu siyasal veya toplumsal düzeni, onlar ile birlikte değiştirmek veya devirmek gibi çeşitli gerekçeler ile fikri altyapısı olmayan, görece örgütsüz bir şekilde gerçekleştirilen eylemlerdir (Ülken, 1969, s. 151, 31; Türk Hukuk Lügati, 1991, s. 173; Şafak, 1991, s. 451; Hançerlioğlu, 1993, s. 147; Marshall, 1999, ss. 353-354; Thackrah, 2004, s. 221; Demir & Acar, 2005, s. 214; Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 19; Bowyer, 2007, s. 197; Turan vd. 2011, s. 6; Diken, 2011, s. 27; Yıldız, 2013, s. 140). Ayaklanma: İktidar ve otoritenin sahibi olan yönetici bir yapıyla, bu güce sahip olmayan bir grup arasında geçen, bu grubun; düzensiz askeri güçler, yasa dışı örgütler, silahlı yapılar yada çok sayıda insan topluluklarıyla temsil edilebildiği; bir bölgenin kontrolünü ele geçirmek, kaynaklarını kullanmak, işgalci bir gücü devirmek, bağımsızlık yada hak kazanmak, mevcut toplumsal ve siyasal düzeni değiştirmek veya devirmek gibi amaçlarla; hükümete, devlete veya diğer yönetici unsurlara karşı; uzun süreli, kademeli, metodik olarak yürütmüş olduğu eylemlerdir (Galula, 2006, s. 2; Conable & Libicki, 2010, s. 220; Moore, s. 2007, s. 3; Heywood, 2017, ss. 247-248; US Government Counterinsurgency Guide, 2009, s. 2; Thackrah, 2004, s. 127; Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, ss. 1-2; Evans & Nenham, 2001, s. 62; Akad, 2011, s. 42; O'Neill, 2005, s. 15). Başkaldırı: Toplumsal açıdan kısa vadeli, süresiz, gelip geçici olan ezilen insanların, baskıcı rejimlere ya da sömürgeci güçlere karşı tepkisidir (Arrighi, Hopkins & Wallerstein, 2004, s. 35).

Uluslararası Hukukta İsyan: Geleneksel ya da Klasik Hukuk'ta isyan kavramı kontrolü ele geçirmeye niyetli bir nüfus kesiminin mütevazı, düzensiz bir meydan okumasıdır (Moir, 2004, s. 4). Aynı zamanda da isyan kavramı kısa süreli başkaldırma durumlarını ifade etmekle birlikte bir devletin otoritesine yönelik kısa süreli düzensiz bir tehdit olarak ta nitelendirilebilir. Bu tür durumlar kendilerini “tek bir meseleyi içeren şiddetli bir protesto ... ya da dış düzeyde varlığının kabul edilmesini gerektirmeyecek kadar hızlı bir şekilde bastırılan bir başkaldırma” olarak gösterebilir (Cullen, 2010, ss. 8-9). Buna karşılık ayaklanma kavramı devletin meşru düzenine karşı daha önemli bir saldırı anlamına gelmektedir (Moir, 2004, s. 4). Aynı zamanda ayaklanma sürekli çatışma durumlarını ifade etmekle birlikte (Cullen, 2010, s. 9) isyancı grup hükûmete karşı inandırıcı bir tehdit oluşturacak kadar örgütlüdür (Moir, 2004, s. 4).

İsyan, başkaldırı ve ayaklanma kavramlarının birbirleriyle olan benzerlikleri, bunun yanı sıra taşıdıkları anlamlar sonucunda çok çeşitli ve geniş bir alanda kullanılmaları, onları birbirlerinden ayıran kesin ve net çizgilerin ortaya koyulmasına olanak

sağlamamıştır. Kaldı ki bu benzer kavramlar arasındaki ilişkiler bir yana, iç savaş, ihtilâl, devrim ve direniş gibi bağlantılı kavramlarla olan ilişkileri bile tanımlama zorlukları doğurabilir. Ancak buraya kadar elde edilen veriler doğrultusunda isyan, başkaldırı ve ayaklanma kavramları arasında belirleyici niteliklerin süreklilik ve örgütlenmede yattığı söylenebilir. Buna göre başkaldırı bastırılmadan devam ederse isyana; isyan uzun soluklu ve örgütlü bir hâle geldiğinde ayaklanmaya dönüşebilir. Dahası, bunlar, mevcut olan durumun ortaya koyduğu şartlara göre iç savaş, ihtilal, devrim ve direniş gibi başka kavramları belirten olaylara da dönüşme ihtimaline sahip olabilir.

Olay, olgu, toplumsal olay ve olgu, tarihi olay ve olgu kavramlarının belirttiklerinden hareket edilerek bir çıkarım yapıldığında (Topses & Topses, 2010, s. 104; Carr, 2014, ss. 60-62; Cevizci, 1999, s. 640; Ergun, 1995, ss. 19-20; Langlois & Seignobos, 2010, ss. 58-59; Sakal, 2011, s. 67; TDK Sözlük, 1998, ss. 1678-1679; Tosh, 1997, s. 1679; Tosh, 1969, s. 219; Walsh, 2006, ss. 18-19) geçmişte meydana gelmiş olmuş bitmiş isyan kimliği taşıyan faaliyetler insanı ilgilendirdiği için en temel anlamda olay aynı zamanda da birer tarihî ve toplumsal olaydır. Bu duruma paralel olarak isyan kimliği taşıyan faaliyetler geçmişte olduğu gibi günümüzde de olmakta muhtemelen gelecekte de farklı toplumlarda farklı zamanlarda ve farklı kimliklerde gerçekleşmeye devam edecek ve kendini en temel anlamda bir olgu olarak gösterecektir. Bu açıdan bakıldığında da isyanlar, aynı zamanda da birer tarihî ve toplumsal olgudur.

1.3. İSYAN İLE İLİŞKİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Toplum hayatında önemli bir yere sahip olan isyan olgusu, farklı zamanlarda ve toplumlarda çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve oldukça geniş bir kapsam kazanmıştır. Bu olgu, toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel pek çok kavramla sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Dolayısıyla, isyan olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi için, onunla ilişkili olabilen ya da karıştırılabilen temel kavramlara değinmek gerekir.

1.3.1. Toplumsal Hareket

Toplumsal hareket kavramı, ilk kez MS 18. yüzyıl başlarında Saint Simon tarafından Fransa’da, sonrasında da başka yerlerdeki toplumsal protesto hareketlerini belirtmek için mevcut düzene karşı çıkan siyasal güçlerin bir özelliği olarak

kullanılmıştır. Günümüzde ise yaygın olarak siyasal sistemin ana gövdesi dışında kalan gruplar ve örgütler için kullanılmıştır. Bu hareketler, 20. yüzyılın son yıllarında “Yeni Toplumsal Hareketler” olarak adlandırılmaya başlanmış ve siyasal değişimin önemli kaynakları hâline gelmiştir (Marshall, 1999, s. 746). Toplumsal hareket, “belirli bir inanç, amaç ve örgütsel çatı altında toplanan bir toplumsal grubun egemen toplumsal kurum veya ilişkileri değiştirmek, yok etmek veya topluma yeni kurum yahut ta ilişki biçimleri kazandırmak gibi somut bir amacı gerçekleştirmek için giriştiği örgütlü hareket” (Demir & Acar, 2005, s. 374) olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal hareketlerin temel çıkış nedeni bu hareketin içinde yer alan kişilerin; parti, dernek gibi kolektif aktörler olarak siyasal sistem içerisinde, karar alma sürecine katılımlarını sağlayacak araçlardan yoksun olmalarıdır. Başka bir ifade ile toplumsal hareketler daha çok yöneticiler üzerinde baskı mekanizması oluşturmak için ortaya çıkar (Işık, 2013, s. 20).

Toplumsal hareketler bir ölçüde sürekli olup, kendine özgü amaçları ve formel örgütlenmeleri vardır. Toplumsal hareketler düzenli siyasi kanalların dışında faaliyet gösterebilirler de çıkar grupları biçiminde siyasal iktidar çevrelerinin derinlerine nüfuz edebilirler. Toplumsal hareketlerin amaçları; herhangi bir uyuşturucu maddeyi yasallaştırmak gibi dar kapsamlı olabilmesinin yanında kapitalist dünya sisteminin hakimiyetini yıkmak kadar geniş de olabilir. Toplumsal hareketler aynı zamanda devrimci ya da reformist kimlikte olabilirler. Toplumsal hareketlerin mevcut düzeni değiştirmek isteyen bir grup yurttaşın aktif örgütlenmesi ile ortak yönleri de vardır. Tek tek birçok toplumsal hareket, genel bir toplumsal hareket çatısı (örneğin: barış hareketi gibi) altında görece bağımsız bir yol izleyebilir. Bazen de hareketin içinde karışıklığa ve çatışmalara neden olabilir (Marshall, 1999, ss. 747-748). Toplumsal hareketler olağan olarak, hedefleri ile bakış açılarına çoğunlukla karşı oldukları örgütlerle, çatışma biçimindeki ilişkileri içinde var olurlar (Giddens, 2012, s. 1076).

1.3.2. Geleneksel Savaş

“Geleneksel savaş (traditional warfare)” kavramı için, “düzenli savaş (regular warfare)” ya da “konvansiyonel savaş (conventional warfare)” kavramları da kullanılabilir. Savaş kavramı tarih boyunca bir olgu olarak değişen bir kimlik göstermiştir. Bu durum, onun tanımlanmasına yönelik görüşlerinde dönemin koşullarına göre değişmesine neden olmuştur. Ancak, mevcut görüşler üzerinden, “savaş,

hükûmetlere bağlı veya hükûmet oluşturmaya istekli meşru organize gruplar arasındaki büyük ölçekli ve şiddet içeren çatışma durumu” olarak tanımlanabilir (Yalçınkaya, 2010, ss. 18-23). Tanımı oluşturan bileşenlerden “hükûmetlere bağlı organize gruplar” ifadesi ile “ordular ve silahlı kuvvetler” kastedilirken “hükûmet oluşturmaya istekli meşru organize gruplar” ifadesi ile de “uluslararası hukuk tarafından çatışmaların tarafı olarak tanımlanan gruplar” belirtilir. Hükûmetler arası savaşlar, başka bir ifade ile de devletler arası savaşlardır (Demir, 2020, s. 6).

Devletler arası savaşlarda tarafların elde etmek istedikleri amaçları vardır. Bunlardan bazıları düşmanın; silahlı kuvvetlerini yenmek, savaş yapma kapasitesini yok etmek, hükûmetinde veya politikalarında değişiklik yapması için toprak ele geçirmek ya da elde tutmak (FM 3-05.130, 2008, ss. 1-4), direniş maliyetinin, teslim olma maliyetini aşacağına karar vermesini sağlamak veya sadece direnişini kırmaktır (Stephens & Baker, 2009, s. 61). Daha genel bir ifade ile savaş, belirtilen bir siyasi veya ekonomik amaç için veya düşmanın tahakküm kurma çabalarına direnmek için yapılır (Dumpy, Johnson, Hayes, Taylor & Taylor, 2003, s. 261).

Savaşlar, devletlerin toplumsal çatışma veya muhalefet durumunda, kendilerine karşı çıkan veya tekelleşmeye yönelik hedeflerin takip edilmesinde, şiddet içermeyen yöntemlerin yeterli olmadığını düşündüklerinde ortaya çıkar (Evans & Nenham, 2001, s. 529). Savaş operasyonlarının yapıldığı bölgelerde, yerli halkın genellikle savaşa katılmadığı ve savaşan hükûmetlerin dayattığı, hakemlik ettiği veya müzakere ettiği her türlü siyasi sonucu kabul edecekleri varsayılır. Geleneksel savaşlarda, askeri operasyonların temel hedefi, sivil müdahaleyi en aza indirmektir (FM 3-05.130, 2008, ss. 1-4). Geleneksel savaş en yoğun şiddetin kullanıldığı bir çatışma türüdür. Savaşa yönelik çatışmanın sonuçları çok yıkıcı ve uzun vadeli (Akyeşilmen, 2013, s. 30). Bir savaş genellikle uzun sürer ve bazıları nesiller boyu devam eder. Ancak günlerle ölçülebilecek kadar kısa olabilen savaşlarda olabilir (Dumpy, Johnson, Hayes, Taylor & Taylor, 2003, s. 261). Savaşın tarafları düzenli ve sistematik bir biçimde silahlı güç kullanırlar. Buda yüksek yoğunlukta bir çatışmayı beraberinde getirir (Akyeşilmen, 2013, s. 30). Taraflar savaş araçları dışında; diplomasi, şiddet tehdidi, ittifaklar, tecrit, ambargo, siyasi ve iktisadi baskı, propaganda, içeride muhalefet yaratmak gibi araçlarda kullanırlar. (Akad, 2011, s. 9).

1.3.3. Düzensiz Savaş

“Düzensiz savaş” kavramını ifade etmek için “gayri nizami savaş (unconventional warfare)” ya da “asimetrik savaş (asymmetric warfare)” kavramları da kullanılabilmektedir (Akad, 2011, s. 88). Düzensiz savaş kavramını “devlet ve devlet dışı aktörler arasında; ilgili topluluklar üzerinde meşruiyet ve nüfuz sağlamak için yapılan şiddetli mücadele” (FM 3-05.130, 2008, ss. 1-8) olarak tanımlamak mümkündür. Düzensiz savaşlar, aynı zamanda düzenli olmayan silahlı grupların genellikle düşmanın elindeki topraklarda yürüttüğü savaşları ifade eder. Devlet dışı aktörler veya düzensiz gruplar arasında; gerillalar, partizanlar (Dumpy, Johnson, Hayes, Taylor & Taylor, 2003, s. 139) isyancılar (asiler), teröristler ve devrimciler (Kiras, 2016, s. 301) sayılabilir.

Düzensiz savaş öncelikle siyaset ve örgütlenme ile ilişkilidir. Şiddet, siyasi amaçlara hizmet eder; hükûmetin beceriksizliğini göstermek, halkı korkutmak ve baskı altına almak için kullanılır. Nihai hedefi, siyasi, sosyal, ekonomik veya dini değişim amacıyla siyasi güç elde etmektir (Kiras, 2016, s. 301). Düzensiz savaşlar; hâkim normlara aykırı veya geleneksel olmayan savaş yaklaşımlarını kullanırlar (Kiras, 2016, s. 308). Bunun ile birlikte geleneksel savaş ile düzensiz savaş arasındaki temel farklardan en önemlileri de taraflar arasındaki teçhizat, eğitim ve doktrin asimetrisidir (Demir, 2020, s. 7). Gayri nizami savaşlara yönelik çatışmalar kendisini gerilla hareketleri, terörizm, ayaklanmalar, partizan savaşları, iç savaşlar ve darbeler şeklinde gösterirler. Düzensiz grupların, düzensiz savaş yöntemini benimsemeleri kendi askeri ve örgütsel zayıflıklarını telafi etmek gibi önemli pragmatik nedene dayanmaktadır (Demir, 2020, s. 7; Akad, 2011, s. 88; Kiras, 2016, s. 301). Düzensiz savaşlar sadece güçsüzler tarafından değil, güçlüler tarafından da kullanılır. Bu tür savaşlar, tek başına bir yöntem olarak veya geleneksel savaşları desteklemek amacıyla stratejik bir araç olarak hizmet edebilir (Demir, 2020, s. 7).

1.3.4. İç Savaş

“İç savaş” kavramı aynı zamanda “sivil savaş (civil warfare)” olarak ta adlandırılır. İç savaş kavramı, “örgütlü şiddet yoluyla; bir devlette, güç ve siyasi iktidarı tek başına elde etmeye çalışan muharip gruplar arasındaki savaş” şeklindeki durumu ifade eder. İç savaş çoğu ülke tarafından korkulan bir çatışma türüdür (Thackrah, 2004, s. 37). Birçok ülke ulusallaşma sürecinin bazı aşamalarında şu veya bu şekilde bir iç savaş yaşamıştır. Bu

doğrultuda büyük ülkelerin hepsi farklı özelliklere sahip iç savaşlar yaşamıştır (Akad, 2011, s. 112). İç savaşlar, geleneksel savaş ile düzensiz savaş sınırları arasında yer alır. Bu yüzden de diğer düzensiz savaş türlerinden ayrılırlar. İç savaşlarda kimi durumlarda isyancılar birbirleri ile savaşırken, kimi durumlarda da büyük ordulara sahip rakip gruplar en şiddetli savaşlarda, birbirlerinin sahadaki kuvvetlerini yok etmek ve otoritelerini kabul ettirmek için az çok geleneksel şekilde savaşır. Bu nedenle, bazıları iç savaşların düzensiz savaş olarak kabul edilmesini reddederken, bazıları ise düşman tarafların benzer kabiliyetlere sahip olmaları nedeniyle aynı şekilde kategorize edilmesini reddeder (Kiras, 2016, s. 314).

İç savaşlar sahip olduğu özellikler nedeniyle benzer olgulardan ayrılırlar. İç savaşların en önemli özelliği, coğrafi nitelikleridir. Bu tür savaşlar, sivil milisler, paramiliter güçler ve alışılmadık taktikler kullanan ya da kullanmayan iki veya daha fazla grup arasında belirli bölgelerde yaşanır. (Kiras, 2016, ss. 314). İç savaş; uzun bir zaman dilimine yayıldığı için hükûmet darbesinden, ülke içerisinde meydana geldiği için de dış müdahaleden ayırmak mümkündür. Şiddet açısından uzun bir süreyi de kapsadığı için toplumsal çatışmadan farklıdır (Evans & Nenham, 2001, s. 292). İç savaş ve ayaklanma arasındaki fark her zaman net değildir. Örneğin; genellikle örgütlü devlet güçleri, daha zayıf örgütsüz grupların ayaklanmasını bastırırken, iki tarafın da örgütlü olduğu durumlarda da iç savaş yaşandığı söylenebilir. Ayaklanmalar iç savaşa dönüşebilir, iç savaşta hem örgütlü hem de örgütsüz güçler bulunabilir. Yabancı ordulara karşı yapılan savaşlar da iç savaşlarla birlikte yürütülmüştür. Temel fark, boyut ve tarafların örgütlenme düzeyindedir (Akad, 2011, s. 112). İç savaşlar tarafların yaklaşık dengesi ile devrimden ayrılırlar. Ancak bir devrim; iç savaştan önce gelebilir, eşlik edebilir ya da takip edebilir (Thackrah, 2004, s. 37).

İç savaşlarda çoğu zaman, görevdeki bir rejim ile güç ve kontrol için yarışan bir ya da daha fazla isyancı grubun yer aldığı görülür (Kiras, 2016, s. 315). Toplum üyeleri de çatışmaya göre tutum almak zorunda kalır. Bu kişiler taraflardan birini desteklerse, savaş toplumu kutuplaştırır. İç savaşa katılım, toplumdaki birey ve gruplar arasında farklılık gösterir. Katılım, bazıları için pasif destekle sınırlıyken, bazıları için askeri ve siyasi faaliyetlere sürüklenmeyi içerebilir (Evans & Nenham, 2001, s. 292). İç savaşlar, genellikle taraflardan birinin dış destek alması veya dış bir aktörün çok önemli derecede savaşla ilgilenmesi nedeniyle uluslararası boyut kazanır (Thackrah, 2004, s. 37). Ülke toprakları dışındaki üçüncü taraflar, iç savaşlarda kritik bir rol oynayabilir. Hem

idarecilere hem de isyancılara, siyasi ekonomik ve askerî yardım sağlayarak savaşın seyrini etkileyebilirler. Üçüncü tarafın; bizzat kendi güçlerini savaşta etkin kılması, savaş daha ileri götürebilir. (Evans & Nenham, 2001, s. 293).

İç savaşın çıkışında, tarafları oluşturan gruplar kendi amaçlarına ulaşmak için savaşın sebeplerinden bir veya birkaçını kabul edebilirler (Kiras, 2016, ss. 313-314). Bunlar arasında; etnik veya dinî farklılıklar, reforma zorlanılma, yerel ayrıcalıkların korunması, çıkar anlaşmazlıkları, rejim sorunu, ihtilaller, siyasi anlamda devlet içindeki zenginliğin ve gücün eşit olmayan bir şekilde dağılmasının getirdiği anlaşmazlık ya da bunların kombinasyonu sayılabilir (Akad, 2011, ss. 112; Thackrah, 2004, s. 37). İç savaşlar çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Mevcut yönetimin sömürge rejimiyle devam etme düşüncesi, bunu sonlandırma çabasıyla iç savaşa dönüşebilir. Bir bölgenin devletten ayrılma isteği ve yayılmacı eğilimler iç savaflara neden olabilir. Ayrılıkçı iç savaşlar özellikle etnik milliyetçilik ve kendi kaderini tayin etme arzusu ile ilişkilidir. Parçalanmış devletlerin birleşme isteği de iç savaşın bir diğer şeklidir. Yeniden birleşme arzusu ile ortaya çıkan iç savaşlarda, etnik faktörler ön plana çıkmasa da milliyetçi karakterdedir (Evans & Nenham, 2001, ss. 292-293).

İç savaşlar, süresi ve insan kayıpları açısından çeşitlilik gösterir. Kimi iç savaşlar kısa sürerken, kimileri on yıllarca sürebilir. İnsan kayıpları da on binlerden milyonlara kadar değişebilir (Kiras, 2016, s. 314). İç savaşlar sadece fiziksel değil, ahlaki açıdan da yıkıcıdır. Toplumda onarılması nesiller sürecek bölünmeler yaratır. Farklı otorite merkezlerinin ortaya çıkması zorunlu olarak siyasi bir boşluk yaratır. Buda savaş bittikten sonra yabancı müdahalelere davetiye çıkarır. Kısaca, iç savaş devletin bağımsızlığını tehdit eder ve dokusunu parçalara ayırır (Thackrah, 2004, s. 36). Bunun yanı sıra devletlerin ve sınırlarının yeniden inşası, kamusal yaşamın siyasi ve ekonomik örgütlenmesini tanımlamada temel bir sosyal ve siyasi etkiye sahiptir. İç savaşlar büyük toplumsal değişimlerin itici gücü olmuştur (Newman, 2014, s. 1).

1.3.5. Darbe

“Darbe” sözcük olarak, “vuruş, çarpışma, bir ülkede baskı kullanarak veya demokratik yollardan hükümeti istifa ettirmek ya da rejimini değiştirecek biçimde yönetimi devirmek işi; birini kötü duruma düşüren, sarsan olay” şeklinde anlamlara

gelmektedir (TDK Sözlük, 1998, s. 529). Bununla birlikte Fransızca’da yer alan “coup d’état” biçimindeki sözcük öbeği “hükûmet darbesi” karşılığında kullanılmakla birlikte “yasadışı ve anayasal olmayan bir eylemle yönetim yetkisinin ani ve cebri olarak ele geçirilmesi” şeklinde anlamlara gelmektedir (Heywood, 2010, s. 489). Hükûmet darbesi aynı zamanda “komplo” ifadesi ile de belirtilmiştir (Galula, 1965, s. 8). Hükûmet darbesinin siyasi anlamda tanımlanmasına yönelik çeşitli görüşler bulunmakla birlikte bunların belirleyici ya da ortak noktalarından hareket edilerek onun tanımlanmasına yönelik “devletin eli ve emri altındaki kuvvetlerden birinin (bürokrasi, polis ve silahlı kuvvetler gibi) başkaldırı, isyan ya da ayaklanmayı bir araç olarak kullanarak siyasi gücün temsilcisi konumunda olan hükûmeti ya da ülkeyi idare etmekte olan zümreyi meşru olmayan güç ve zor kullanımı yoluyla devirerek, mevcut organizasyon üzerinde kendince gerekli gördüğü düzenlemeleri yaparak sürdürmek üzere yerine geçmesi” şeklinde bir çıkarım yapmak mümkündür (Sarıca, 1983, s. 18; Heywood, 2010, s. 489; Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20; Galula, 1965, s. 9; Barbak, 2017, s. 92).

Darbelerin, genel anlamda demokratik yollar ve askeri müdahale ile gerçekleşmesi mümkündür. Darbeler, parlamenter hükûmet sistemlerinde, hükûmetin meclisteki güvenoyu kaybettirilerek düşürülmesi şeklinde demokratik şartlar çerçevesinde gerçekleşebilir. Darbeler aynı zamanda askeri bir gücün başkaldırıp askeri gücünü kullanarak hükûmetin yönetimden uzaklaştırılması şeklinde de gerçekleşebilir (Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20). Bu kapsamda darbeler genellikle ordu tarafından veya onun yardımıyla gerçekleştirilir. Az sayıda kansız darbe olsa da şiddet çoğu zaman darbelerde mevcuttur (Heywood, 2010, s. 489). Askerî darbenin üç aktörü vardır. Bunlar; darbeyi yapabilecek askeri güçler, darbeyi onaylamaya hazır oluşları ile ona olanak sağlayan siyasetçi ve bürokratlar, resmî veya gayri resmî olarak darbeyi denetleyecek veya frenleyecek siyasal güçlerdir (Hobsbawm, 2005, s. 222).

Darbelerin her zaman askeri kaynaklardan gelmesi gerekmez. Hatta darbeler şiddet içermeyen de gerçekleşebilirler. Ancak, askeri güçler şiddet gösterme potansiyeli nedeniyle, toplumda ve siyasal sistemde önemli bir etkiye sahiptirler. Bu durum, askeri güçlerin karıştıkları darbelerin genellikle yoğun şiddet içermesi ihtimali ile açıklanabilir. Bu yüzden, askeri güçlere karşı koyabilecek güç merkezleri genellikle çatışmadan kaçınır. Başka bir deyişle, askeri darbeler yoğun şiddet ve baskı unsurları taşıdıklarından dolayı şiddetli karşılıklar görmezler (Eren & Kahraman, 2017, s. 109).

Darbeler görece küçük toplulukların gizli bir şekilde yerine getirdikleri eylemlerdir. Darbeyi gerçekleştirmek için yapılan hazırlıklar uzun olsa da hareket safhasının kendisi kısa ve anidir (Galula, 1965, s. 9). Darbeler kitlesel eylem içermezler. Rejimi veya toplumu değiştirme zorunlulukları yoktur. Amaçları hükûmeti veya yöneticileri değiştirmektir. Hükûmetler seçimler veya darbelerle değişebilir, ancak rejimleri sabit kalabilir. Çünkü rejimler sadece dışarıdan gelen bir askerî müdahaleyle veya içeriden gelen çeşitli türden devrimci ayaklanmalarla değişebilir (Heywood, 2010, ss. 488-489). Darbeyle istenilen amaç, daha modern ve çağdaş bir yaşam biçimi oluşturmak olsa da darbe baskıyı yöntem olarak benimsediği için darbe sonucu ortaya çıkan çağdaşlaşma hareketleri demokratik temellere dayanmadığından başarıya ulaşma ve halk desteği bulma oranı düşük olan hareketlerdir (Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20).

1.3.6. İhtilâl ve Devrim

İsyan, toplumsal ve siyasal yapıları yıkan veya değiştirmeyi amaçlayan bir harekettir. Bu çerçevede, isyanın anlamı ve etkileri, ihtilâl ve devrim kavramlarıyla çoğu kez ilişkilendirilir. İhtilâl ile devrim, mevcut düzeni sorgulayan ve dönüştürmeye yönelik hareketler olarak, isyanın farklı biçimlerini ve amaçlarını yansıtabilir.

İhtilâl: “İhtilâl” sözcüğünün Arapça “hall” kökündendir. Bu kök “azaltmak, kısaltmak” anlamlarına gelmektedir. Bundan türeyen “ihtilâl” sözcüğü de “bozukluk, bozulma, karışıklık, düzensizlik” manalarına gelmektedir (Kılınçkaya, 2008, s. 6; Kafesoğlu & Saray, 1998, s. 3; Develioğlu, 1978, s. 501). İhtilâl kavramının anlamı konusunda üzerinde uzlaşılan bir görüş yoktur. Ancak, çeşitli açıklamalardaki ortak ve belirleyici özelliklerden yola çıkılarak, ihtilâl kavramının ne ifade edebileceği konusunda bir çıkarım yapılabilir. Buna göre ihtilâl; “mevcut bir durumun, yaşama biçiminin ya da toplum düzenin birdenbire sarsılması olup, kademe kademe gerçekleşen değişiklik ve gelişmenin tam tersi bir görünüm sergileyen halk hareketidir” (Sarica, 1983, s. 17; Türk Hukuk Lügati, 1991, s. 152; Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 19; Galula, 1965, s. 8). Bu bakış dahilinde “ihtilal” kavramının hem “Fransız İhtilali” gibi siyasal bir anlamı ifade edip isyan ve darbe gibi kavramlarını düşündüğü hem de bütün ülkelerin kullandığı teknoloji temelli, ekonomik ve toplumsal anlamdaki “Endüstri İhtilali” gibi kavramı ifade ettiği de göz önünde bulundurulmalıdır (Kongar, 2011, ss. 19-20).

İhtilaller, bir devletin ekonomik, siyasi ve sosyal yapısını köklü bir şekilde değiştirmeyi hedefleyen ve geniş kitleler tarafından desteklenen halk hareketleridir. Bu hareketler, hukuk kurallarına ve kanunlara uymadan, zor ve şiddet kullanarak amaçlarına ulaşmayı çalışırlar (Sarica, 1983, s. 17; Türk Hukuk Lügati, 1991, s. 152; Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 19; Galula, 1965, s. 8). Burada değişimden kasıt, sadece siyasetçinin veya yönetici elit grubun değişmesi değil, aynı zamanda siyasi yapının kökten değişmesidir. (Heywood, 2010, s. 282). Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki isyancılar bazı durumlarda ihtilallerin destekleyicisi olabilirler. Hatta isyanlar çoğu zaman büyük ihtilallerin bile tetikleyicisi olmuştur (Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 19).

Devrim: “Devrim” sözcüğü köken olarak astronomik bir terimdir. Copernicus’un “Gök cisimlerinin Devirleri veya Dönüşleri Üzerine (De Revolutionibus Orbium Coelestium)” adlı çalışmasıyla doğa bilimlerinde önem kazanmıştır. Bu bilimsel kullanımda devrim kelimesi önceleri Latince olarak “yıldızların düzenli ve belirli bir kurala göre devir yapan hareketleri” şeklinde anlamını korumuştur. Bu kapsamda devrim sözcüğünün ayırt edici özelliği kati bir şekilde yenilik ya da şiddet olmamıştır. Tersine açık bir şekilde yinelenen döngüsel bir hareketi ifade etmiştir (Arendt, 2012, s. 53). Ancak daha sonra devrim sözcüğü “doğrudan doğruya, istenilerek ve uğraşarak gerçekleştirilen siyasal ve sosyal köklü değişiklikler” anlamında kullanılmıştır. Türkçe’de “(İngilizce) revolution” ya da “(Fransızca) révolution” sözcüklerini karşılayan en uygun sözcük ise “devrim” olarak ifade edilmiştir (Yalçın, vd. 2005, s. 300). Bu doğrultuda devrim sözcüğü “evrilme, katlanma, bükülme” gibi anlamları ifade etmiştir (TDK Sözlük, 1998, s. 1054). Devrim sözcüğü kavramsal açıdan, “toplumsal ve siyasal düzenin genellikle şiddetle alt üst edilip, yeni liderler ve ilkelerle yeniden kurulmasını” ifade etmektedir. Devrimin; sanayi devrimi, bilgisayar devrimi ve moda devrimi gibi kullanımları da vardır. Bu anlamda devrim, her türlü toplumsal değişimi ifade eder, ancak temel olarak siyasal bir anlam taşır (Marshall, 1999, s. 354).

Devrimlerin en belirleyici özelliği toplumca yapılan bir hareket olmalarıdır. (Yalçın, Akbıyık & Özkaya vd., 2006, s. 302). Devrimler yasa dışı kitle hareketi içeren ve genellikle şiddet barındıran halk ayaklanmalarıdır (Heywood, 2010, s. 282). Bir kişiye, bir zümreye ve bir sınıfa dayanılarak yapılan devrim toplumca benimsenmedikçe gerçek anlamda bir devrim niteliğini taşımaz. Devrimler, toplumun her yönden ilerlemesini, daha iyiye ve daha güzele doğru gitmesini hedef edinirler (Yalçın, Akbıyık & Özkaya vd., 2006, s. 302).

Devrimler yıkıcı olmakla birlikte ortadan kaldırdıkların yapıların yerine yenilerini koyma amacı taşır (Marshall, 1999, s. 354). Devrimlerin aksine ihtilaller yıkıcı karakter de olup kaldırdıkları yapıların yerine yenisini koyma amacı taşımazlar (Sarica, 1983, s. 17). Devrimlerin olabilmesi için hem toplumsal karşıtlıkların büyümesi hem de devrim yapacak sınıfın kendisinin bilincine varıp örgütlenmesi gerekir (Sarica, 1983, s. 18). Devrimler üç safhada gerçekleşir. Birinci safhada; toplumda değişiklik fikrinin temelleri atılır ve geliştirilir. Bu safha daha çok aydın ve yazarlar tarafından hazırlanarak yönlendirilir. Devrim fikri, halk tarafından benimsenince maddi bir güç hâline gelir. İkinci safhada; devrimin eylem yönü yani ihtilal ortaya çıkar. İhtilâl, bazı etkenlerin tetiklemesiyle patlak verir. Bunun temelinde çıkarları çelişen sınıfların çatışması yer alır. İhtilal başarıya ulaşırsa meşruluk kazanır. Üçüncü safhada; yıkılan, bozulan düzenin yerine yenisi kurulur. Böylece devrim başarıya ulaşmış olur. Bu doğrultuda ihtilâl, devrimin ancak bir safhasını, daha doğrusu tamamlanmamış durumunu ifade eder (Sarica 1995, s. 5-6).

1.3.7. Direniş

“Direniş (resistance)” sözcük olarak “karşı koyma, karşı durma, muhalefet, dayanma, mukavemet etme, zorluk gösterme.” (Atalay, 1999, s. 2876) şeklindeki anlamlara gelir. Direniş kavramsal açıdan “başkasının eylem veya iradesine karşı psikolojik veya fiziki her tür muhalefeti kapsadığı gibi aynı zamanda da zorlamanın karşısındaki savunma hareketidir.” (Thoreau & Gandhi, 2015, s. 131). Direniş kavramı, genellikle işgalci ordulara karşı yapılan faaliyetleri ifade eder. Bazen de baskıcı rejimlere karşı yürütülen faaliyetleri tanımlar (Akad, 2011, s. 759). Direniş kavramı bu anlamda da “bir otorite tarafından düşman veya düşman işgali altındaki nüfus içindeki hoşnutsuz unsurlar tarafından düşman hatlarının gerisinde düşmana karşı yürütülen operasyonlar” (Molnar, vd., 2016, s. 30) şeklinde anlamlara da gelmektedir.

Direniş kavramı, II. Dünya Savaşı sırasında Alman ordularına karşı yaygın olarak kullanılmıştır. Ancak tarih boyunca her işgal, az ya da çok direnişle karşılaşmıştır (Akad, 2011, s. 75). Direnişler, toplumsal hareketler, ayaklanmalar; siyasal ve sosyal hayatın tamamlayıcı bir parçası olmuştur. Günümüzde de isyanlar, ayaklanmalar ve farklı direniş türleri dünyanın çeşitli bölgelerinde sürekli kendilerini hatırlatır. Bu durum, özellikle ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak radikal yapısal dönüşümlerin yaşandığı

dönemlerde daha belirgindir (Çetinkaya, 2014, s. 13-14). Direnişe yönelik eylemler, birçok farklı şekilde ortaya çıkabilir. Bunlar arasında; gerilla veya partizan savaşı, sabotaj, itaatsizlik, propaganda, yeraltı basını, ulaşımın aksatılması, iş yavaşlatma, iş birliğinden kaçınma, işbirlikçilerin cezalandırılması ve alternatif yönetimlerin kurulması gibi yöntemler bulunur (Akad, 2011, s. 75).

1.4. İSYAN İLE İLİŞKİLİ KURAMLAR

Toplum yapısını, işleyişini ve dinamiklerini anlamak amacıyla ortaya koyulan toplumsal kuramlar bu doğrultuda birçok farklı konuyu da kapsamaktadır. Bunlar içinde doğası gereği toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan çatışma olgusunu konu edinerek buna yönelik farklı bakış açıları sunanlarda bulunmaktadır. Çatışma türleri kapsamında isyanlarda benzer olgular ile birlikte bu kuramlar içinde yerini almıştır. Bu kapsamda isyan olgusunun daha iyi anlaşılabilmesi adına isyanla ilişkili olan başlıca kuramlara değinmek yerinde olacaktır.

1.4.1. Marxist Çatışma Kuramı

Çatışma kuramının kökenleri yüzyıllar öncesine dayanır. İlk temsilcileri, politik konulara duyarlı araştırmacılar arasında sıkça ortaya çıkmıştır. Rönesans İtalya'sında Floransa'da darbe sonrası sürgüne gönderilen Niccolo Machiavelli'nin yazılarında veya 2000 yıl önce sürgünde Atinalılar arasındaki çatışmaları anlatan Thukididis'in yazılarında bu perspektife rastlanır. Ayrıca, entrikacı Hindu devlet adamı Chanakya ve Antik Çinli filozof Mo Ti'nin çatışma konusundaki yazıları da bilinir (Collins, 2015, s. 56).

Çatışmanın doğası ve işleviyle ilgili ilk kuramlar 19. yüzyılla 21. yüzyılın başlarında öne sürülmüştür (Cevizci, 1999, s. 188). Çatışma kuramı, toplumu; temel fizyoloji psikolojik ve toplumsal gereksinimler için savaşım veren çok çeşitli ve birbiriyle zıt olan toplumsal grupların, toplumsal kesimlerin ya da toplumsal sınıfların oluşturduğu bir sistem olarak görür (Topses & Topses, 2010, s. 84). Bu sistemde bahsi geçen toplumu oluşturan bileşenler arasında rekabete dayalı çıkarların varlığı söz konusudur (Collins, 2015, s. 56). Farklı çıkarların varlığı, çatışma potansiyelinin her zaman var olduğu ve belirli grupların ötekilerden daha fazla yarar sağladığı anlamına gelir (Giddens, 2012, s. 57). Bununla birlikte kuramın ortaya koyduğu mücadelenin toplumda her zaman infiale

yol açacağı şeklinde de de bir kanıya varılmamalıdır. Bu kuramın çatışma kuramı olarak adlandırılması bir bakıma benzetmedir (Collins, 2015, ss. 56-57). Esasen çatışma ile kastedilen toplumu oluşturan çeşitli bileşenler arasındaki çelişkidir (Topses & Topses, 2010, s. 84).

Tarih boyunca, insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinde temel çelişkiler ortaya çıkmıştır. İnsanlar, en eski çağlardan beri yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için doğayla mücadele etmişler ve bu süreçte çeşitli üretim güçleri geliştirmişlerdir. Üretim güçleri, insanlığın üretim yapmak için kullandığı tüm araçları kapsar. Avcılık, tarım, el sanatları ve sanayi devrimleri ile ortaya çıkan ürünler bu üretim güçlerinin bazı örnekleridir. Üretim, insanın varlığını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir ön koşuldur. İnsanın doğayla yaptığı üretim faaliyetleri; üretim güçleri, bu güçlerin değişimi ve gelişimi sonucu ortaya çıkan ekonomik ilişkiler ise üretim ilişkileri olarak adlandırılır (Topses & Topses, 2010, s. 42).

Toplumsal yapıyı oluşturan üretim biçimlerinin nicelik ve niteliklerine bağlı olarak, bir toplumda belirli bir üretim biçimi içinde çeşitli toplumsal kesimler arasında ortaya çıkan uzlaşmaz ve uzlaşmalı çelişkilerin çözümlemesi, çatışma kuramının temel inceleme ve yaklaşım alanını oluşturur (Topses & Topses, 2010, s. 84). Çatışma kuramcıları toplumdaki baskın ve dezavantajlı gruplar arasındaki gerilimleri incelerler ve kontrol ilişkilerinin nasıl kurulduğu ile nasıl sürdürüldüğünü anlamaya çalışırlar (Giddens, 2012, s. 57). Bu yaklaşım; hem devrim, savaş ve toplumsal hareketler gibi belirgin ve etkili olaylara odaklanır, hem de toplumun daha büyük ve görünmeyen kısmını oluşturan, egemen ve tabii grupların dahil olduğu normal yapıyı inceler (Collins, 2015, s. 56). Çatışma kuramcıları temelde çatışmayı baz alarak farklı görüşler ortaya koymuşlardır (Wallace & Wolf, 2012, s. 110). Çatışma alanındaki ilk önemli kuram, Karl Marx'ın iki sınıf arasındaki çatışmaya dayanan toplumsal çatışma modelidir (Marx, 1976; Marx, 1992; Cevizci, 1999, s. 188). Bu modelin kapsamını oluşturan başlıca konuları şu şekildedir: Toplumsal gelişimin temelinde yatan güç; giyecek, yiyecek ve barınma gereksinimlerinin karşılandığı üretim sürecidir (Bernal, 2007, s. 12). Bu kapsamda üretici güçler ile toplumsal yaşam arasında sıkı bir ilişki vardır. Ortaya koyulan üretim tarzı insanların hayatlarını buna bağlı olarak ta sosyal ilişkilerini şekillendirmektedir (Marx, 1992, s. 122). İnsanlar, üretim yapmak için zorunlu ve iradeleri dışında ilişkiler kurmak

zorundadır. Bu üretim ilişkilerinin derecesi, ortaya koydukları maddi üretici güçlerin seviyesine göre belirlenir (Marx, 1976, s. 25).

Toplumların yapısı ile ilişkili olarak toplumsal sınıfların oluşumunda ki temel etken iş bölümüdür. Teknik ve ekonomik gelişmeler ile birlikte iş bölümünün biçimi değişir ve bu değişim, toplumların sınıfsal yapısını da dönüştürür (Kışlalı, 1987, s. 184). Bu bağlamda, insanlık ilkel komünal, köleci, feodal (Asyatik) ve kapitalist olmak üzere farklı toplum tipleri oluşturmuşlardır. Bunların her birinin kendine özgü üretim ve bölüşüm tarzı ile bunlara dayanan güç ilişkileri mevcuttur. İlkel komünal toplum insanların doğa karşısındaki zayıflıklarından doğmuştur. Bu toplumda, insanlar avcılık ve toplayıcılık yaparak birlikte geçimlerini sağlamışlardır. Bunun sonucunda üretim, tüketim ve bölüşümde ortaklık söz konusu olmuştur (Yaylagül, 2006, ss. 123-125). Gerçek anlamda bir iş bölümü ilkel komünal toplumdaki sonradan, yaklaşık 12.000 yıl önce, insanların tarım yapmayı öğrenmesiyle başlamıştır. İnsanlar, kendilerine yetecek olandan fazlasını üretmeye başlayınca, başkaları da farklı üretim veya hizmetlerle ilgilenme fırsatı bulmuştur ve toplumsal katmanlaşma ortaya çıkmıştır (Kışlalı, 1987, s. 184). İlkel komünal toplumdaki sonraki tüm toplumlarda, üretilen zenginlikler eşit olmayan şekilde dağıtılmıştır. Bu eşitsizlik, sınıfsal farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece toplum, ayrıcalıklı ve zengin sınıflar ile yoksul sınıflar, egemenler ve egemenlik altındakiler olarak temel karşıt sınıflardan oluşan bir yapıya sahip olmuştur (Yaylagül, 2006, ss. 123-125).

Toplumsal sınıfların ortaya çıkması birlikte üretim sürecini kontrol edenlerle, sadece emek verenler arasında sınıf çatışması yaşanır (Sezal, 2002, s. 30). Egemen sınıf, üretim araçlarının sahibi olarak, doğrudan çalışanların ürettiği artığa el koyar. Bu iki temel sınıf arasında, çeşitli ara toplumsal konumlar bulunur. Eşitsizliklerin ortaya çıkmasıyla, egemen sınıfın kontrolünü sürdürmek için devlet ortaya çıkmıştır (Yaylagül, 2006, ss. 123-125). Devlet ve siyaset, üretim ilişkileri ve sınıfsal yapıyı yansıtan altyapının belirlediği sosyal üstyapının kurumlarıdır (Berg & Janoski, 2010, ss. 66-67). Bu kapsamda her toplumda ekonomik temel ya da “altyapı” ve “üstyapı” ayrıt ile ayrıt edilir.⁴

⁴ Altyapı esas olarak üretim güçleri ve ilişkilerinden oluşur. Buna karşılık üstyapıda yasal ve siyasal kurumlar, düşünme biçimi, ideolojiler ve felsefelerle birlikte yer alır. Başka bir ifade ile gelenek, görenek, etik, estetik ve dinsel değerler, eğitim sistemi, hukuk, devlet ve siyasal yönetim gibi kurumlar, önemli ölçüde toplumun sosyo-ekonomik altyapısına dayanarak oluşur ve gelişir. Ancak bu ilişki tek yönlü

Marx'ın üretim ilişkileri temellendirdiği karşıt sınıfların ortaya çıkması onun tarih anlayışında da kendini göstermiştir. Bu kapsamda da o tarihe materyalist bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Buna göre tarihsel materyalizm, tarihin gelişimini insanın doğayla mücadelesi ve üretim faaliyetleriyle açıklar. İnsanın yaşamını sürdürmek için gerekli araçları üretmesi, diğer tüm insan etkinliklerinden önce gelir (Sezal, 2002, s. 29). Tarihsel değişimlerin arkasındaki itici güç siyasal liderler değil, ekonomik güçlerdir (Slattery, 2008, s. 103). Tüm toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir. Eski Roma'da patrisien, şövalyeler, plebler ve köleler; Orta Çağ'da feodal beyler, vasallar, lonca ustaları, kalfalar ve serfler vardı. Özgür yurttaş ile köle, patrisien ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, yani ezen ile ezilen sınıflar sürekli olarak karşı karşıya gelmiştir. Modern burjuva toplumu, eski sınıfların yerine yeni sınıflar, eski baskı koşullarının yerine yeni baskı koşulları ve eski mücadele biçimlerinin yerine yeni mücadele biçimleri getirmiştir. Ancak, burjuva dönemi, sınıf karşıtlıklarını basitleştirmiştir. Toplum, her geçen gün burjuvazi ve proletarya gibi iki düşman kampa daha fazla bölünmektedir (Marx & Engels, 2015, ss. 40-41).

Marx'a göre, sınıf mücadelesi ve isyanın asıl nedeni ekonomik gelişme değil, sömürüdür. Sınıf sömürüsü, üretilen artı değerın üreticilerden alınarak kamulaştırılması anlamına gelir. Bu yüzden, endüstriyel gelişme, işçi sınıfını büyüttüğü ve sömürüyü artırdığı sürece isyana yol açar (Boswell & Dixon, 1993, s. 681). Ancak, Marx'ın diğer bir görüşüne göre, kapitalist sistemin avantajlarını elinde tutan büyük kapitalistlerin sayısı azalırken, sefalet, baskı, kölelik, aşağılama ve sömürü artar. Bu süreçte, sayıları hızla artan ve kapitalist üretim tarafından eğitilen, birleştirilen ve örgütlenen işçi sınıfının isyanı da büyür. Sermaye tekeli, kapitalist üretim tarzı için bir engel hâline gelir. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin toplumsallaşması, kapitalist sistemle uyumsuz hale gelir (Marx, 1990, s. 929).

Toplumdaki uyumsuzluklar başka bir ifade ile çelişkiler, devrimci dönüşüm öncesinde giderek keskinleşir ve sınıfsal çıkarlar arasında kutuplaşma meydana gelir (Sezal, 2002, s. 30). Toplumun maddi güçleri belirli bir aşamada, mevcut üretim güçleri ile çelişir ve birçok olumsuzluğu beraberinde getirir. Bu durumda, toplumsal devrim süreci başlar. Ekonomik

değildir. Toplumsal yapının üst yapısal kurumları da sosyo-ekonomik yapıyı etkiler ve şekillendirir (Aron, 2010, s. 115; Topses & Topses, 2010, s. 42).

temelin değişmesiyle birlikte üstyapı da dönüşür. Toplumun üretici güçleri geliştikçe, büyümelerinin önündeki engel olan mevcut üretim ilişkileriyle çatışır (Bottomore, 1993, s. 550). Marx'ın isyan kuramı da sınıf çatışması analizinin bir uzantısıdır. Kuramın; ortaya koyduğu isyanın (devlete yönelik şiddet eylemleri) ne zaman devrim (devletin devrilmesi) ile sonuçlanacağını belirtmemektedir. Marx bu anlamda analitik isyanları başarıya ulaşmış devrimlerden ayrı tutarak (her iki içinde devrim kavramını kullanmasına rağmen) proleter isyanların aksiliklere rağmen tekrarlanacağını ifade etmiştir (Boswell & Dixon, 1993, s. 682). Bu anlamda Marx, sınıf çatışmasının bir neticesinde ortaya çıkabilecek isyanlara genel anlamda devrim olarak nitelendirmiş ancak bu isyanlardan sadece başarılı olanları devrim kapsamında değerlendirmiştir (Kışlalı, 1987, s. 184).

1.4.2. Kitle Kuramı

Her isyanın önermelere dayalı rasyonel bir içeriği vardır. Bunun temelinde duygusal bir güç ve yoğun bir arzu vardır. İsyen tepki yaratan güçlere karşı, ruhunu sürdürdüğü süre zarfında bu duygusal güç ona katkı sağlar (Diken, 2011, s. 41). Öyle ki hayal kırıklığı yaşayan kişilerde, beraberlik ve fedakârlık eğilimleri kendiliğinden oluşur. Bu kişilerin sıkıntısı, kendilerini çaresizce kusurlu görmelerinden kaynaklanır. Bu yüzden en büyük istekleri kendilerinden kurtulmaktır. Bu istek, birlikte hareket etme ve fedakârlık şeklinde ortaya çıkar. Hayal kırıklığı sadece beraberlik ve fedakârlık isteği yaratmakla kalmaz, aynı zamanda bunları gerçekleştirecek mekanizmayı da oluşturur (Hoffer, 1968, s. 55).

İnsanların birlikte hareket ederek isyan etmelerine neden olan sebepler arasında sosyo-psikolojik davranışları da dikkate alınmalıdır. Gustav Le Bon, “Kitleler Psikolojisi” adlı eserinde (Le Bon, 1997), insanların kitleler hâlinde birlikte hareket etmelerinde etkili olan sosyo-psikolojik unsurları çeşitli açılardan ele alarak geniş bir bakış açısı sunmuştur. Le Bon'un kitle kuramının temeli, bireyin yalnızken gösterdiği davranışların, kitle içerisindeki davranışlarından farklı olduğudur (Ayraç, 2011, s. 138). Bu kapsamda Le Bon'un konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Kitle kelime anlamıyla, ırkları meslekleri cinsiyetleri ve kendilerini bir araya toplayan rastgele bireyler topluluğunu belirtmektedir. Buna karşılık kitle psikolojik anlamıyla bazı belirli durumların, sadece bunun ile ilgili insanlar açısından bir şeyler ifade etmesidir. Bir insan topluluğunun psikolojik açıdan kitle özelliği sergilemesi için belirli özelliklere sahip

olması gerekir. Organize olmamış ve aralarında bir amaç birliği olmayan insan toplulukları bir arada olsalar dahi psikolojik kitle özelliği göstermezler. Bununla birlikte insanların psikolojik açıdan kitle özelliği gösterebilmesi için fiziksel olarak bir arada olmalarının gerekmesi şeklinde bir kaide yoktur. Birbirlerinden ayrı binlerce kişi kimi zamanlarda örneğin; millî bir olayın etkisi gibi şiddetli heyecan uyandıran hadiselerde bir araya gelerek psikolojik bir kitle meydana getirebilirler (Le Bon, 1997, ss. 19-20).

Psikolojik açıdan bir kitle özelliğinin gösterilebilmesi için bireyin bilinçli kişiliğinin kaybolmasına, hislerinin, düşüncelerinin aynı yöne doğru ilerlemesine ve odaklanmasına sebebiyet verecek uyarıcıların olması gerekir (Le Bon, 1997, ss. 19-20). Böyle bir durumda, geçici ama belirgin özellikler gösteren, bireyselliklerini kaybedip kalabalık hâline gelmiş, sahip olunan ruhi yapıyı değiştirebilen özel karakterlerin dahil olduğu, kolektif bilinç ya da ruh kazanmış insan toplulukları anlaşılmalıdır. Böylelikle kitleyi oluşturan insanlar tek bir vücutmuş gibi hareket ederler (Le Bon, 1997, ss. 20-23).

Kitle içerisinde bir süre kalan kimsenin; başkası tarafından uyutularak büyülenmiş gibi bilinçli kişiliğine, iradesine ve seçme kabiliyetine yönelik yetileri etkisiz hale gelir. Buna karşılık; bilinçaltı etkinliklerinin esiri hâline gelerek, duygu ile düşünceleri uyutucunun kontrolü altına girer. Bu doğrultuda kimi yetileri kaybolurken kimileri de son derece etkili bir şekilde harekete geçer. Yapılacak bir telkinin etkisi; o kimseyi karşı konulamaz bir coşkunlukla bazı işlere sürükleyebilir. Ancak, kitlelerdeki coşkunluk, uyutulan kimseden daha fazladır. Bunun sebebi, yapılan telkinin kitledeki tüm bireylerde ortak duyguları harekete geçirmesi ve karşılıklı etkileşimi artırmasıdır (Le Bon, 1997, s. 27).

Kitleleri telkin altına alabilen kışkırtıcılar çeşitli şekillerde ortaya çıkarak kitlelerin davranışlarını da kararsız hale getirebilir. Bu durum, bireysel ya da toplu olarak farklı şekillerde kendini gösterebilir. Bu durumun bir sonucu olarak, kitle içindeki bireyler cimriyse cömert, inkarcıysa inanan, namushıysa namussuz, korkaksa kahramanca davranabilir. Aynı şekilde, toplu haldeki bireyler en vahşi davranışlardan en kahramanca davranışlara kadar çeşitli şekillerde hareket edebilir. Kitleler, bir inanç veya düşüncenin zaferi için kolayca canlarını feda edebilecek bir noktaya gelebilirler. Aynı zamanda da şan ve şeref için heyecana gelebilirler. Kitle, vahşi bir insan gibi, arzu ile arzusunun gerçekleşmesi arasında hiçbir engeli kabul etmez üstelik sayıca çokluk olmanın bilinci ona karşı konulmaz bir güç hissi verir. Kitle hâlinde bulunan bir bireyde imkânsızlık mefhumu kaybolur (Le Bon, 1997, ss. 29-34).

Le Bon'un sosyo-psikolojik açıdan kitlenin karakterine yönelik ortaya koyduğu unsurların, toplumsal açıdan isyan olgusu içinde aynı şeyi ifade ettiği söylenebilir. Çünkü isyan olgusuna yönelik eylemlerde de kitle hâlinde hareket eden insan toplulukları görülebilir. Bu kapsamda, kitle içerisindeki bireyler kışkırtıcı uyarıcıların telkinleriyle bilinçli kişiliklerini kaybederek bilinçaltının esiri olabilirler. Ortak amaçlarını gerçekleştirmek için ölümü bile göze alabilirler. Bu durum bir isyanda; başkaldıran bir

insanın, uğruna araçsal akli askıya alıp mağlup olmayı ve hatta ölmeyi göze aldığı değerler meselesini kaçınılmaz olarak beraberinde getirir (Diken, 2011, s. 41).

Kitle içindeki bireyler, ortak bir amaç için bireyselliklerinden sıyrılıp, kolektif bir ruhla tek bir vücut gibi dayanışma içinde hareket edebiliyorlarsa, isyan olgusu açısından bakıldığında da insanların uymak zorunda oldukları emirler ve dayatmaların olumsuz etkilerinden tek başlarına kurtulmanın mümkün olmadığı koşullarda bundan kurtulmak için birliktelik gösterirler (Canetti, 2006, s. 330). Bu durum, isyanın altında yatan değerlerin bireysel değil, tam aksine ortak olduğunu gösterir. İsyan eden veya isyankâr olarak nitelenen insanlar, bu değerlerin kendilerinde ve tüm insanlarda ortak olduğunu hissederler. Bu açıdan bakıldığında, isyan eden insan yalnız olmadığını ve paylaşılan ortak değerler sayesinde diğer insanlarla metafizik bir dayanışma içerisinde olduğunu görür. Mevcut durum, insan dayanışmasının temelinde isyan olgusu olduğunu, isyanın da ancak bu dayanışma ile meşru bir zemine oturduğunu gösterir (Diken, 2011, s. 41). Eğer bir isyan başarısız olursa ve neticesinde bireyler sorunlarından gerçekten kurtulamazlarsa, yine de kitlesel hareketin bir parçası oldukları dönemi hatırlayacaklardır. O süreçte yaşanan sorunlara yönelik geçici çözüm, zamanla idealize edilerek hatırlanacak ve değerlendirilecektir (Canetti, 2006, ss. 331-332). Le Bon'un kitle özelliği sergileyen insan toplulukları için ortaya koyduğu bu durumu isyan içinde geçerli olduğu söylenilebilir. Bunun yanında başkaldırma, ayaklanma, ihtilal ya da devrim gibi kolektif davranışlar açısından da benzer özellikler sergilenebileceği de göz ardı edilmemelidir.

1.4.3. Sosyal Psikoloji Kuramı

Devrim doğası gereği isyan olgusu ile ilişkilidir (Güngör, 2006, ss. 181-182). Devrime yönelik kuramlardan olan “sosyal psikoloji” ya da “görelî yoksunluk” kuramının özünde de isyan olgusu vardır. Bahsi geçen kuramın odaklandığı yaklaşım, siyasi düzensizliğin olası öncüsü olarak kabul edilen “sefalet isyanı besler” önermesidir. James Chowining Davies (Davies, 1971) ve Ted Robert Gurr (Gurr, 2016) tarafından ortaya koyulan bu kuramın esin kaynağı ise Karl Marx ve Alexis de Tocqueville olmuşlardır (Güngör, 2006, s. 183).

Kuramda sembolik bir anlam taşıyan “J” harfi, şekli itibarıyla aniden önu kesintiye uğrayan beklentilerin yaşandığı bir dönemi temsil eder. Bu bağlamda, görelî yoksunluk

kavramı çok önemli bir rol oynar (Heywood, 2010, s. 286). Kuram temelde psikolojik karaktere sahip olup toplumlardan ziyade bireylere atıfta bulunur. Bu kapsamda devrimin gerçekleşme olasılığı; beklentilerin ve hazların uzun süre yükselmesini, ardından beklentiler (sosyo-ekonomik ya da başka türlü) yükselmeye devam ederken, hazların (sosyo-ekonomik ya da başka türlü) aniden düştüğü bir dönemin takip etmesi durumunda ortaya çıkar. Beklentiler ve tatminler arasındaki uçurumun hızla genişlemesi devrimin habercisidir. Bireysel memnuniyetsizlikler arasındaki bu genişleyen uçurum, genellikle bireyleri gergin ve hayal kırıklığına uğratan ekonomik veya sosyal yerinden edilmelerden kaynaklanır. Yani bir devrime katılan insanların çoğu, fiziksel (ekonomik) ve kişilerarası (sosyal) ihtiyaçlarının karşılanmaması nedeniyle gerilim yaşar (Davies, 1971, s. 133). Çünkü insanların içinde bulundukları durumu algıladıklarının nesnel koşullardan çok daha önemli olduğuna vurgu yapar. Burada kritik olan, insanların yakın geçmişe veya diğer insanların sahip olduklarına kıyasla kendi durumlarını nasıl değerlendirdiğidir (Heywood, 2010, s. 286).

İnsanların hak ettiklerini düşündükleri ile gerçekte elde ettikleri arasında bir fark ile ortaya çıkan göreceli yoksunluk siyasal şiddeti de tetikleyebilir. Öyle ki toplumda birçok insan sinirlendiğinde; kültürel ve pratik şartlar siyasal hedeflere saldırganlığı teşvik ediyorsa siyasal şiddet ortaya çıkar (Skocpol, 2004, s. 334-347). Buna göre siyasal şiddet; bir siyasi topluluk içinde rejime, rakip gruplara, iktidardakilere veya politikalarına yönelik tüm toplu saldırıları ifade eder. Siyasal şiddet, ortak özelliklere sahip bir dizi olayı ifade eder. Bu olayların ortak özelliği, fiili veya tehdit şeklinde şiddet kullanımıdır. Siyasal şiddet kavramı sadece bu unsurlarla sınırlı değildir; devrimler, gerilla savaşları, darbeler, isyanlar ve ayaklanmaları da içerir. Siyasal şiddet, siyasi düzen içinde veya dışında hedeflere ulaşmak için herhangi bir taraf veya kurum tarafından şiddet kullanımı veya güç kullanımı tehdidine girer (Gurr, 2016, s. 3-4). Bu çerçevede dahilinde Gurr, beklentiler ve olanaklar arasındaki dengesizliğin üç şekilde ortaya çıktığını belirtmiştir. Her üç durumda da siyasal şiddet hem neden hem de hazırlayıcı faktör olarak değerlendirilmiştir. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Azalan Kapasiteye Dayalı Mahrumiyet (Azalan Yoksunluk): Bu sınıflandırmada yer alan insanlar, bir zamanlar sahip oldukları veya sahip olabileceklerini düşündükleri şeyleri kaybettikleri için öfkelenirler. Göreceli yoksunluğu kendi geçmiş durumlarına atıfta bulunarak yaşarlar. Toplumun tamamında olan değerlerin durumu; maddiyata yönelik malların üretiminin azalması, yabancı yönetimlerin dayatması veya toplumu birleştirici

inanç sistemine olan güvenin azalması gibi nedenlerle düşebilir. Bu anlamda değer kapasiteleri de toplumun bir ya da daha fazla kesimi arasında düşebilir. Çünkü bu kesimlerin üyeleri kıt değerler konusunda diğer gruplarla girdikleri çatışmalarda mutlak anlamda kaybedebilirler (Gurr, 2016, ss. 46-47). Bu sınıflandırmanın örnekleri arasında zenginlerin artan oranlı vergilendirilmesi ve yoksulların azalan vergilendirilmesinin etkileri; elitlerin ve siyasetten men edilen muhalif grupların siyasi nüfuz kaybı; işçi sınıfı gruplarının statüsünün artması ile orta sınıf grupların statü ve nüfuzunda yaşanan düşüş yer almaktadır (Gurr, 2016, s. 47). Tarihi olayların gerçekleşmesinde etkili olan çeşitli nedenlerin yanında azalan kapasiteye dayalı mahrumiyetle ilişkili olma durumu da vardır (Ercan, 2010, s. 38).

Yükselen Beklentilere Dayalı Mahrumiyet (İstenen Yoksunluk): Bu görelî yoksunluk modeli, insanların değer pozisyonunda veya potansiyelinde bir değişiklik olmaksızın, değer beklentilerindeki artışla karakterize edilir. İstenen görelî yoksunluğu yaşayan insanlar, mevcut durumlarında önemli bir kayıp beklemez veya yaşamazlar. Ancak, yeni veya artan beklentilere ulaşmak için araçları olmadığını hissettiklerinde öfkelenirler. Değer beklentilerindeki artış, insanların halihazırda sahip olduklarından daha fazlasını talep etmelerini yansıtabilir. Sömürge halkları için siyasi katılım ve alt sınıf ile kast gruplarının üyeleri için kişisel eşitlik gibi daha önce hiç sahip olunmayan yeni değerlere yönelik talepler de bu sınıflandırma içinde yer alabilir (Gurr, 2016, s. 50). Bu sınıflandırmanın örnekleri arasında daha fazla maddi mal, daha fazla siyasi düzen ve adalet gibi istekler yer alır (Gurr, 2016, s. 50). Öyle ki politik arenada sıkça karşılaşıldığı üzere, halkın beklentileri politikacıların vaatleri ölçüsünde artar. Ancak vaatler yerine getirilmezse, halk hayal kırıklığı yaşar ve politikacıları cezalandırır. Bu cezalandırma, görelî mahrumiyetin büyüklüğüne ve diğer koşullara bağlı olarak, tekrar oy vermemekten rejim değiştirmeye yönelik devrim hareketlerine kadar geniş bir yelpazeye uzanabilir. Uluslararası ilişkilerde de vadedilen sözlerin yerine getirilmemesi ya da yüksek beklentilerin gerçekleşmemesi ilgili uluslarda derin bir hayal kırıklığı yaratarak onları militarist bir konuma sürükleyebilir (Yılmaz, 2010, s. 39).

İlerlemeye Dayalı Mahrumiyet (İlerleyen Yoksunluk): Bu görelî yoksunluk modeli, Davies'in "J" eğrisi kuramının genişletilmiş halidir. Devrimlerin en olası gerçekleşme zamanı, uzun süreli ekonomik ve sosyal gelişme dönemini kısa ve keskin bir gerilemenin takip ettiği dönemdir. Bu durum, insanların değer konumlarındaki uzun

vadeli ve az ya da çok istikrarlı gelişimin, sürekli gelişim beklentileri oluşturduğu ve görelî yoksunluğun istek uyandıran özel bir tarafını ifade ettiği anlamına gelebilir. İyileşme döneminin ardından değer kabiliyetleri istikrar kazanır ya da azalırsa, sonuç olarak ilerleyen bir görelî yoksunluk ortaya çıkar. Bu model en çok eşzamanlı ideolojik ve sistemik değişim geçiren toplumlarda yaygındır. Ayrıca, büyüyen bir ekonomide yaşanan ekonomik gerileme de benzer bir etki yaratabilir. Değer üretiminin belirli bir seviyenin ötesine yayılmasını engelleyen yapısal katılıklara sahip bir toplumda, modernleşme ideolojisinin entegre edilmesi de benzer şekilde zor olabilir. Bu model; aynı zamanda, siyasi şiddetin toplumsal yapıların, inançların, normların veya bunların her üçünün de nesnel değişime karşı duyarlılığının azalmasının bir sonucu olduğunu öne süren bazı toplumsal değişim devrim teorilerini kapsayabilir (Gurr, 2016, ss. 52-53). Günümüzde ilerlemeye dayalı mahrumiyetin, özellikle az gelişmiş ülkelerde sosyal çalkantılarda önemli rol oynadığı görüşü hakimdir. Hayat standardı belli bir süre yükselen halkın, bu standarttaki ani düşüş ile birlikte yönetimlere karşı isyan ve şiddet eylemlerine giriştiği iddia edilmektedir (Ercan, 2010, s. 40).

1.4.4. Toplumsal Adaptasyon Kuramı

Toplumsal yapı kavramındaki; yapı kavramı daha öncede belirtildiği gibi her ne kadar kuralları ve biçimi belirli bir oluşumu ifade etse de (Erdoğan, 2011, s. 71), aslında durağan değil, değişkendir ve değişime açıktır (Topses & Topses, 2010, s. 103). Toplumsal değişim bazen toplumsal kurumlarda ya da yapıda radikal dönüşümlere yol açabilir. Toplumların varlıklarını sürdürmeleri de bu değişime ayak uydurmaları ile mümkündür (Kalaycıoğlu, 2013, s. 7). Robert K. Merton, toplumsal yapılarda farklı konumlarda yer alan bireylerin mevcut değerlere adaptasyonlarını sınıflandırmıştır. Bu kategoriler, kişiliğe değil rol davranışlarına atıfta bulunur. İsyân da bu kategorilerden biridir. İsyân, diğer bireylerden farklı bir düzlemde gerçekleştirilen bir toplumsal uyum biçimidir (Merton, 1986, ss. 193-194). Mevcut yapıya uyum sağlamak yerine, var olan toplumsal ve kültürel yapıyı değiştirmek ve böylece yeni bir uyum biçimi oluşturmak çabasıdır (Tolan, 1990, s. 78).

Toplumsal yapıdaki değişimlere bir adaptasyon biçimi olarak Merton'a göre isyan; mevcut toplumsal yapının dışında kalan insanları büyük ölçüde değiştirilmiş yeni bir toplumsal yapı tasarlamayı ve gerçekleştirmeye sevk eder. İsyân, egemen hedeflere ve standartlara yabancılaşmayı varsayar. Bunları tamamen keyfi olarak görmeye başlar. Ve

keyfi olan da ne tam bağıllık ne de meşruiyet sağlayabilen şeydir. Ya da bunların dışında başka bir şeyi de ifade edebilir. Kurumsal sistem, meşru hedeflerin önünde bir engel olarak görüldüğünde, adaptif bir tepki olarak isyan için zemin oluşur (Merton, 1986, ss. 209- 210). Örgütlü siyasi eyleme geçebilmek için gerekli olan sadakat yalnızca hâkim toplumsal yapıdan çekilmekle kalmamalı, aynı zamanda yeni bir ideolojiye sahip olan yeni gruplara aktarılmalıdır. Burada ideolojinin iki işlevi vardır. İlki büyük çaplı hayal kırıklıklarının toplumsal yapıda kaynağını bulmak ve bu hayal kırıklıklarının hak edenlere engel olmayacağı varsayılan alternatif bir yapıyı tasvir etmektir (Merton 1986, ss. 210). İsyen bir topluluktaki nispeten küçük ve nispeten güçsüz unsurlarla sınırlı kaldığında, topluluğun geri kalanına yabancılaşmış ancak kendi içinde birleşmiş alt grupların oluşması için bir potansiyel sağlar. Ancak anomiyeye⁵ verilen bu tepki, yeni gruplar ve normlar onları reddeden toplumun geri kalanından yeterince yalıtılmadığı sürece istikrarsız olma eğilimindedir. İsyen, toplumun büyük bir kısmında yaygın hale geldiğinde, normları ve sosyal yapıyı yeniden şekillendirme potansiyeline sahip bir devrim yaratabilir (Merton, 1986, s. 245).

1.5. İSYANIN NEDENLERİ

İnsan doğası gereği toplumsal bir varlıktır. Onun bu varlığı da toplum içindeki diğer insanlar ile çeşitli şekillerde yürütmüş olduğu karşılıklı etkileşime dayanan çok yönlü ve karmaşık ilişki ağına bağlıdır. Bu nedenle, insana özgü bir eylem olan isyanın tüm sebeplerini açıklamak mümkün değildir. Ancak, isyanlara neden olabilecek bazı temel faktörleri belirtmek mümkündür.

1.5.1. Ekonomi

Toplumların hayatını şekillendiren unsurlar arasında ekonomi, şüphesiz ki en önemli konumlardan birine sahiptir. Zaman zaman ekonomik koşullar, toplumların hayatlarını sürdürmeleri konusunda olumsuzluk yarattığında, bu durumun sorumlusu olarak görülebilen mevcut iktidar veya otoriteyi temsil eden siyasi yapıya karşı bireysel

⁵ Toplumun temel yapısındaki hızlı değişimler nedeniyle, bu gibi hızlı dönüşüm dönemlerinde, eski kurallar ve değerler genellikle geçerliliğini kaybederken, yeni değerler ve kurallar da henüz tam olarak yerleşmemiştir. Bu durum, toplumbilimde “kuralsızlık (anomi)” olarak adlandırılan bir terimle açıklanır (Kongar, 2011, s. 99).

ya da toplu olarak tepkininde beraberinde geldiğini söylemek mümkündür. Bu tepki; basit, kısa süreli ya da kapsamı dar eleştiri, protesto ve gösteri gibi şekillerde kendini gösterebilirken karmaşık, uzun süreli, ya da kapsamı geniş başkaldırı, isyan, ayaklanma, ihtilal, devrim, iç savaş ya da savaş gibi şekillerde de kendini gösterebilir.

İsyanların ortaya çıkmasında etkili olabilen ekonomik nedenler de geçmişten günümüze, farklı coğrafyalarda ve çeşitli karakterlerde kendini göstermiştir. Sömürgeci devletlerin tarihi süreç içinde kendi çıkarları doğrultusunda sınırları dışında gerçekleştirdikleri sömürgecilik faaliyetleri, ekonomik baskıya yol açmış ve bu durum yerel halkın isyan etmesine neden olmuştur (Shillington, 2020, s. 509; Kurmuş, 2008, s. 61). İşsizlik sorununun ortaya çıkması, toplumun genel refahını olumsuz etkileyebilmiştir. Özellikle genç nüfus arasında işsizlik daha büyük bir sorun olarak isyanları beraberinde getirmiştir (Ertuna, 2014, ss. 16-26). Ülkelerin içinde bulunduğu iktisadi bunalıma bağlı olarak ekonomideki bozulmaların halk üzerinde olumsuzluk yaratması da isyanları ortaya çıkarmıştır (İlgürel, 1993, s. 253). Ekonomik eşitsizlik, özellikle yoksulluk ve kıtlık, isyanların ortaya çıkmasında etkili olan sebepler arasında olmuştur (Kurmuş, 2008, s. 61). Hâkim otoritenin adaletsiz ve haksız vergi toplama uygulaması da baskı altında bulunan toplumun bir tepki unsuru olarak isyan etmesinde önemli bir rol oynamıştır (Aktan, Dileyici & Saraç, 2002, s. 151).

1.5.2. Din

Din kavramı daha önce de belirtildiği üzere, en genel anlamıyla doğaüstü inanç ve bu inançla şekillenen zihinsel tutum ve davranışlar bütünüdür (Wells, 1972, s. 108). Aynı zamanda da önemli bir toplumsal değişim faktörüdür (Kaya, 2013, s. 48). Toplumsal yapıda meydana gelen değişim sürecinde dinin; örgütsel yapısı, dünya görüşü, değerler ve davranış biçimleri değişir. Çünkü her toplumsal yapı, onu oluşturan kurumlar, insanlar ve bu ilişkilerden doğan sosyal değerlerin birbirini etkilediği bir bütündür (Atacan, 1990, s. 11). Başka bir ifade ile toplumsal değişimle birlikte din de değişir, kendini yeniler veya yenilemeye çalışır. Bu, tarihsel ve sosyal bir gerçektir (Okumuş 2003, s. 176). Toplumsal değişimi hem etkileyen hem de etkilenen din toplum üzerinde olumlu ve olumsuz olmak üzere başlıca iki şekilde işleve sahip olduğu söylenebilir.

İşlevselci kuram temsilcilerinden olan Emile Durkheim olumlu anlamda dinin; insanların manevi güçlerini geliştirerek bireyleri ibadete bağlaması, toplumsal bütünlüğü ve medeniyetin oluşumunu sağlaması yönüne vurgu yapmıştır (Durkheim, 2005, s. 490). Bu kapsamda dinin olumlu işlevlerinden bazılarını da sıralamak mümkündür. Din, muhafazakârlık işlevi ile mevcut düzenin korunmasında önemli bir faktördür. Öteki dünya inancı, insanların karşılaştıkları haksızlıklar karşısında sessiz kalmalarını ve hesaplaşmayı öbür dünyaya bırakmalarını sağlar. Bu sayede, toplumsal ve siyasal düzen içinde kargaşa, isyan ve savaşların önlenmesine katkıda bulunur. Ayrıca, din toplumda bütünlüğü sağlar. Sosyal düzeni ve istikrarı koruyarak, devlet ve toplum hayatında dengeli bir devamlılığı temin eder. Bireylerin devletle ilişkilerini düzenleyerek, toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunur. İnsanların devlete, yasalara ve anayasaya uyumunu sağlayarak, toplumun kaynaşmasına ve barış içinde yaşamasına yardımcı olur. Din, bireylerin hayatını düzenleyen güçlü bir fenomendir ve toplumu bir arada tutan önemli bir etkidir (Okumuş, 2003, ss. 107-109).

Toplumsal değişimin hareketliliğini sağlayan önemli unsurlardan biri çatışmadır. Egemenliğe sahip olanlar ile egemenlik altında bulunanlar arasında, bazı gruplar ve farklı değer sistemleri arasında çatışmalar tarih boyunca var olmuşlardır (Aktay & Köktaş, 2007, ss. 95-96). Toplumsal değişimle birlikte dinin değişiminde etkili olan önemli faktörlerden biri, mevcut dine, din anlayışına veya dinin yaşanış biçimine yapılan itirazı gündeme getirmesidir (Okumuş, 2003, s. 176). Bu nedenle din daima bütünleştirici bir rol oynamamış, sık sık şiddetli çatışmalara da sebep olmuştur (Aktay & Köktaş, 2007, ss. 95-96). Bu kapsamda çatışma kuramı temsilcilerinden Vladimir İlyiç Lenin (Wallace & Wolf, 2012, s. 121), olumsuz anlamda dinin; yoksunluk ve yalnızlık ile ezilen halk üzerinde manevi bir baskı mekanizması olduğu yönüne vurgu yapmıştır (Lenin, 1998, ss. 7-8). Karl Marx ve Friedrich Engels, dinin tarih boyunca üstlendiği çelişkili rolleri üzerinde durmuşlardır. Buna göre din, baskıcı kurumları desteklese de insanların dünya ve toplum hakkındaki düşüncelerini etkiler. Bu nedenle, burjuvazi öncesi ve sonrasında ezilenler arasında isyanlar genellikle dinsel bir karakter kazanarak bazen tanrıya ve ahirete inanmamak şeklinde bir biçim alır. Provokatörler kendi amaçlarını ve tutkularını, isyan eden kitlelerin ihtiyaç ve taleplerine uyarlanmış geleneksel dinsel düşüncelerle ifade etmektedirler (Siegel, 2012, s. 67).

Dinin toplumsal ve politik yapılar üzerindeki etkisi, tarih boyunca birçok farklı şekilde gözlemlenmiştir. İşte bu etkilerden biri, dini sistemlerin mevcut iktidar ve egemenlik ilişkilerine karşı tutumlarında görülür. Bazı dini sistemler mevcut iktidarı kabul ederken, diğerleri, egemenlik ilişkilerini yıkmamanın kutsal bir görev olduğunu savunur. Egemenlik ilişkilerini değiştirme denemeleri, egemenliğin yapısına ve meşruiyetine bağlıdır. Elitlerin barış yolu ile değişmesini engelleyen katı egemenlik biçimleri sık sık devrim eylemlerine yol açar. Egemenlik makamını işgal eden güçler rasyonel temellere dayanmaz ise karmaşık ideoloji ve mitolojilere dayanılarak toplumun tüm yapısının değiştirilmesi istenebilir. Bu durumda, toplumsal ayaklanma aynı zamanda dini bir harekete dönüşür. Ancak her din, böyle devrim hareketlerini barındırmaz (Aktay & Köktaş, 2007, ss. 95-96). Nitekim bu durumu tarih boyunca çıkan din temelli isyan örneklerinde görmek mümkündür. Kimi zaman isyan hâkim din anlayışının inanç ve düşünce kabulleri dışında yeni şeyler ortaya koyma iddiası ile ortaya çıkmıştır (İlgürel, 1993, s. 253; Uzunçarşılı, 1988, ss. 360-367).

1.5.3. Siyaset

İsyan ve ona bağlı eylemler, iktidar ve otorite kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu tür eylemler, siyasi açıdan otoriteyi ve iktidarı temsil eden veya temsil edebilecek aktörlere karşı yapılabilir. Bu çerçevede dahilinde siyaset kavramı kendini gösterir. Siyaset kelimesi Arapça kökenli olup Yunanca’da “devlet işleri” anlamına gelir. (Kışlalı, 1987, s. 3). Kelime olarak “seyislik, at idare etme, at işleriyle uğraşma, memleket idaresi, ceza, idam cezası, politika, diplomatlık” gibi anlamları ifade eder (Develioğlu, 1978, s. 1149). Kavram olarak ise geniş anlamıyla “insanların onun vasıtasıyla altında yaşayacakları genel kuralları koydukları, korudukları ve düzenledikleri bir faaliyettir” (Heywood, 2011, s. 62). Siyaset kelimesinin sahip olduğu bu anlam zenginliği onun, basit bir kelime olmaktan öte, toplumsal bir olguyu ifade eden zengin bir kavram olduğunu vurgular. Bu zenginlik, siyasetin altında yatan toplumsal yapının karmaşık ve çelişkili olduğunu gösterir (Eroğul, 2014, s. 18).

Siyaset, insanların topluluklar hâlinde yaşamasıyla ortaya çıkar. Yerleşik hayata ve tarımsal üretime geçişle birlikte, nüfusun artması ve insan ilişkilerinin gelişmesi siyaseti doğurmuştur. İnsanlar arasında ortak kararların alınması ve bu kararların uygulanması ihtiyacı, zorun kurumsallaştırılmasına ve böylece eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol

açmıştır. Bu eşitsizlik, “yöneten” ve “yönetilen” ayrımını da beraberinde getirmiştir (Yayla, 2015, s. 24). Topluluk hâlinde yaşayan insanları yönetebilme çabası siyasetin binlerce yıl boyunca gelişmesini sağlamıştır (Çakmak-Kılıçaslan, 2008, s. 8). Toplulukların evriminde yönetimin kurumlaşması aşaması (Kışlalı, 1987, s. 4) aynı zamanda da yönetim konusundaki ayrımı siyasal iktidar ve devlet denilen kurumları ortaya çıkarmıştır (Yayla, 2015, s. 24). Yöneten ve yönetilen ayrımının bulunduğu yerde iktidar ve onun kapsadığı otoritenin varlığı gündeme gelmiştir (Kışlalı, 1987, s. 4).

İktidar: İktidara yönelik ilişki ağı; büyük örgütleri, küçük grupları ya da aile üyeleri gibi yakın ilişkileri kapsayabilir (Bozkurt 2018, s. 220). İktidar en geniş anlamıyla “arzulanan sonuca ulaşma becerisi” olarak tanımlanmakla birlikte bazen “bir şeyi yapma gücü” olarak kendini gösterir. İktidar daha dar anlamda “ödüllendirme ve cezalandırma becerisi” ile ilişkilendirilir. Buda onu zorlama veya manipülasyona yaklaştırır. Ne zaman ki bir aktör, başka bir aktörün normalde yapmayacağı şeyi yapmasını sağlarsa iktidar ortaya çıkar (Heywood, 2015, s. 44). İktidarın en önemli ögesi, fiziki zorlama veya güçtür (Yıldız, 2013, s. 133). Bu kapsamda “iktidar, onu elinde bulunduranların; yönettikleri kesimler üzerinde yeri geldiğinde zora, baskıya veya şiddete dayalı olarak güç kullanmak vasıtasıyla isteklerinin yapılmasını ifade eder” (Zencirkıran, 2016, ss. 206-207). Sadece güç yoluyla bir iktidarın istikrar kazanarak yaşaması imkânsız gibi görünür. Ancak başkalarına boyun eğdirecek maddi donanımına sahip olmayı ifade eden güç olmadan da iktidarın yaşaması zordur. Ancak İktidar, sadece zorla var olamaz; toplumsal norm ve değerlere uygun olması, ona istikrar ve meşruiyet kazandırır (Yıldız, 2013, s. 133). Meşruiyet sorunu, sadece hükûmetlerle sınırlı değildir. Örneğin, aile ve eğitim gibi alanlarda da iktidarı kabul eden kişinin bir meşruiyeti vardır (Bozkurt, 2018, s. 221).

Bireysel ilişkilerin her alanında görülen iktidarın toplumsal plandaki en önemlisi siyasal iktidardır (Yıldız, 2013, ss. 133-134). Siyasal anlamda ise iktidar genellikle, “bir ilişki ağında, diğer insanların davranışlarını onların kendi tercihlerinden farklı yöne doğru etkileme becerisi” olarak düşünülür. Bu diğerleri “üzerinde güç” sahibi olmak demektir (Heywood, 2015, s. 44). Toplum bütününde ortaya çıkan ve siyasal bir nitelik kazanan siyasal iktidar egemen, toplumun geleceğine yönelik her türlü kararı veren, başka hiçbir iktidara tabii olmayan ve diğer bütün toplumsal iktidarın üzerinde olan bir iktidardır. Dolayısıyla siyasi olarak iktidar, toplumda hakimiyeti elde bulundurma kudretini ifade eder (Yıldız, 2013, s. 134).

Otorite: Otorite siyasal anlamda sadece devlete özgü aktörler ile ilgili olmayıp insan hayatının çeşitli alanlarında gerçekleştirdiği birçok ilişkide de kendini gösterir (Vergin, 2017, s. 44). Bu kapsamda otorite; aile, yöneticilerin bulunduğu organizasyonlar, politika ve silahlı kuvvetler gibi insan ilişkilerinin etkili olduğu birçok alanda görülebilir (Giddens, 2018, ss. 361-362). Benzer şekilde, otoritenin ikizi olan itaat de sadece birey yani vatandaşın devlet görevlisine itaatinde değil, insan ilişkilerinin olduğu çeşitli alanlarda kendini gösterir (Vergin, 2017, s. 45). Otorite en geniş anlamıyla bir “iktidar biçimi” olmakla birlikte bazı durumlarda “meşru iktidar” olarak tanımlanır. İktidar başkalarının davranışlarına tesir etme kabiliyeti ise, otorite “bunu yapma hakkı” anlamına gelir. Otorite böylece bir zorlama veya hileyle yönlendirme (manipülasyon) biçimi olarak değil, itaat etmenin bir görev olarak kabulüne dayanır. Bu anlayışa göre otorite, meşruiyet veya yasallıkla örtülü iktidar demektir (Heywood, 2015, ss. 51-52).

Otoritenin meşruluk olgusuna dayanıyor olması onun temelinde bulunan oydaşma, yani rıza birliği kavramının açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Buna göre, rıza birliği, toplumda siyasi iktidarın meşru olmasını ve gerçek bir otorite hâline gelmesini sağlar (Vergin, 2017, ss. 46-47). Muhtemelen gerçek anlamda, hiçbir hükmetme veya yönetim sistemi otorite kullanmadan varlığını sürdüremez. Çünkü iktidar ve hükmetmek, sürdürülebilir olmak için zorlayıcı kaynaklar kullanmayı gerektirir (Heywood, 2015, ss. 53-54). Siyasal açıdan meşruiyet, “iktidarın veya iktidarın (veya hükûmetin) yönetmeye hakkı olduğuna ilişkin yurttaşların inançları” olarak kendini gösterir. Bu vasıta ile vatandaşlar kanun ve kurallara itaat ederler. Meşruiyet, iktidarın sürdürülmesini sağlayan önemli bir unsurdur (Bozkurt, 2018, s. 221). Max Weber’e göre otorite sistemleri, toplumdan topluma ve zamana göre farklılık gösterir (Giddens, 2018, s. 362). Bu kapsamda o, otoriteyi meşruiyeti açısından üç saf türe ayırmıştır (Weber, 2005, ss. 39-40).

Geleneksel otorite, sanayi öncesi toplumlarda yaygın olmakla (Zencirkıran, 2016, s. 208) birlikte çok eski zamanlardan beri gelen geleneklerin kutsallığına dayanır (Weber, 2005, ss. 39-40). İnsanlar, yöneticilerin geleneksel konumlarından dolayı emirlerine uyarlar. Bu otoritenin meşruiyeti, geçmişte ilişkilerin böyle düzenlenmiş olmasına bağlıdır (Giddens, 2018, s. 362). Yeniliklerin kabul edilmesi, eski örflerle doğrulanmasına dayanır. Toplumsal değişimi engeller ve istikrara dayanak oluşturur (Vergin, 2017, s. 67). Geleneksel otoritenin kaynağı; miras ile devraldığı otoriteyi kullanan, geleneklere uygun olmak şartı ile de kişisel ve keyfi yönetim sergileyen

liderlerdir (Bozkurt, 2018, s. 222). Otoriteyi elinde tutanların kutsal olduklarına inanılır. Bu kişiler bir üst değil efendidir. Dolayısıyla insanlar kanunlara değil; efendilere itaat eden, idari ve resmî görevi olamayan kişisel hizmetçilerdir (Giddens, 2018, s. 362). Otoritenin ortaya çıkması konusunda yaş ön planda olup, lider ölmeden önce yerine geçecek kişiyi belirler. Soya dayalı sistemlerde imparator veya padişah öldüğünde erkek çocuğunun yerine tahtta çıkması bu doğrultudadır (Zencirkıran, 2016, s. 208).

Karizmatik otorite; geleneksel otorite biçimlerini sarsarak, tarihte yenilik ve değişim kaynağı olmuştur (Giddens, 2018, s. 362). Bu otorite tipi yöneticinin; sıra dışı ve doğaüstü yeteneklere sahip olduğu, kutsal bir kahraman olduğu ya da tanrı tarafından gönderilmiş belirli bir görevi olduğu inancına dayanır (Vergin, 2017, s. 64). Karizmatik otorite başka bir ifade ile sahip olduğu olağanüstü nitelikler nedeniyle bir lidere duyulan sadakat ile de kendini gösterir (Giddens, 2018, ss. 362-363). Karizmatik otoritenin söz konusu olabilmesi için grubun mutlaka çok büyük ölçekte olmasına gerek yoktur. Ulusal ya da uluslararası ölçekte karizmatik liderler olabileceği gibi, bir spor kulübünde, taraftar grubunda, işyerinde, sivil toplum örgütünde de karizmatik liderler olabilir (Zencirkıran, 2016, s. 209).

Yasal-Ussal (Yasal-Rasyonel); otorite de yönetme gücünün kaynağı, yasa ve yönetmelikler ile belirlenmiş kurallara dayanır. İnsanlar, gücü elinde bulunduran kişinin söylediklerini yaparlar çünkü yasalar, bu şekilde davranmalarını gerektirir (Zencirkıran, 2016, s. 209). Halk, karizmatik veya geleneksel liderlerin etkisiyle değil, kanunların üstünlüğüne inandıkları için itaat eder. Liderler ve bürokratlar güçlerini kanunlar çerçevesinde kullanırlar. Emretme gücünü kullanan kişiler, kanunla düzenlenen usullere göre atanır ya da seçilirler (Bozkurt, 2018, s. 223). Mevcut durum bu otoritenin meşru kabul edilen yönünü de gösterir (Vergin, 2017, s. 74). Çalışma ilişkilerindeki ast-üst pozisyonundan kaynaklanan emirlere uyma, yargı sürecinde yargıçların cezalandırma yetkisi, polisin emniyet sağlama, rektörün üniversiteyi yönetme sürecinde sahip olduğu yetkiler bu otoriteye örnek olarak verilebilir (Zencirkıran, 2016, s. 209). Sanayi toplumlarında hukukun yerleşmesi, kurumsal yapıların toplumsal hayatın her alanında merkezi önem kazanmasıyla öne çıkan güç kullanma şeklidir. Günümüzde küresel düzeyde siyasetin yapıldığı çok sayıda kurumsal yapı söz konusu olsa da klasik anlamda siyaset, ulus devlet yapısı içerisindeki güç ilişkilerini kapsar (Zencirkıran, 2016, ss. 209-210). Ama bu otorite biçimi sadece bürokrasi içerisinde ve ast-üst ilişkilerini kapsayan bir otorite değildir. Aralarında bürokratik anlamda

hiçbir ast-üst ilişkisi bulunmayan öğretmen öğrenci ilişkisinde de söz konusu biçiminin ön saflara çıktığını görülür (Vergin, 2017, s. 75).

Devlet: Siyasetin baş aktörü olan ancak buna karşılık tek aktörü olmayan devlet (Eroğul, 2014, s. 28) en basit şekilde “tanımlanmış toprak sınırları içinde egemen yetki alanı kuran, kalıcı kurumlar vasıtasıyla otorite uygulayan siyasal bir birlik” gibi anlamlara gelebilmektedir (Heywood, 2015, s. 29). Devletin siyasetteki rolünü tam olarak anlayabilmek için, toplumdaki konumuna bakmak gerekir. Devlet, toplumun üstünde yer alsa da onu ayakta tutan toplumdur. Devletin biçimi, niteliği, görevlileri, araçları ve ideolojisi hep toplum kaynaklıdır (Eroğul, 2014, s. 28). Dolayısıyla, silahlı güçler, kamu hizmetleri, devlet bürokrasisi, adli sistem ve yerel ile ulusal meclisler toplum içinde yer alır. Bu kapsamda devlet, birleşik bir bütün değildir (Marshall, 1999, s. 146). Aksine devlet bir toplumun siyasi organizasyonunu hem içte hem de dışta koruyan, bu görev için gerekli araçlara sahip olan (Ülken, 1969, s. 78), kamu politikalarının yönü ve kaynakların kullanımı konusunda farklı menfaatleri temsil eden siyasal eğilimlerin çatışma alanlarını belirlediği bir dizi kurumdan oluşur (Marshall, 1999, s. 146).

Toplumların hepsinin devlet gibi görünmesi gerekmez. Avcı ve toplayıcı kültürler ile küçük tarım toplumlarında devlet yoktur. (Giddens, 2008, s. 1056). Yarı göçebe halklar ve yerleşik kabileler gibi geleneksel toplumlar, her ne kadar hükûmet denilebilecek sosyal kontrol mekanizmalarına sahip olsalar da merkezi ve egemen otoriteye sahip olmadıklarından devletsiz toplumlardır (Heywood, 2017, s. 92-93). Devlet en üstün bir yaptırım gücün yanında; cebir kullanma (Şimşek, Çelik & Akgemci, 2015, s. 29) ve yasaklama gücüne sahiptir. Bu unsurlar devlete aynı zamanda egemenliği kullanma ve emretme gücünü de verir (Altay, 1983, s. 349). Egemenliğin yanı sıra belirli bir otorite şekliyle de ayırt edilebilir (Heywood, 2017, s. 93). Devlet otoritesi, yasalar koyma ve herkesin de bu yasalara uymasını sağlama gücünü gösterir (Bahar, 2009, s. 228). Bu otorite, sadece devletin sınırları içinde geçerlidir (Heywood, 2017, s. 93). Ancak kendi üyelerinin yanında başka toplumlar ile münasebetlerinde cebire dayanan kontrol yapabilir (Ülken, 1969, ss. 78). Devletin hukuk kuralları sınırları içinde yaşayan herkesi kapsar. Herkes onun otoritesine tabiidir. Bu durum, hak ve sorumluluklar doğuran vatandaşlık kavramıyla açıklanır. Devlet, zorunlu yargı yetkisine sahiptir ve vatandaşlar, otoritesini kabul edip etmeme konusunda genellikle bir tercih hakkına sahip değildir.

Çoğu kişi, doğduğu topraklarda devletin otoritesine tabi olur. Fetihler de bu durum dahilindedir (Heywood, 2017, s. 93).

Siyasi bir örgütlenme olarak devlet çeşitli işlevlere sahiptir (Fukuyama, 2004, s. 13). Bunlardan başlıca olanları sıralamak imkân dahilindedir. Devlet, kurallar ile bireylerin davranışlarını sınırlayarak onu hem özgürleştirir hem de sınırlar (Bahar, 2009, s. 228). Sınırları içindeki topraklarda düzeni ve güveni sağlamak ile görevlidir (Zencirkıran, 2016, ss. 210-211). Bu devletin koruyucu yanındır (Bahar, 2009, s. 228). Bunu yapabilmek adına asker ve polis örgütlenmesini oluşturarak kullanma hakkına sahiptir. Sınırları içinde ekonomik faaliyetleri düzenler, kurallar koyar ve müdahalelerde bulunur. Dış ülkelerle ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkileri yönetir. Ayrıca vatandaşların sosyal hayatlarını ve ilişkilerini şekillendirir. Devlet, toplumsal değerleri oluşturur ve yönlendirir (Zencirkıran, 2016, ss. 210-211).

Hükûmet: Devletin bir unsuru olan hükûmet “bir memleketin siyasetinin tamamını belirleyen en yüksek görev yapan kurul” olarak tanımlanır (Altay, 1983, s. 191). Hükûmet; aynı zamanda devlet politikaları, kararları ve konularının, siyasi bir aygıt içinde yer alan resmî görevliler tarafından düzenli bir biçimde yürütülmesi sürecini de ifade eder (Giddens, 2008, s. 1061). Hükûmet şeklindeki örgütlenmeler ikiye ayrılır. Hukuki hükûmet; meşruluğu ulus tarafından benimsenmiş hükûmettir. Fiili hükûmet ise; ihtilal ya da darbe ile iş başına gelen hükûmettir. Bu hükûmet kendine daimî olarak hukuki statü de bir nitelik kazandırmaya çalışır (Altay, 1983, s. 191). Geçmişte, hükûmetler genellikle bir hükümdar ya da imparator tarafından yönetilirdi. Günümüzde ise çağdaş toplumların çoğunda, siyasi yetkililer seçimle iş başına gelir. Bunlar arasında görevler, kabiliyet ve uzmanlıklarına göre dağıtılır (Giddens, 2008, s. 1061).

Devlet ve hükûmet kavramlarını karıştırmamak gerekir. Devlet ile millet ile eş anlamlıdır. Hükûmet; devlete ait olan iktidarı temsil ve icra eden geniş bir teşkilatlanmaya sahip zümredir. Devlet kavramı, kişiliği olmayan unsurları da kapsayacak şekilde daha geniştir. Bu unsurlar arasında; fikirler, doktrinler, gelenekler, yasalar ve diğer siyasi araçlar yer alır (Ülken, 1969, s. 78). Devlet, sürekliliği olan kalıcı bir yapıdır; yönetim ise geçicidir. Kalıcı bir devlet sisteminde yönetimler değişir, ancak yönetim sistemi reform ve yeniden yapılandırma süreçlerinden geçebilir. Devlet kurumlarında personel seçim ve atamaları, genellikle siyasi tarafsızlık beklentisiyle bürokratik bir şekilde yapılır. Bu, devlet kurumlarının mevcut hükûmetin ideolojik isteklerine karşı durmalarını sağlar. Teorik olarak,

devlet kamu çıkarını veya ortak faydayı temsil ederken, yönetim iktidara gelenlerin partizan anlayışlarını yansıtır (Heywood, 2015, ss. 30-31).

Siyaset, çatışma ve iş birliği arasında kopmaz bir bağ oluşturur. Bir yandan düşmanca fikirler, farklı istekler ve menfaat çatışmaları yüzünden insanların kurallar hakkındaki anlaşmazlıkları devam eder; bir yandan da insanlar bu kuralları değiştirmek veya sürdürmek için başkalarıyla birlikte çalışmak zorunluluğunu kabul ederler (Heywood, 2011, ss. 62-63). Toplumsal yaşam, zorunlu olarak ister alışkanlıklardan isterse devletin yasalarından kaynaklansın, kurallar ile örgütlenir. Kurallara uymak çoğunlukla bir toplumun en temel özelliği olarak değerlendirilir. Ancak kurallara boyun eğmek doğal karşılanmaz. İnsanlar dünyanın her yerinde toplumsal hayatı düzenleyen kurallara bir yandan uyarlarken bir yandan da ihlal ederler. Kural koymanın bir egemenlik stratejisi olması gibi kuralları çiğneme de bu egemenliğe karşı bir meydan okuma stratejisidir (Piven & Cloward, 2010, s. 19). Bu durum toplumu oluşturan bireylere sorumluluklar yüklemiştir. Siyasi yükümlülükte bunlardan bir tanesidir. Siyasi yükümlülük vatandaşların belli bir kanuna itaat sorumluluğundan daha çok devlete karşı duyulan saygıyı ve itaat yükümlülüğünü ifade eder. Siyasi yükümlülük, sınırlar aşıldığında vatandaşlar devlete itaat etme sorumluluğundan kurtulur hatta ayaklanma hakkını elde ederler. Ayaklanmanın meşruluğu birkaç açıdan ele alınabilir (Heywood, 2017, ss. 247-248). Eğer yurttaşların çoğunluğu liderlerini benimsemiyorlarsa, o yönetimin meşru olmadığı ileri sürülecektir (Bozkurt, 2018, s. 221). Bazı durumlarda isyan, hükûmetin meşru otoriteye halihazırda veya hiç sahip olmadığı inancıyla gerçekleşir. Bu kapsamda isyanların belirgin özelliği, otoriteye veya kontrol gücüne karşı açık veya kararlı bir meydan okuma ya da direniştir (Heywood, 2017, ss. 247-248). İsyanlar; belirli eylemler, yöneticiler veya otorite yapılarının değiştirilmesi amacıyla otoriteden talepte bulunma yollarıdır. Siyasi rekabet, hukuki süreçler veya diğer yollar ile otoriteden düzenli bir şekilde talepte bulunmanın yerleşik yollarına alternatiflerdir. Dolayısıyla isyanlar, siyasi sistemin küçük ya da büyük başarısızlıklarını ifade eder. Yine de isyanlar, siyasi talepleri karşılayabilecek siyasi yapıların yokluğunda siyasi işlevleri yerine getirmenin bir yolu olabilir. İsyanlar daha etkili siyasi düzenlemelerin yapılmasına da katkıda bulunabilir (Kornhauser, 1964, s. 142).

Buraya kadar ortaya koyulan çerçevede dahilinde Eski Çağ Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının iktidar ve otoritelerinin meşruiyetlerini dini motifler üzerine temellendirildikleri görülmüştür. Aşşurlar'ın dinin inanç ve adalet yapılanması genel olarak Babil'in etkisi altında olmuştur. Aşşur'un bu anlamda teokratik bir devlet sistemine sahip

olmuştur. Hanedan üyelerinin veliahtlık ve krallık makamlarına yükselmesinin tanrısal nedenlere dayandırılması, dinsel bir gelenek olmuştur. Kralın oğullarından hangi prensin veliaht seçileceği, kehanet uygulamaları aracılığıyla tanrılara danışılarak belirlenmiştir. Bu yöntemle veliahtın dini meşruiyeti sağlanır ve devlet bürokrasisi ile toplumun her kesimi tarafından sorgusuz sualsiz kabul edilmesi hedeflenirdi. Devletin en üst konumunda olan kralların taşıdığı bu dinî kimlik, devlet işleyişinde dinî etkinin her alanda güçlü bir şekilde hissedilmesine neden olmuştur. Çünkü devletin ve ülkenin gerçek sahibi kent tanrısı olarak kabul edilirken, krallar tanrının yeryüzündeki vekilleri sayılmaktaydı. Bu nedenle, krala yapılacak herhangi bir saygısızlık, tanrıya yapılmış sayılır ve saygısızlık edenler en ağır şekilde cezalandırılırdı (Pekşen & Topaloğlu, 2024, s. 10). MÖ 2350'lerden itibaren Akkadlar, Sümer şehirleri üzerinde egemenlik kurarak merkezi bir yönetim sistemi oluşturmuştur. Ele geçirdikleri şehirlerin yöneticilerini vasal krallar olarak merkeze bağlamışlardır. Bu şekilde Akkad kralları büyük bir imparatorluk inşa etmiştir. Doğuda Elam'dan batıda Akdeniz'e, Orta Anadolu'dan kuzeyde Aşşur bölgesine ve güneyde Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş toprakların yönetimi oldukça zor olmuştur. Sargon'un torunu Naram-Sin, bu zorluğu kendisini tanrılaştırarak ve sürekli bir ordu besleyerek çözmüş yönetimde teokratik bir yaklaşım sergilemiştir (Memiş, 2015, s. 171).

Hitit kralları, yerel prenslikten başlayarak meşruti bir yapıya evrilmiş ve nihayetinde Doğu'nun diğer hükümdarları gibi tanrısal güçlerle desteklenen mutlak liderler haline gelmişlerdir (Dinçol, 1982, s. 55). Ancak Hitit krallarının, Mısır ve Mezopotamya krallarından farklı bazı özellikler sergiledikleri görülmüştür. Öyle ki Hitit kralları hiçbir zaman “tanrı kral” olma eğilimi göstermemişlerdir. Onların öldükten sonra tanrı olarak kabul edildiklerine yönelik bir inanç vardı (Memiş, 2017, s. 235). Bu durum yazılı belgelerde, kralın tanrılaşması “ölmek” yerine “tanrı olmak” ifadesiyle açıklanmıştır. Ancak krallar, öldükten sonra tanrılara kurbanlar sunularak kutsanmış olsalar da tanrılarla eşit sayılmamış ve Hitit panteonunda yer almamışlardır. Krallar ve kraliçeler, tanrılarının yeryüzündeki temsilcileri ve halkın ruhani liderleri olarak birçok dini ritüel, bayram ve sunuyu eksiksiz yerine getirmek zorunda olmuşlardır (Kaya, 2011, s. 242). Buna göre Hititlerin yönetim şeklide tüm gücünü tanrılardan alan krala dayandığı için teokratik temelli olmuştur (Ünsal, 2013, s. 47). Bununla birlikte Hititlerde kral hem dünyevi hem de manevi alanın merkezinde yer alan bir kişilikti. Eski Hitit dönemine ait bir metinde, kralın doğrudan kendini ülkenin lideri olarak atayan ve gücünün sembollerini ileten tanrılardan aldığı

belirtilmiştir: “Güneş ve Hava Tanrıları bana, krala, ülkeyi ve evimi teslim etti.” Bu sebeple kral, tanrılara karşı da hesap verme yükümlülüğüne sahip olmuştur. (Klinger, 2019, s. 78). Urartular açısından bakıldığında onun yönetim temelleri de teokratik bir kimlik taşımıştır. Devletin yapısı, Urartu tanrıları ile yakın bir münasebet içinde olmuştur. Krallıkta gerçekleştirilen her faaliyet için, resmi devlet panteonunun baş tanrısı Haldi’nin görevlendirdiği krallar sorumlu tutulmuştur. Bu sistemde başrahip olan krallar tanrıların himayesi altındadırlar ve onların hizmetkârı konumunda olmuşlardır. Krallığın başında tüm ülkeyi yöneten güçlü ve mutlak hâkim olarak krallar yer almıştır (Ünsal, 2013, s. 170).

1.5.4. Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik

Toplumsal tabakalaşma kavramı basitçe “insanların ayrı gruplanmaları arasındaki yapısal eşitsizlikler” olarak tanımlanabilir (Giddens, 2008, s. 340). Bu durumu sadece belirli sayıdaki bireylerin toplamı olarak düşünmemek gerekir. Tabakaların üyeleri, toplumsal ilişkiler ve etkileşim yoluyla birbirlerine bağlıdırlar (Bozkurt, 2018, s. 199). Her toplumda eşit arayışı ideal olanı yansıtsa da iki insanının olduğu yerde bile eşitsizlik söz konusudur (Zencirkıran, 2016, s. 131). Toplumsal tabakalaşmanın temel nedeninin ekonomi olduğu söylenebilir. İlk insan topluluklarında toplayıcılık ve avcılık ekonomisi nedeniyle az sayıda kaynak ve zenginlik paylaşımı olduğundan, tabakalaşma da çok az görülmekteydi. Ancak, tarımsal üretimin gelişmesiyle birlikte zenginlik artmış ve bu da tabakalaşmanın büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu kapsamda toplumsal tabakalaşma genellikle varlık veya mülkle ilişkilendirilir. Ancak tabakalaşma; toplumsal cinsiyet, yaş, dini bağ veya askeri rütbe gibi başka özellikler nedeniyle de ortaya çıkar (Giddens, 2008, s. 340). Dünyada farklı tabakalaşma sistemleri vardır. Bunlar mal, güç, ırk, dil, prestij ve cinsiyete göre değişir. Sosyal bilimciler ise toplumsal tabakalaşmayı dört ana tipe ayırır. Bunlar, kast, zümre, kölelik ve sınıftır (Özkalp, 2013, s. 270).

Kast sistemi: Kast, kelime olarak “saf” ve “katkısız” anlamına gelir (Topses & Topses, 2010, s. 147). Kavram olarak ise “toplumsal gruplara mensup üyelerin itibar, iş, ikamet yeri ve diğer sosyal ilişkilerinin miras yoluyla düzenlediği; alt ve üst tabakalar arasında karşılıklı geçişliliğin yasaklandığı toplumsal tabakalaşma biçimidir” (Demir & Acar, 2005, s. 232). Kast sistemine dayalı bir toplumun belirgin özelliği, toplumsal tabakaların birbirine tamamen kapalı ve hiyerarşik olmasıdır (Güney, 2012, s. 323).

Ayrıca ekonomik farklılaşmaya dayalı olmasıdır (Özkalp, 2013, s. 272). Kast sistemine dayalı bir toplumda, insanlar doğdukları kastta kalır ve bu kastın dışına çıkamazlar. Bu nedenle toplumsal hareketlilik yoktur. Dinsel inanışlar, insanların kast sistemini kabul etmelerinde önemli rol oynar (Zencirkıran, 2016, s. 134).

Kast sistemi en yaygın Hindistan toplumunda görülmüştür. Hindistan'daki kast sisteminin kökenleri binlerce yıl önceye dayanmıştır. Buna göre Hint toplumu çeşitli kasta ayrılmıştır (Bozkurt, 2018, s. 202). Bu kastlar, tepeden aşağıya doğru sıralandığında; Brahmanlar, ruhani karaktere sahip en yüksek sınıftır (Arsal, 1948, s. 38). Ksatriyaslar, yönetici ve askerlerden oluşan sınıftır. Vaisyaslar, çiftçiler ve tüccarlardan oluşan sınıftır. Shudraslar, işçiler ve esnaflardan oluşan sınıftır. Bunların dışında Dalitler (Paryalar) vardır. Bu sınıftaki insanlar dokunulmazlar olarak ta adlandırılmıştır. Toplum içindeki insanların artıklarını temizlemek gibi kötü işlere mahkûm edilmişlerdir (Giddens, 2008, s. 342). Kast sistemi, yapay ve adaletsiz bir yapı olduğu için tarihte çok zulme ve huzursuzluğa yol açmıştır. Ezilen insanlar, bu haksız güç sahiplerinden kurtulmak için uzun süre mücadele etmiş ve çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir (Yıldız, 2013, s. 154). Hindistan'da 1949 yılında kastlar temel alınarak yapılan ayrımcılık yasa dışı ilan edilmiştir. Ancak kast düzenin görünümüleri, özellikle de kırsal bölgelerde, bugün tüm kuvvetiyle var olmayı sürdürmektedir (Giddens, 2008, s. 342).

Zümre Sistemi: Bu sistem “mülk sahipleri” olarak ta adlandırılır. Avrupa feodalizminin bir parçasıdır. Ancak birçok geleneksel uygarlıkta da varlık gösterir. (Giddens, 2008, ss. 343-344). Toplumsal sıralamanın en önemli belirleyicisi topraktır (Bozkurt, 2018, s. 204). Feodal mülk sahipleri, birbirine karşı belirli hak ve yükümlülükleri olan ve yasalarca kabul edilen tabakalardan oluşur. Avrupa'da en yüksek mülk sahipliği, aristokrasi ve daha düşük seviyedeki soylulardan oluşur. Ruhbanlar, düşük konumlarına rağmen ayrıcalıklara sahip başka bir mülk sınıfıdır. Ayrıca üçüncü mülk sahipleri olarak adlandırılan; serfler, özgür köylüler, tüccarlar ve zanaatkarlardan oluşan halk tabakası da vardır (Giddens, 2008, ss. 343-344).

Feodal zümre sisteminde toplumsal statü veraset yoluyla kazanılır. (Bozkurt, 2018, s. 205). Bu sisteme dışarıdan giriş zor olsa da tamamen kapalı bir toplumsal sistem değildir. Çünkü bireyler, nadir ve zor da olsa toplumsal statülerini değiştirebilirler (İçli, 2008, ss. 169-170). Kastların aksine, mülk sahipleri arasında belirli bir düzeyde karşılıklı evlilik ve hareketlilik kabul edilir. Asil olmayan biri şövalye olabilir, tüccarlar bazen unvan bile

alabilirdi (Giddens, 2008, s. 344). Zenginleşen tüccarlar para karşılığı soyluluk unvanlarını satın alabilmekteydiler (İçli, 2008, s. 170). Orta Çağ sonlarına doğru, soyluluk unvanları bu ayrıcalıktan yararlanmak isteyen herkese kolaylıkla verilebilmiştir. 12. yüzyıldan itibaren tüccar ve zanaatçılardan oluşan yeni bir tabaka (burjuvazi) ortaya çıkarak Orta Çağ toplum düzenini değiştirmiştir (Bozkurt, 2018, s. 205).

Kölelik Sistemi: Kölelik “insanın, mülkiyet nesnesi kabul edilerek, diğer mal veya varlıklar gibi başka insanlar tarafından sahiplenebildiği, alınıp satıldığı, yasalar ve töreler çerçevesinde vücut ve emeğinden kendisine bedel ödenmeksizin yararlanılabilen düzen” olarak tanımlanabilir. Kölelik sisteminde, köle mülkiyet konusu olan kişiyi, köle sahibi veya efendi ise mülkiyetin sahibini ifade eder. Bu iki grup arasında hareketlilik yoktur (Demir & Acar, 2005, ss. 252-253). Köleliğin üç ana nedeni üzerinde durulmaktadır. Birincisi, borçtur; bazı toplumlarda borcunu ödeyemeyen kişiler alacaklı tarafından köleleştirilir. İkincisi, kanun ihlalleridir; öldürme veya hırsızlık gibi suçları işleyenler, ceza olarak mağdurun ailesine köle olarak verilebilir. Üçüncü neden ise savaş ve fetihlerdir; bir grup başka bir ülkeyi fethettiğinde, bazı insanları köleleştirmiştir. Modernlik öncesi dünyada, saldırılar sırasında erkekler öldürülüp, kadınların bir kısmı köle olarak alınmıştır (Bozkurt, 2018, ss. 201-202).

Kölelik bir ırkı temel almaz (Bozkurt, 2018, s. 201). Babadan oğula geçer. Toplumsal hareketlilik yoktur. Köle sahibi, kölesine her istediğini yapabilir. Bundan dolayı hesap vermek zorunda değildir. Kölesini öldürebilir veya bağışlayabilir. Kölenin azat edilmesi nadiren olur. Ancak böyle bir durumda toplumsal hareketlilikten söz edilebilir (İçli, 2008, s. 168). Köleler kendi aralarında evlenebilirler. Ancak bu evliliklerin hukuki bir temeli yoktur. Köle sahipleri, bu aileleri istedikleri zaman dağıtabilirdi. Köleler vatandaşlık, hak ve özgürlüklere sahip değildirler (Özkalp, 2013, s. 271). Kölelerin durumu toplumdan topluma değişir. Bazı toplumlarda köleler, uşaklara benzer bir konumdayken bazılarında tüm yasal haklardan yoksun bırakılmışlardır. Örneğin, Antik Yunan kenti Atina’da bazı köleler, yüksek sorumluluk gerektiren işler yapıyordu. Politik ve askeri görevlerden dışlansalar da birçok meslekte çalışabiliyorlardı. Bazı köleler okur yazardı ve devlette yönetici olarak çalışırken, diğerleri el sanatlarında ustaydı. Ancak, bu şansı olmayan köleler maden ocaklarında zor şartlarda çalışıyordu (Giddens, 2008, s. 341).

Kölelik avcı ve toplayıcı toplumlarda nadir olmasına karşılık tarım toplumlarında son derece yaygın olmuştur (Bozkurt, 2018, s. 201). Kölelik, insanların yerleşik yaşamda,

tarım ve hayvancılık için gereken iş gücünü sağlamak amacıyla geliştirilmiş bir sistemdir (İçli, 2008, s. 168). Sınıflı toplumların ortaya çıkışı, tarih boyunca bazı sınıfların yükselişi ve diğerlerinin yok oluşuyla şekillenmiştir. Özellikle köleci toplumlarda, köleler ile efendiler arasındaki çatışmalar, ekonomik çıkarların ve toplumsal üretim sistemindeki çelişkilerin bir sonucu olarak kendini göstermiştir. Köleler, sömürüye karşı direnirken, efendiler mevcut düzeni koruma çabası içerisinde olmuşlardır (Kerov, 1980, s. 77).

Bu çerçeve dahilinde tarihte zaman zaman kölelerin ayaklanmalarına ve şiddetli bir biçimde cezalandırılmalarına da tanık olunmuştur. Kölelik, geçmişte Antik Yunan'da, Roma'da ve Afrika'da son derece yaygın olmuştur. Günümüzde çok büyük ölçüde azalmış olsa bile, insanlık tarihinde yaygın bir sistemdir (Bozkurt, 2018, ss. 201-202). Tarihi süreç içerisinde köleliğe bağlı isyanların birkaçını şu şekilde sıralamak mümkündür. MÖ 18. yüzyılda çıkan isyanda, isyana katılanlar birbirlerini tanımak maksadıyla kaşlarını kırmızıya boyamışlardır. Bu yüzden dolayı ayaklanmaya “Kızıl Kaşlar” adı verilmiştir. İsyancılar arasında köleler, ilkel topluluk üyeleri, zanaatçılar, balıkçılar ve küçük esnaf yer almıştır. Bu şekilde ortaya çıkan isyancı topluluğu düzenli birliklere karşı zafer kazandıktan sonra başkente yürümüşler ve burayı ele geçirmişlerdir (Kerov, 1980, s. 131). MÖ 73'te Roma'nın güneyindeki Capua kentinde hücrelerinden kaçan bir dizi kölenin isyan ederek kendilerine lider olarak Spartacus'u seçmeleri zamanla bu grubun güçlenerek 70000'i bulan kuvvetleri ile Roma'yı zor durumda bırakmaları bu anlamda zikredilmelidir (Bauer, 2013, ss. 707-708).

Günümüzde kölelik, dünyanın hiçbir ülkesinde yasal değil, ama bazı yerlerde hala varlığını sürdürmektedir. Araştırmalar, insanların zorla ve istekleri dışında alıkonulduklarını göstermiştir (Giddens, 2008, s. 341; Özkalp, 2013, s. 271). Tarım toplumlarının tabakalaşma biçimleri olan kast, zümre ve kölelik, sanayileşmeyle birlikte yerini sınıf sistemine bırakmıştır (İçli, 2008, s. 170).

Sınıf Sistemi: Sınıf, “insanların yönelebildiği yaşam biçimini; güçlü bir şekilde etkileyen, genel ekonomik kaynakları paylaşan büyük çapta insan öbeği” olarak tanımlanabilir (Giddens, 2008, s. 344). İnsanlar, bir grubun üyesi olduklarında onun; değer, tutum ve davranışlarını benimserler. Benzer şekilde, bir toplumsal sınıfın üyeleri de kendi sınıflarındaki bireylerle birlikte bir grup oluşturdukları ölçüde toplumsal sınıf olarak kabul edilirler (Özkalp, 2013, s. 269). Sınıf sistemi; makineleşmenin, teknolojinin önem

kazandığı, geleneklerin, dinin eski önemini kaybettiği sanayi toplumunun tabakalaşma biçimidir (İçli, 2008, s. 170). Toplumsal sınıfların hukuksal dayanağı yoktur. Tüm bireyler ilke olarak yasalar önünde eşittir (İçli, 2008, s. 171).

İş gücüyle birlikte zenginlerin mülkiyeti, sınıf ayrımının ana temelini oluşturur (Giddens, 2008, s. 344). Sınıf sisteminde; toplumsal hiyerarşi, servet ve gelir ayrılıkları temelinde görülür. Sınıflar sahip oldukları servet mülkün miktarı ve gelirin kaynağı açısından benzeyen insanlardan oluşmaktadır (İçli, 2008, s. 171). Genel olarak her toplumda üç toplumsal sınıf görülür. Bunlar üst sınıf, orta sınıf ve alt sınıftır. Üst sınıfta toplumdaki ekonomik kaynakların büyük bir kısmına sahip olanlar, birkaç kuşaktır servet sahibi olan eski zenginlerle sonradan servet edinen yeni zenginler bulunur. Orta sınıfta yüksek gelirli ve eğitilmiş kişiler, beyaz yakalılar yer alırlar. Üst sınıfa göre daha az gelire, güce sahiptirler. Alt sınıfta ücretli sanayi işçileri, köylüler, işsizler yer alır (İçli, 2008, s. 171).

1.6. İSYANIN DİNAMİKLERİ

İsyanın ortaya çıkabilmesi, bir dizi temel dinamiğin birleşimine bağlıdır. Bu dinamikler arasında liderler ve isyancı gruplar, etkili liderlik, ortak bir ideoloji ve belirgin amaçlar yer alabilir. Ayrıca isyanın, gücünü artırmak ve sürdürülebilir kılmak için desteğin yanı sıra örgütlenme yeteneği de önemli bir rol oynar. Desteğin sağlanması, isyanın başarısını artırabilirken, örgütlenme kapasitesinin güçlenmesi hareketin sürdürülebilirliğini artırabilir. Bu unsurların her biri; isyanın dinamiklerini şekillendirerek, hareketin gücünü, etkisini ve başarısını belirleyebilir.

1.6.1. Lider ve Liderlik

İsyan ve benzeri eylemlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan lider ve liderlik kavramlarını birlikte ele almak gerekir. Çünkü bu iki kavram, görünüşte benzer olsa da aslında farklı anlamlar taşır. Lider kavramı daha öncede belirtildiği üzere en geniş anlamıyla “ünü, gücü, toplumsal davranışı başlatan, başkalarını yöneten, örgütleyen ya da denetleyen kişidir.” Dar anlamda ise “bir toplumsal kümede inandırıcı yetenekleri ve üyelerin gönüllü benimsemeleri dolayısıyla öncülük eden kişidir” (Kaya, 2013, s. 78). Liderlik kavramına dair pek çok tanım ve görüş bulunmakla birlikte, bunların ortak noktalarından hareketle liderlik, “bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve

bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirme, etkileme, bilgi ve yeteneklerin toplamını” belirtir (Yılmaz, 2008, s. 116). Tanımda, bir insan topluluğunu belirli bir amaç etrafında toplayarak harekete geçirme kabiliyeti ve bilgisine vurgu yapılmaktadır. Bu görevleri yerine getiren kişi, liderlik rolünü üstlenir. Başka bir deyişle, liderlik; “lider konumundaki kişinin, üstlendiği görevleri yerine getirmesidir” (Kaya, 2013, s. 78).

Liderlik, tarih boyunca geçmişten günümüze veyahut ta gelecekte her zaman var olan bir olgudur. Toplumsal hayatta özel mülkiyetin doğuşu aynı zamanda yönetim sürecinin de başlangıcı olarak liderliği ortaya çıkarmıştır Dolayısıyla her toplumun olduğu kadar, her dinin, her toplumsal hareketin ortaya çıkışında bir lidere rastlanır. Bir ihtiyaç halini alan liderlik, toplumların ulaştıkları aşama ne olursa olsun varlığını korumaya devam etmektedir (Kaya, 2013, s. 77). Birey, istek ve ihtiyaçlarının bir kısmını gerçekleştirmek ve hedeflerine ulaşabilmek için bir gruba ihtiyaç duyar. Aynı zamanda onun ile birlikte hareket etme gereksinimi hisseder. Çünkü insan, yalnız başına bunları elde etmek için gerekli duygu ve kabiliyet açısından yetersizdir (Erol, 2014, s. 435). Bu kapsamda, toplumsal ve siyasi liderler, taraftarlarının ihtiyaçlarını veya ihtiyaç duymaları gereken şeyleri keşfederler. Liderler, ihtiyaç duyulan şeyi elde etmek ve diğerlerini harekete geçirerek takip etmelerini sağlamak için fikir öne sürer ve buna yönelik taahhütte bulunurlar (Bass & Bass, 2008, ss. 10-11). Günümüz toplumlarında lidere duyulan gereksinim geleneksel yönetme-yönetilme anlayışının ötesindedir. Sanayileşme ve kent kültürü liderliği; toplumsal yaşamın eğitim, ekonomi, siyaset gibi birçok farklı alanında zorunlu hâle getirmiştir (Kaya, 2013, s. 77).

Sosyal bilimler açısından, lideri lider yapan niteliklerin ne olabileceği konusunda tek bir cevap yoktur. Bu nedenle, tek bir nitelik üzerinden verilecek cevaplar eksik kalacaktır. Dolayısıyla, bir kişinin ya doğuştan liderlik niteliklerine sahip olduğunu ya da çevre koşullarının etkisiyle lider olduğunu söylemek daha doğrudur (Kaya, 2013, s. 79). Bu kapsamda her liderin gösterdiği nitelikler farklılık gösterir. Bir liderde olan niteliklerin diğerinde olması gibi bir zorunluluk yoktur (Yılmaz, 2008, s. 93). Benzer durum; toplumsal oluşumların ve tarihin mi lideri yarattığı, yoksa liderin mi toplumsal oluşumları ve tarihi yarattığı konusundaki belirsizlikle de kendini gösterir. Bu soruya tek bir cevap vermek anlamlı değildir. Çünkü toplum ve lider arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Şüphesiz bu durumun arkasında tarihin belirleyici bir rolü vardır; ancak liderler de doğru teşhisleri ve güçlü kişilikleriyle bu oluşumları kendi görüşleri doğrultusunda etkilerler (Kongar, 2011, s. 127). Liderliği tanımlayan niteliklerin neler olduğu konusundaki belirsizliklere rağmen,

liderlerin birçoğundaki ortak özellikler arasında; üstün zekaya sahip olma, analiz ve sentez yapabilme ile birlikte düşüncelerini iyi bir biçimde aktarabilme kabiliyeti, amaçlara ulaşma konusunda direnebilmek yer alır (Yılmaz, 2008, s. 93). Max Weber'in, otoriteyi meşruiyetine göre yasal, geleneksel ve karizmatik olmak üzere üç saf türde sınıflandırması temel alınarak, başlıca üç tip liderlik sınıflandırması yapılmıştır (Weber, 2005, ss. 39-40).

Otokratik Liderlik: Duygusal zekâ yetilerinin en az kullanıldığı liderliktir. Liderler, bütün yetkilerin kendilerinde olmasını, aldıkları kararların da sorgulanmadan yapılmasını ister. Ceza ve ödülü de istedikleri kişilere verirler (Güney, 2012, s. 377). Kararlar liderler tarafından alınır. Grubun öteki üyelerine danışmak, liderin tasarrufundadır. Öteki üyelerin rolü, bu kararlara uymak biçiminde ortaya çıkar (Kongar, 2011, s. 187). İnsandan ziyade işe önem verilir (Güney, 2012, s. 377). Meşruiyetin korunması ve devamlılığı için liderin örfe tabii olması ve uyması gerekir (Vergin, 2017, s. 69).

Karizmatik Liderlik: Karizma kavramı daha öncede belirtildiği üzere “lideri diğer insanlardan farklılaştırdığına inanılan, çalışarak kazanılmayan yaratılıştan gelen olağan üstü özelliklerdir” (Demir & Acar, 2005, s. 230). Karizma, kitlelere dayanır ve onların inancı sürdüğü sürece varlığını korur (Timur, 2014, s. 192). Bunun yanında karizmatik liderler, duygusal zekâ yetilerini yoğun bir şekilde takipçileri ile kurdukları ilişkilerde kullanır. İleriyi görme, grubu için ideolojik amaçlar belirleme, güven verme ve yaratma, etkileme ve kendini ifade etme kabiliyeti, kahramanlık davranışları sergileme gibi temel özellikleri nedeniyle takipçilerine çok çekici gelirler. Bu sayede takipçiler liderlerine yürekten bağlanırlar (Güney, 2012, ss. 377-378). Memurlarını uzmanlık bilgilerine veya sosyal statülerine göre değil, kendilerine bağlılık derecesine göre seçerler (Bozkurt, 2018, s. 224). Karizmatik liderlerin ortaya çıkmasında toplumsal koşullar son derece önemlidir. Özellikle toplumsal krizlerin ve umutsuzlukların artmış olduğu dönemlerde, insanlar kendi kurtarıcı aktörlerini kendileri yaratmaktadırlar (Bozkurt, 2018, s. 224).

Demokratik Liderlik: Liderlik görevini üstlenen aktörün otoritesi ve meşruluğu; onun kişisel niteliklerinden değil de doğrudan herkes için aynı şekilde ve ölçüde geçerli olan, herkesi bağlayan, genellik arz eden, ussal olduğu kabul edilen soyut bir normu uygulamasından kaynaklanır (Vergin, 2017, ss. 75-76). Kararlar, sadece lider tarafından değil, aynı zamanda grubun diğer üyeleri ile birlikte alınır. Her üyenin karar mekanizmasına katılımı, liderinki ile eşittir. Bu durum demokratik liderliği de gösterir (Kongar, 2011, s. 187).

Liderliğin gerçekliğine ve önemine dair kuşkular olsa da tüm toplumsal ve siyasi hareketlerin başlaması için liderlere ihtiyaç vardır. Bu, resmî ve kurumsal liderliğin gerekli olduğu anlamına gelmez. Gayri resmî liderler de ayaklanan bir kalabalığı kışkırtabilir (Bass & Bass, 2008, s. 11). Liderini bulamamış bir eylemin etkinliğini sürdürmesi olanaksızdır (Kongar, 2011, s. 127). Eğer liderler olmazsa, örgütler sadece bir insan ve makine yığını olurlar, liderlik grup başarısı için son derece önemli ve gerekli olan bir faktördür (Güney, 2012, s. 347). Brain Croizer isyan gibi bir eylemin gerçekleşmesinde isyancı liderin üstlendiği rolün önemine vurgu yapmıştır:

Bir isyanın başlaması ve başarıya ulaşması için sosyal, ekonomik ve politik koşullar önemlidir. Doğru koşulların olmadığı bir ortamda bir isyanın başlaması ya da başlasa bile kalıcı bir şekilde tutunması da pek olası görünmemektedir. Ancak bunlar bir isyanın temel arka planı olsa bile kendi başına bir isyanın nedeni değildir. Bir isyan birisi bir şey yapacak kadar güçlü hissettiğinde başlar. Başka bir ifade isyanın asıl nedeni, potansiyel isyancı liderlerin zihninde olup bitenlerdir. Bu onu çevreleyen şeylerden daha önemlidir (Croizer, 1974, s. 14).

İsyancı liderler; insanları, olumlu sonuç elde etme şansı çok düşük olan zor ve tehlikeli koşullarda uzun süreler boyunca mücadele etmeye ikna etmelidir. Başarılı isyancı liderler; farklı grupları ve örgütleri bir araya getirebilen, yüksek stres altında iradelerini dayatabilen kişilerdir. Psikolojik olarak davalarına o kadar bağlıdırlar ki, ihtimaller aleyhlerine olsa bile sebat ederler. Buna bağlı olarak, eylemlerini korumak ve karşı isyancıları zayıflatmak için gereken her şeyi yapmaya istekli olarak tamamen acımasız hale gelirler. Neredeyse efsanevi bir statüye sahip, vizyon sahibi ve saplantılı gerçek inananlar hâline gelirler. Genellikle bir liderlik kültürü oluştururlar. İsyancı liderlik, yüreği zayıf olanların değil, tamamen kararlı ve saplantılı olanların yapacağı bir iştir (Metz & Millen, 2004, s. 7).

Ayaklanmaların başarılı olmasında veya olmamasında etkili faktörler içinde liderlik faktörü de etkilidir. İsyancı hareketin liderlerinin kişisel niteliklerini bilmek yeterli değildir. Liderlerin ayaklanmaya katılma motivasyonlarını ve deneyimlerini anlamak da önemlidir. Bu deneyimler, askerlik hizmeti, siyasi deneyim veya önceki isyanlara katılım gibi unsurları içerir. Bunlar örgütün yönü, karakteri ve potansiyel erken etkinliği hakkında fikir verebilir. İdeal bir isyancı lider; karizma, ideoloji, kapsayıcılık, yerel şikayetlerden yararlanma ihtiyacı arasında denge kurma becerisi, sadakat yaratma ve grup birliğini sürdürme yeteneklerini sergiler (Guide to the Analysis of

Insurgency, 2012, s. 10). İsyancı liderlerin davasının niteliği ve popülaritesi, ayrıca hedeflerinden ödün verme yetenekleri, bir ayaklanmanın süresini ve başarı şansını belirlemede genellikle hayati öneme sahiptir (Kiras, 2016, s. 313).

Liderin etkili olabilmesi için, onun grup üyeleri tarafından lider olarak algılanması gerekir. Liderin varlık göstermesi, takipçilerin algısal süreçlerine bağlıdır. Bu nedenle, liderin, takipçilerin liderlik hakkındaki bilişsel kavramlarına uygun özellikler taşıması önemlidir (Ballı, 2012, s. 54). Nitekim bir lider, kendiliğinden bir hareket başlatamaz. Bir hareket ve lider ortaya çıkmadan önce, itaat etme isteği ve mevcut düzene karşı güçlü bir hoşnutsuzluk bulunmalıdır. Şartlar olgunlaşmadıkça, bir lider ne kadar kabiliyetli olursa olsun, amacı ne kadar yüce olursa olsun, insanları peşinden sürükleyemez (Hoffer, 1968, s. 97). Bu açıdan bakıldığında isyanın ortaya çıkmasında gelişmesinde ve sonuçlanmasında liderin önemli olduğu kadar onun arkasından gelen insanların da en az onun kadar isyan etme konusunda hazır bulunmuşluğunun yüksek olması gerektiği şeklinde değerlendirilebilir.

Liderler; isyanın organizasyonu, yönlendirilmesi ve motivasyonunda kilit rol oynar. İsyanlarda üstlendikleri roller ve gerçekleştirdikleri faaliyetler çok çeşitlidir. Bu faaliyetlerin bazıları şunlardır: Liderler; liderliğini yaptıkları isyan hareketinin başarıya ulaşabilmesine yönelik bir strateji belirleyerek grup üyelerinin organizasyonunu ve yönlendirilmesinde önemli rol üstlenebilirler. Bununla birlikte liderler; isyan sırasında yaşanan bir aksaklık karşısında isyanı başarıya ulaştırmak için ani kararlar alarak eldeki imkanları ve mevcut koşulları en iyi şekilde değerlendirerek grup üyelerinin sevk ve idaresini de buna göre gerçekleştirebilirler. Ayrıca liderler kendi ihtirasları ve kararlılıkları ile liderlik kabiliyetleri vasıtasıyla isyan hareketinde birleştirici rol üstlenerek isyana kalkışan gruba ilham verip yeni üyeler ekleyebilirler (Bauer, 2013, ss. 707-708). Liderler girişecekleri isyan faaliyetinin organizasyonu için geliştirdikleri strateji kapsamında bir plan hazırlayarak isyan taraftarlarını bir araya getirerek isyana yönelik eylemlerin etkili bir şekilde tatbik edilebilmesini sağlamak için lojistik anlamda düzenlemeler yapabilirler (Benasayag, 2007, s. 74). İsyanın liderleri; isyanın hedefleri doğrultusunda ideolojik düşüncelerini ve vizyonlarını taraftarlarına aktararak propaganda vasıtasıyla bir yandan isyana taraftar toplarken bir yandan da bunlar vasıtasıyla taraftarlarını motive edip onları harekete geçirebilirler. Bununla birlikte liderler isyan için

uygun şartların oluşmasını bekleyerek ellerine geçen fırsatları isyanın nüfuz alanının genişlemesi içinde kullanabilirler (Çarşılı, 1988, ss. 360-367).

1.6.2. İsyancı ve İsyancı Grup

İsyancı olarak nitelendirilen aktörler aynı zamanda gerilla, terörist, devrimci, aşırılık yanlısı ve düzensizler olarak adlandırılmışlardır. Bunun nedeni onların; gerilla ve terörist taktikleri kullanmaları, radikal fikirleri benimsemeleri, modern konvansiyonel güçlere karşı asimetrik tehditler oluşturmaları, toplumların yasal ve ahlaki sınırlarında faaliyet göstermeleri, siviller ile savaşçılar arasındaki ayrımları bulanıklaştırmaları etkili olmuştur (Moore, 2007, s. 2). Bu durum isyancı kavramının tanımlanmasını güçleştirmiştir. Ancak mevcut tanımların ortak yönlerinden hareketle isyancı kavramının tanımlanması yönelik şu şekilde bir çıkarım yapılabilir: Mevcut iktidar ve otoritenin temsilcisi olabilen, hükûmet devlet veya diğer yöneticilere karşı, onların ortaya koyduğu siyasi ve toplumsal düzeni, onlar ile birlikte değiştirmek ya da devirmek gibi gerekçelerle şiddet, güç, ya da silah kullanarak isyan eden, başkaldıran ya da ayaklanan bireyler ya da topluluklarıdır (Bowyer, 2007, s. 128; Atalay, s. 1999, s. 1843; Ülken, 1969, s. 27; Aşukin vd., 1979, s. 108; JP 1-02, 2004, s. 260).

Uluslararası Hukuk’a göre isyancılar, haydut ile savaşçı arasında bir statüye sahiptir. Bir ülkenin meşru hükûmetine karşı gerçekleşen bir ayaklanma, henüz iç savaşa dönüşmemiş ve belirli bir örgütlenme çerçevesinde siyasi hedeflere yönelik olarak sürdürülüyorsa, üçüncü devletler bu isyancılara “asi” sıfatını verebilir. Bu durum, gruba oldukça sınırlı bir uluslararası kimlik kazandırabilir (Yıldız, 2013, s. 31).

Pek çok başkaldırı, isyan, devrim, komplo ve kitlesel ayaklanma gibi eylemlerin aktörleri olan isyancılar, devrimciler ve siyasi komplocular için ortak olan tek faktör hayal kırıklığıdır. Hayal kırıklığına uğramak; istenilen şey ya da talebin nesnel geçerliliği ne olursa olsun, kişinin sahip olmak istediği ya da sahip olmaya hakkı olduğuna inandığı bir şeyden mahrum bırakılmasıdır. İsyan, hayal kırıklığı tahammül edilemez hale geldiğinde başlar. Bu tahammül edilemezlik, isyancı içinde geçerli nesnel değil, öznel olgudur. İsyancıların ayırt edici özelliği, “hayal kırıklığı eşliğinin” sıradan bir insana göre daha düşük olmasıdır. Ancak, tüm isyancılar aynı hayal kırıklığı eşğine sahip değildir. Potansiyel bir asi için 10 yıl boyunca tahammül edilebilir olan bir durum, bir başkası için 5 yıldan fazla tahammül edilemeyebilir

(Croizer, 1974, s. 17). Bu kapsamda; toplumsal bir örgütlenme, ekonomik bir sınıf, bir baskı grubu veya bir gerilla ordusu kolektiflik gösterse de özünde daima birey (Güngör, 2006, s. 181) ve onun kendine has özellikleri vardır. İsyancı gruplar ile salt terörist örgütler, karakterleri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Çoğu isyancı grup için ortak amaç, belirli bir bölgenin kaynaklarını ve nüfusunun kontrolünü ele geçirmektir. Bu amaç isyancı grupları, salt terörist örgütlerden ayırır (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 1).

İsyancı gruplar, genellikle hükûmetin meşruiyetini zayıflatmak ve halk nezdinde kendi konumlarını güçlendirmek amacıyla ortak hedefler peşinde koşarken, insanların isyancı kimliğiyle muhalefet saflarında yer alıp kolektif eylemlere katılmaları da farklı amaçlara dayanır (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2; Thackrah, 2004, s. 221). İsyancı grubun hedeflerinden bazılarını şu şekilde sıralamak imkân dahilindedir. Buna göre isyancı grup hükûmetin; halkın güvenliğini, eğitim veya adalet gibi kamu hizmetlerini sağlama kabiliyetini zayıflatmak adına halka alternatif hizmetler sunarak onun yerini almaya çalışabilir ya da onu güçsüz göstermekle yetinebilir (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). İsyancılar; isyan, sivil itaatsizlik, protesto, gösteri, oturma eylemi ve yürüyüş gibi eylemleri içerebilen yasa dışı yollar ve taktiklerle demokratik değerlerin ötesine geçen amaçlara ulaşmak için hükûmetin kurumlarını, politikalarını veya personelini değiştirmeye çalışırlar (Thackrah, 2004, s. 221).

İsyancı gruplar, kendilerine destek sağlama amacı güderler (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). Bu bağlamda, halk desteğini kazanmak için çeşitli stratejiler izlerler. İsyancılar, siyasi teknikler ve şiddeti en etkili şekilde kullanarak halkın desteğini kazanmaya çalışırlar. Halk desteği ise aktif ve pasif olarak ikiye ayrılabilir. Pasif destek, isyancıların amaçlarına ve faaliyetlerine sadece sempati duyan kişileri kapsarken, aktif destek, isyancılar adına kişisel fedakarlıklarda bulunmaya gönüllü olan kişileri içerir (Thackrah, 2004, s. 128). İsyancı gruplar halktan adam toplar, vergi alır. Yerel halkı; hükûmetin ya da diğer grupların koruyamayacağına, kendilerini aktif ya da pasif desteklemelerinin bireysel ve kolektif çıkarlarına en uygun yol olduğuna ikna eder (Kiras, 2016, s. 313). Ayrıca hükûmete yönelik uluslararası desteği zayıflatarak ve mümkünse ayaklanma için uluslararası tanınma veya yardım kazanmaya çalışırlar. İsyancı gruplar, korku ve gözdağı yoluyla birçok insanın rızasını kazanabilir ve hükûmeti kışkırtarak çeşitli ihlaller yapmasını sağlayabilir. Bu durum, tarafsız sivillerin isyancılara yönelmesine ve isyancı destekçilerinin sadakatinin pekişmesine yol açar (Guide to the Analysis of

Insurgency, 2012, s. 2). İsyancılar, şiddet kullanarak mevcut düzenlemelerden ayrılmak ve yeni bir siyasi topluluk oluşturmak isterler. Muhalifler, rejimi meşru kabul edebilirler. Ancak iktidardaki kişileri reddedebilirler. Bu durum, isyancıların darbe yaparak rejimi değiştirmeden iktidarı ele geçirmelerine yol açabilir ve temel olarak, siyasi meşruiyetle ilgili bir kriz ortaya çıkar (Thackrah, 2004, s. 127).

İsyancılar, hedeflerini gerçekleştirmek adına çeşitli kaynaklara gereksinim duyarlar. Bu doğrultuda isyancıların en genel anlamıyla beş tür kaynağa ihtiyacı vardır. Bunları; insan gücü, finansman, ekipman veya malzeme özellikle de silah, mühimmat ve patlayıcılara erişim, sığınak (iç veya iç ve dış) ve istihbarat şeklinde sıralamak mümkündür (Metz & Millen, 2004, s. 7-8). İsyancı grubun örgütlenmesi iki türde olabilir. Bunlardan ilki; küçük elit grupların şiddet ve tehdit içerikli komplocu eylemleridir. İkincisi ise; isyancı elitlerin, nüfusun geniş kesimlerini kendi davaları adına harekete geçirmeye çalıştığı iç savaşlardır (Thackrah, 2004, s. 128). İsyancı grupların başarıları; desteği daha büyük milislere ve taburlara, alaylara ve gerilla tümenlerine dönüştürerek daha yaygın ve hırslı saldırılar gerçekleştirmelerine olanak tanır. Bu saldırılar hasımlarını taktiksel, operasyonel ve hatta stratejik olarak savunmaya daha da zorlamaktadır (Kiras, 2016, s. 313).

İsyancı eylemler amaçlarına ulaşmak için hem siyasi kaynakları hem de şiddet araçlarını iktidardaki yetkililere karşı kullanırlar (Thackrah, 2004, s. 128). İsyancılar genellikle askeri alanda en zayıf oldukları savaş alanlarından kaçınırlar ve daha eşit şartlarda faaliyet gösterebilecekleri alanlara, özellikle de psikolojik ve siyasi alanlara odaklanırlar (Metz & Millen, 2004, s. 2). İsyancılar bu anlamda hükûmetin güvenlik güçlerinin gücünü dengelemek için gerilla taktiklerini kullanır (U.S. Government Counterinsurgency Guide, 2009, s. 2). İsyancı savaşı, belirli cephe hatlarının, düzenli savaşların veya askeri hareketlerin olmadığı bir savaş türüdür. Bu savaşlar genellikle on yıldan fazla süren uzun vadeli stratejiler ve gerilla savaşı, terörizm veya etnik temizlik gibi geleneksel olmayan askeri taktiklerle karakterize edilir (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). Bu sayede ikna, yıkım ve zorlama kombinasyonu yoluyla nüfusun kontrolünü ele geçirmeye çalışırlar. Kullanılan bu yöntemlerin amacı ise sürdürülen mücadelenin süresini uzatmak, hükûmeti; yıpratmak, teslim olmaya ya da siyasi uzlaşmaya zorlamak için yeterli halk desteğini kazanmaktır (U.S. Government Counterinsurgency Guide, 2009, s. 2).

İsyancı gruplar taşıdıkları kimliğe göre genel siyasi şiddet teorileri kapsamında altı sınıfa ayrılmıştır. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak imkân dahilindedir Thackrah, 2004, ss. 127-128):

Ayrılıkçı İsyancılar: İnandırıcı bir şekilde parçası oldukları mevcut siyasi topluluğu reddeder ve bağımsız bir örgüt kurmaya çalışırlar.

Devrimci İsyancılar: Halkı harekete geçirmek ve sosyal yapıyı değiştirmek için eşitlikçi değerlere ve merkezi olarak kontrol edilen yapılara dayanan yeni bir rejim dayatmaya çalışırlar.

Restorasyoncu İsyancılar: Bu sınıflandırmaya mensup isyancılar restorasyon hareketleri vasıtasıyla rejimi yerinden etmek istemekle birlikte savundukları değerler ve yapıları ile yeni bir siyasi düzenle özleştirmektedirler.

Gerici İsyancılar: Geçmişteki bir siyasi düzeni yeniden kurarak rejimi değiştirmeye çalışırlar. Ancak vizyonları, dini değerlerin ve otoriter yapıların baskın olduğu uzak geçmişteki idealize edilmiş altın bir çağ ile ilgilidir.

Muhafazakâr İsyancılar: Yetkililere rejimi değiştirmeleri yönünde yapılan baskılar karşısında mevcut rejimi korumaya çalışmaktadır.

Reformist İsyancılar: Siyasi toplumu, rejimi veya yetkilileri reddetmek zorunda kalmadan daha fazla siyasi, sosyal ve ekonomik fayda elde etmeye çalışmışlardır.

1.6.3. İdeoloji

İdeoloji kavramı; daha öncede belirtildiği üzere, “toplumda benzer koşulları paylaşanların, bu koşullardan doğan ortak gereksinimlerini karşılayan, kendi içinde tutarlı inanç sistemlerini” ifade etmiştir (Kışlalı, 1987, s. 98). Siyasi, dini, iktisadi ve felsefi öğretiler de bir ideoloji görevi görürler. Bu görev nadir olarak beliren durumlarda ideolojiyi yayanlar tarafından bilinçli bir hâle getirilir (Ülken, 1969, s. 138). Bununla birlikte, kişilerin sorunlarına getirdikleri çözümler bir sisteme oturtulup, toplumun ihtiyaçlarına yanıt verecek hale getirilebilirse, bu çözümler, o sorunları paylaşan toplum kesimleri tarafından tartışmasız kabul edilen doğrular hâline gelir. Bu durum, aynı zamanda ideolojik inanç sistemlerinin nasıl oluştuğunu da gösterir (Kışlalı, 1987, ss. 98-99). İdeolojilerin inançları ve düşünceleri, tarihin şekillenmesinde büyük rol oynar. Le Bon’a göre, “kavim istilaları veya hükümdar ailelerinin devrilmesi gibi kargaşa içeren olaylar, siyasi değişimlere yol açar. Ancak bu olayların asıl

sebebi, kavimlerin düşünce ve inançlarındaki değişimdir. Ayrıca, önemli tarihi olayların temelinde, insanların iç dünyalarındaki fikirler yatar” (Le Bon, 1997, ss. 9-10).

Bir ideolojinin amacına hizmet edebilmesi etkili bir kimliğe sahip olmasına bağlıdır. Buna göre etkili bir mevcut hoşnutsuzluk ve öfkeyi açıklayarak bunlara çare sunar. Önyargılar, eğilimler, şikayetler, kızgınlıklar, umutlar, arzular, inançlar, kültürel değişkenler, tarihsel faktörler ve sosyal normlar üzerine inşa edilir. Başka bir ifade ile etkili bir isyancı ideoloji, belirli bir topluma uymalıdır (Metz & Millen, 2004, s. 7). Bununla birlikte İdeoloji sahipleri ne kadar heyecanlı ise o ideolojide o kadar kuvvetlidir (Ülken, 1969, s. 138).

İdeolojiler ister sistemleştirilmiş inançlar bütünü ister fikirler ve tutumlar bütünü olarak tanımlansın, toplumlarda eylemlerin ve yaşantıların hedeflerini belirler (Ergun, 1995, s. 32). Topluluk ve üyelerinin belirli sosyal statüleri elde etmelerine veya bu statüleri korumalarını sağlar (Ülken, 1969, s. 138). Toplumun stratejik işlevlerinde önemli bir yer tutarak insanlara yol gösteren birer harita görevi görür (Mardin, 2012, s. 25). Ayrıca çağdaş ileri toplumlarda sınıf çatışmalarının öncüleri olma görevini üstlenir (Ülken, 1969, s. 138). Ulusal ayaklanmalar, birleştirici bir etki yaratmak, ilham vermek, mevcut sistemin adaletsizliğini veya gayrimeşruluğunu açıklamak, sistemi değiştirmek veya devirmek için şiddeti meşru göstermek gibi amaçlar da ideolojiye dayanır (Metz & Millen, 2004, s. 6).

İdeolojiler, ilgili toplum kesimlerinin doğru ya da yanlış bilinçlenmesinde, siyasal çatışmaların yönlendirilmesinde önemli rol oynarlar. Her ideolojik çatışma, genellikle belirli toplum kesimlerinin, çıkarları arasındaki bir çatışmanın yansımasıdır (Kışlalı, 1987, s. 99). Bu kapsamda toplumsal yapı içindeki çeşitli sebeplerden dolayı isyan gibi kolektif mücadele boyutuna ulaşan çatışmalardaki anlaşmazlıklarda isyan eden tarafın; isyanın yöneldiği tarafa karşı, tam bir amaç, düşünce ya da inanç birliği içinde olması gerekir. Aynı zamanda isyan eden tarafın; amaç, düşünce ya da inancını destek bulabilmesi için çevresine de çok iyi bir şekilde anlatması gerekir. Aksi halde, isyan eden taraf hem destek bulmakta zorlanabilir. Hem de isyanın başarıya ulaşmasını engelleyecek birçok zorlukla karşılaşabilir. Bununla birlikte isyan eden tarafın birlik olmasının yanında sistemli ve planlı bir şekilde hareket etmesi de gerekir. Bu olmadığı takdirde isyan; başarıya ulaşamadığı gibi kısa bir süre içerisinde de onun yöneldiği hâkim güç tarafından bastırılabilir (Türkdoğan, 1988, s. 21-28).

İKİNCİ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞI'NA KADAR ANADOLU

İnsan, doğanın zorluklarını araç ve gereçler yaparak aşma yoluna gitmiş, bu sayede kültürel bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık 4.000.000 yıl önce Afrika'da beliren insan, 1.500.000 yıl kadar önce de Afrika dışındaki eski dünyaya dağılmıştır (Sevin, 2003b, s. 30). Bu doğrultuda insanlık; Batı Avrupa, Çin'in kuzeyi ve Güneydoğu Asya'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Anadolu'da coğrafi konumundan dolayı bu yayılımda önemli bir yer olmuştur (Özdoğan, 2002, s. 48). Mevcut durumda Anadolu insanlık tarihinin başlatıldığı Paleolitik Çağ'dan itibaren yoğun bir yerleşime ev sahipliği yapmıştır (Çiğdem, 2013a, s. 197).

Anadolu'da isyan olgusuna yönelik olaylarla ilgili ilk örneklerin yer aldığı yazılı kaynaklar her ne kadar Tunç Çağı ile ortaya çıkmış olsa da Paleolitik Çağ'dan Tunç Çağı'na kadar olan süreçteki bölge toplumlarının “toplumsal değişim faktörleri” açısından ortaya koydukları çeşitli alanlardaki gelişimlere de değinmek gerekir. Çünkü bu gelişimler sonraki çağlarda da bölge toplumlarının toplumsal yapılarını şekillendirmiş, hiyerarşik sistemlerin güç kazanmasına ve merkezi yönetimlerin temellerinin atılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu sayede insanlığın meydana getirdiği en basit yapıdaki ilkel topluluklardan daha karmaşık yapıdaki uygarlık seviyesindeki örgütlenmeler ve bunlar arasındaki toplumsal ilişki daha iyi anlaşılacaktır. Kaldı ki isyan ve benzeri şekilde kendini gösteren çatışma türleri de bu ilişkinin bir yansımasıdır.

2.1. PALEOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU

İnsanlığın Anadolu'da varlık göstermesi Paleolitik Çağ'ın başlarına kadar uzanmıştır (Sevin, 2003a, s. 7). Bu çağ Anadolu açısından MÖ 600.000 ile MÖ 10.000 yılları arasına tarihlendirilmekte olup Buzul Çağı'na da denk gelmiştir (Akurgal, 2005, s. 3). Paleolitik kelimesi, “eski” anlamına gelen “palaios” ve “taş” anlamına gelen “lithos” sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. Bu çağ, “Eski Taş” ya da “Yontma Taş” Çağı olarak da adlandırılmıştır (Sevin, 2003a, s. 7; Umar, 1999, s. 2).

İnsanlar çağ itibarıyla üretim bilgileri olmadığı için (Sevin, 2003a, s. 7) yaşamlarını avcılık ve toplayıcılıkla sürdürmüşlerdir (Dinçol, 1982, s. 12). Erkekler, avcılıkla kadınlar ise toplayıcılıkla ilgilenmiştir. Bu durum, toplumsal iş bölümünü de yansıtmıştır (Şenel, 1995, ss. 15-16). Barınak olarak ilk başta doğal mağaraları ve kaya altı sığınaklarını kullanmışlardır.

Zamanla açık havada, dal, çalı çırpı ve hayvan postlarından yaptıkları çok ilkel barınaklara geçiş yapmışlardır (Sevin, 2003a, s. 7). Bereketli avlanma sahalarından faydalanmak (Dinçol, 1982, s. 12) ya da değişen iklim koşullarına uyum sağlamak için yer değiştirmişlerdir (Sevin, 2003a, s. 7). Günlük yaşamlarını kolaylaştırmak için çakıl taşlarından (Sevin, 2003a, s. 7); el baltası veya da bıçak şeklinde kaba aletler, kemiklerden; mızrak ve iğneler yapmışlardır (Akurgal, 2005, s. 3). Kendilerini vahşi hayvanlara karşı taş ve sopa gibi aletlerle korumaya çalışmışlardır. Ayrıca, ateşi de bir şekilde keşfederek kullanmaya başlamışlardır (Kaya, 2011, ss. 29-30). Bunların yapılması, zihinsel açıdan bir gelişmenin kaydedildiğini göstermiştir. Bu kapsamda, kendilerini ifade etmek için kayalara ya da barındıkları mağaraların duvarlarına çeşitli hayvan ve avlanma resimleri çizmişlerdir (Umar, 1999, s. 2).

Anadolu'da bu çağın temsil edildiği önde gelen merkezler arasında İstanbul-Yarımburgaz Mağarası ve Antalya-Karain Mağarası yer alır. Buralarda çeşitli türde memeli hayvanlara ait kemik kalıntıları, çeşitli insan türlerine ait fosiller ayrıca taştan yapılmış araç-gereçler ortaya çıkarılmıştır (Arsebük, 1988, ss. 11-12; Sevin, 2003a, ss. 8-9; Yalçinkaya, 1998, ss. 48-49). Yarımburgaz Mağarası'nda bulunan insan ve hayvan fosilleri, yaklaşık 400.000 yıl öncesine tarihlendirilmiştir (Memiş, 2017, s. 9). Karain Mağarası'nda bulunan ve 92.000-110.000 yıl öncesine tarihlendirilen (Sevin, 2003a, s. 8) yanmış kemik, çakmaktaşı ve odun kömürü kalıntıları, insanların ateşi üretebildiklerini ve kullanabildiklerini göstermiştir. Ateşi yakmak ve sürdürmek için yapılan faaliyetler, insanların toplumsal iş birliği içinde olduklarını, grup üyeleri arasında görev dağılımı bulunduğunu ve ilişkilerin güçlendiğini göstermesi yönünde değerlendirilmiştir (Yalçinkaya, 1998, ss. 48-49).

Antalya-Beldibi ve Antalya-Belbaşı Kaya Sığınakları da çağın özelliklerini temsil eden merkezlerdendir. Beldibi Kaya Sığınağı'nda manganez ve demir oksit ile renklendirilmiş çeşitli figürlerin işlendiği çakıl taşları, mağara duvarlarında demir oksitle çizilmiş çeşitli figürler (Bostancı, 1964, ss. 21-23), muhtelif zıpkın kalıntıları, mızrak uçları ve çok çeşitli kemik aletler bulunmuştur (Yakar, 2014, s. 20). Belbaşı Kaya Sığınağı'nda ise çeşitli kalınlıkta ve şekilde uçlar, burun kazıyıcılar, uçları sivriltilmiş üçgen mikrolitler, lamalar üzerine yapılmış birkaç adet uç kazıyıcısı ile pek çok çekirdek kazıyıcı bulunmuştur (Bostancı, 1962, s. 236).

2.2. MEZOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU

Mezolitik Çağ, Anadolu'da MÖ 10.000 ile MÖ 8.000 arasına tarihlendirilmiş olup (Akurgal, 2005, s. 3), Paleolitik Çağ ile Neolitik Çağ arasındaki bir geçiş dönemidir (Kınal, 1987, s. 11). Mezolitik kelimesi, “orta” anlamına gelen “mesos” ve “taş” anlamına gelen “lithos” sözcüklerinden türetilmiştir (Sevin, 2003b, s. 37). Bu çağ için “Orta Taş” ya da “Ara Taş” Çağı adlandırması da yapılmıştır (Kınal, 1987, s. 11).

Dönem itibarıyla, Buzul Çağı etkisini kaybetmeye başlamış ve günümüzdeki iklim koşullarına benzer şartlar belirmiştir. Bunun sonucunda, farklı bitki ve hayvan türleri ortaya çıkmıştır (Sevin, 2003b, s. 37). Bu kapsamda tundraların yerini ormanlar, büyük cüsseli hayvanların yerini de ayı kurt gibi hayvanlar almıştır (Şenel, 1995, s. 30). İnsanlar ise bu değişimlere uyum sağlayarak yeni bir yaşam ve beslenme düzeni geliştirmiştir (Sevin, 2003b, s. 37). Böylece mızrakların içine kazık gibi saplandığı çukurlar vasıtasıyla bir çeşit tuzak hazırlanarak yapılan iş birliğine dayalı avlanmanın yerini ok, yay ve zıpkının kullanıldığı bireysel avlanma almıştır (Şenel, 1995, s. 30). Çakmaktaşı ve obsidyenden aletler yapılmaya devam edilmiştir. Bir çekirdekten dilgiler hâlinde çıkarılan aletler, ay, üçgen ve yamuk şeklindedir. Minik saplı kazıyıcılar, minik kalem ve deliciler en sık rastlanan mikrolit alet türlerindendir. Bu gelişen teknolojiler, aynı zamanda ilk kez bileşik (kompozit) aletlerin yapılmasını sağlamıştır. Örneğin, çakmaktaşı veya obsidyen mikrolitlerin, ahşap bir sapta oyulmuş yuvaya sıra hâlinde yerleştirilmesiyle yapılan oraklar bu dönemin buluşları arasındadır. Bu da üretimde biçme işleminin ortaya çıktığının bir kanıtıdır (Sevin, 2003b, s. 39).

Mezolitik Çağ'da beslenme çeşitliliği artmış, protein ağırlıklı beslenmenin yanında çeşitli yemiş ve bitki köklerinin dahil olduğu bir beslenme türü ortaya çıkmıştır. Bu durum, ileride besin üretiminin mümkün olduğu Neolitik Çağ'ın temellerini atan unsurlardan biridir. Ayrıca, bazı bölgelerde su ürünlerinden de faydalanılmıştır. Av hayvanlarının bolluğu kalıcı yerleşim birimlerinin oluşmasını sağlamıştır. İnsanlar, killi toprağın suyu geçirmediğini fark ederek toprakta çukur açıp içini suyla doldurarak su biriktirmeye başlamışlardır. Böylece, suya ihtiyaç duyduklarında her defasında göl ya da nehir kenarına inmek zorunda kalmamışlardır (Kınal, 1987, ss. 12-13). Musul civarındaki Jarmo'da bulunan seramiksiz bir kültürde, bu şekilde toprağın içine oyulmuş ilkel sarnıçlar görülmüştür. Bu durum, seramik endüstrisinin ortaya çıkmasında önemli bir adım olmuş ve Neolitik Çağ'da seramik endüstrisinin gelişmesine yol açmıştır (Kınal, 1987, ss. 12-13). Bu dönemde insanların

kültürel açıdan ortaya koydukları resimlerde, insanların çoğalışı ve doğaya karşı yürüttükleri faaliyetler betimlenmiştir (Şenel, 1995, s. 19).

Anadolu’da bu çağı temsil eden başlıca merkezler arasında Antalya-Öküzini Mağarası’nın yanında Paleolitik Çağ’da olduğu gibi Beldibi ve Belbaşı Kaya Sığınakları yer almıştır. Öküzini Mağarası’nda; duvarların birinde yer alan, mağaraya da adını veren öküz tasviri, yontma taş endüstrisini temsil eden geometrik mikrolitler, küçük ön kazıyıcılar, odun kömürü, tahıl işlemenin olduğunu gösteren dibek ve öğütme-sürtme taşları bulunmuştur (Yalçınkaya, 1990, s. 55). Mağarada bulunan bulgulardan alınan en eski C14 testi sonucu, yaklaşık olarak 16.500 yıl öncesine tarihlenmiştir (Sevin, 2003a, s. 17). Beldibi ve Belbaşı Kaya Sığınaklarının kimi duvarlarında demir oksitle yapılmış çeşitli figürlerin yer aldığı kaya resimleri bulunmuştur (Bostancı, 1964, s. 21, 23; Bostancı, 1962, ss. 237-248). Bununla birlikte Belbaşı Kaya Sığınağı’nda taş alet endüstrisini oluşturan çekirdek kazıyıcılar, lamalar, burinler, kemikten yapılmış iğne şeklinde aletler de ortaya çıkarılmıştır (Bostancı, 1962, s. 237, 248).

2.3. NEOLİTİK ÇAĞ’DA ANADOLU

Neolitik Çağ Anadolu’da MÖ 8.000 ile MÖ 5.500 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Neolitik kelimesi, “yeni” anlamına gelen “neos” ve “taş” anlamına gelen “lithos” sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir (Sevin, 2013a, s. 18). Bu çağ için “Yeni Taş” Çağı adlandırması da yapılmıştır (Umar, 1999, s. 4).

İnsanlık açısından önemli bir gelişme olan besin üretimine geçilmiştir. Yabani tahıllardan elde edilen tohumların ekilmesiyle birlikte tarım, hayvanların evcilleştirilmesiyle de hayvancılık ortaya çıkmıştır (Dinçol, 1982, s. 12). Buna bağlı olarak kadınların tarım, erkeklerin ise hayvancılıkla ilgilenmeye başladığı söylenebilir (Şenel, 1995, s. 21). Tarım topraklarının genellikle ovalarda bulunması, insanların mağara ve kaya sığınaklarından ayrılarak bu bölgelere yerleşmelerini gerekli kılmıştır. Böylece göçebe yaşam sona ermiş, yerleşik hayata geçilmiştir (Dinçol, 1982, s. 12). Yerleşik yaşama geçmenin bir sonucu olarak, ev yapımına başlanmış ve bu da köylerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Sevin, 2003b, s. 40). Köyleri oluşturan evlerin aralarında genellikle çok az boşluk bırakılmış veya hiç boşluk bırakılmamıştır. Evlerin temelleri taştan, duvarları güneşte kurutulan çamurdan yapılmış kerpiçten, çatıları ise ağaçtandır (Umar, 1999, s. 4).

Çağın önemli unsurlarından biri de seramik üretiminin başlamasıdır. Seramikler kaba hamurlu ve elle yapılmıştır. Yetersiz pişirme tekniği nedeniyle çoğu zaman dış yüzeyi siyah, iç yüzeyi kırmızı olur (Kınal, 1987, s. 13). Köy yaşamı, insanlığın toplumsal yaşamında da değişimler meydana getirmiştir. Bu kapsamda iş birliğine dayalı faaliyetleri gerçekleştirmede bireysel yetenekler ve aile unsuru etkili olmaya başlamıştır. Ev anlamı yüklenen yapılar, yaşamsal faaliyetlerin odak noktası hâline gelmiştir (Sagona & Zimansky, 2015, s. 33). Dini inançlarda da gelişmeler yaşanmış, evlerin bir kısmı dini ritüelleri yerine getirmek için ev tapınağı olarak kullanılmıştır. Boğa, bereket ve doğurganlığın simgelerinden biri olarak kutsal sayılmıştır. Evlerin birçoğunun duvarında boğa başı ve boynuzu kabartması yer almıştır (Umar, 1999, s. 4). Çağ itibarıyla meydana gelen gelişmeler, birdenbire ortaya çıkmamış, önceki çağlardan elde edilen çeşitli tecrübelerin ve birikimlerin farklı şekillerde ortaya çıkması veya bunların yerine yenilerinin kullanılmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Sagona & Zimansky, 2015, s. 34). Bu gelişmeler, çağımızın sosyal ve ekonomik düzeninin temelini oluşturmuştur. Bu çağ, insanlığın kültürel sürecindeki en önemli aşamadır. Çünkü bu dönemde insanlığın yaşam ve geçim tarzı köklü değişikliklere uğramış bir bakıma günümüz uygarlığının temelleri atılmıştır (Sevin, 2003b, s. 40).

Çağ itibarıyla üretim konusunda bahsi geçen gelişmelere paralel olarak tarımla ve hayvancılıkla uğraşan etini ve otunu üreten çiftçi; sadece hayvancılıkla uğraşan, göçebe ya da çoban toplumlar ortaya çıkmıştır. Çoban toplumlar kendi kendilerine yetebilen bir ekonomiye sahip olmamışlardır. Bunun yanında onlar kimi mevsimlerde hayvanların beslenmesi konusunda besin sıkıntısı çekilmesi, kimi zamanda salgın hastalıkların sürülerine verdikleri zarara maruz kalınması gibi sorunlar ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle göçebe-çoban toplumlar, çiftçi toplumlar ile bazen barışçı (ticaret) bazen de savaşçı (yağmacı) ilişkiler kurma eğiliminde olmuşlardır. Buna karşılık çiftçi toplumlar, çoban toplumlar ile alışverişe istekli olmamıştır. Böylelikle iki toplum arasında barışçıl olmayan bir ilişki ağı ortaya çıkmıştır. Çiftçiler; yerleşik, kendine yeterli, dışa kapalı ve barışçı bir yaşam biçimine sahiptirler. Çobanlar, onların tam tersine göçebe, kendilerine yetersiz, dışa açık savaşçı bir yaşam biçimine sahiptirler (Şenel, 1995, s. 22).

Neolitik Çağ, farklı coğrafyalarda farklı kültür özellikleri sergilemiştir. Anadolu'nun; Orta, Güneydoğu, Batı ve Kuzeydoğu bölgelerinde bu çağ, farklı kültürel özellikler ile temsil edilmiştir (Özdoğan, 2002, s. 66). Bu kapsamda çağın özelliklerinin temsil edildiği başlıca yerleşim merkezlerini sıralamak imkân dahilindedir.

Burdur-Hacılar yerleşim merkezinde çağ, dikdörtgen planlı, taş temelli, kerpiç duvarlı olarak açığa çıkarılan evler ile temsil edilmiştir. Ayrıca burada avcılık azalmış kuru tarım yaygınlaşmıştır (Sevin, 2003, ss. 67-68).

Mersin-Yumuktepe’de çağ itibarıyla yerleşim gören merkezlerden biridir. Aralarında siloların bulunduğu, kileri andıran odacıklara sahip, uzun dikdörtgen planlı, taş temelli evler bu dönemi temsil eden yapılarıdır. Açıklı ve boyalı çanak-çömlekler, buranın Amik Ovası’ndaki yerel halklarla iletişim kurduğunu göstermiştir (Yakar, 2014, ss. 153-154). Burada inek, domuz, koyun ve keçiyi evcilleştiren, tüm bitkileri tarıma alan gelişkin bir yapıya sahip toplum vardı. Balık dışında hiçbir yabanıl hayvan kemiğinin bulunmayışı, toplumda avcılığın tamamen unutulmuş olduğunu kanıtlar. Bu durum, Mersin’deki kültürel ve ideolojik dünyanın Çatalhöyük’ten farklı olduğunu gösterir (Sevin, 2003b, s. 70).

Aksaray-Aşıklı Höyük’te dönem itibarıyla yerleşim gören merkezlerdendir. MÖ 8000-7500 yılları arasına tarihlendirilen bu yerleşim merkezinde (Esin, 1991, s. 1; Sevin, 2003a, ss. 39-40) yarısı toprak altında diğer yarısı ise üzerinde, oval planlı, kerpiç duvarlı, giriş ile çıkışın bir merdiven yardımıyla damdan gerçekleştirildiği, bitişik düzende adacıklar oluşturacak şekilde tasarlanmış küçük avlular ve dar geçitlerle ayrılmış evler ortaya çıkarılmıştır. Bu adacıklarda aynı zamanda yine geçitler vasıtasıyla birbirinden ayrılmıştır. Evlerde ocak, günlük faaliyetleri yerine getirmeye yönelik seki, farklı boyutta çukurlar, kil tabladan oluşan işlik şeklinde yapılar vardır (Esin, 1992, s. 134). Ele geçirilen; hayvan kemikleri, obsidyen alet ve bitki gibi kalıntılardan burada yaşayan insanların pişirme, deri işleme ve obsidyenden alet yapma gibi işler ile ilgilendikleri görülmüştür. Ölüler; bina içine, taban altına ve basit çukurlara tek gömülmüşlerdir (Özbaşaran, 2013, s. 3-4).

Anadolu’da çağı temsil eden belki de en iyi merkezlerden biri de Konya- Çatalhöyük yerleşmesidir. Büyük bir yerleşim yeri olan burası avcı-toplayıcılar tarafından olasılıkla MÖ VIII. bin yılın ikinci yarısında kurulmuştur (Yakar, 2014, s. 82). Çatalhöyük’te, beyaz badanalı ve sıvalı, genellikle iki odadan oluşan evler bulunmuştur. Bu evlerde fırın ve ocak yer alır. Odalardan biri kutsal alan olarak kullanılır. Kapı olmayan evlerde odalar arasında geçiş, duvarlarda açılan alçak delikler aracılığıyla sağlanır. Evlere giriş-çıkış ise damdaki açıklıktan merdivenle yapılır (Sönmez, 1966, ss. 522-523). Evler sokaksız şekilde kümelenmiş, ortalarında bir avlu yer almıştır. Bu düzenleme, temel bir savunma mekanizması oluşturmak amacıyla tasarlanmıştır (Sevin, 2003a, ss. 50-52). Çatalhöyük’te

bazı evlerde, platform kenarlarındaki alçak sekilerin üzerinde, duvara monte edilmiş şekilde yan yana veya üst üste yerleştirilmiş farklı sayılarda boğa boynuzu çiftleri bulunmuştur. Bu durum, Neolitik Çağ insanların bir tanrı ve ibadet fikrine sahip olduklarını göstermiştir (Sönmez, 1966, s. 523). Bazı evlerin duvarlarında; geometrik desenli kilimleri andıran bezekler, el motifleri, dans eden avcılar, ellerini havaya kaldırmış insanlar, kafası kopmuş insan cesetlerine saldıran akbabalar, portre özellikleri taşıyan insan yüzleri ve lav püskürten bir dağ önünde evler gibi resimler yer almıştır (Sevin, 2003a, ss. 50-52). Yerleşim yerinde taştan veya kilden yapılmış şematik insan ve hayvan heykelcikleri bulunmuştur. Bunlar arasında, leoparın sırtına binmiş ve leopar derisi başlık takmış erkek figürinleri, iki leoparın taşıdığı bir tahtta oturan, doğum yapan ve bacaklarının arasında bebeğin başı görünen kadın figürü sayılabilir (Roller, 2004, s. 49). Çatalhöyük halkı, gelişmiş tarım ve hayvancılıkla birlikte sınırlı ticaretle de uğraşmıştır. Yetiştirilen tarım ürünleri arasında einkorn, emmer ve ekmeklik buğday, arpa, bakla, bezelye ve mercimek yer alır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar, ayrıca köpekler de evcilleştirilmiştir. Avcılık devam etmiş ve yaban sığı, koyun, eşek, domuz, geyik, dağ keçisi, ayı, tavşan, leopar ve çeşitli kuş türleri avlanmıştır (Sevin, 2003, s. 50).

Diyarbakır-Çayönü iskân yerinde MÖ IX. bin yılın ikinci yarısında başlayan ve MÖ VIII. bin yıla kadar uzanan yerleşim süresine ait kültür tabakaları ortaya çıkarılmıştır (Özbek, 2004, s. 9; Yakar, 2014, s. 45). Bu kültür tabakalarının her biri ayrı bir mimari yapı ile temsil edilmiştir. Bunlar; yuvarlak planlı, ızgara planlı, kanallı yapılar, taş döşemeli yapılar, hücre planlı yapılar ve geniş odalı yapılar evresi şeklinde sıralanabilir. Çayönü tarım ve hayvancılığın yapıldığı bir köy görünümündedir. Koyun keçi ve sığır yetiştirilen hayvanlardandır. Buğday ve baklagillerde ekilen ürünlerdendir. Ayrıca doğal cam ve çakmaktaşıdan yapılan bıçaklar, kazıyıcılar, deliciler, havan elleri ve taş tokmaklar, doğal bakırın ısıtılıp levha hâline dönüştürülmesi ile yapılan boncuk gibi çeşitli süs eşyaları, geyik boynuzundan orak ve bıçak sapları, kemikten dikiş iğneleri şeklindeki buluntularda kullanılan araç-gereç koleksiyonunu oluşturmuştur (Özbek, 2004, s. 9-11).

Malatya-Cafer Höyük MÖ IX. bin yılın sonları ile VIII. bin yılın ortalarında kadar yerleşim gören merkezlerdendir (Yakar, 2014, s. 84). Burada birbirlerine sık bir şekilde konumlanmış, hücre planlı, büyük odalı evler bulunmuştur (Sevin, 2003b, s. 49). Tarımın yanı sıra avcılıkta devam etmiştir. Bu kapsamda nişastalı buğday, Anadolu buğdayı ve mercimek yetiştirilen tarım ürünleri; yaban tavşanı, yaban domuzu, öküz, geyik ve türevi

hayvanlarda av hayvanları arasında olmuştur. Kemik, geyik boynuzu obsidyen ve çakmaktaşıdan araç-gereç yapımında faydalanılmıştır. Sadece köpek evcilleştirilmiştir. Keramik teknolojisi henüz bilinmediğinden değerli kapların üretiminde kireç kayası ve cilalı mermer kullanılmıştır. Cilalı mermer bilezik gibi süs eşyası yanında çeşitli kadın ve erkek heykelcikleri yapımında kullanılmıştır (Desti, 2013, ss. 19-20).

MÖ 9600'e tarihlendirilen Şanlıurfa-Göbekli Tepe'de bu çağı temsil eden merkezlerdendir. Ancak burası yerleşim merkezi olarak kullanılmış bir höyük değildir (Kaya, 2011, s. 48). İçerdiği yapılar nedeniyle insan toplulukları için bir tür tapınma ve ritüel alanıdır. Burada "T" biçiminde steller bulunmuştur (Schwertheim, 2009, s. 11). Bunlar taştan yapılmakla birlikte üzerlerinde; yılan, tilki, akrep ve yaban domuzu gibi hayvanların kabartmaları (Kaya, 2011, s. 48) çoğu zaman üst üste tasvir edilmiştir (Schwertheim, 2009, s. 11). Bu kült alanını kullanan insan toplulukları henüz hayvanları evcilleştirmemiş, avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını idame ettirmişlerdir. Göbekli Tepe bu özellikleriyle diğer Neolitik Çağ yerleşimlerinden farklı bir kimlik göstermiştir (Kaya, 2011, s. 48).

Şanlıurfa-Nevali Çöri döneme ait unsurları içeren yerleşim merkezlerinden biridir. Burada çeşitli amaçlar için yapıldığı düşünülen mimari yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar depo olarak kullanılan ızgara planlı yapılar, konut olarak kullanılan hücre planlı yapılar ve kareyi andıran kutsal alan olarak nitelendirilen yapıdır. Kutsal yapı güneyde basamaklı bir kapıya sahip olup tabanları terazzo şeklindedir. Duvarlarının kimisinde niş kimisinde de adaklar için sekiler yer almıştır. Ortasında ise "T" biçiminde şematik biçimde insanın tasvir edildiği bir dikili taş yer almıştır. Bunlar çatıyı destekleyen paye görevi üstlenmişlerdir. Bunların biraz daha küçükleri sekiler boyunca odayı çepeçevre kaplamıştır. Ayrıca burada kuş, insan-kuş ve insan başlı kalkerden yapılmış yontularda ele geçirilmiştir. Kabartmalar ve yontularla süslü bu yapının törensel ve dinsel işlev üstlenmiş olması söz konusudur (Sevin, 2003a, ss. 30-31). Burada bulunan çeşitli yontular genel olarak o tarihe kadar henüz ulaşılmamış bir medeniyet düzeyini ve gelişmiş bir toplumsallığın yörede var olduğunu göstermiştir. Bu medeniyet düzeyine yalnızca Fırat ve Dicle arasındaki üst Mezopotamya'da değil MÖ X. bin yılda olmasa da Fırat'ın batısındaki Anadolu'da da ulaşıldığı saptanmıştır (Schwertheim, 2009, s. 11).

2.4. KALKOLİTİK ÇAĞ'DA ANADOLU

Bu çağın adı “bakır” anlamına gelen “khalkos” ile “taş” anlamına gelen “lithos” sözcüğünün birleşmesinden türetilerek oluşturulmuştur (Umar, 1999, s. 8). Bu çağ Anadolu açısından MÖ 5.500 ile 3.000 yılları arasını kapsamıştır (Akurgal, 2005, s. 8). Kalkolitik Çağ, taş çağı ile maden çağı arasında geçiş safhasıdır (Kınal, 1987, ss. 18-19).

Kalkolitik Çağ’ın öne çıkan özelliklerinden biri, madenin günlük hayatta kullanılmaya başlanmasıdır. İnsanlık, doğadaki maden kaynaklarını işleyerek yaşamını kolaylaştıran araç ve gereçler üretmeye başlamıştır (Çiğdem, 2013b, s. 185). Başlangıçta onu nadir olduğu için zinet eşyası, iğne ve silah yapımında kullanmış, sonrasında ise daha yaygın bir şekilde kullanmaya başlamıştır (Kınal, 1987, ss. 18-19). Ayrıca taş, kemik, pişmiş toprak gibi maddelerde araç-gereç yapımında kullanılmıştır (Umar, 1999, s. 8). Maden sadece dövme tekniği ile yüksek ısıda eritilip taş bir kalıba dökülmek sureti ile de şekillendirilmiştir. Böylece insanlık tarihindeki en ilkel kalıplar bu dönemde ortaya çıkmıştır (Kaya, 2011, s. 49). Başlıca silahlar içinde bulunan taş baltalar; iyi cilalanan tahta bir kulpa, mızraklarda madeni uçlar takılarak oluşturulmuştur. Böylece bu devre karakterini veren kültür eşyaları arasında bakırdan ok uçları, iğneler yanında obsidyenden iki ağızlı bıçaklar, perdah taşları ve bilhassa değirmen taşları görülmüştür (Kınal, 1987, s. 31).

Kalkolitik Çağı temsil eden yapılar genellikle içinde; ocak ve tahıl depolama yerleri bulunan, bazılarında seki veya platformlar yapılmış dikdörtgen planlı, tek odalı, kerpiç evlerdir. Evlerin bazılarında binanın dar kenarında bulunan bir sundurmadan geçilir. Bu ev planı daha sonraki çağlarda bilhassa Batı Anadolu’da ve Ege dünyasında “megaron”⁶ olarak nitelendirilen yapılarda uygulanmıştır. Evlerin döşemelerinin altında; kaba çömleklerde çocuk iskeletleri bulunmuş, ancak yetişkin mezarları görülmemiştir. Bu da mezarlıkların yerleşim dışında olduğunu düşündürmüştür. Dini inanışlara dair bilgi verecek yeterli malzeme bulunmamıştır (Dinçol, 1982, s. 14).

Kalkolitik Çağ’ın sanatı seramik ve mühürler üzerindeki bezemeler şeklinde kendini göstermiştir (Kınal, 1987, s. 31). Özel olarak kült amaçlı yapılar bulunmamıştır. Ancak, çağın sonlarında, stilize gövdeli daire biçim başlı, mermer bir idol tipi ortaya çıkmaktadır (Dinçol,

⁶ Megaron, “Erken Tunç Çağı’nda ortaya çıktığı bilinen, dikdörtgen ya da kare olabilen bir iç mekân ile bir ön dehlize sahip, ikisi arasında bir kapının yer aldığı, içinde bir ocak bulunan, tavanı ahşap bir çatıyla örtülü yapı tipidir. Megaron antik Yunan tapınağının prototipini teşkil eder” (Saltuk, 1997, s. 117).

1982, ss. 14-15). Pişmiş topraktan Ana Tanrıça heykelciklerinde sanatsal açıdan kayda değer bir gelişme görülmemiştir. Ekseriyeti oturur durumda olan bu heykelcikler hala şematiktir (Kaya, 2011, s. 49). Kalkolitik Çağ'ın sonunda, çömlekçi çarkının icadı seramik kapların daha kolay ve hızlı üretilmesini sağlamıştır (Kaya, 2011, s. 49). Bunun sebebi ise madenlerin hala çok değerli olarak kap kacak üretiminde kullanılma imkânının olmamasıdır. Çömlekçiler, maden işçiliği ile rekabet etmek zorunda kalmadıkları için özenli ürünler üretmemişlerdir. Bu yüzden Anadolu sanatında, Mısır ve Mezopotamya Kalkolitik kültürlerindeki gibi şaheserler yaratılmamıştır (Kınal, 1987, s. 30). Mezarlarda bulunan tahıl taneleri ve el değirmenleri bu dönem insan topluluklarının tarım ile ilgilendiklerini ve ürün yetiştirdiklerini ortaya koymuştur (Kınal, 1987, s. 31).

Maden kullanımı, insan toplulukları için yeni imkanlar ve gelişmeler sunmuştur. İnsanların bakıra ilgisi arttıkça, onu elde edebilmek için dokuma ve seramik gibi mamul eşyanın bakır ile takas edilmesi ticareti doğurmuştur. Bu durum insan toplulukları arasında; alışveriş istek listelerini, envanter eşyasının tespitini ve karşılıklı haberleşmeyi gerektirmiştir. Bu nedenle; semboller, resimli işaretler biçimindeki “hieroglyph” başka bir ifade ile de kutsal yazı ortaya çıkmıştır. Böylece MÖ IV. binin sonlarına doğru kentler kurulmaya başlanmış, ticaret ve yazının ortaya konulmasıyla insanlık, bugünkü uygarlığın temellerini atmıştır (Akurgal, 2005, s. 8). Bu doğrultuda Anadolu’da çağın özelliklerini yansıtan başlıca yerleşim merkezleri sıralanabilir.

Kalkolitik Çağ’ı temsil eden merkezlerin başında gelenlerden biri Erzurum-Pulur Höyük’tür. Bu çağa ait kültür katmanlarında; MÖ 2600’e tarihlendirilen, bir yangın ya da deprem ile tahrip olduğu düşünülen kerpiç kalıntılarından; bitişik düzende, kerpiç duvarlı, taş temelli, düz damlı veya kıvrangıç tabanlı evler bulunmuştur. Evlerin odalarında tagar ve yahut ocaklar, insan iskeletleri, zarif kaplar, küpler, küpçükler, süzgeçler huniler, bugünkü tuzluk biçiminde çift gözlü kaplar, kozmetik kapçıkları, pişmiş topraktan kaşıklar, kemikten çeşitli taraklar, iğneler ve tagarlar şeklinde çanak-çömlekler bulunmuştur (Koşay, 1962, ss. 25-27).

Malatya-Arslantepe Höyü’ğünde; MÖ V. bin yılın ikinci yarısından, MÖ IV. bin yılın son çeyreğine kadar olan süreçte bu çağ oldukça geniş bir alanda birçok kültür katmanı ile temsil edilmiştir. Bu katmanlarda içlerinde fırın olan birkaç ev açığa çıkarılmıştır. Evlerde bulunan tahıl işleme aletleri ile karbonlaşmış tahıl kalıntıları yapı içinde un üretimi ve ekmek pişirilmesine işaret etmiştir. Bu evlerin yanında; kerpiçten, bitişik duvarlı, farklı büyüklükte

ve sayıda odalara sahip, dörtgen ya da kare planlı, iç duvarları kırmızı siyah ve beyaz boyalı geometrik desen bezemeli evlerde açığa çıkarılmıştır. Bu evlerin tabanları altındaki mezarlar; yapı dışı gömme geleneğinin yanında yapı içinde gömme geleneğinin olduğunu da göstermiştir (Yakar, 2014, s. 302). Bununla birlikte kültür katmanlarının birinde höyüğün tepesinde anıtsal bir yapı ve külliyesi inşa edilmiştir. Yapının, 1.2 m kalınlığa sahip kerpiç duvarları, beyaz sıva üzerine kırmızı ve siyah renkte geometrik desenlerle süslenmiştir. Kimi odalarda duvarların hemen önünde kerpiçten yapılmış ve sıvanmış dekoratif sütunlara yer verilmiştir (Sevin, 2003a, s. 108). Ayrıca bu yapı kompleksi, koridorlar ve avlularla birbirine bağlanan geniş depolama alanlarına sahiptir. Kompleksin üç farklı bölümünde, ekonomik ve dini faaliyetlerin merkezi bir otorite tarafından yönetildiğini gösteren kanıtlar bulunmuştur. Yapı kompleksindeki çok sayıda depo odası, yüzlerce seri üretim kâse ve binlerce kırık kil mühür bulunmuştur (Yakar, 2014, s. 305).

Çorum-Alacahöyük'te çağ MÖ 4000-3500 yılları arasına tarihlendirilen birkaç kültür katmanı ile temsil edilmiştir. Buna göre yerleşim yerinde oldukça ilkel, örme kamış ve ince ağaç dallarıyla oluşturulmuş duvarlara sahip, duvarların üzerinde sık bir şekilde yerleştirilen ağaç kırımların ve dalların üzerine toprak serilmek suretiyle oluşturulmuş damları olan, bazen taş temelli bazen taş temelsiz yapılar ortaya çıkarılmıştır. Bunlar genelde tek bazen de iki bölmelidir. Ocak ve fırın gibi unsurlar örtülü bölmelerin dışında; toprak sedir, sekiler, yiyecek malzemelerinin konulabileceği gözler ve dolap yerleri ise bölmeler içindedir (Akok, 1976, ss. 107-108).

Yozgat-Alişar Höyüğü'nde çağı temsil eden kültür katmanlarında; dört köşe planlı kerpiç duvarlı yapılar, siyah zemin üzerine kafesli çizgiler haçlar ve zikzak şeklindeki geometrik motiflerin içlerinin beyaz veya sarı renk macun ile doldurularak nakışlandığı seramik kaplar, çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış aletler bulunmuştur. Bununla birlikte bir şehir olarak nitelendirilen Alishar'ın surları bulunamamıştır. Mezarlar ölü hediyesi bakımından fakir olup ölümler yuvarlak şekilde açılmış çukurlara, küplere ve sandukalara gömülmüştür (Kınal, 1987, ss. 25-26).

Yumuktepe, çağa ait kültür katmanlarında; Mezopotamya'nın Er Kalkolitik kültürünü temsil eden Hassuna kapları ile benzer olabilecek keramikler, taş temelli kerpiç duvarlı evler, bakırın eritilerek kullanılmaya başlanıldığını gösteren toplu iğneler bulunmuştur. Ayrıca yeni bir kavmin gelmesiyle açıklanmaya çalışılan; Mezopotamya'nın

Orta Kalkolitik'te ait Halaf boyalı kaplarının benzerleri, küçük gösterişsiz bir köy ve bu köyü koruyan askeri bir kalenin unsuru olduğu düşünülen kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte yerleşim merkezinde Neolitik Çağ'ın yonga endüstrisinin varlığını sürdürdüğü de görülmüştür (Kınal, 1987, ss. 19-20).

Burdur-Hacılar II'de bu çağda bir köy görünümündedir. Burada 2 m kalınlıkta kerpiç bir duvar ile kuşatılmış alan içinde; evler, tahıl ambarı ve birkaç çömlekçi atölyesi bulunmuştur. Evlerin çoğu iki katlı olup ayrı ayrı birimler şeklinde üç büyük avluya açılmışlardır. Çömlekçi atölyeleri ortadadır. Yerleşmenin doğu tarafında; içinde ekmek fırınları, silolar ve ezgi taşlarının bulunduğu küçük boyutlu avlulara yer verilmiştir. Kuzeydoğu ucunda; cella denilebilecek nişli iki mekân bulunmuştur. Bunlardan birinde döşeme altında üç mezar açılmıştır. Ev içi gömülerin son temsilcilerinden olan ve daima bir kadın ile bir bebeğin beraberce bulunduğu bu mezarlarda cesetler "hoker" başka bir ifade ile "ayaklar karına çekik" bir vaziyette bırakılmıştır (Sevin, 2003a, ss. 81-82).

İstanbul-Fikirtepe Höyüğü'nde mimari açıdan; çapı 5 m civarında, hafif malzeme ile inşa edilmiş, tabanları çukur oval veya yuvarlak çakıl taşı ile kaplı kulübeler bulunmuştur. Bunlar aynı zamanda dal örgülü bir yapıya sahip olup, ahşap kazıklar ile desteklenerek ve birbirlerinden 2 m aralıklar ile inşa edilmişlerdir. Evlerin bazılarında ortaya çıkarılan gömüler, tabanların altına, bacakları dizlerden bükülü, mezar hediyesi olmadan gömülmüştür. Hayvan kalıntıları; balıkçılık, toplayıcılık ve avcılıkla (temel olarak geyik, yaban domuzu ve yaban sığırtı) geçimini sürdüren yerleşimcilerin evcil koyun, keçi, sığır ve domuz da beslediklerini ortaya koymuştur (Yakar, 2014, s. 240).

Karaman-Can Hasan I, çağı temsil eden merkezlerdendir. Burada; bitişik düzende, irili ufaklı, dörtgen ya da kare planlı, kapısı bulunmayan, giriş ile çıkışın ahşap bir merdiven vasıtasıyla tavandan gerçekleştirildiği, tabanları bazen kırmızı aşı boyası ile boyanmış, iç duvarlarındaki destek payandalarından dolayı iki katlı olduğu düşünülen evler bulunmuştur. Ayrıca evlerin içinde iri ya da ufak fırın ve ocaklar yer almıştır. Buradaki evlerin birinde 45 yaşlarında yanmış bir cesedin yanında bulunan som bakırdan sap delikli topuz bulunmuştur. Taştan yapılmış figürinler, açkılı çanak-çömlekler, ilk başta krem renkte astar üzerine kırmızı boyalı ve kazı bezemeli sonraları ise beyaz açkılı zemine kahverengi ya da kırmızı boya bezemeli kaplar da yine bu çağı temsil eden unsurlardandır. Bununla birlikte burada artık ölümler mezarlıklara gömülmüştür (Sevin, 2003a, s. 87).

Denizli-Beycesultan'da çağda yerleşim gören merkezlerden biri olmakla birlikte araştırma yapılan küçük bir alanda megaron benzeri plan sergileyen, içerisinde ocakların, kilden sekilerin ve siloların bulunduğu yapılar ortaya çıkarılmıştır. Çanak çömlek, siyah veya kahverengi açıktır. Ele geçirilen madeni buluntu topluluğu bu dönem madenciliği ile ilgili önemli bilgiler verir (Efe, 2003, s. 100).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUNÇ ÇAĞI'NDA ANADOLU İSYANLARI

Anadolu'da bu çağ yaklaşık olarak MÖ 3000 ile MÖ 2000 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Memiş, 2017, s. 16). Bu çağın, Anadolu açısından toplumsal değişim ve gelişim süreçlerinin ne ifade ettiğinin ortaya koyulabilmesi adına bir bakıma bu süreçlerin temellerinin atıldığı ya da bunların dinamikleri konumunda olan Yakındoğu'yu ele almak gerekir.

Yakındoğu'da Neolitik Çağ toplumları, MÖ 4000'den sonra madenleri tanımaya başlamışlardır (Aktüre, 2004, s. 10). Çeşitli araç-gereçlerin, süs eşyalarının ya da başka eşyaların yapımında bakır, kurşun, altın ve gümüş madenleri kullanılmıştır. Bakır, tek başına yumuşak bir maden olduğu için araç-gereç yapımına elverişsizdir; bu nedenle diğer madenlerle birlikte alaşım olarak kullanılmıştır. Buna göre, MÖ 3500'de en yaygın kullanılan alaşım olan kalay ile bakır karıştırılarak tunç (bronz) yapılmıştır (Umar, 1999, s. 12; Aktüre, 2004, s. 10). Kalay, bakır ve arsenik karıştırılarak ta elde edilmeye çalışılmıştır (Sevin, 2003b, s. 100). Bunun yanı sıra, süs eşyası yapımında altın ve gümüş karıştırılarak elde edilen elektron alaşımının kullanımı da yaygın olmuştur (Umar, 1999, s. 13).

MÖ 3000'den itibaren araç-gereç ve silahların yapımında tunç kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle toprak eskiye göre daha hızlı ve verimli işlenerek artı ürün ile zaman tasarrufu sağlanmıştır (Doğan, 2008, s. 64). Bu durum, çeşitli örgütlenmeleri beraberinde getirmiştir. Bunlar arasında organize bir iş gücü ve depolama tesislerinin kurulması sayılabilir (Sevin, 2003a, s. 116). Öyle ki tuncun elde edilmesi bile örgütlenmeyi gerektirmiştir. Çünkü tuncun kullanılması, uzmanlık gerektiren bir üretim ve örgütlü bir ticaretin varlığını göstermiştir. Tunç araç-gereç üretimi için; uzak dağlık bölgelerden maden cevherinin taşınması, işlenmesi ve şekillendirilmesiyle uğraşan işçilerin beslenmesi gerekliliği tarımda daha fazla ürün üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bakır ile kalay madenlerinin nadir bulunması ve genellikle aynı yerde bulunmaması nedeniyle, bu madenlerin birinin veya her ikisinin başka yerlerden ithal edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu faaliyetler, haberleşme, ulaşım ve ticaret ağlarının oluşmasını gerektirmiştir. Takas işlemleri de yerel olarak artı ürün sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Ekici (tarımcı), sürücü (çoban) ve avcı kesimin sağlayabildiği artı ürün; sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal, politik ve askeri gibi birçok alanı temsil eden; zanaat erbapları, nakliye

işçileri, yöneticiler, memurlar, din adamları ve askerler içinde önemlidir. Çünkü onların geçimleri de buna bağlıdır. Bu doğrultuda Yakındoğu Tunç Çağı'nda görülen kalabalık kentler; bu kentlere bağlı yardımcı endüstriler beraberinde büyük ölçekli dış ticari ilişkileri getirmiştir (Childe, 2001, s. 33, 14).

Yakındoğu'da maden kullanımı ile ilgili meydana gelen gelişmeler siyasi açıdan daha güçlü kontrol mekanizmaları ile toplumsal yapıda önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Aşama aşama kaydedilen bu gelişmeler kısa bir süre sonra Aşağı Mezopotamya ve Güneybatı İran'da, Sümer ve Elam gibi devletlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. MÖ IV. bin yıl sonlarında yazının icat edilmesi ile birlikte kimi hammaddelerin tedarik edilmesi ihtiyacı ile ilişkili olarak ticarete duyulan yoğun ilgi, önceki dönemlerin; dışa fazla açık olmayan, yalıtılmış kültür geleneğine son vererek ülkelerin birbirleriyle münasebetlerini güçlendirmiştir. Ortaya çıkan bu dönem iyi teşkilatlanabilen toplumları da ifade etmiştir (Sevin, 2003a, ss. 116-117).

3.1. ESKİ TUNÇ ÇAĞI'NDA İSYANLAR

Anadolu'da Eski Tunç Çağı'nı temsil eden merkezler; kısmen kazılmış bu nedenle de bunların büyüklükleri ve yoğunlukları tam olarak bilinmemiş olsa da oldukça önem taşımışlardır. Çünkü bunlardan elde edilen veriler sayesinde bu çağ Anadolu'sundaki örgütlenme ve toplumsal değişim gibi konularda genel de olsa bir değerlendirme yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte her ne kadar belli bir yerleşim planını belli bir toplumsal yapı ilişkilendirmek güçlükler doğursa da yerleşim planındaki köklü değişikliklerin toplumsal örgütlenmede de değişikliklere yol açabileceği unutulmamalıdır (Yakar, 2007, s. 33).

Eski Tunç Çağı itibarıyla MÖ 3000'den başlayarak MÖ II. bin yıl başlarına kadar Anadolu yazıyı hala bilmemektedir. Anadolu'nun yazı ile tanışması MÖ II. bin başlarında Mezopotamya'dan Anadolu'ya ticaret yapmak için gelen tüccarlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir (Yiğit, 2000, s. 8). Anadolu'nun yazıyı öğrendiği zamana kadar olan bu 1000 yıllık süreç zarfında Eski Tunç Çağı Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı kültür özellikleri ile temsil edilmiştir (Dinçol, 1982, s. 15). Bu dönem Anadolu açısından bölgesel toplumsal sınıfların daha belirginleştiği, yönetici sınıfın görkemli bir yaşama geçmesini ifade etmiştir. Ancak toplumsal alanda meydana gelen bu örgütlenme coğrafi faktörlerin etkisinden dolayı komşu

Mısır ve Sümer'e nispetle daha küçük ölçeklidir (Sevin, 2003a, ss. 116-117). Eski Tunç Çağı Anadolu açısından üç safhaya ayrılarak incelenmiştir (Memiş, 2017, s. 21).

Eski Tunç Çağı'nın birinci safhası yaklaşık olarak MÖ 3000-2500 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Memiş, 2017, s. 21). Çanakkale-Troia yerleşim yerinde Troia I adıyla temsil edilen kültür katmanında; yerel bir beyin ikamet ettiği izlenimi veren taş temelli megaron tipindeki yapılar ile kale⁷ görünümü sergileyen yapı dönemin önde gelen temsilcileri olmuştur (Sevin, 2003a, ss. 117-118). Bundan başka Beycesultan, Antalya-Karataş Semayük, Eskişehir-Demircihöyük ve Şanlıurfa-Lidar Höyük gibi yerleşim merkezleri dönemin önde gelen diğer başlıca temsilcileri arasında gösterilebilir. Bunların; kimisi bir şehir ya da köy görünümünde, kimisi megaron yapılı, kimisi de büyüklü küçüklü bir veya birkaç odadan oluşan evler görünümündedir. Bahsi geçen yerleşim merkezlerindeki yapılar farklı nitelikler sergilese de tıpkı Troia I yerleşim merkezinde olduğu gibi, buralarda da ev ya da benzeri yapılar farklı şekillerde ve özelliklerde sur veya benzeri yapılarla çevrelenerek bir nevi tahkim edildiği görülmüştür (Akdeniz, 2002, s. 11; Efe, 2003, s. 100; Mellink, 1984, s. 103; Sevin, 2003a, ss. 120-121; Yakar, 2007, s. 217; Hauptmann, 2003, s. 61). Bu durum genel anlamda yerleşim merkezlerinin en belirgin özelliği olarak ta değerlendirilebilir.

Anadolu'da Eski Tunç Çağı'nın birinci safhasından ikinci safhasına geçiş, Troia I ve Beycesultan yerleşim merkezlerinde görülen büyük yangınlar nedeniyle barışçıl ve düzenli olmamıştır. Bu durum, köy yerleşimlerinin sayısının azalmasına rağmen daha büyük yerleşim merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca, Anadolu ile Trakya arasındaki kültürel ilişki de sona ermiştir. Troia I'in yıkılmasının ardından, kültürel bir kesinti olmadan Troia II kalesi ile Eski Tunç Çağı'nın ikinci safhasına geçilmiştir (Sevin, 2003a, ss. 125-126).

Eski Tunç Çağı ikinci safhası yaklaşık olarak MÖ 2500-MÖ 2350 yılları tarihlendirilmiştir (Memiş, 2017, s. 21). Troia II yerleşim merkezi; içinde saray ve megaron tarzı yapıların olduğu, çevresi geniş bir duvar ile çevrelenmiş kale şeklindedir.

⁷ Kale; esasen askeri kimlik taşıyan, mimari bir yapıdır. Fakat Türkçe'de günümüz itibarıyla tahkim edilmiş her türlü yapıya denilmiştir. Bu da birtakım karışıklıklara sebep olmuştur. Kale ve benzeri olan hisarı; sur ve onlara nazaran çok yeni bir kavram olan tabyadan, ayırt etmek gerekir. Bunlardan hisar; konut olması düşünülerek tahkim edilmiş, tek bir kitle şeklindeki yapı olup, Batı dillerinden dilimize geçen şato kelimesiyle ifade edilmiştir. Bir şehir ya da kasabayı hatta bazen bütün bir eyaleti korumak amacıyla bu yerin etrafını çevreleyen kuleli tahkimat duvarlarına da sur denilmiştir. Ancak Türkçe'de bu konuya yönelik kesin bir ayırmda bulunmamıştır (Eyice, 1992, s. 234).

Bu hali ile Troia II yerleşim yeri bir şehir görünümünde olarak dönemin başlangıcını açık bir şekilde göstermiştir (Desti, 2013, ss. 33-34).

Toria II'den başka; Ankara-Karaoğlan Höyüğü, Ankara-Ahlatlıbel, Eskişehir-Küllüoba, Mersin-Gözlükule gibi yerleşim merkezleri de dönemin önde gelen diğer temsilcileri arasındadır. Bu yerleşim merkezlerinin kimisinde birçok odaya bölünmüş evler kimisinde de megaron tarzı yapılar ya da özel planlanmış sokaklar ortaya çıkarılmıştır. Eski Tunç Çağı'nın birinci safhasında olduğu gibi bu safhada da yerleşim merkezleri genel anlamda kaleyi andırarak çeşitli özellikte sur ve benzeri yapılarla tahkim edilmiştir. Yerleşim merkezlerinin; bu tür yapılar şeklinde ortaya çıkması, buralarda bey ya da yüksek derecede statüye sahip birisinin maiyeti ile birlikte yaşamış olabileceği izlenimini uyandırmıştır (Arık, 1943, ss. 50-51; Sevin, 2003a, ss. 131-132, 135; Koşay, 1934, ss. 6-8). Bu duruma paralel olarak eski kale ve tahkim edilmiş yerlerin karşıt toplumlar arasındaki savaş ve çatışmalara değil, küçük bir azınlığın görece daha büyük bir grup üzerinde kurduğu tek taraflı tahakküme işaret ettiğini de vurgulamak gerekir (Mumford, 2007, s. 38).

Eski Tunç Çağı'nın ikinci safhasını temsil eden bazı yerleşim merkezlerinde bulunmuş madeni eserlerde, ortaya çıkmaya başladığı düşünülen yönetici zümrenin, ekonomik açıdan da farklı bir statüye sahip olmaya başladığı yönünde değerlendirilebilir. Nitekim Alacahöyük, Amasya-Mahmatlar, Demircihöyük gibi yerleşim merkezlerinde bulunmuş; altından, bronzdan, bakır/bronzdan ve kurşundan yapılmış taç, kemer tokası, gerdanlık bilezik, halka, alınlık, iğne, tas, ibrik, kupa, kap, balta mızrak ucu ve kama ucu gibi çeşitli şekillerde ve niteliklerde birçok arkeolojik malzeme (Kınal, 1987, s. 43; Koşay & Akok, 1950, ss. 483-485; Seeher, 1993, ss. 366-367) bu durumun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Eski Tunç Çağı'nın ikinci safhası Batı ve Güney Anadolu'da izleri görülen bir yangın ile sonlanmıştır. Troia II, Beycesultan, Aydın-Aphrodisias, Ahlatlıbel, Alacahöyük, Ankara-Polatlı ve Gözlükule gibi yerleşim birimlerinin yanı sıra Demirci Höyük'ün tümüyle ıssızlaşmasının bu durum ile alakalı olabileceği düşünülmüştür. Nitekim felaket olarak bu durumdan sonra yakılıp yıkılan kale ve köylere yeniden yerleşilmemiş, yerleşme yerleri sayıca azalmıştır. Aynı dönemde Trakya ve Balkanlardaki yerleşme yerlerinin de ıssızlaşması istilacıların Balkan Yarımadası'ndan gelmiş olabilecekleri fikrini gündeme getirmiştir (Sevin, 2003a, ss. 136-137).

Eski Tunç Çağı'nın birinci ve ikinci safhalarının ortaya koyduğu bakış açısı dahilinde Anadolu'da devlet olarak nitelendirilebilecek siyasi örgütlenmelerin ortaya çıkmasından önce, bölgede yaşayan toplumların birbirleri ile sosyal ve ekonomik açıdan ortaya koydukları çok yönlü ilişki ağı içinde, üretim yapabilen ya da kimsede bulunmayan maddelere sahip olanların, ekonomik açıdan da üstün bir konuma geçmiş olabileceklerini akla getirmiştir. Bahsi geçen bu üstünlüğün; yerleşik hayata geçmiş toplumlar arasında sosyo-ekonomik kimlikli bir hiyerarşiye dönüşmüş olabileceği, en azından zengin bir görünüm sergileyen Eski Tunç Çağı'nın birinci ve ikinci safhalarında yaşanan, küçük bir kaleyi andıran, sur ile çevrilmiş yerleşim merkezlerinden bazılarının da bu tür yerleşme hiyerarşilerinin çekirdeğini meydana getirebileceği düşünülmüştür. Ayrıca ekonomik ve politik açıdan yapılan mücadelenin; üretim, haraç toplanması ve yerli pazarlar üzerinde sağlam bir denetim mekanizmasına sahip, dikey yapıli sosyo-politik idari hiyerarşilere sebebiyet vermiş olabileceği, yerleşme de görülen bu hiyerarşinin de Anadolu'da devlet statüsünde ortaya çıkacak siyasi örgütlenmelerin temellerini attığı düşünülmüştür (Yakar, 2007, s. 35). Sonuç olarak Eski Tunç Çağı'nın ikinci safhası; Anadolu'da farklı büyüklükte ve küçüklükte beyliklerin ortaya çıkarak, bunların devletleşme sürecine gittiği bir dönemi ifade etmiştir (Sevin, 2003a, ss. 136-137).

Eski Tunç Çağı'nın üçüncü safhası yaklaşık olarak MÖ 2350-2000 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Memiş, 2017, s. 21). Dönem itibarıyla Anadolu hala yazıyı bilmediği için kendisi hakkında da yazılı belgede ortaya koyamamıştır. Anadolu'nun işte böyle Protohistorik Çağ'da⁸ yaşadığı sırada onun ile ilgili kültürel, askeri, sosyal, politik ve ekonomik açıdan bilgiler; ilişki içinde bulunduğu Mezopotamya toplumlarının ortaya koymuş olduğu yazılı belgelerden elde edilmiştir (Dinçol, 1982, s. 18).

Dönem itibarıyla Anadolu'nun merkezine yerleşmiş, Hatti olarak adlandırılan topluluklardan dolayı (Desti, 2013, s. 39), Anadolu'nun bilinen eski adlandırması "Hattı ülkesi"⁹ şeklinde geçmektedir (Akurgal, 1995, s. 1). Akkad Devleti (MÖ 2350-2170) zamanından başlayarak, MÖ 7. yüzyıl ortalarına kadar Mezopotamya yazılı kaynaklarında

⁸ Protohistorya (Ön Tarih); Tarih Öncesi Çağlar'dan, Tarihi Çağlar'a geçiş sürecini ifade eder. Eğer bir toplum, kendi hakkında doğrudan bilgi sunan yazılı belgeler oluşturma seviyesine ulaşamamışsa, ancak bu toplumla ilgili bilgilere, yazıyı kullanan diğer toplumların yazılı kaynakları aracılığıyla erişilebiliyorsa, bu toplum Protohistorik bir çağda yaşıyor demektir (Dinçol, 1982, s. 18).

⁹ Kültepe'de ele geçirilen tabletlerde "Hatti ülkesi" anlamına gelen "Mat Hattum" ifadesinin geçmesinden dolayı Hitit Devleti'nin kurulmasından önce Orta Anadolu'ya Hatti ülkesi denildiği anlaşılmakla birlikte yine aynı tabletlerde Boğazköy'ün eski adı olan Hattuş/Hattuşa isminin bir kez geçtiği görünse de burasının Hatti ülkesinin merkezi olduğu anlaşılmıştır. Kaldı ki Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin sonlarına ait olan Mari Arşivi'ne ait belgelerde Hattuş şehrinin ismi anılmıştır (Kınal, 1987, s. 65).

bölge bu isim ile anılmıştır (Günbattı, 2017, s. 28). Ayrıca Tokat-Horoztepe ve Alacahöyük'te ortaya çıkarılan sanat açısından değeri yüksek olan eserlerde Hattilere atfedilmiştir (Günbattı, 2017, s. 28; Akurgal, 1995, s. 3-4). Dahası bahsi geçen yerlerdeki mezarlarında, Hatti prens veya prenseslerine ait olduğu düşünülmüştür. Mezarlardan elde edilen ölü hediyelerinin büyük bir kısmını; altın, gümüş, elektron, bakır ve tuncun küçük bir kısmını ise; kehribar, akik, kil ve demirin oluşturduğu görülmüştür. Ölü hediyelerinde kullanılan madenlerin çeşitliği yerel prenslerin bölgenin doğal maden zenginliğinden yararlanmaya özen gösterdiklerinin belirtisidir. Yüksek; teknik, şekil ve üslup birliği içinde birbirlerine yakın benzerlik gösteren eserler üreten atölyelerin yerli prenslerin denetiminde olduğu, hatta bunların saraylarda çalıştıkları düşünülmüştür. Halkın büyük bir bölümü ziraat ve hayvancılıkla uğraşmakla birlikte bunları metalürjik ve ticari faaliyetler izlemiştir (Özgüç, 2002, s. 400).

Eski Tunç Çağı'nın son safhası itibarıyla bölgede Hattilerden başka topluluklarında varlık göstermeye başladığı anlaşılmıştır (Günbattı, 2017, s. 28; Akurgal, 1995, s. 3-4). Bunlardan bir tanesi Güney Anadolu sahillerinde varlık gösteren ve Luwiler olarak adlandırılan topluluklardır. Onların varlığı daha sonra bölgede ortaya çıkacak olan Hitit metinlerinde de kendini göstermiştir. Ayrıca Yumuktepe'de ve Gözlükule'de ortaya çıkan Eski Tunç Çağı kültürü de onlara atfedilmiştir (Memiş, 2017, ss. 34-37). Yine dönem itibarıyla Hurriler olarak adlandırılan topluluklarda bölgenin doğusunda faaliyet göstermiştir. Nitekim onların varlıklarına da yazılı belgelerde rastlanılmış, Akkadlar zamanında bölgede yaşadıkları anlaşılmıştır (Erzen, 1986, ss. 18-19). Bununla birlikte çağ itibarıyla Hazar Denizi'nin batı kıyılarından Kuzeybatı İran'a, Kura Vadisi'nden Ararat Ovası'na ve Güney Kafkasya topraklarının tamamında görülen kültür Anadolu'da da kendini göstermiştir. Bu kültür, Anadolu'da "Karaz" Yakınoğu genelinde ise "Kura-Aras" olarak isimlendirilmiştir (Işıklı & Öztürk, 2019, s. 16). Erzurum'daki Karaz, Pulur ve Güzelova bu kültürün temsil edildiği yerleşim merkezlerinden olmuştur (Işıklı, 2007, s. 341). Bu duruma paralel olarak bu yerleşim merkezlerinde ele geçirilmiş çeşitli arkeolojik malzemede Hurrilere atfedilmiştir (Erzen, 1986, s. 18-19).

3.1.1. AKKAD KRALLIĞI'NA KARŞI İTTİFAK VE İSYAN

Eski Tunç Çağı'nın sonu itibarıyla Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ilişkiler ekonomi temelinde şekillenmiştir. Bu kapsamda sahip olunan çıkarları korumak adına bölge toplumlarının birbirleri ile çeşitli şekillerde çatışma hâlinde oldukları da görülmüştür. Anadolu Tunç Çağı ekonomisi açısından Yakındoğu'da önemli bir rol üstlenmiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının nedenleri arasında; Anadolu'nun, gereksinimi duyulan kaynaklara ve bu kaynaklardan yararlanmak için gerekli olan teknikler ile birlikte Güney Rusya'dan, Güney Mezopotamya'ya kadar uzanan önemli bağlantılara sahip olması gösterilebilir. Bu kapsamda Anadolu; metal açısından zengin bir görünüm sergilemesine karşılık, Mezopotamya tam tersine fakirlik içindedir. Hal böyle olunca Anadolu'nun bu durumuna Mezopotamya krallarının kayıtsız kalmayacağı da söylenebilir (Macqueen, 2013, s. 19).

Anadolu hakkında komşu toplumların meydana getirdiği yazılı belgelerin ortaya koyduğuna göre burası Ön Asya'nın özellikle Mezopotamya'nın inşaat ahşabı, bakır ve gümüş gereksinimini karşılayan bir hammadde deposu konumundadır. Bu kapsamda Anadolu toplumları henüz büyük bir devlet hâline gelmemişken Mezopotamya'da bir imparatorluk kurmuş olan (Dinçol, 1982, ss. 18-19) Akkadların; kralları Kralı Sargon (MÖ 2334-MÖ 2279) ve Naramsin (MÖ 2254-MÖ 2218) zamanında (Köroğlu, 2012, s. 76) Anadolu'ya seferler düzenledikleri anlaşılmıştır (Dinçol, 1982, ss. 18-19). Bu seferlerin amacı bölgenin Amanoslardaki sedir ormanlarından ve Toroslardaki gümüş madenlerinden yararlanmak olmuştur (Memiş, 2007, s. 55). Anadolu hakkında ilk bilgilerin aktarıldığı bu metinler ise Sargon ve torunu Naramsin'in Anadolu'ya düzenledikleri askeri seferleri anlatan "Muharebenin Kralı" anlamına gelen "Şar tamhari" metinleridir. Bunlar Anadolu'nun Protohistorik Çağı'na ilişkin bilgi bulunduran en eski kaynaklardır (Günbattı, 1997, s. 132; Bryce, 2005, s. 25).

Şar tamhari metinlerine göre Sargon'un Amanos'taki sedir ormanlarına ve Toroslardaki gümüş madenlerine seferler düzenlediği esnada Buruşhanda/Puruşhattum¹⁰

¹⁰ Bahsi geçen yer; Kültepe metinlerinde geçmekle birlikte bu yer için Hititçe'de, Buruşhanda/Puruşhanda adlandırması yapılmıştır. Bununla birlikte bu yer için Kültepe metinlerinde Aşşur'ca, Buruşhattum/Puruşhattum şeklinde adlandırmada yapılmıştır. Ayrıca bu yerin günümüzde Aksaray'ın 18 km kuzeybatısında, Tuz Gölü'nün de güneyinde kalan Yeşilova kasabasındaki Acem Höyük olabileceği ileri sürülmüştür (Özgüç, 2005, s. 3, 103; Darga, 2020, s. 83; Öztan, 2004, s. 15; Sevin, 2004, s. 104).

şehrinde bulunan Akkadlı tüccarların şikayetleri üzerine bu şehri ele geçirdiği anlatılmıştır (Özgüç, 2005, ss. 3-4; Memiş, 2017, s. 22; Kınal, 1987, s. 50; Bryce, 2005, s. 25). Bu kapsamda Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticaret ağı açık bir şekilde ortaya çıkmakla birlikte Buruşhanda şehri de bu ağda önemli bir rol üstlenmiştir (Macqueen, 2013, s. 19). Sargon'un ardından dedesi gibi savaşçı özelliklere sahip olan Naramsin ilk olarak Mezopotamya sonrasında da Anadolu topraklarında kendine karşı başlatılan isyanları bastırmayı başarmıştır (Pekşen, 2020, s. 52). Bu çerçevede Sargon'un ardından yine bahsi geçen metinlerden anlaşıldığı üzere Naramsin'ninde Buruşhanda'ya sefer düzenlediği, aralarında Anadolu krallarından Kaneş Kralı Zipani, Hattı Kralı Pampa ve Puruşhanda Kralı Nūr-Dagān'nında bulunduğu isyan eden 17 şehir devletinden oluşan bir ittifak ile savaştığı belirtilmiştir (Bryce, 2023, s. 24; Kulakoğlu, 2011, s. 1015; Özgüç, 2005, s. 3-4; Kınal, 1987, s. 50; Memiş, 2017, s. 22; Soysal, 2015, s. 258).

Ama tam o sırada tüm ülkeler bana karşı savaştı: Kutha Kralı Anmana-ila, Pakki Kralı Bunan-ila, Ulliwi Kralı Lapana-ila, ... Kralı -innipa-ila, Hattı Kralı Pampa, Kaneş Kralı Zipani, Puruşhanda Kralı Nūr-Dagān, Amurru Kralı Huwaruwaş, Paraşi Kralı Tişşenki, ..., -nın Kralı, Armanu Kralı Madakina, Sedir Dağları Kralı Išqippu, ...-i Kralı Teşşi, Larak Kralı Ur-Larak, Niqqu Kralı Ur-banda, Turki Kralı İlşunail, Kurşaura Kralı Tişbinki. Zorlu savaşıma giren toplam on yedi kralı yendim. Ölü asker kümelerini istifledim. Üzerlerine şarap sundum (CTH 311; Von Volkert, 2006, s. 73; Güterbock, 1938, s. 69; Soysal, 2015, s. 258; Kıymet, 2019, s. 25).

Bahsi geçen metnin devamının bozuk ve eksik olması yüzünden anlaşıldığı kadarıyla Akkad Kralı Naramsin'nin bu galibiyet sonucunda yenilgiye uğrattığı krallardan bakır ve gümüş madenlerinin yanında değerli taşları da haraç olarak alıp kendi topraklarına döndüğü belirtilmiştir (CTH 311; Güterbock, 1938, s. 71; Memiş, 2017, s. 22, Kıymet, 2019, s. 25). Naramsin'in Anadolu'ya gerçekleştirdiği bu seferin bir bakıma Anadolu'nun dönem itibarıyla siyasi yapısını yansıttığı da söylenebilir. Buna göre MÖ III. bin yılları itibarıyla Anadolu topraklarında bölgeyi tamamıyla temsil eden güçlü bir devletin bulunmadığı anlaşılmıştır (Memiş, 2017, s. 25, 23). Naramsin'ne karşı, çeşitli bölgelere ait şehir devletlerinden oluşan ittifakın, isyanını konu edinen metinde, isyana yönelik son derece sınırlı bilgi olduğu görülmüştür. Ancak ilgili belge dönemin siyasi, politik, ekonomik ya da askeri yapısı durumu ile birlikte değerlendirildiğinde isyana yönelik bazı çıkarımlar yapmak imkân dahilinde olmuştur.

Naramsin ve Anadolu krallarının da dahil olduğu ittifak arasındaki mücadelede önemli bir toplumsal değişim faktörü olan çatışmanın (Okumuş, 2003, s. 29), bir yönüyle tarafların kendi çıkarlarını karşılayabilmek adına sergiledikleri eylemler olduğu düşünülürse (Koçel, 2011, s. 646) Akkad birlikleri ile ittifak güçleri arasındaki çatışmanın da ekonomik çıkarlar etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Öyle ki dönem itibarıyla Mezopotamya'daki Akkad gibi büyük devlet ölçeğindeki siyasi bir örgütlenmenin yanı sıra Anadolu'da çok daha küçük ölçekteki, şehir devleti ya da beylik konumundaki siyasi örgütlenmelerin de ortaya çıkması daha fazla insan topluluğunu bir o kadarda onların gereksinim duydukları şeylerin olmasını gündeme getirmiştir. En genel anlamda konut ihtiyacını karşılamak için gerekli olan taş ve kereste ya da gelişen metalürji teknolojisine paralel olarak çeşitli araç ve gereçlerin yapılmasında kullanılan aynı zamanda değerli olanlarının birer statü göstergesi olan eşyaların yapımında kullanıldığı madenler bahsi geçen gereksinimler arasında sayılabilir. Nitekim gereksinim duyulan şeylerin karşılanması da aslına bakılırsa yaşanan coğrafyanın ortaya koyduğu avantaj ya da dezavantajlarla ilgili bir durumdur. Öyle ki Anadolu coğrafyası bu açıdan bakıldığında son derece varıl bir görünüm teşkil ederken buna karşın Mezopotamya son derece fakir bir görünüm teşkil etmiştir. Anadolu coğrafyasının bu varıl durumunun Akkad gibi bir devletin gözünden kaçması mümkün değildir. Zaten insan topluluklarının kendi coğrafyalarında bulamadığı şeyleri temin etme yöntemleri içinde, güçlü olan toplumun zayıf olan toplumun kaynaklarını baskıya ve şiddete dayalı olarak elde etmeye çalıştığı sömürgecilikte yer almıştır. Zaman zaman sömürülen halkın isyan etmesi bu durumun bir sonucu olmuştur (Shillington, 2020, s. 509; Kurmuş, 2008, s. 61). Bu açıdan bakıldığında Akkad Devleti'nin ticaretin yanında sömürgecilik faaliyetinde olduğu da görülür. Kaldı ki Akkad Kralı Sargon'un Anadolu'da sedir ormanlarını ve gümüş madenlerini hedef alması hammadde açısından Akkad Devleti'nin Anadolu'ya ne kadar önem verdiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Naramsin'in de bu zenginliklerden istifade etmek istememesi mümkün değildir. Bu doğrultuda ittifak güçlerinin mevcut durumdan memnuniyetsiz olarak bölgenin zenginliklerini Akkad gibi sömürgeci politikalar güden bir gücün tekeline bırakmak istememeleri ya da bölgedeki ortak çıkarları doğrultusunda isyan etmeleri doğal karşılanabilir.

17 kralın Akkad'a karşı ittifak oluşturmaları kendi aralarında örgütlenebildiklerini de ortaya koyabilmektedir. Öyle ki örgütlenme, bireylerin tek başlarına ulaşamayacakları amaçlara, diğer bireylerin çaba, bilgi ve yeteneklerini birleştirerek grup hâlinde ulaşmalarını

sağlar (Usta, 2017, s. 3; Yıldız, 2013, s. 216; Şimşek & Çelik, 2015, s. 18; Demir & Acar, 2005, s. 309). Bu açıdan bakıldığında ittifakı oluşturan güçlerin kralları Akkad gibi güçlü bir devleti tek başlarına yenemeyeceklerinin bilincinde olarak bir araya gelip güç birliği yaptıklarını da düşünmek gerekir. İttifak güçlerinin bölgesel çıkarlarını koruyabilmek ve ortak bir düşman olan Akkad'a karşı bir araya gelmeleri onların ideolojik açıdan tutarlı oldukları yönünde değerlendirilebilir. Çünkü ideoloji, benzer ihtiyaçları karşılayan ve içsel olarak uyumlu olan düşünce sistemlerini ifade eder (Kışlalı, 1987, s. 98). Buna göre ortak gereksinim Akkad Devleti'ne karşı koymak ve buna yönelik inançtır. Bu inanç aynı zamanda ittifakı oluşturan kralların bir kitle ruhu özelliği göstererek isyan ettikleri yönünde de değerlendirilebilir. Çünkü geniş bir katılımın ortak bir inanç veya amaç etrafında toplanarak hareket etmesi söz konusudur. Eğer ittifak güçlerinde böyle bir ortak gereksinim ve buna yönelik bir inanç birliği olmasaydı belki de hiçbir zaman Akkad Devleti'ne karşı koyma cesaretini kendilerinde bulamayabilirdi.

Ortaya çıkan durum dahilinde ittifak güçlerinin; Naramsin'in bölgeye düzenlediği sefere karşı gösterdiği, tepki ilk başlarda isyan olarak değerlendirilebilse de sonrasında gelişme göstererek bir savaşa dönüştüğü yönünde de bir değerlendirme yapılabilir. Ancak bu tepki Akkad gibi dönemin süper gücü sayılabilecek bir devlete karşı daha fazla gelişim gösteremeyerek, işgalci güçlere karşı koymayı ya da savunmayı ifade eden (Thoreau & Gandhi, 2015, s. 131; Akad, 2011, s. 75) direniş hâline bile dönüşmeden son bulmuştur. Nitekim bu durumun bir göstergesi Naramsin'in çok sayıda haraç ve ganimet ile ülkesine geri dönmüş olmasıdır. Naramsin'in bu eylemi bölgede kalıcı bir iktidar ve otorite sağlamak istemediği buna karşılık tamamen sömürgecilığe yönelik bir politika izlediği yönünde değerlendirilebilir.

3.2. ORTA TUNÇ ÇAĞI'NDA İSYANLAR

Eski Tunç Çağı'nın ardından ortaya çıkan zaman süreci Orta Tunç Çağı olarak adlandırılmakla birlikte yaklaşık olarak MÖ 2000 ile MÖ 1500 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Memiş, 2017, s. 16). Eski Tunç Çağı Anadolu'sunun; sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve askeri anlamda ortaya koyduğu durum, bu dönem itibarıyla çok farklı nitelikte bileşeni de bünyesine katarak daha gelişkin ve kapsayıcı bir hale gelmiştir. Bu bileşenler ise genel anlamda; beylik ya da şehir devleti statüsündeki siyasi örgütlenmelerin kendilerini artık iyiden iyiye göstermeleri, Aşşurlu tüccarların ticari faaliyetleri, dönemin sonlarına doğru ilk önce Kuşşara

Krallığı'nın ardında da Hititlerin ortaya çıkarak bölgedeki şehir devletlerinin birçoğunu ele geçirerek merkezi otoriteyi sağlama konusundaki ilk teşebbüsleri şeklindedir. Nitekim bahsi geçen aktörlerin bölgedeki faaliyetleri birbirleriyle çok yönlü ilişki ağı kurmalarını da gündeme getirmiştir. Bu durumun bir sonucu ve yansıması kendini yazılı belgelerde de göstermiş, çok sayıda ve içerikte yazılı belgenin meydana getirilmesine sebebiyet vermiştir.

3.2.1. AŞŞUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİ İSYANLARI

Dönem itibarıyla, Anadolu'nun özellikle orta kesimlerinde birçok şehir devleti hem birbirleriyle hem de bölgeye ticaret yapmak için gelen Aşşurlu tüccarlarla çok yönlü bir ilişki ağı kurmuştur. Bu ilişkiler çerçevesinde isyan ve benzeri olayların daha iyi anlaşılabilmesi için, Aşşur Ticaret Kolonilerinin yapısı ve işleyişi ile birlikte dönem Anadolu'sunun siyasi yapısının ne anlama geldiğini ortaya koymak gerekmektedir.

Mezopotamya'nın güneyi ve doğusunun medeni ve ekonomik yapısı, bu bölgelerin Anadolu ile ticaret ve değişim yapmasını zorunlu kılmıştır. Sümerlerden itibaren gelişen çeşitli meslek ve sanat dalları, hem ihtiyaç duyulan maddelerin temin edilmesini hem de üretilen mallar için pazar bulunmasını gerekli hale getirmiştir (Bilgiç, 1954, s. 195). MÖ 2400'lerde Akkad Devleti aracılığıyla başlayan Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret (Şahin, 2004, s. 11), Akkad'ın Ön Asya kapsamında Mezopotamya'ya yayılan Guti akınlarının da etkisiyle yıkılmasının (Memiş, 2015, s. 77; Pekşen, 2000, ss. 52-53) ardından bir süre durmuş (Macqueen, 2013, s. 19), ancak Aşşurlar tarafından yeniden canlandırılıp geliştirilmiştir. Ayrıca, Anadolu topraklarının Aşşurlu tüccarlar sayesinde yazı ile tanışması da¹¹ mümkün olmuştur (Brandau & Schickert, 2001, s. 15).

“Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi”, Orta Tunç Çağı'na yerleştirilmiş olup, Anadolu'da, Aşşurların uluslararası ticari faaliyetlerinin önemli bir parçası olmuştur (Bryce, 2005, s. 21). Aşşur¹² ile Anadolu arasındaki bu ticaret ağı, MÖ 1920 ile MÖ

¹¹ Anadolu'nun yazı ile tanışması ve yahut ta öğrenmesi MÖ 1850'lerde gerçekleşmiştir. Aşşurlar, Babil çivi yazısını bilmekle birlikte kendi başkentleriyle yaptıkları günlük ticari yazışmalarını kil tabletler üzerine yazmışlardır (Ünal, 2002, s. 121; Gurney, 2001, s. 28).

¹² Mezopotamya'da MÖ II. bin başlarında Sümerlerin meydana getirdiği son devlet olan III. Ur'un yıkılması Aşşur; için özgürlük, refah ve kalkınma anlamına gelmiştir. Kuzey Irak'ta Zab Suyu'nun, Dicle Nehri'ne karıştığı stratejik bir konumda olan Aşşur şehri; Eski Aşşur hanedanına mensup Kral İlišuma'nın ekonomiye yönelik uygulamaları sayesinde bölgede uluslararası bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Öyle ki İlišuma vergileri indirerek bölgedeki diğer tüccarları da Aşşur'a çekmeye çalışmış böylece tekelleşmeyi engelleyerek ekonomik kalkınmayı geliştirmek istemiştir. Bununla birlikte ilk başlarda küçük bir şehir devleti olma görünümü sergileyen Aşşur şehri sonraları daha da gelişmiş, MÖ I. binin başlarından itibaren geniş bir

1750 arasında varlık göstermiştir (Köroğlu, 2012, s. 103). Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi hakkında bilgi sağlayan çok sayıda çivi yazılı kil tablet¹³ Kayseri yakınlarındaki Kültepe’de eski ismiyle de Kaniş/Kaneş’ veya Neşa’da¹⁴ bulunmuştur (Gurney, 2001, s. 28). Bunlar yerleşim merkezinin MÖ 19. yüzyıla tarihlendirilen II. tabakası ile MÖ 18. yüzyıla tarihlendirilen Ib tabakasında ele geçirilmiştir (Dinçol, 1982, s. 21). Belgeler, Anadolu’daki Aşşurlu tüccarlarla, Aşşur’daki iş ortakları veya aileleri arasında yapılan düzenli yazışmaları ortaya koymuştur. Ayrıca bu belgeler; sözleşmeler, adli sicil kayıtları, senetler, muhtıralar, tacirlerin malları ve faaliyetleri, borç tahsilatları, alacak listeleri gibi çeşitli şekillerdedir (Bryce, 2005, s. 21).

Dönem hakkında bilgi veren belgelere göre, Aşşurlu tüccarlar ticari faaliyetlerini “karum” ve “wabartum” adı verilen yerleşimlerde yürütmüştür. Karum, Aşşur dilinde liman veya rıhtım anlamına gelen büyük yerleşimlerdir (Dinçol, 1982, s. 21). Kaniş karumu, Anadolu’daki en büyük karum olup, tüccarların evlerini ve dükkanlarını barındıran büyük bir pazar yeri görünümündedir (Köroğlu, 2012, s. 103). Bu karum Anadolu’daki diğer karumların tabii olduğu bir denetim merkezi olmakla birlikte doğrudan Aşşur’a bağlıdır (Desti, 2013, 45). Wabartum ise Aşşur dilinde misafir anlamına gelir ve tüccarların mallarını geçici olarak depoladıkları, kervansarayları andıran yapılar olarak düşünülebilir (Dinçol, 1982, s. 21).

Aşşurlu tüccarlar, bölgede ticaret yaparken yerel hükümdarlara vergi ödeyip onların koruması altında çalışmışlardır. Ayrıca onların hakimiyetini kabul edip sadakat yemini

coğrafyaya yayılarak Mezopotamya, Elam, Suriye ile geçici bir süre zarfında da olsa Mısır’ı da içine alan Batı İran, Akdeniz ve Anadolu’ya kadar ulaşan, MÖ 612’ye kadar da varlığını sürdüren Eski Ön Asya’nın en kudretli siyasal gücü olarak varlık göstermiştir (Günbatı, 2017, s. 30; Topaloğlu & Uslu, 2020, s. 292).

¹³ Kültepe’de ele geçirilen tabletler kazı envanter numaralarına ve kazı yıllarına göre çeşitli şekillerde kısaltmalar yapılarak kullanılmıştır. Bunları şu şekilde ifade etmek mümkündür: “Kt. 92/k, 93/k ... 01/k ...” Kültepe’de Kārum’da bulunan tabletlerin kazı envanter numaraları; 92, 93 ... 01 sırasıyla 1992, 1993 ... 2001 kazı yıllarını göstermektedir. “Kt. a/k, b/k, ... z/k; g/t ...” Kültepe’de bulunan tabletlerin kazı envanter numaraları a, b, c ... z 1948’den itibaren kazı yıllarını göstermektedir. “k” Kārum’un, “t” ise tepe’nin kısaltmasıdır (Günbatı, 2017, s. XV).

¹⁴ Hitit diline ismini veren, Hititlere ait ilk başkent olan “Neşa” ile Anadolu’daki Aşşur Ticaret Kolonileri’ne ait başlıca merkez olan “Kaniş”, aynı şehre verilen farklı adlardır. Neşa’nın günümüzde bile farklı adları bulunmaktadır. Bunlar ise Kültepe ve Karahöyük şeklindedir. Hititlerin resmi krallık arşivine ait tabletlerin ortaya koyduklarından anlaşıldığı kadarıyla Hititler kendi dillerine; bahsi geçen şehrin adından dolayı “Naşili”, “Neşumili” yani “Neşaca” demişlerdir. Bununla birlikte Hititlere ait en erken tarihli belgelerden yine anlaşıldığı kadarıyla onların ilk krallarından olan Anitta’ya ait metinde başkentin “Neşa” şeklinde kaydedildiği görülmüştür. Ayrıca Kaneş adlandırılmasının başındaki “Ka” ifadesinin Hattice bir ön ek olabileceği, Kaneş veya Neşa sözünün “Kneş” sözcüğündeki “Kn” ekinin İngilizce’de “knee”, “knife” ifadesinde olduğu gibi “k” harfi okunmadan söylenmesi şeklinde de görüşler vardır (Özgüç, 2002, s. 459; Darga, 2020, s. 71; Akurgal, 2003, s. 43; Macqueen, 2013, ss. 21-22).

etmişlerdir. Bu durum, Anadolu şehir devletleri krallarının Aşşurlu tüccarlar üzerindeki siyasi hakimiyetini göstermiştir (Kınal, 1987, s. 63). Meydana gelen bu ilişki ağı; her iki tarafında çıkar sağladıkları bir ticaret sisteminin parçası olmuştur (Dinçol, 1982, s. 21). Bu kapsamda tüccarlar ile yerliler arasında çıkan anlaşmazlıkların çözüm mercisi de yerel idarecilerdir (Yiğit, 2000, ss. 19-20). Tüccarların kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar ise; önce olayın meydana geldiği karumda ele alınır, eğer burada bir sonuç alınmazsa Kaniş karumuna, orada da çözülmezse Aşşur'a başvurulur ve burada kesin karar verilirdi (Şahin, 2004, s. 86).

Aşşurlu tüccarlar nakliye konusunda eşeklerden oluşan kervanları, kervanlarında birleşmesinden de oluşan konvoyları kullanmışlardır. Aşşurların geliştirmiş oldukları ticaret ağı; Aşşur'dan başlayıp (Dinçol, 1982: ss. 21-22), kuzeybatıya yönelerek Orta Anadolu'ya kadar geniş bir sahayı kapsamıştır (Bryce, 2005, s. 21). Kervanların güvenliği Anadolu şehir devletlerinin kralları tarafından sağlanırken, kervanların geçtiği bölgelerdeki savaşlar ve iç karışıklıklar, tüccarlar için tehlike oluşturmıştır. Koloni dönemin sonlarına tarihlenen bir mektupta, isyan eden eşkıya (habbātus) tarafından Takmurlu tüccarlara yaşatılan sıkıntılar konu edilmiştir. Buna göre eşkıya yol üzerindeki dağlık bölgeyi kontrol etmeye başlamış bunun sonucunda kervanlar birçok defa onların yüzünden sıkıntıya düşmüş maddi açıdan da büyük zarara uğramışlardır. Bu nedenle tüccarlar korku içinde yoksul insanlar olarak Şap'ta kaldıklarını belirtmişlerdir (Kt. 89/k 118; Dercksen & Donbaz, 2000, s. 103; Battı, 2017, s. 101).

Anadolu ile Aşşur arasında yapılan ticarete Aşşurlu tüccarlar; Anadolu'dan altın, gümüş ve bakır almış, karşılığında ise kalay, çeşitli yünlü kumaşlar, dokuma ürünleri, hazır elbiseler, değerli taşlar, değerli takılar ve parfümler satmışlardır (Macqueen, 2013, s. 19; Dinçol, 1982, s. 22; Desti, 2013, s. 45; Brandau & Schickert, 2001, ss. 14-15; Köroğlu, 2001, s. 104). Aşşurlu tüccarlar, alışverişte takas usulünü kullanırken altın ve gümüşü esas kabul etmişlerdir (Akurgal, 2005, s. 40). Aşşur tüccarlarının ticaret ağında, farklı görevlerde bulunan kişiler ve örgütlenmeler yer almıştır. Aşşur'dan gönderilen elçiler ve Kaniş'teki koloni yönetimi, Aşşur'un Anadolu'daki temsilcisi olarak çalışmıştır (Battı, 2017, s. 41). Bu ağda yalnızca Aşşurlar değil, Anadolu halkı ile Kuzey Suriye ve Mezopotamya kökenli kişilerin de ticaret yaptığı belgelenmiştir (Dinçol, 1982, s. 21). Farklı toplumlar arasındaki iletişim tercümanlar aracılığıyla sağlanmıştır (Battı, 2017, s. 41). Ticaret genelde tüccar ailelerce yürütülmüş; kadınlar ise özellikle tekstil üretimi ve düzenlemelerinde aktif rol oynamışlardır. Kadınlar, erkeklerin yokluğunda onlarla evden mektuplaşarak ticari işlere

katılmış ve aile içi sorunlar bile ticari aksaklıklarla ilişkili olmuştur (Köroğlu, 2012, s. 104; Mieroop, 2018, s. 87).

Başlangıçta, yetersiz belgeler nedeniyle Aşşur Devleti'nin siyasi hakimiyetinin Orta Anadolu'ya kadar uzandığı düşünülmüştür. Ancak daha sonra ortaya çıkan belgeler; Aşşur Devleti'nin, ticaret kolonilerinin kurulmasında, ticari faaliyetlerinde ve Anadolu şehir devletleri üzerinde hiçbir siyasi ve askeri hakimiyetinin olmadığını ortaya koymuştur. Aşşurlu tüccarlar; faaliyetlerini ya doğrudan kendi adlarına ya da Aşşur'da bağlı oldukları şirketler adına, Anadolu krallarının izinleri ve antlaşmaları çerçevesinde yürütmüşlerdir (Günbattı, 2017, s. 41).

Dönem itibari ile Anadolu'nun tamamına yerleşilmiş olması nüfus artışına neden olmuştur. Bölge toplumları örgütlenme konusunda büyük ilerlemeler kaydetmiş ve hemen hemen her yerde hiyerarşik bir düzen oluşmuştur. Böylece, binlerce yıllık ekonomik ve toplumsal gelişmenin sonucunda birçok küçük ve büyük şehir devleti kurulmuş, saraylarda yöneticiler ortaya çıkmıştır (Sevin, 2003b, s. 124). Kültepe tabletleri, Anadolu'nun yerel şehir devletleri tarafından yönetildiğini göstermiştir. Büyük şehir devletleri daha fazla güce ve araziye sahipken, küçük şehir devletleri bazen onlara bağlıydı. Aşşurlar; büyük yöneticilere “rubâ'um rabi'um (büyük prens/büyük kral)”, küçük yöneticilere “rubâ'um (prens/kral),” bağlı yöneticilere ise rubâ'um ile eş anlamlı olan “šarrum (kral)” demiştir (Özgüç, 2005, s. 32; Yiğit, 2000, s. 3; Sevin, 2003b, ss. 125-128). Bu kapsamda Kaniş'te ortaya çıkarılan “Mama¹⁵ Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektup” (Kt g/t 35; Balkan, 2000, ss. 8-9) adlı belge dönem itibariyle Anadolu'nun siyasi yapısı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre dönemin Anadolu'sunda, küçük bölgelerde hâkimiyet kurmuş ve sahip oldukları askeri güç sayesinde diğer kralları kendilerine bağımlı hâle getirmiş olan yerel kralların varlığı anlaşılmıştır. Genişleme siyasetlerinin birbirleri ile çatışması sonucunda zaman zaman bu krallar arasında ciddi mücadeleler yaşanırken, zaman zaman da çıkarların daha iyi korunması adına anlaşmalarla ittifaklar yapılmıştır (Dinçol, 1982, s. 23). Bu durum, Anadolu'da merkezi bir otoriteyi sağlayacak ve tüm siyasi örgütlenmeleri tek bir çatı altında toplayacak bir gücün bulunmadığını göstermiştir. Ayrıca, Anadolu'nun siyasi ve

¹⁵ Mama ülkesi; Kaniş'e komşu bir mevkide Kaniş-Aşşur kervan yolu üzerinde yer almıştır. Bununla birlikte burasının dağlık bir yerde bulunmasından dolayı da Kaniş'in doğusunda genel olarak Afşin Havalisi içine yerleştirilmiştir (Şahin, 2004, s. 25).

politik yapısının da esnek ve gevşek olduğunu ortaya koymuştur (Dinçol, 1982, s. 23; Köroğlu, 2012, s. 105).

Aşşurlu tüccarlar, yalnızca ticaretle ilgilendikleri için, yazılı belgelerinde Anadolu'nun tarihi, toplumsal ve siyasal olaylarına genellikle dolaylı ve nadiren yer vermişler veya hiç yer vermemişlerdir. Bu durum, sadece kendilerini ilgilendiren ve etkileyen konulara odaklanmalarından kaynaklanmıştır. Aşşurlu tüccarların böyle bir tutum içinde olmalarının temel sebebi ise; ticaretlerinin, meydana gelen olumsuz gelişmelerden kötü yönde etkilenmesinin önüne geçmektir. Onlar bu amaçları doğrultusunda yazışmalarında muhataplarını uyarma ve bilgilendirme yoluna gitmişlerdir (Sever & Çeçen, 1990, s. 201; Erol, 2017, ss. 27-28; Günbattı, 2017, s. 44). Bu kapsamda Aşşurlu tüccarlar belgelerinde; bulundukları şehirde isyan çıkması, taht kavgası, saltanat değişikliği ve salgın hastalığın baş göstermesi gibi olaylara yönelik, anlattıkları temel konunun dışına çıkarak, satır aralarında dağınık ve kısa bilgiler vermişlerdir (Günbattı, 2017, s. 44). Hal böyle olunca belgelerde; dönem itibariyle, bölgede meydana gelen isyan, kargaşa veyahut ta huzursuzluğa yönelik bilgilerde çok az ve sınırlı sayıda kendine yer edinmiştir (Erol, 2017, ss. 26-28). Eldeki belgelerden elde edilen bilgiler dönem itibariyle Anadolu'daki bazı şehir devletlerinde kargaşanın veyahut ta isyanların var olduğunu ortaya koymuştur (Çeçen, 2002, s. 65). Bahsi geçen bu olumsuz olayların Anadolu'nun yerel halkı üzerinde ne gibi etkilerde bulunduğu da belirtilmemiştir (Kuzuoğlu, 2011, ss. 26-27).

Buraya kadar ortaya koyulan bakış açısı dahilinde konuya yönelik sınırlı sayıdaki çalışmadan (Günbattı, 2017, ss. 53-56; Bilgiç, Günbattı & Bayram, 1990, ss. 95-96; Barjamovic, 2011, s. 30, 106, 337; Erol, 2017, ss. 23-38; Sever, 1995, ss. 123-133; Sever & Çeçen, 1990, ss. 201-209; Veenhof, 2010, ss. 105-106; Larsen, 1972, ss. 100-101; Larsen, 2013, ss. 135-137, 176-178; Kuzuoğlu, 2011, ss. 25-33; Çeçen, 2002, ss. 65-68; Donbaz, 1986, ss. 149-153) yararlanılarak dönem itibari ile Anadolu şehir devletlerinde meydana gelen isyan ve onun ile ilişkili benzer olayların temel nitelikleri sayılabilecek noktalara göre sınıflandırabilmek ve bunlara yönelik olayları birkaç örnek ile vermek mümkündür.

3.2.1.1. Şehir Devletlerinde Kime ve Hangi Sebepten Çıkışı Belirsiz İsyanlar

Kültepe’de ele geçirilen belgelerde; Aşşurlu tüccarlar, muhataplarına yazdıkları mektuplarda kime karşı veya hangi sebepten çıktığını belirtmedikleri sadece bulundukları bölgede yaşanan isyanlara yönelik bilgiler vermişlerdir.

“Aşşur-nādā’ya İddin-İştar şöyle diyor: Hem Puruşhattum memleketinde hem de Wahşuşana’da¹⁶ ayaklanma olduğundan sizin olduğunuz yere Wahşuşna’ya geçmedim” (KTH I, I; Çeçen, 2002, s. 65). İddin-İştar’dan Aşşur-nādā’ya yazılan mektupta; Anadolu’nun orta bölgesine konumlandırılan Puruşhattum ile Wahşuşana şehir devletlerinde bir ayaklanma olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte metinde şahıs adlarına yer verilmediğinden dolayı bu isyanın tarihlendirilmesi ile meydana gelen isyanda kimlerin rol oynadığına yönelik sağlıklı bilgi temin edilememiştir (Çeçen, 2002, s. 65).

Uşur-ša-İştar, İkūn-pīja ve Adada’ya söyle, Uşupišikum şöyle diyor: Benim mührümü taşıyan, onun ağırlık taşıyla tartılmış 1 2/3 mina altını Adada size getirmektedir. Uşur-ši-İştar’ın geliş haberi ulaştığı taktirde, orada altın, hazır olsun! ve de sizin doğru haberiniz buraya gelsin. İkūn-pīa’ya şöyle söyle: Eğer, şimdiye kadar Kaniş’te oturmaktaysan beklemekteysen haberin olsun Waşhania’ya¹⁷ geç. Memleket sakinleşene kadar buraya gelme! (Kt n/k 1251; Çeçen, 2002, s. 65; Sever & Çeçen, 1990, s. 206).

Uşupišikum’un; Uşur-ša-İştar, İkūn-pīja ve Adada’yı muhatap alarak yazdığı mektupta tüccarlar ticari kaygılarını dile getirmişlerdir. Buna göre Kaniş’e yakın şehirlerden olan Waşhania’dan, karışıklık olan memlekete şimdilik gelinmemesi tembih edilmektedir (Sever & Çeçen, 1990, s. 203).

Kaniş’te 10 mina kadar gümüş (kâr) elde edilemeyeceğini sen bilmiyor musun? Puruşhattum’da isyan olduğu bilinmektedir; bu yüzden oraya gidemedim. Yol açıldığı zaman oraya gidip ya senin kalayının içinden bir veya iki talent kalayı ya da satılacak kumaşları Aşşur-malik bana verecek

¹⁶ Wahşuşana Eski Aşşur Dönemi’nde olasılıkla Maraşsantiya (Kızılırmak) Nehri’nin güneyine ve Puruşhattum’un güneydoğusuna konumlandırılmakla birlikte bir ihtimal dahilinde Niğde topraklarında varlık bulan küçük bir krallıktır. Bu duruma paralel olarak Wahşuşana’nın daha batıda Konya Ovası’nda olabileceği de ifade edilmiştir. Bu kapsamda en azından Kültepe Karum’un Ib tabakasının temsil ettiği dönemde Wahşuşana’da Kaniş karumunun otoritesine sıkı sıkıya bağlı olsa da bir karum kurulmuştur (Burney, 2004, s. 306).

¹⁷ Belgelerin ortaya koyduğu kadarıyla Waşhania şehri Kaniş’in batısında bulunmakla birlikte, Kaniş’ten itibaren Aşşurlu tüccarların batı yönünde uğradıkları ilk durak konumundadır. Buradan ayrılan yol kuzey ve batı yönünde olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Kuzeydeki yol; Malita ve Wahşuşana, batıdaki yol ise; Nenaşsa, Ulama ve son olarak Puruşhattum’a ulaşmaktadır. Bununla birlikte Waşhania’dan; Nenaşsa ve Athuruşna üzerinden Wahşuşana’ya uzanan bir yolda bulunmaktadır. Buna göre Waşhania’ya, Kaniş’in batısında önemli merkez konumunda olup yolların kavşak noktasındadır. Ayrıca Waşhania, Nevşehir’in batısında olacağı da belirtilmiştir (Şahin, 2004, s. 37).

ve senin için 10 mina kadar gümüş yapacağım (Kt m/k 13; Erol, 2017, s. 29).

Puruştattum'da isyan nedeniyle mektubun yazarı oraya gidemediğini, yol açılır açılmaz giderek ticaret yapabileceğini belirtmiştir (Erol, 2017, s. 29).

Aşşur-damiq, Uşur-ša İstar'a şöyle diyor: Gelmediğime gelince gerçek şu ki İkuppīya elçi olarak Kuburnat'a gitti. Onun bakırı Wahşuşana diyarında depolandı ve şehir isyan içinde olduğu için, bakırı bir kenara koymak amacıyla ayrılacağım. Ben Wahşuşana'ya vardığımda, bakırını temsilcilerine emanet edip ayrılacağım. Sen benim babamsın. Bugüne kadar, geciktiğim için çektiğim sıkıntıları, Turhumit'e¹⁸ girdiğim günden beri hasta olduğumu sürekli duymuyor musunuz? (Kt n/k 218; Kuzuoğlu, 2011, s. 30-31).

Aşşur-damiq'in, Uşur-ša'yı muhatap aldığı mektupta elçilik görevi için Kuburnat'a giden İkün-pīya'ya ait bakırın isyan hâlindeki Wahşuşana ülkesinde olduğunu, bakırı kurtarmak için Wahşuşana'ya gideceğini ve bakırı İkün-pīya'nın temsilcilerine teslim edeceğini belirtmiştir (Erol, 2017, s. 30).

“Hiç işitmiyor musun? Kunanamit¹⁹ ülkesi isyan hâlinde olduğundan durum uygun değildir ve 10 mina bakırı bile borçlulardan istemedik!” (LB 1209b; Erol, 2017, s. 31) Bahsi geçen belgede Kültepe belgelerinde nispeten az geçen fakat önemli bir bakır üretim merkezi olduğu anlaşılan Kunanamit ülkesinde meydana gelen bir isyan olduğundan söz edilmektedir. Bölgede yaşanan isyan nedeniyle, şartların uygun olmadığı ve borçlulardan bakır tahsil edilemediği belirtilmektedir (Erol, 2017, ss. 31-32).

“Zalpa/Zalpuwa ülkesi²⁰ isyan hâlinde; durum uygun değildir ve burada oturanlardan kimseyi beklemiyorum ve hiçbir şey göndermiyorum” (Kt c/k 329; Barjamovic, 2011, s. 30; Erol, 2017, s. 32). Zalpa ülkesinde bir isyan olduğu anlaşılan

¹⁸ Turhumit, Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde bir krallık merkezi olmakla birlikte buranın yerinin neresi olduğu konusunda çeşitli görüşler ortaya koyulmuştur. Bunlardan biri Turhumit'in, Hitit metinlerinde geçen Turmitta şehri ile aynı olduğudur. Diğeri ise buranın Kızılırmak kavsi içinde konumlandığıdır (Şahin, 2004, s. 52).

¹⁹ Gojko Barjamovic, Kunanamit'in, Kaniş'in kuzeydoğusunda bir yerde Turhumit dolaylarında önemli bir bakır üretim merkezi olduğunu belirtmiştir (Barjamovic, 2011, ss. 284-285; Erol, 2017, s. 31).

²⁰ Zalpa Krallığı veya Zalpa şehri Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde olduğu gibi Hititler döneminde de adından söz ettirmiştir. Yerleşim merkezinin ismi Akkad'ça; Zalbar (Zalbar (Zalpuwa/Zalwar), Hititçe'de Zalpa'dır. Burasının konumunun neresi olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Mevcut durum dahilinde burası, “Kaniş Kraliçesi” efsanesi temel alınarak Kızılırmak'ın Karadeniz'e dökülürken oluşturduğu haliçte veya yakınına konumlandırılmıştır. Ancak daha sonradan iki Zalpa şehrinin olduğu anlaşılmıştır. Buna göre şehirlerden biri Bafra yakınlarındaki İkiztepe'dedir. Diğeri ise Orta Anadolu'nun güneyindedir. Bununla birlikte burasının Acemhöyük olacağı da düşünülmüştür. Ayrıca burası, Mari metinlerinde geçen Zalwar şehri ile aynı yer olduğu da düşünülerek Tilmen Höyük ile eşleştirilmiştir CTH 4; Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, s. 50; Burney, 2004, ss. 322-323; Şahin, 2004, s. 26).

mektupta mektubun yazarı muhatabına bu yüzden ne buradan kimseyi beklediğini ne de buraya bir şey göndermediğini belirtmiştir.

Šu-bēlum Aššur-imitti'ye şöyle der: Amur-Šamaš size 20 minas rafine gümüş getiriyor, nişatutax ödendi ve šaddu'utu-vergisi eklendi. Sen benim erkek kardeşimsin; sen benim hükümdarımsın. Sana çoğu tabletine uygun gümüşü göndermedim diye kızma. Ne yazık ki ülkede korku baş gösterdi ve bu nedenle gümüşü bir ya da iki ay elimde tuttum. Memleket tekrar barışçıl olur olmaz, sonraki yolcuyla birlikte gümüşünüzün geri kalanını size göndereceğim. Orada Tarmana, bir veya iki aydır tutulan gümüşle ilgili bir şey söylerse, bana haber gönder ve bana bir iyilik yap. Altının geri kalanını sana bizzat getireceğim. Hazırlanıp tüccardan ve Zuba'dan ayrılacağım (Kt. n/k 249; Kuzuoğlu, 2011, s. 31).

Šu-belum tarafından Aššur-imitti'ye gümüş hakkında yazılan mektupta ülkede yaygın bir şekilde görülen korkudan söz edilmekte aynı zamanda da barış ortamının beklenildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte kargaşanın bulunduğu yer için ayrıntı verilmeden sadece “memleket” şeklinde bahsedilmiştir. Ancak bu belgenin dahil olduğu arşive (Kt. n/k) ait diğer belgelerin ortaya koyduklarından kargaşanın hâkim olduğu yerin Puruṣhattum ya da Wahšušana'da olabildiği söz konusudur (Kuzuoğlu, 2011, s. 31).

3.2.1.2. Şehir Devletlerinin İdari Yapısındaki Aksaklıktan Çıkan İsyanlar

Kültepe'de ele geçirilen tabletlerde; Aššurlu tüccarlar yazışmalarında Anadolu şehir devletlerinin idari yapısında meydana gelen aksaklıklardan dolayı çıktığı söylenebilecek isyanlara yönelik bilgilere de yer vermişlerdir.

Elali'den Innāya'ya: Geldiğimden beri, İddin-Kubuin ve beraberindekiler, Hahhum'un on kişilik heyeti ve ben defalarca saraya gittik ama soylular bize aynı şekilde cevap veriyor. İşte! Bize sundukları koloni için yazılan yeminin kopyaları. Onlarla anlaşmaya vardıktan sonra fikirlerini değiştirdiler. Kral kanlı bir eylemde bulundu ve saltanatı lekelendi. Anlaşmalar askıya alındı. Soylular birbirlerini izlemeye devam ediyor (CCT 4, 30a; Barjamovic, 2011, s. 106). Elali'den Innaya'ya: Onlar Koloni'den soylulara yazılan mesajı duymayı reddettiler ve ben de on kişilik heyete, on kişilik heyet ve kendim için not edilen mesajı mühürlettim ve sonra on kişilik heyet, yöneticilerin duymayı reddettiği ifadeyi yazılı hale getirdi ve ben de onu taşıyorum. Mesajınızı Timelkia'da²¹ duyduğum için Hurama'ya geri döndüm (CCT 6. 15b; Barjamovic, 2011, s. 106). Adada'dan Innaya ve Anah-ili'ye ... Kaneš'teki saray size söz verirse... 10 gün içinde cevap vermeli ve şöyle demelidir: Hahhum'da bir isyan devam

²¹ Timelkia şehrinin, Kaniš ile Hahhum arasında Kaniš'in güneyinde yer aldığı ve Kaniš'e doğru son istasyon olduğu belirtilmiştir (Şahin, 2004, s. 30).

ettiğinden, şimdiye kadar alıkonuldu (CCT 4, 42a; Barjamovic, 2011, s. 106).

Hahhum²² şehri ve birbirleri ilişkili olduğu düşünülen birkaç belgenin birlikte değerlendirilmesi ile burada yaşanan isyan ortaya koyulmuştur. Buna göre Aşşur ticaretinin ana dönemi boyunca Hahhum'u bir kral ya da kraliyet çiftinin yönettiği, fakat şehirde çıkan isyanın onların hanedanın verasetini bozmuş olabileceği ileri sürülmüştür (Barjamovic, 2011, s. 106).

“Ulama'da²³ bir kral olmadığından ülkede isyan yaşanmaktadır ve gelen ticari trafik yoktur! Wahşuşana'da gözlemleyeceğim ve senin talimatına göre hareket edeceğim. Ayrıca eşekleri tutuyorum. On güne kadar bekleyeceğim ve ‘yol ne zaman açılacak?’ diyeceğim. Eğer eşekleri götürmemişlerse onları sana geri getireceğim.” (Kt 93/k 179; Barjamovic, 2011, s. 337; Erol, 2017, s. 31). Ulama'da bir kral bulunmadığından ülkenin isyan hâlinde olduğu ve muhtemelen bölgeye giriş-çıkışın yapılamadığı belirtilmekte, yolların açılıp açılmayacağına ve muhatabın talimatına göre hareket edileceği vurgulanmaktadır. Kralın neden Ulama'da bulunmadığı açık değildir, ancak başka bir yerde olmadığı, muhtemelen öldüğü için bir otorite boşluğunun olduğu ve bu nedenle de bir ayaklanma meydana geldiği söylenebilir (Erol, 2017, s. 31).

Pilah-İştar'dan Aşşur-taklāku ve Enam-Aşşur'a Özellikle Ennam-Aşşur'a: Sürekli şehre gideceğinizi duyuyorum. Bir tüccar adına yazılan ve yanınızda bulunan tablete gelince, bu tableti temsilcilerinize nereye bıraktığınızı belirtin ve ardından mesajınızda temsilcilerinizin isimlerini yazın ve o gümüş değilse gümüş... sana. Şalatuwar'da²⁴ savaş olduğunu ve şehrin kendi meclisinde bir isyan olduğunu duymaya devam etmiyor musunuz? ve... günah işleme devam ediyor... onlar günaha geri döndüler... onlara orada yaklaş ... Ben ve sen ... tüccar adına yazılan tablette bir veya iki ay gecikmiş olmamalı, bu yüzden faiz ...bir tek günde yapma diye tenkit etti (AKT 6-b [392. kt 94/k 626]; Larsen, 2013, ss. 176-177).

²² Hahhum (Hahha)'nın yeri konusunda çeşitli görüşler ortaya koyulmuştur. Bir görüşe göre burası Elbistan Ovası'na ya da düşük bir ihtimalle Malatya'nın kuzeydoğusuna yerleştirilmiştir. Diğer bir görüşe ise burası Anadolu yerine Kuzey Suriye'dedir. Bu bağlamda, Fırat Nehri üzerindeki Lidar Höyük'ün Karkamış'ın yukarısında bulunduğu düşüncesine dayanılarak burasıyla özdeşleştirilmesi uygun bulunmuştur. Bahsi geçen yerleşim birimine ait kültür tabakalarından biri olan VIII. tabaka, buranın neredeyse kesin olarak I. Hattuşili tarafından tamamen tahrip edildiğini ortaya koymuştur. Hahhum'un Hitit kayıtlarındaki adıyla Hahha'nın refahı da sona ermiştir. Ayrıca Hurama-Hahhum-Timelkia-Kaniş hattında kervan güzergahının olduğunu da belgeler ortaya koymuştur (Burney, 2004, s. 99; Şahin, 2004, s. 31).

²³ Ulama şehrinin, olasılıkla Aksaray'ın 10 km batısında bulunan Acemhöyük olacağı düşünülmüştür (Şahin, 2004, s. 48).

²⁴ Şalatuwar/Şalatiwar, Tuz Gölü'nün batısına ve Cihanbeyli'nin kuzeyine Yeniceoba taraflarına konumlandırılmıştır (Şahin, 2004, s. 47).

Pilah-İštar'dan, Aššur-taklāku ve Enam-Aššur'a gönderilen mektupta bilhassa mektubun muhataplarından Enam-Aššur'a vurgu yapıldığı görülmektedir. Mektupta Pilah-İštar, Aššur-taklāku ve Enam-Aššur'un yapmayı planladıkları geziyi duyduğunu belirterek bu arada da isimsiz olarak düzenlenen bir belge ile ilgilenilmesini istemiştir. Sonrasında da belgenin ortaya koyduğu metinden anlaşıldığı kadarıyla Pilah-İštar, muhataplarına Šalatuwar şehrindeki "savaş durumu (sikkātum)"²⁵ ile şehrin kendi meclisinde isyan çıktığı yönünde bilgi vermiştir. Bu kapsamda da kim olduğu belirtilmeyen kişilerin (yerel kral?) bu duruma paralel olarak ta ne olduğu ifade edilmeyen ve günah olarak nitelendirilen bir davranışı tekrar yapmaya geri döndükleri konusunda bilgi vermiştir. Buna göre şehrin meclisinde bir isyan var gibi görünmektedir. Pilah-İštar bu bilgileri verdikten sonra mektubun esas konusuna geri dönmüştür. Ancak belirsizlik devam etmiştir (Larsen, 2013, ss. 177-178). Bununla birlikte belgedeki kırık nedeniyle isyanın çıktığı yer olan meclisi ifade eden "puhrum" kelimesi doğru tanımlanmışsa bahsi geçen isyanın ülkedeki ya da şehirdeki farklı etnik gruplar tarafından değil de yönetimdeki otoritenin muhalifleri tarafından çıkarıldığı akla getirilebilir (Larsen, 2013, s. 177; Erol, 2017, s. 31).

3.2.1.3. Şehir Devletlerinin İttifakı ve Başka Bir Şehir Devletine İsyanı

Kültepe'de elde edilen belgelerde şehir devletlerinin ittifak yaparak başka bir şehir devletine isyan etmesine yönelik olaylarda yer almıştır.

"... Amkuwa²⁶ Adamı... Šinaḫuttum²⁷ Prensi, Amkuwa Adamı ve Kapitra²⁸ Adamı ortak dava oluşturdular ve onlar Ḫattuša²⁹ Adamı'na isyan ettiler. Kaniš Adamı'na..."

²⁵ M. T. Larsen, bahsi geçen belgede "sikkātum" ifadesinin ne anlam ifade ettiği konusunda tartışmalar bulunmasına rağmen o, bu ifadenin askeri bir anlam barındırması gerektiğini belirtmiştir (Larsen, 2013, s. 177).

²⁶ Amkuwa şehrinin, günümüzde Yozgat'ın 30 km güneydoğusunda yer alan Alishar olduğu kabul edilmiştir. Başlangıçta burasının Kuşşara olabileceği düşünülmüşse de Alishar'da bulunan tabletlerde sıkça Amkuwa ismine rastlanması, şehrin Alishar olduğu görüşünü güçlendirmiştir (Şahin, 2004, s. 57).

²⁷ Šinaḫuttum neresi olduğu konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. M. T. Larsen, Šinaḫattum'un daha sonra Šinaḫwitta olarak ta bilinebileceğini ifade etmiştir. O. R. Gurney, burasının yeri konusunda Amasya çevresinde yer alan Kanak Su Vadisi'ni, Sivas'ın yukarısında Halys (Kızılırmak)'ın üstünü önermiştir. M. T. Larsen'e göre bu kasaba, Hitit tarihinin en erken olaylarından biri olan ve Hitit soylularının I. Labarna'ya karşı girdiği başarısız isyanın gerçekleştiği yerdir. O aynı zamanda arkeolojik argümanların, metinlerde ifade edilenleri çokta desteklemediğini belirterek, gerçekleşen bu hadisenin Anadolu'nun siyasi birliğinin oluşmasındaki aşamalardan bir olarak değerlendirmiştir. (Larsen, 1972, ss. 100-101).

²⁸ Elde edilen belgelerden Kapitra'da bir rubam olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak buranın konumu konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ayrıca bu yerleşmenin Hitit metinlerinde hiç rastlanmamış olabileceği de belirtilmiştir (Larsen, 1972, s. 101).

²⁹ Ankara'nın 150 km doğusunda ve Çorum ilinin 82 km güneybatısında yer alan Hitit başkenti Ḫattuša, Boğazköy'ün günümüzdeki adıyla Boğazkale ilçesinin güneyinde konumlanmıştır. Ḫattuša ismi, Ḫattilerin bu

(KTK 10; Larsen, 1972, s. 100; Erol, 2017, s. 53). Dönem itibarıyla Anadolu'nun ortalarında oluşum göstermiş birbirleri ile komşu krallıklar zaman zaman ortak düşman olarak belirledikleri diğer krallıklara karşı ittifak yaparak birlikte hareket etmişlerdir. Bu kapsamda M. T. Larsen tarafından değerlendirmesi yapılan oldukça tahrip olan belgeden anlaşıldığı kadarıyla Amkuwa, Şinahuttum, Kapitra krallıklarından oluşan ittifak ortak düşman olarak belirledikleri Hattuşa Kralı'na karşı isyan ettiği, ayrıca bu ittifakın Kaniş Kralı'ndan destek beklentisi içinde olabileceği ifade edilmiştir (Larsen, 1972, s. 100; Günbattı, 2017, s. 53).

Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde; belgelerden anlaşıldığı kadarı ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerine konumlandırılan ya da konumlanabileceği düşünülen Orta Anadolu Bölgesi'nde; Puruṣhattum, Wahṣuṣana, Ulama, Waṣṣṣania, Şalatuwar, Kunanamit, Orta ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde; Zalpa, Doğu veya Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Haḥḥum gibi şehir devleti veya ülke/memleket olarak nitelendirilen yerleşim merkezleri ve siyasi örgütlenmelerde isyan, ayaklanma veyahut ta kargaşa gibi çatışmaya yönelik olumsuz eylemler ile durumların olduğu görülmüştür. Belgelerde bahsi geçen olumsuz eylem ve durumların; yaşandığı yer adının ve tüccarların ticari faaliyetlerini olumsuz etkilemesinin dışında, bunların; çıkış sebepleri, gelişim süreçleri, sonuçları, eylemlerin meydana gelmesinde etkili olan aktörlerin kim olduğu ya da üstlendikleri roller gibi konularda herhangi bir doyurucu bilgi verilmemiştir.

Ancak her ne kadar böyle bir durum ortaya çıksa da eldeki bilgilerden şehir devletlerinin kendi içlerinde veya birbirleri ile yürütmüş olduğu ilişkilerde çeşitli nedenlerden kaynaklanabilecek bir çatışma durumunun olduğu açıktır. Şehir devletlerinde ortaya çıkan çatışma durumu, toplumları oluşturan başlıca unsurların birbirleri ile uyum içinde işlemlerini ifade eden toplumsal düzenin (Ozankaya, 1991, s. 175) tam tersi bir görünüm sergilemiştir. Bu kapsamda onların toplumsal düzenlerinde de sorunların olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Aksi halde tüccarlar mektuplarında bu sorunlara yönelik bilgiler vermezlerdi. Mevcut durum, şehir devletlerindeki toplumsal ve ekonomik

şehre verdikleri özgün bir adlandırma olan Hattuṣ kelimesinden gelmiştir. MÖ 19. ve 18. yüzyıllarda Hititlere başkentlik yapmadan önce Hattuṣa'da yerli halk olan Hattilerin yanı sıra Aşşurlu tüccarlarda ikamet etmişlerdir (Yazıcı & Yazıcı, 2011, s. 54).

işleyişlerinde süregelen çatışmaların, günlük yaşamı ve ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilediğini açık bir şekilde göstermiştir.

Aşşurlu tüccarların şehir devletlerindeki çatışma durumlarından dolayı canlarını, mallarını ya da ticari faaliyetlerini riske atmamak ve bunların güvenliğini sağlamak gayesinde olduklarından söz etmek mümkündür. Riskin, insanın kıymet verdiği tehlike altındaki bir durumu (Elmas, 2013, s. 76) ifade ettiği göz önünde bulundurulursa şüphesiz tüccarlarda ticaretlerini riske atmak istememişlerdir. Riskin ayrıca gelecek zaman süresince bir kişiye, gruba ya da sisteme bağlılığı ifade eden güven ile ilişkili olduğu (Giddens, 1998, s. 101) dikkate alınırsa elbette ki tüccarların kendilerini güvende hissettikleri bir ortamda ticaret yapmak istemeleri de doğaldır. Öyle ki tüccarların kervanlarının güvenliği hangi şehir devletinin hakimiyet alanında faaliyet gösteriliyorsa onun tarafından sağlanmaktaydı. Hal böyle olunca bir şehir devletinde isyan ayaklanma ya da kargaşanın tüccarların kervanlarını da tehlikeye atabileceğinden söz etmekte mümkündür.

Aşşurlu tüccarlar bu çerçevede dahilinde şehir devletlerindeki çatışma durumlarını kendilerine yönelik birer tehdit unsuru olarak ta algılamış olabilir. Aslında bu durum tehdidin kişilerin veya kurumların kontrolünden bağımsız olarak ortaya çıkan tehlikeli durumları ifade edebilmesi (Elmas, 2013, s. 74) ile de ilişkilendirilebilir. Çünkü şehir devletlerindeki isyan, ayaklanma ve kargaşa birer tehlike unsuru olarak tüccarların iradelerinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmış ve onların ticaretlerini olumsuz bir yönde etkilemiştir. Bu durum şüphesiz tüccarlarda kaygı ya da korkuyu da beraberinde getirmiştir. Öyle ki tüccarların mektuplarında bu yönde ifadelerde kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte tehdit her ne kadar tehlikeli bir durumu ifade etse de bunun zararlarına karşı hazırlık yapılabilen, mücadele edilebilen bir yönü de mevcuttur (Dedeoğlu, 2014, s. 82). Nitekim tüccarların muhataplarına yazdıkları mektuplarda; ticaret yapılan bölgelerdeki kargaşadan bahsederek, kendileri için ve ticari faaliyetleri için tehdit oluşturabilecek bu çatışma ortamına karşı bir nevi canlarının ve mallarının güvenliğini sağlamak adına, birbirlerini uyarılmışlar, ayrıca gerekli tedbirlerin alınması içinde telkinde bulunmuşlardır.

Amkuwa, Şinahuttum, Kapitra şehirlerinin ittifak yaparak, Hattuşa'ya karşı isyan etmesi olayında her ne kadar konuya yönelik metin çok az bilgi içeriyor olsa dönemin siyasi ve politik yapısı göz önünde bulundurularak çeşitli çıkarımlar yapılabilir. Metinde

çok net bir şekilde ortaya koyulmasa da Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin siyasi yapısı göz önüne alındığında bilhassa bölgedeki krallıkların birbirlerinin lehinde ve aleyhinde çıkarlarına göre hareket ettikleri göz önünde bulundurulursa Amkuwa, Şinahuttum, Kapitra krallıklarının Hattuša Kralı'na karşı isyan etmesinde de böyle bir durum söz konusu olabilmektedir. Burada Amkuwa, Şinahuttum, Kapitra krallıklarının ittifak oluşturarak Hattuša'ya karşı birlik olmaları onların ideolojik açıdan tutarlı oldukları doğrultusunda değerlendirilebilir. Burada ideolojinin, ortak ihtiyaçlardan doğan içsel anlamda istikrarlı bir görünüm ortaya koyan inanç yapısı olması yönü (Kışlalı, 1987, s. 98) hesaba katılırsa belki de ittifakı oluşturan şehirler ortak ihtiyaçları doğrultusunda Hattuša'ya karşı mücadele edebilecekleri inancıyla bir araya gelmişlerdir.

Kültepe'de Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne yönelik bilgi elde edilmesini sağlayan tabletleri ortaya koyan II. ve Ib tabakalarından elde edilen veriler, Aşşurlu tüccarların Anadolu'da yaklaşık 200 yıl gibi bir süreç zarfında gerçekleştirmiş oldukları ticari faaliyetleri kapsayan dönemin (Günbattı, 2017, s. 37) nasıl sonlandığını belirtmemiştir. Ancak bahsi geçen tabakalarda yangın izlerine rastlanılmış olması bir felaket yaşanmış olacağı görüşünü de gündeme getirmiştir (Dinçol, 1982, s. 23). Yangın felaketinin gündeme gelmesi beraberinde Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin sonlandırabilme ihtimali olan olayların neler olduğu konusunda da çeşitli görüşler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan başlıca olanlarından ilki dönemin sonlarında Yukarı Dicle ve Fırat kenarındaki devletler ile Güneydoğu Anadolu sınırındaki sahalarda varlık gösteren Hurrilerin; giderek politik bir güç hâline gelmesinin Aşşur'un, Anadolu'daki kolonileri ile arasındaki bağlantısını keserek onu zayıflatması bir süre sonrada Babil Kralı Hammurabi'nin genişlemekte olan imparatorluğuna katması şeklindedir (Macqueen, 2013, s. 21). Diğerleri ise Anadolu'nun siyasi ve politik yapısında meydana gelen gelişmelere paralel olarak ilk başta Kaniş'te ele geçirilen Mama Kralı Anum-Hirbi ile Kaniş Kralı Waršama arasındaki yazışmaların (Balkan, 2000, ss. 8-9) sonrasında ise Orta Anadolu'daki şehir devletlerinden biri olan (Kınal, 1987, ss. 64-65) Kuşşara³⁰ ve onun kralı Anitta'ya ait tabletinde ortaya koyduğu üzere (Hoffner, 2003a, ss. 182-183) bölgedeki yerel krallıkların birbirleri üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik faaliyetlerinin

³⁰ Genel bir ifadeyle İç Anadolu'da yer aldığı düşünülen Kuşşara'nın, büyük bir olasılıkla biraz doğuda, günümüzdeki Divriği dolaylarında Aşşur'dan gelen ticaret yollarının birinin yakınlarında olduğu düşünülmüştür (Macqueen, 2013, ss. 21-22).

politik ve siyasi anlamdaki rekabeti iyiden iyiye arttırmasıdır (Kuzuoğlu, 2011, s. 26). Bu kapsamda Anitta'nın bölgedeki birçok şehir devletini ele geçirmeye yönelik faaliyetleri (Sevin, 2003b, s. 47) isyan ve kargaşa çıkartarak; Aşşur'un ticari faaliyetlerinin olumsuz yönde etkilemesi ve ticaret hacmini sekteye uğratması durumu da söz konusu olabilmektedir (Kuzuoğlu, 2011, s. 26, 33).

3.2.2. KUŞŞARA KRALLIĞI İSYANLARI

MÖ 2000 başlarında Anadolu'ya yönelen Hint-Avrupa kökenli kavimlerin oluşturduğu göç dalgasının bir unsuru olan Hititler³¹ Orta Anadolu'ya gelerek Kızılırmak/Maraşsantiya/Halys³² kavsi içinde yerleşmiş küçük bir toplum görünümü sergilerken (İplikçioğlu, 1990, s. 72) dönemin sonlarına doğru giderek daha da güçlenmiş, bölgede merkezi otoriteyi sağlama konusunda önemli adımlar atmışlardır. Bu doğrultuda Hititlerin, Anadolu'da merkezi bir devlet oluşturma konusundaki ilk adımları MÖ 1750'de Kuşşara Kralı Pithana'nın oğlu, Anitta tarafından atılmıştır (Sevin, 2003b, s. 136; Desti, 2013, s. 47).

Kuşşara Krallığı'nın mensubu olduğu anlaşılan Anitta ve babası Pithana'nın çeşitli belgelerde isimlerinin geçtiği görülmüştür. Kültepe'de ele geçirilen bir belgede yer alan ifade de Anitta'nın babası Pithana'dan ve kendinden bahsedilmiştir. Buna göre Pithana kral, Anitta ise veliaht konumundadır (Dinçol, 1982, s. 26). Ayrıca Kültepe'nin Ib³³ tabakası ile çağdaş olan Alişar'da (Kınal, 1987, ss. 64-66) ele geçirilen iki belgenin birinde, kral Anitta'nın mührü ifadesi geçmiştir. Bu belgeye göre de Anitta'nın babası Pithana'nın yerine geçtiği ve

³¹ Hititlerin, Anadolu'nun yerlisi olduğu ve yahut ta olmadığı konusunda belirsizlik hâkim olmuştur. Bir tarafta onların Anadolu'nun yerli halkı olduğu ifade edilirken bir taraftan da olmadığı yönünde görüşler ortaya koyulmuştur. Benzer belirsizlik onların hangi güzergahlardan Anadolu'ya geldikleri konusunda da kendini göstermiştir. Buna göre Hititlerin; Trakya ve Boğazlardan, Doğu'da Kafkaslar üzerinden Derbent Kapılarından ya da Balkanların Karadeniz kıyıları boyunca deniz yoluyla Orta Karadeniz'e ulaştıkları; ayrıca Kafkasya'dan bölgeye girerek bir süre Güneydoğu Anadolu'da kaldıktan sonra Orta Anadolu'ya yerleştikleri belirtilmiştir (Dinçol, 1982, s. 24; Lloyd, 2012, s. 28; Kınal, 1987, s. 82; Sevin, 2003b, s. 136; Akurgal, 2005, s. 35-36).

³² Kızılırmak Nehri, Hatti anavatanının güneydoğusundan kuzeybatısına uzanan ve hiçbir şekilde ele geçirilmeyen doğal bir sınır oluşturur. Bu nehrin Hititçe adı Maraşsantiya'dır. Klasik Çağ'da ise Halys'tır. Günümüzde ilkbaharda getirdiği alüvyonlar ile Kızılırmak adıyla anılan bu akarsu seyrüsefere uygun olmayacak kadar sığ ve hızlı akmaktadır (Burney, 2004, s. 190).

³³ Anitta'nın çağdaşı olan Kültepe'nin Ib tabakası aynı zamanda, Anitta döneminin Aşşur Kralı I. Şamşi Adad (MÖ 1750-1720) ile Mari Kralı Zimrilim'in egemenlik dönemlerine denk gelmekle birlikte, Babil Kralı Hammurabi'ninde (MÖ 1728-1686) ilk 20 yılı ile çağdaştır (Akurgal, 2005, s. 54).

kral olduğu anlaşılmıştır. Diğerinde geçen ifadeden ise Anitta'nın krallıkla da yetinmeyip “Büyük Kral” unvanını aldığı görülmüştür (Dinçol, 1982, s. 26).

Kuşşara Krallığı, Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin son yıllarında İç Anadolu'da bir güç hâline gelmeye başlamıştır (Macqueen, 2013, s. 21). Bu sıralarda Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin son bulmasıyla birlikte ortaya çıkan kargaşa döneminde Anadolu'da ilk başlarda bağımsız birer şehir devleti statüsünde olan Hatti kökenli beylikler sonraları yavaş yavaş Kuşşara Krallığı'nın hakimiyetine girmişlerdir (Desti, 2013, s. 47). Pitḫana'nın ve Anitta'nın icraatları hakkındaki tüm bilgi “Anitta Tablet”i olarak adlandırılan belgeye dayandırılmıştır (CTH 1; Hoffer, 2003, ss. 182-184; Alp, 2001, ss. 53-55; Kınal, 1987, ss. 64-66). Bununla birlikte belge MÖ 19. yüzyılın sonları ve/veya 18. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir (Bryce, 1983, s. 21). Söz konusu belgede Anitta ilk başta babası Pitḫana'nın, Neša'ya karşı icraatlarını anlatmıştır.

Kuşşar Kralı Pitḫana'nın oğlu Anitta böyle konuşur. Söyle: Pitḫana, Gökyüzünün Fırtına Tanrısı'na çok sevgiliydi. Pitḫana, Gökyüzünün Fırtına Tanrısı için sevgili olduğunda, Neša Kralı ... Kuşşar Kralı Pitḫana'ya karşı. Kuşşar Kralı, kalabalık bir grupla Kuşşar şehrinde aşağı indi ve gece boyunca Neša'ya saldırdı. Neša Kralı'nı esir aldı fakat Neša halkından hiçbirine zarar vermedi. Hepsine anne ve babaları gibi davrandı (CTH 1; Hoffner, 2003a, s. 182; Alp, 2001, s. 53).

Neša ve Kuşşara krallıkları arasındaki çatışmada; Kuşşara Kralı Pitḫana kalabalık bir grup hâlinde ani bir gece baskını ile Neša'ya saldırmış ve kralını ele geçirmiştir. Ancak kentin sakinlerine bir şey yapmayarak onlara adeta anaları ve babaları gibi davranmıştır.³⁴ Böylelikle Neša, Kuşşara Krallığı'nın yeni merkezi olmuştur. Pitḫana'nın, Neša'ya yaptığı seferin amacının, burayı bir merkez haline getirmek olduğu ve büyük olasılıkla şehir sakinleriyle yapılan diplomatik temasların, burada kurulmak istenen yeni rejimi desteklemek için planlandığı ileri sürülmüştür (Bryce, 1983, s. 28). Ayrıca, Pitḫana'nın Neša halkına karşı tutumunun, aralarında bir kan bağı olabileceğini ve bu bağın, ilerleyen Hitit kuşakları için siyasi uzlaşma aracı olarak kullanılabilecek bir jest işlevi görebileceği de ileri sürülmüştür (Burney, 2004, s. 226). Bahsi geçen belgede Anitta, Pitḫana'dan sonra kendi icraatlarını anlatmaya başlamıştır.

³⁴ Pitḫana'nın Neša halkına ana ve babaları gibi davranması konusu ilgili olarak Hititler kendilerine bile “Naşili (Naşice)” demişlerdir. Bu durum Neša'nın Hititlerin gözünde çok farklı bir konumda olduğu yönünde değerlendirilebilir (Kınal, 1987, s. 67).

Babam Pithana'nın ölümünden sonra, ilk yıl bir isyanı bastırdım. Doğu yönünden isyan eden ne kadar ülke varsa, hepsini yendim. ... Ullamma şehrini ... Hatti Kralı geldi(?) ... geri ... Teşma (Taşıma) şehrini ... yendim. Neşa yangını(?) ... Harkiuana şehrini güpegündüz ele geçirdim. Ullamma şehrini gece aldım. Tenenda şehrini güpegündüz ele geçirdim (CTH 1; Hoffer, 2003, ss. 182-183; Alp, 2001, s. 53).

Anitta babasının ölümünün ardından doğuda olduğunu belirttiği kendine karşı isyan eden Ullama, Harkiuana, Teşma, Tenenda gibi şehir devletlerini ya da ülkeleri yenilgiye uğratmıştır. Anitta gerçekleştirdiği bu ilk seferlerinin sonunda, Kızılırmak Havzası'nın içinde ve yakınında, kuzey uçta Zalpa'dan, güneyde Ullamma'ya kadar olan bölgeyi kontrolü altına almayı başarmıştır (Bryce, 2023, s. 63).

İkinci kez Hattuşa Kralı Piyuşti geldi. Şalampa şehrinde ona yardım etmek için getirdiği yardımcı birliklerini yendim. Ben ... toprakların tamamı ... Zalpuwa'nın bu tarafında deniz kıyısında. Daha önce Zalpuwa Kralı Uhna, tanrımız Şiu'yu Neşa'dan Zalpuwa'ya götürmüştü. Fakat daha sonra ben, Anitta Büyük Kral, tanrımız Şiu'yu Zalpuwa'dan Neşa'ya geri getirdim. Zalpuwa Kralı Huzziya'yı canlı olarak Neşa'ya geri getirdim. Piyuşti Hattuşa'yı tahkim etmişti. Bu yüzden onu bir başına bıraktım. Fakat daha sonra şehir kılıkla(?) en şiddetli şekilde kuşatıldığında, tanrım Şiu onu Halmaşşuit'e teslim etti! ve geceleyin onu ele geçirdim. Aynı zamanda buraya yabani otlar ekim. Benden sonra kim kral olur ve Hattuşa'yı yeniden iskân ederse, Gökyüzünün Fırtına Tanrısı onu çarpsın (CTH 1; Hoffer, 2003, s. 183; Alp, 2001, s. 54; Bryce, 1983, s. 26).

Anitta sonrasında bölgede hakimiyet kurma çabalarına devam ederek, ikinci kez karşılaştığı anlaşılan Hattuşa Kralı Piyuşt'yi kendine yardıma gelen birlikleriyle yenilgiye uğratmıştır. Ayrıca, Anitta Zalpuwa Kralı Uhna'nın Neşa'dan Zalpuwa'ya götürdüğü tanrı Şiu ile birlikte, Zalpuwa Kralı Huzziya'yı da Neşa'ya geri getirmiştir. Belgede geçen bu ifadelerden aynı zamanda Anitta'nın kral olmadan önceki bir tarihte Zalpuwa'nın Neşa'yı ele geçirdiği anlaşılmıştır (Günbattı, 2017, s. 46). Bununla birlikte Anitta, Piyuşti'nin, Hattuşa'yı tahkim etmesi üzerine ilk başta buraya saldırmayarak uygun zamanın gelmesini beklemiştir. Hattuşa'da kıtlığın baş göstermesi üzerine beklenen uygun zaman gelmiş ve burası gece saldırısı ile ele geçirilmiştir. Ayrıca Hattuşa'ya yabani otlar ekilerek buranın bir daha yerleşim yeri yapılmaması içinde lanetlenmiştir.

Yüzümü Şalatiwara'ya çevirdim. Şalatiwara askerlerini şehirden bana karşı çıkardı ve ben onları Neşa'ya getirdim. Sonra Neşa'daki şehri tahkim edilmiş hale getirdim. Şehrin surlarının arkasında Gökyüzünün Fırtına Tanrısı için bir tapınak bunun yanında bizim tanrımız Şiu içinde bir tapınak inşa ettim. Halmaşşuit için bir tapınak, Efendim Fırtına Tanrısı için bir tapınak ve tanrımız Şiu için bir tapınak inşa ettim.

Seferlerimden getirdiğim malları da o yere adadım (CTH 1; Hoffer, 2003, s. 183; Alp, 2001, ss. 54-55; Bryce, 1983, ss. 26-27).

Anitta Hattuša'yı ele geçirmesinin ardından dikkatini güneye çevirmiştir. Bu doğrultudaki ilk askeri hedefi Wahšuşana ve Puruṣhattum krallıklarını birleştirdiği yol üzerindeki Šalatiwara'yı ele geçirmek olmuştur. Buranın ele geçirilmesi için iki sefer gerekmiştir. Bunlardan ilkinde Šalatiwara'dan çıkarak kendine doğru gelen birlikleri mağlup ederek esir almış ve Neša'ya getirmiştir. Bu süre zarfında askeri girişimlere ara vermiş şehri güçlendirmek ve birçok tapınak yapmak için inşaat faaliyetlerine girişmiştir. Ayrıca elde edilen ganimetler de bu doğrultudaki faaliyetlere tahsis edilmiştir (Bryce, 2023, s. 63).

Ertesi yıl Šalatiwara'ya karşı tekrar savaşımaya gittim. Šalatiwara Adamı hükümdarı oğulları ile birlikte ortaya çıktı ve bana karşı geldiler. O ülkesini ve şehrini geride bırakarak Hulanna Nehri'nde bir mevzi aldı. Neša'nın ordusu onun arkasından gizlice geldi ve şehrini ateşe verdi. Onları orada(?) Şehirde 1400! miktarında asker bekliyordu(?) 40 koşum atları, gümüşü ve altını o çekti ve gitti. Savaşa gittiğimde ..., Puruṣḫanda Adamı ... onun ḫengur³⁵ hediyesi. O bana ḫengur-hediyesi olarak demir bir taht ve demir bir asa getirdi. Fakat Neša'ya döndüğümde yanımda Puruṣḫanda'nın Adamı'nı da getirdim. O iç kabul salonuna gittiğinde, o benim önümde sağda oturacak (CTH 1; Hoffer, 2003, s. 184; Alp, 2001, s. 55).

Šalatiwara'nın ikinci kez başkaldırması üzerine Anitta tekrar onun üzerine yürümüştür. Anitta şehrin direncini kırmak için hızlı ve güçlü bir saldırı yaparak şehri ateşe vermiştir. Yanan şehirden piyade birlikleri, 40 takım at yanında büyük miktarda gümüş ve altın ya Anitta tarafından ganimet olarak ya da yerel kral tarafından korunmak amacıyla dışarı çıkarılmıştır (Bryce, 2023, ss. 63-64).

Buruṣḫanda hatırlanacağı üzere Akkad Kralı Sargon sonrasında torunu Naramsin'in sefer düzenlediği yerler arasında olarak Aşşur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde kendisinden söz ettiren oldukça önemli bir yer olmuştur. Dolayısı ile Buruṣḫanda'nın başında büyük kişi "Büyük Kral" unvanı ile bağımsız olarak birçok topluluk, eyalet ve küçük krallıkların içinde bulunduğu çok geniş bir bölgenin hakimiyetini de elinde bulundurmıştır. Hal böyle olunca Anitta onu kendine rakip olarak görmüş ve ona karşı sefer başlatmıştır (Bryce, 2023, s. 64). Ancak Anitta savaşımaya gittiğinde Buruṣḫanda hükümdarı savaşımadan teslim olmuş üstelik Anitta'ya demirden bir taht ve asa hediye etmiştir. Buruṣḫanda Kralı'nın bu

³⁵ ḫengur, "hediye, haraç veya vergi" anlamına gelir (Ünal, 2016, s. 189).

şekilde hediyeler sunmak suretiyle Anitta'ya bağlılığını göstermesi Anitta'nın başarılı bir diplomasi hareketinin sonucu olarak değerlendirmek mümkündür (Kaya, 2011, s. 99). Bununla birlikte Anitta'nın Buruşhanda kralını yanında götürmesinde çeşitli amaçlar taşıdığı söylenebilir. Belki de Anitta Buruşhanda kralının gönüllü teslimiyetine karşılık ödül olarak, kısmen de daha önceki yüksek konumunu tanımak amacıyla, ayrıcalıklı bir statü bahşetmişti. Bunun ardından da Buruşhandalı'yı eskiden bağımsız bir kral olarak yönettiği topraklarda ya da şimdi Neşa'ya bağlı başka bir bölgede vasal olarak görevlendirmiş olabilirdi (Bryce, 2023, s. 65).

Hititlerin Anadolu'daki ilk öncüleri olan Kuşşara Kralı Pitḫana'nın Neşa'yı ele geçirmesi ve buranın başkent yapılmasıyla başlayan sonrasında oğlu Anitta'nın fetih hareketleriyle devam eden süreçte Neşa Krallığı'nın sınırları Hitit krallarının hükümlerlik sahası olan Ḫattuša, Karadeniz kıyısındaki Zalpuwa ve güneydeki Puruşhanda'yı kapsayan başka bir ifade ile Karadeniz kıyılarından başlayıp, Orta Anadolu üzerinden Güney Anadolu'nun kıyı kesimine kadar uzanan geniş bir coğrafi sahayı ifade etmiştir (Schwertheim, 2009, s. 17). Bu sayede Pitḫana ve oğlu Anitta'nın Anadolu'da hakimiyet kurma çabaları sonucunda onların Anadolu'nun siyasi birliğini sağladıkları anlaşılmıştır (Kınal, 1987, s. 67). Bu durum aynı zamanda Anadolu'nun mevcut politik ve ekonomik açıdan dengesini bozmuştur (Yakar, 2007, s. 37). Aslına bakılırsa Anitta'ya karşı çıkan isyanların bu iki ana unsur doğrultusunda da şekillendiği söylenebilir.

Anitta'nın bölgede kurmaya çalıştığı merkezi otoriteye karşı çıkan şehir devletleri veya ülkelerin bu tepkisinin, onlara aynı zamanda bir isyancı kimliği kazandırdığı söylenebilir. Bu çerçevede dahilinde taraflar arasında; uyumsuzluk, zıtlık veya ta anlaşmazlığın olduğu bir gerçektir. Böyle bir ortamın olduğu yerde tarafların çıkarlarını karşılayabilme amacını taşımasının, çatışmanın doğasını da ortaya koyduğu göz önünde bulundurulursa (Koçel, 2011, s. 646), Anitta'ya karşı isyan eden şehir devletlerinin, bölgedeki çıkarlarını Anitta'ya kaptırmamak amacıyla hareket ettikleri ifade edilebilir. İsyanın doğası gereği, iktidar ve otoriteyi temsil eden yöneticilerin oluşturduğu siyasal düzene duyulan memnuniyetsizliğe bir karşı geliş tepkisi olarak ortaya çıktığı dikkate alınırsa şehir devletlerinin, Kuşşara Krallığı'nın Pitḫana'dan başlayarak Anitta döneminde de süren merkezi otoriteyi sağlama çabalarına karşı, bağımsızlıklarını korumak amacıyla isyan ettikleri söylenebilir. Neşa'nın Kuşşara

Krallığı'nın eline geçmesi, ona ekonomik açıdan büyük fayda sağlamış olabilir. Çünkü Neša, dönemin ticaret merkeziydi ve bu durum, Neša hükümdarlarını diğer yerel krallıklara göre avantajlı kılmıştır (Bryce, 1983, s. 30). Belki de Ekonomik olarak hala önemli bir yer tutan Neša'nın, Kuşşara Krallığı'nın egemenliği altına girmesi, diğer yerel krallıklar tarafından ekonomilerini olumsuz yönde etkileyecek bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, onların Anitta döneminde isyan etmelerine yol açmıştır.

Anitta'dan sonra belgelerde veliaht olarak Peruwa'nın³⁶ ismi geçmiştir. Fakat onunda krallık yapıp yapmadığı bilinmemiştir (Akurgal, 2003, s. 55). Bunun yanında, Anitta'dan; I. Hattuşili'ye kadar Hitit kral sülalesi ilgili Kantuzili, Tuthaliya,³⁷ Puşarruma ve Papadilmaḥ (Dinçol, 1982, s. 29) ve Labarna³⁸ (Sagona & Zimansky, 2015, s. 229) gibi isimler geçmiştir. Ancak bahsi geçen kralların isimlerinin geçtiği bu süreç Hitit tarihi açısından kesinliğin olmadığı, belirsizliklerin hâkim olduğu bir dönemdir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında; dönemi aydınlatacak kısıtlı sayıdaki çivi yazılı belgeden yola çıkılarak farklı görüşlerin ve varsayımların ileri sürülmesi etkili olmuştur. Bu doğrultuda Anitta'nın krallığına ne olduğu (Macqueen, 2013, s. 22; Kınal, 1987, s. 67) ondan sonra başa geçen kralların kim olduğu ve icraatları, I. Hattuşili'nin kim olduğu nasıl Hitit tahtına geçtiği, kendinden önceki kral statüsünde görülen şahıslar ile akrabalığının ne olduğu gibi konularda sayılabilir (Dinçol, 1982, ss. 28-29; Sagona & Zimansky, 2015, ss. 229-230; Umar, 1999, s. 115; Akurgal, 2005, ss. 53-56; Memiş, 2017, s. 21; Kınal, 1987, ss. 84-85; Ünal, 2002, s. 66).

³⁶ Belgelerde Peruwa isminin yanında Peruwa-Kammaliya ismine de rastlanılmıştır. Bahsi geçen isimlerin tek bir şahsı temsil edebileceği gibi iki ayrı şahsı temsile edebileceği de belirtilmiştir. Ancak bu şahıs veya şahısların tahtta çıktığı konusunda bir kanıt yoktur (Forlanini, 1995, s. 129).

³⁷ Anitta'dan sonra Neša Krallığı'nın başına Zuzu'nun geçtiği öğrenilmiştir. Kaniş'in Ib katında bulunan damga mühürlü belgeler, Kral Zuzzu'nun "Prens" ya da "Büyük Kral unvanıyla onaylanmıştır. Belgelerde, Zuzzu için "Alahzia'nın Büyük Kralı" ifadesinin kullanıldığı görülmüştür. Bu ifade, Alahzia'nın coğrafi bir isim olduğu ve bir ülkeyi ya da unutulmuş bir krallığı temsil ettiği yönünde iddialara yol açmıştır. Bununla birlikte Zuzzu'nun veliahtı ise İstar-ıpradır. İstar-ıpra'nın kral olup olmadığı da bilinmemiştir. Hükümdarlığının MÖ 1700'lerde başladığı düşünülen Zuzzu'ya ait belgelerde, Hitit hanedanıyla ilişkilendirilen Tuthaliya adında bir şahıs da yer almıştır. Onu, aynı adı taşıyan diğer kişilerden ayıran özellik, kraliyet ailesinin bir üyesi olarak "rab şaqê (büyük içki sunucu)" gibi yüksek bir mevkide bulunmuş olmasıdır. Bu isim önceki hükümdarlık döneminin ileri gelenleri arasında görülmemesinden dolayı Kuşşara hanedanı ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte, yaklaşık MÖ 1690'da Tuthaliya'nın Anitta'nın sarayında belirsiz bir şekilde doğduğu, daha sonra Zuzzu'nun sarayında kariyer yaptığı ve Kaniş'in yıkılmasının ardından yeni bir krallığın kurucusu olabileceği düşünülmüştür. Tuthaliya'nın; I. Hattuşili'nin, büyük dedesi olmasının mümkün olduğu yönünde görüşlerde vardır (Şahin, 2004, s. 23; Forlanini, 1995, s. 130).

³⁸ Labarna adındaki sözü edilen kral halefleri tarafından Hitit kraliyet hanedanının kurucusu olarak görülmüştür. Bu ad aynı zamanda her kralın tahtta çıkışında bir unvan olarak ta kullanılmıştır. Bu kişinin aynı zamanda olasılıkla I. Hattuşili'nin büyük babası olduğu düşünülmüştür (Burney, 2004, s. 174).

3.2.3. ESKİ HİTİT KRALLIĞI İSYANLARI

Hititleri tarih sahnesine çıkaran ve Anadolu'ya 400 yıl boyunca egemen olacak olan imparatorluğun temelleri; Eski Krallık döneminin en iyi bilinen hükümdarı I. Hattuşili [MÖ 1650-1620, Ünal, 2002, s. 65)] tarafından atılmıştır (Sagona & Zimansky, 2015, s. 230). Böylelikle I. Hattuşili, Hitit Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen ilk kral olmuştur (Ünal, 2002, s. 66). Anitta'nın Hattuşa şehrinin bir daha yerleşilmemesi için lanetlemesine karşın (Burney, 2004, ss. 107-108; CTH 1; Hoffner, 2003a, s. 183; Alp, 2001, s. 54) o, buraya tekrar yerleşerek devletin başkenti yapmıştır. Bu yüzden de kendisine "Hattuşalı" anlamına gelen "Hattuşili" adını vermiştir (Dinçol, 1982, s. 28). Bununla birlikte I. Hattuşili aynı zamanda Hatti dilinde "Egemen Kral" anlamına gelen (Darga, 2020, s. 129) "Labarna" veya "Tabarna" unvanını kullanmıştır (Ünal, 2002, s. 66; Burney, 2004, s. 171).

Bununla birlikte Hititlerin meydana getirmeye başladıkları devlet içinde onların yanında, Hattiler, Palalar, Hurriler, Luwiler gibi birçok farklı etnik unsurda yer almıştır (Sevin, 2003, s. 136). Ayrıca Hititlerin bölgeyi hakimiyet altına alma yolundaki çabaları birdenbire gerçekleşen bir saldırı neticesinde değil çok uzun soluklu sızma yolu ile gerçekleşmiştir (Akurgal, 2005, s. 36; Llyod, 2005, s. 36). Hititlerin devlet oluşturmaya başlamasıyla ilgili bulundukları bölgeye göre komşularını belirtmek gerekir. Çünkü Hititler, büyük oranda bu komşuları oluşturan toplumlar ile çeşitli şekillerde çatışma içerisinde olmuşlardır. Buna göre belgelerin ortaya koyduklarından anlaşıldığı kadarı ile Hititler; merkezi topraklarına komşu olan diğer Anadolu topraklarını, "Yukarı Memleket" ve "Aşağı Memleket" şeklinde iki büyük bölüme ayırmışlardır. Hitit ülkesinin kuzeydoğu; komşuları Kaşkalılar, doğu komşuları; Azzi-Hayaşalılar, güneybatı komşuları; Arzawalılar, güneydoğu komşuları ise Hurri gibi düşman memleketlerdir (Ünsal, 2013, s. 32).

3.2.3.1. I. Hattuşili

Hitit Kralı I. Hattuşili'nin hükümdarlığı süresince meydana gelen olaylar onun dönemini aydınlatan belgelerin ortaya koyduğu kadarıyla iki ana şekilde kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki; askeri seferler ve vasal

şehir devletlerinin isyanları, ikincisi ise hanedan içi iktidar mücadeleleri ve isyanlar şeklindedir.

3.2.3.1.1. Askeri Seferler ve Vasal Şehir Devletlerinin İsyancıları

I. Hattuşili'nin askeri seferlerine yönelik icraatlarının anlatıldığı belge "Hattuşili'nin Yıllıkları" olarak adlandırılmıştır (CTH 4; Alp, 2001, ss. 65-67; Bryce, 1983, ss. 50-55). Bu belgeye Hattuşili'nin yıllıkları denilmesinin nedeni, belgede anlatılan olayların I. Hattuşili'nin kahramanlık anılarını temsil ediyor olması ve gerçekleşen olayların da yıllık olarak peş peşe verilmesidir (Kaya, 2011, s. 104). Bununla birlikte yıllıklarda her yeni bölüm ertesi yıl ibaresi ile başlamıştır. Ayrıca belgede anlatılan olaylar ile ilgili herhangi bir tarihlendirme belirtilmemiştir (Klinger, 2019, ss. 47-48). Bahsi geçen belgede I. Hattuşili'nin, Hititleri bir devlet hâline getirmesi ile birlikte hem ekonomik hem de siyasi anlamda elini güçlendirebilmek adına komşu ve yakın coğrafyalardaki şehir devletleri üzerine yaptığı seferler konu edilmiştir (CTH 4; Alp, 2001, ss. 65-67; Bryce, 1983, ss. 50-55). Ayrıca bu seferler sırasında kimi vasal şehir devletlerinin isyanları da belgenin kapsadığı konular içinde olmuştur (Bryce, 2023, ss. 113-115).

Ben Tawananna'nın kardeşinin oğlu Tabarna Hattuşa'da krallık yapıyordum. Büyük Kral Tabarna Hattuşili Büyük Kral, Hatti ülkesinin Kralı, Kuşşaralı Adam. Hatti ülkesinde kral olarak hüküm sürdü. Tawananna'nın kardeşinin oğlu. Şahuitta'ya gittim. Onu yıkmadım ama toprakların imha ettim. Askerlerimi iki noktada geride bıraktım ve onlara her çeşit ganimet malını verdim. Zalbar'a karşı gittim ve onu imha ettim. Tanrılarını (tanrı heykellerini) ve üç mayaltum-arabasını Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yukarıya, gümüşten bir boğa ritonunu Fırtına Tanrısı'nın Tapınağı'na ve dokuz tanrı (heykellerini) Tanrıça Mezulla'nın Tapınağı'na yukarıya getirdim. Ertesi yıl Alalah'a karşı gittim ve onu imha ettim. Arkadan Urşu (Waršuwa)'ya³⁹ karşı gittim. Urşu'dan İgakaliş (Ikakali)'e karşı gittim. İgakaliş şehrinden Tişhiniya'ya (Taşhiniya) yürüdüm. Dönüşümde Urşu ülkesini imha ettim ve evimi hazinelerle doldurdum (CTH 4; Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, ss. 50-51).

I. Hattuşili yıllıklarına başlarken önce Hitit Devleti'ndeki statüsü ve hanedanlıkla olan ilişkisine vurgu yapmış sonrasında birinci yılında Anadolu'nun çeşitli yerlerine yaptığı seferler bahsine girmiştir. Şahuitta ve Zalbar sırasıyla sefer

³⁹ Urşu/Waršuwa şehri; Fırat Nehri'nin batısında, Karkamış'ın kuzeyinde kontrol altında tutulan bir ticaret yolu üzerindedir (Burney, 2004, s. 305).

düzenlenen şehirlerdir. I. Hattuşili'nin Şahuitta'ya yaptığı sefer, muhtemelen bir sonraki yıl yapılacak Suriye seferi öncesinde Hitit merkezinin bulunduğu topraklarda otoritesini güçlendirme amacı taşımıştır. Bu seferin, büyükbabasının hakimiyeti döneminde başlayan isyanların devamı ile de bağlantılı olabileceği düşünülmüştür. Buna göre I. Hattuşili tahtta çıktığında, eğer Şahuitta hala isyancıların elindeyse, bu sefer şehre bir misilleme olarak değerlendirilebilir. Şahuitta, Hattuşa merkezli yönetime düşman olduğu için, I. Hattuşili onu Hitit toprak bütünlüğüne tehdit olarak görmüş olabilir. I. Hattuşili'nin şehri yağmalayıp sağ bırakması, halkı sindirmeyi amaçlayan bir keşif gezisi olarak görülebilir. Ancak bu politikanın uzun vadede başarılı olmadığı, I. Hattuşili'nin daha sonra tekrar Şahuitta'ya sefer yapmasından anlaşılmaktadır. I. Hattuşili'nin Şahuitta'da birlikleriyle beraber ganimetleri de bırakması, burada çıkabilecek bir isyana karşı tedbir alma amacı taşıyor olabilir. Ardından Zalbar şehrine yönelip burayı imha etmiş ve şehrin tanrı heykellerini, başka bir deyişle tanrılarını, kendi Hitit tapınaklarına götürmüştür (Bryce, 1983, ss. 61-63). I. Hattuşili'nin Anadolu'daki fetihleri sayesinde Eski Hitit Krallığı yükselişe geçmiştir. Bu durumun Anadolu Platosu'nda yarattığı en önemli değişim politik anlamda anlaşmazlık içerisindeki şehir devletlerinin kaybolmasıdır. Böylelikle bölgenin büyük bir kısmı Hitit soyundan gelen tek bir hükümdarın kontrolüne geçerken, hanedan üyelerine alt seviyedeki sivil ve askeri idarenin sorumluluğu dağıtılmıştır. I. Hattuşili, egemenliğini sağlam temellere oturtarak o zamana kadar hiçbir Anadolu kralının gitmediği kadar uzak olan Suriye'ye yönelebilmıştır. (Sagona & Zimansky, 2015, s. 230).

I. Hattuşili ikinci yılında Suriye seferi kapsamında ilk olarak Alalah'a (Tell Açana) yönelmiş ve burayı imha etmiştir. Alalah, o dönemde başkenti Halep olan Yamhad Krallığı'na bağlıydı. Burası, Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlayan ulaşım yollarından birine hâkim olup, Kuzey Suriye'ye ulaşım konusundaki engellerin kaldırılmasında önemli bir nokta olmuştur (De Martino, 2006, s. 38). Alalah'ın düşmesi demek aynı zamanda daha güneyde yer alan topraklarında Hititlere açılması anlamına gelmiştir (Dinçol, 1982, s. 29). I. Hattuşili sonrasında önemli bir ticaret merkezi olmasından dolayı Urşu'ya⁴⁰ sefer düzenlemiştir (Burney, 2004, s. 305). Urşu büyük bir ihtimalle

⁴⁰ CTH 7; Urşu kuşatmasının kapsamlı bir şekilde anlatıldığı başka bir belge daha bulunmuştur. Ancak bahsi geçen kuşatmanın I. Hattuşili'nin Yıllıkları'nda geçen kuşatma olup olmadığı veya da bunun haricinde ayrı bir

bölgedeki ilk Hitit seferleri sırasında bir Hurri devletiydi (Bryce, 2023, s. 111). I. Hattuşili'nin Urşu'ya olan ilk seferinin fetih amacıyla olduğunu söylemek zordur. Belki de I. Hattuşili, ciddi bir askeri mücadele olmadan gözdağı vererek şehri ele geçirebileceğini düşünmüştür. I. Hattuşili bu ilk Urşu seferinin ardından İgakaliş (Ikakali) ve Tişhiniya (Taşhiniya) şehirlerine de sefer düzenlemiştir. Sonra tekrar Urşu şehrine hareket ederek buranın yenik düşmesini sağlamıştır. (Bryce, 1983, s. 66). Ancak buranın fethi ve tahrip edilmesi gelecek yıl Hurri'leri kışkırtarak misilleme hareketlerine yol açmıştır. Bu durum Hitit Krallığı için yıkıcı sonuçlar doğurmuştur (Bryce, 2023, ss. 111-112).

Ertesi yıl Arzawa ülkesine karşı gittim. Onlardan sığırları ve koyunları aldım. Arkamdan Hanigalbat (Hurri) ülkesi düşmanı ülkeme girdi ve bütün ülkeler benden ayrıldı. Yalnız Hattuşa şehri bende kaldı. Güneş Tanrısı sevgilisi Tabarna'yı kucağına oturttu, elini tuttu ve savaşta onun önünde koştu. Cezalandırmak için Nenaşsa (Ninaşsa)'ya⁴¹ karşı gittim. Yaklaşınca korkudan kapılarını açtılar. Bunun üzerine Ulumma (Ulma)'ya karşı savaşa gittim; bu kent iki kez bana karşı silaha başvurdu. İkisinde de onları hezimete uğrattım. Ulumma kentini imha ettim. Toprağında artık çift sürdürmedim. Onu boş(?) bıraktım. Yedi tanrıyı (heykelini) Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na getirdim; onlardan birinin adı Tanrı Nikatiti ve Aranhapila Dağı'dır. Geriye kalan tanrıları (tanrı heykellerini) tanrıça Mezulla'nın tapınağına getirdim. Ulumma'dan geri döndüm ve Şallahşuwa'ya karşı yürüdüm. Şallahşuwa şehri ateşle yakıldı. Orada oturanlar benim hizmetkarlarım olarak geri döndüler. Sonra Hattuşa'ya eve döndüm (CTH 4; Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, ss. 51-52).

I. Hattuşili üçüncü yılında Batı Anadolu'daki Arzawa Bölgesi'ne sefer düzenlemiştir. Bu sefer bölgeye yönelik Hitit belgelerinde geçen en eski referanstır. Burası ilk başta siyasi açıdan tek bir birim iken zamanla birkaç birime ayrılmış ve Güneybatı Anadolu'nun büyük kısmına yayılmıştır. I. Hattuşili'nin bu seferi görünüş itibarıyla askeri seferden ziyade bir baskın niteliği taşımıştır. Burada onların sığır ve koyunları ganimet olarak alınmış, ciddi bir fetih hareketi olmamıştır (Bryce, 1983, ss. 71-72). I. Hattuşili, Arzawa'da seferdeyken onun yokluğunu fırsat bilen Hanigalbat olarak da ifade edilen, Hurri⁴² kavimleri Hitit topraklarına saldırmışlardır. Onlar Hititlerin en

kuşatmamı olduğu konusunda belirsizlik hakimdir (Güterbock, 1938, ss. 113-124; Yiğit, 2006, ss. 43-55; Bryce, 2023, ss. 109-111).

⁴¹ Nenaşsa/Ninaşsa şehri; Kızılırmak Nehri'nin güney yakasında, çevresindeki araziler ile birlikte yerel bir kültün kurulduğu kasabadır (Burney, 2004, s. 215).

⁴² Hurri'ler ise MÖ II. bin ortalarında Güneydoğu Anadolu, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'de varlık göstermişlerdir. Bu iki kavim sonraki iki yüz yıl boyunca ezeli iki rakip gibi sürekli birbirleri ile mücadele halinde olmuşlardır (Akurgal, 2005, ss. 173-174; Bryce, 2020, s. 32).

büyük düşmanlarından biri olmuştur (Bryce, 2020, s. 32). Bu durumun sonucunda Hattuša dışında Hititlerin o zamana kadar elde ettiği bütün topraklar kaybedilmiştir. Hitit Anavatanı'nı işgal eden Hurrilerin bu faaliyetleri, Hititler açısından yıkıcı sonuçlar doğurarak I. Hattušili'nin otoritesine karşı çıkan isyanları da tetiklemiş olabileceğini akla getirmiştir (Bryce, 1983, s. 73). Bu durum Hititlerin yetersiz askere sahip olması ile açıklamak mümkündür. Geniş topraklara hâkim olmak ve koruyabilmek elbette büyük savaşlar gerektirir; büyük savaşlar ise kaçınılmaz olarak büyük insan gücü gerektirmiştir. Asker yetersizliği Hititleri iki açıdan olumsuz etkilemiştir. İlki eldeki yetersiz sayıdaki askerin büyük kısmının savaşa gönderme zorunluluğu olmuştur. Bu durum devletin savunma kapasitesini zayıflatarak ikinci olumsuz durumu gündeme getirmiştir. Dahası Hitit tarihinde sıkça görüldüğü üzere bir kralın askeri sefer düzenlemesi sırasında askeri gücün başka bir bölgeye sevk edilmesi devletin diğer bölgelerindeki hakimiyetini tehdit eden girişimlere veyahut ta isyanlara sebebiyet verebilmiştir. Bu da devletin, geride güvenliği sağlayacak yeterli asker bırakamamasından kaynaklanan güvenlik açığını ortaya koymuştur (Kılıç, 2021, s. 494).

I. Hattušili, kaybettiği toprakları geri almak için önce Kızılırmak yayı içindeki çekirdek toprakları, ardından da bu toprakların güney ve güneydoğusunu güvence altına almak için harekete geçmiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 44). I. Hattušili ilk olarak Nenašša şehrine yönelmiş ve şehir korkudan teslim olmuştur. I. Hattušili, Ulumma ile iki kez mücadele etmiş, ikincisinde şehri tamamen yok edip iskân edilmesini yasaklamış ve tanrılarını ele geçirmiştir. Sonrasında, büyük olasılıkla Kuzey Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan ana doğu-batı ticaret yollarından biri üzerinde stratejik bir konumda olan Šallahšuwa şehrine yönelmiştir. I. Hattušili'nin doğu ile bağlantıları koruma veya canlandırma isteği göz önüne alındığında, Šallahšuwa'nın bulunduğu bölge çok önemliydi. Ayrıca, Šallahšuwa'nın Hitit çıkarlarına tehdit oluşturması, I. Hattušili'nin burayı yok etmesinin ve nüfusunu da Hattuša'ya taşımasının nedeni olarak düşünülebilir. Šallahšuwa'nın yıkılmasının ardından, I. Hattušili muhtemelen geçen yıl Uršu'dan dönerken izlediği rotayı kullanarak Hattuša'ya dönmüştür (Bryce, 1983, ss. 75-76).

Ertesi yıl Šahuitta'ya karşı gittim. Beş ay boyunca benimle savaştılar, altıncı ayda Šanahut şehrini imha ettim ... sonra ben Büyük Kral kalbimi yatıştırdım sonra Güneş Tanrısı(?) bizzat kendisini(?) ülkeye bağladı ve başardığım(?) işleri Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na sundum(?) ...

Appaya'yı devirdim ... Ummaya ... Daha öncesinde zapt ettiğim Parmanna'ya sonra girdim. ... (CTH 4; Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, s. 52).

I. Hattuşili, dördüncü yılında seferlerine tekrar Şahuitta şehrine yönelerek devam etmiştir. Arzawa seferi sırasında Şahuitta'nın belki de Hurrilerin kışkırtmasıyla Hitit otoritesinden bağımsız hareket etmiş olması, I. Hattuşili'nin böyle bir sefere girişmesinin de nedenini oluşturmuştur. Şehir, beş aylık bir kuşatmanın ardından imha edilmiştir. Hitit anavatanının doğusunda I. Hattuşili'ye muhalefet eden bir kaynak daha kesin bir şekilde ortadan kaldırılmıştır (Bryce, 1983, s. 77). Böylece Hitit otoritesine isyan eden bütün topraklarda tekrar bir hakimiyet sağlanmıştır (Bryce, 2020, s. 32). Appaya ve Umma şehirlerinin isimlerinin belirtilmesi dışında başka bilgi yoktur. Aynı yıl içerisinde sefer düzenlenen şehirlerden biri de Parmanna olmuştur. Bu şehir devletin hakkında bir bilgi bulunmamasına rağmen Hitit anavatanının toprakları içinde yer almıştır (Bryce, 1983, ss. 77-78).

Ertesi yıl Güneş Tanrısı elimi tuttu, Allalha düşman olduğundan gittim ve Allalha'yı imha ettim. (CTH 4; Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, s. 52). Ertesi yıl Zarunti (Zaruna) şehrine karşı gittim ve Zarunti'yi imha ettim. Haşşu (Haşşuwa)'ya⁴³ karşı gittim. Benden önce düşman cephe kurmuştu. Halap (Halpa/Halep) kenti orduları onun yanında idi. Adalur Dağı⁴⁴ yakınında onları hezimete uğrattım. O günlerde gittim, Büyük Kral arslan gibi Puran (Fırat) Irmağı'nı geçti, Haşşu kentini bir arslan gibi pençesi ile ezdi. Üstüne toz yığdı ve onun ganimet malı Hattuşa'yı doldurdu. Gümüş ve altının ne başı vardı ne sonu. Amaruk'un efendisi Fırtına Tanrısı'nı, Halap'ın efendisi Fırtına Tanrısı'nı, Allatum'u, Adalur'u ve Liluri'yi gümüşten iki boğayı, gümüşten ve altın dan üç(?) heykeli, iki hamri evini(?) ... altınla kaplattım. İyi altından bir masayı ..., gümüşten üç masayı, iyi altından kolluklu bir tahtı kıymetli taşlarla ve altınla kaplattım, bütün bu ... Haşşu'dan Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yukarıya getirdim. Tanrıça Allatum'un kızı Hepat'ı, gümüşten üç heykeli, altından iki heykeli Mezulla'nın tapınağına yukarıya getirdim ... CTH 4; Alp, 2001, s. 66; Bryce, 1983, ss. 53-54).

Ben Büyük Kral Tabarna Zippaşna'ya yürüdüm ve Haşşu (Haşşu) şehrini bir arslan gibi yere serdim. Zippaşna şehrini imha ettim ve tanrılarını (tanrı heykellerini) Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yukarıya getirdim. Sonra Haşşu'ya karşı gittim ve savaşı üç kez kent kapısına karşı taşıdım ve kenti tahrip ettim. Ganimet mallarını baş kentim Hattuşa'ya getirdim,

⁴³ Haşşu/Haşşuwa şehrinin, neresi olabileceği konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bunlar bahsi geçen şehrin Fırat'ın doğu yakasında, Fırat'ın yakınlarında veya üzerinde, günümüzde Şamşat ve Birecik yakınlarında olabileceği yönündedir (Bryce, 1983, s. 79-82).

⁴⁴ III. Şalmanassar'ın Yıllıkları'nda Atalur/Adalur Dağı adlandırmasının yer alması burasının Amanos Sıradağlarının güney kolunda belki de Asi Nehri'nin güneyinde yer alması konusunda görüşlerin ortaya atılmasına neden olmuştur (Bryce, 1983: 79).

İki yük arabası altın, iki gümüşten mayaltum-arabası, altından bir masa, gümüşten bir masa. Hahhu'nun bu tanrıları, bir tane gümüşten güçlü bir boğa, ön kısmı gümüşten bir gemi. Bunları Büyük Kral Tabarna Hahhu şehrinde aldı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yukarıya getirdi (CTH 4; Alp, 2001, s. 66; Bryce, 1983: 54).

Büyük Kral Tabarna cariyelerinin ellerini değirmen taşından, kölelerinin ellerini zahmetli işlerden aldı. Onları iş için devamlı oturan arkalarını serbest bıraktı. Onları Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Tapınağı'na teslim ettim ve onları gökyüzü altında hürriyete kavuşturdum ... Sonra altın heykelimi yaptım ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası Leydim'in yanına diktim ve duvarı yukarıdan aşağıya gümüşle kapladım. Timana şehri Kralı'ndan, Büyük Kral'a gümüşten hafif bir savaş arabası ... Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na, kaymaktaşıdan iki Arinna'nın Güneş Tanrıçası heykeli getirdim (CTH 4; Alp, 2001, s. 66; Bryce, 1983, ss. 54-55).

I. Hattuşili Hitit anavatanı ve çevresinde isyan eden şehir devletleri üzerinde otoriteyi sağladıktan sonra beşinci yılında tekrar güneye yönelerek Alalah üzerine sefer düzenlemiş ve burayı da imha etmiştir (Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, s. 52). I. Hattuşili altıncı yılında yine güneyde yaptığı seferlere yer vermiştir. Bu kapsamda onun sefer sırasında belki de Toros Dağlarındaki bir geçitten, Kilikya kapılarından Suriye'ye giden bir güzergahı takip ettiği düşünülmüştür. I. Hattuşili ilk başta Zaruntı'yi yenilgiye uğrattıktan sonra Haşsu (Haşsuwa) şehrine yönelmiştir. I. Hattuşili'den önce Halap şehri, Haşsu şehrine destek göndererek bir ittifak oluşturmuş ve birlikte cephe kurarak I. Hattuşili'ye karşı mücadele etmişlerdir. Adalur Dağı civarında yapılan savaşta I. Hattuşili bu ittifakı yenilgiye uğratmıştır. I. Hattuşili Haşsu seferi ile bağlantılı olarak Fırat Nehri'ni geçtiğinden de bahsetmiştir (Bryce, 1983, s. 79-80). Bu seferin sonunda I. Hattuşili, birçok ganimet ve hezimete uğrattığı şehirlerin tanrılarını alarak Hattuşa'ya dönmüştür. Ayrıca, elde ettiği ganimetlerin bir kısmını kendi tapınakları ve tanrıları için kullanmıştır. I. Hattuşili, aynı yıl içinde Zippasna'dan sonra Hahhu şehrine yönelmiş, buradan çok sayıda ve farklı şekillerde ganimetler ile tanrı heykelleri alarak Hattuşa'ya getirmiştir. Bu heykelleri, Güneş Tanrıçası'nın yanına getirmiştir. Ayrıca I. Hattuşili, Hahha'da hem erkek hem de kadın köleleri azat ettiğini ve onları Güneş Tanrıçası Arinna'nın hizmetine verdiğini iddia etmiştir. Bu uygulamanın yeni bir tapınak esaret biçimini temsil etmediği, azat edilen kölelerin artık bir aile biriminin üyeleri olarak tanrıçanın hizmetlileri hâline getirildikleri düşünülmüştür. I. Hattuşili, Timana şehrinde savaş yapmadan çeşitli ganimetler alıp Hattuşa'ya getirmiştir (Bryce, 1983, s. 87).

Eski Çağ toplumları açısından devlet şeklindeki siyasi bir örgütlenmenin başındaki en yetkili kişinin genel bir ifade ile hükümdarın bir şey yapma gücünü ifade eden iktidar ile ona bunu yapma hakkını veren otoriteye vurgu yapması doğal karşılanabilecek bir durumdur. Hititleri devlet hâline getiren I. Hattuşili'nin de yıllıklarına başlarken bir kral olarak benzer tavır ve tutum sergilediğini söylemek mümkündür. Nasıl ki Labarna ve Tabarna unvanları Egemen Kral anlamına geliyorsa “Tawananna” unvanı da “Egemen Kraliçe” anlamında kullanılmıştır (Darga, 2020, s. 128). Hitit Krallığı'nda, kraliyet ailesinin kadın üyelerinden biri tarafından taşınan Tawananna unvanı da en etkili ve prestijli konumlardan⁴⁵ birini temsil etmiştir (Bryce, 2005, s. 92). I. Hattuşili'nin Hitit tahtına nasıl ve ne şekilde çıktığına yönelik belirsizliklerin hâkim olduğu bir durumda o kendini Tawananna'nın kardeşinin oğlu şeklinde tanıtarak (Alp, 2001, s. 65; Bryce, 1983, ss. 50-51) bir yandan Hitit hanedanı ile olan bağını açıklarken bir yandan da krallığının meşruiyetini sağlamaya çalıştığı söylenebilir. Çünkü otorite aynı zamanda meşruiyet veya yasalıkla örtülü iktidarı da belirtir (Heywood, 2015, ss. 51-52). I. Hattuşili'nin konu edilen tavır ve tutumu ile Hitit tahtındaki konumunu güçlendirmeye yönelik bir strateji ortaya koyduğu da söylenebilir. Bu strateji, I. Hattuşili'nin Hitit toplumu tarafından kabul edilmesi ve iktidarını güçlendirmesi açısından kayda değer bir adım olarak görülebilir. Ayrıca, hanedan bağlarını vurgulamak, kraliyet ailesinin desteğini kazanmasına ve potansiyel rakiplerin meşruiyet iddialarını zayıflatmasına yardımcı olduğu düşünülebilir.

I. Hattuşili'nin krallığında, Hititlerin Anadolu'da devlet şeklinde bir güç olarak ortaya çıkması toplumun gidişatını etkileme konusunda siyasi anlamda (Okumuş, 2003, s. 34), doğal kaynakların yanı sıra insan kaynaklarının kullanımı, üretim ve tüketim süreçlerinin organizasyonunu ile de ekonomik anlamda (Demir & Acar, 2005, ss. 120-121) toplumsal değişimi beraberinde getirmiştir. Elbette ki bahsi geçen alanlardaki toplumsal değişim, yalnızca Hitit toplumuna özgü olmayıp, başta Anadolu'daki diğer toplumlar ve komşu bölgelerdeki toplumları da ilgilendiren bir

⁴⁵ Hititlerin hayatında çok etkili bir konumda olan Tawananna'nın bu anlamda birçok göreve sahip olduğu da görülmüştür. Onun bu statüsünün temelinde dini ilişkilerin yattığı söylenebilir. Bu kapsamda Tawananna, krallığın baş rahibesi olarak ritüellerde ve dini törenlerde önemli bir rol oynamıştır. O bu törenlere başkanlık ederek, bazen krala bezende tek başına dini işleri yerine getirmiştir. Ancak o her anlamda kraliyet sülalesinin iktidar veya otorite sahibi bir kadın üyesi olarak hatırı sayılır bir nüfuza sahip olmuştur. Bu nüfuz aynı zamanda, kralın askeri seferlerine, dini hac ziyaretlerine ve teftiş turlarına sık sık katılması nedeniyle şüphesiz artmıştır (Bryce, 2005, s. 92).

durumdur. Nitekim bu alanlardaki değişim Hititler ile şehir devletleri arasında anlaşmazlıklarda kendini gösteren tarafların çıkarlarını karşılayabilme amacı doğrultusunda çatışmanın da kaynağını oluşturmuştur (Koçel, 2011, s. 646).

Mevcut koşullar dahilinde devletlerin ilk kuruldukları andan itibaren sınırları dışına çıkmaya mecbur eden faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Bunlardan başlıcaları büyük imparatorluklar kurmak, daha büyük sahaları ve kalabalık toplumları hakimiyet altına almak ve ekonomik açıdan gelişmek şeklinde sırlanabilir. Çünkü devlet; sosyal, dinsel, askeri ve ekonomi gibi alanlarda örgütlenmeyi ifade eder. Bu da tamamıyla ekonomik güce bağlıdır. Hititlerde kuruluş safhalarını tamamladıklarında ekonomik anlamda ellerini güçlendirmek için zengin coğrafyalara yönelik genişleme siyaseti izlemeye başlamışlardır (Dinçol, 1982, s. 29). Bu kapsamda I. Hattuşili'nin Anadolu içlerine ve komşu bölgelere düzenlediği seferler sırasında, şehir devletlerinin bu eyleme verdiği tepkiler, başlangıçta isyan şeklinde ortaya çıkabilse de zamanla savaşa dönüşebildiğini söylemek mümkündür. Öyle ki isyancı şehir devletlerinin I. Hattuşili'nin Arzawa seferi sırasında onun bölgede ki yokluğunu fırsat bilerek Hitit topraklarına saldırımları, örgütlü ve planlı bir eylem olarak bu durumun göstergesi olarak değerlendirilebilir. O halde Hititlere karşı böyle bir tepkinin ortaya çıkmasının nedenleri arasında; şehir devletlerinin, siyasal anlamda Hitit otoritesi altına girmek ya da ekonomik menfaatlerini kaybetmek istememelerini varsaymak mümkündür. Kaldı ki I. Hattuşili'nin seferlerinde elde edilen ganimetlere yapılan vurgu ya da Hitit otoritesine kabul etmek istemeyen şehir devletlerinin imha edilmesi bu durumun bir göstergesidir. I. Hattuşili'nin egemenlik politikasının da bu doğrultuda yağma, talan, yakıp yıkmaya ve fetih üzerine temellendirilmiş olduğu anlaşılmıştır (Kaya, 2011, s. 104).

3.2.3.1.2. Hanedan İçi İktidar Mücadeleleri ve İsyanlar

I. Hattuşili dönemindeki hanedan üyeleri arasındaki taht kavgaları ve isyanlar nedeniyle çıkan iç karışıklıkların Hitit toplumuna yansımalarını anlamak için "I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi" CTH 6; Beckman, 2000, ss. 79-81; Alp, 2001, ss. 68-71) ile "Zalpa Şehrine İsmi Verilen Parçalar" (CTH 3; Hoffner, 2003b, ss. 181-182; Güterbock, 1938, ss. 103-104) adlı belgeler üzerinde durmak gerekir.

Ölüm nedeni bilinmeyen I. Hattuşili (Dinçol, 1982, s. 30), vasiyetnamesini Kuşşara şehrinde hasta yatağında yazdırmıştır (Bryce, 2023, s. 26). I. Hattuşili vasiyetnamesinde

toplumsal anlamda hanedan mensupları ile olan ilişkilerini çeşitli açılardan dile getirmiştir. Bu kapsamda vasiyetnamenin genel bir ifade ile iki ana konu üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bunlardan ilki ağırlıklı olarak iç karışıklığa sebebiyet veren kimi zaman şehir halklarının da kışkırtmasıyla kendini gösteren hanedan mensuplarının çıkarttığı veya çıkartmaya çalıştığı taht kavgaları ve bunlara yönelik isyanlardır. Diğer ise I. Murşili'nin yeni veliaht olarak tanıtılması, yetiştirilmesi ve iyi bir hükümdar olması konusunda neleri yapıp yapmaması gerektiğidir. Bunların dışında I. Hattuşili'nin toplumsal ve bireysel açıdan adaletli, ahlaklı ve sağlık bir yaşam sürülmesine yönelik verdiği tavsiyelerin de vasiyetnamenin kapsadığı diğer konular arasında olduğu söylenebilir (Beckman, 2000, ss. 79-91; Alp, 2001, ss. 68-71). Bahsi geçen belgede iç karışıklıklar kapsamında isyanlar ve bunlarda rol alan aktörlerin rolleri ilgili kısımlarını ortaya koyulan bu çerçevede dahilinde ele almak mümkündür.

Tabarna ordunun saflarına ve ileri gelenlere konuştu: Ben hastayım. Genç Labarna'yı size belirledim. O tahtta güvenle oturacaktır! Ben, kral onu oğlum olarak seçmişim. Ona sürekli yol gösterdim ve onunla ilgilendim. Ama o kendisine yakışmayan bir gençlik gösterdi. Göz yaşı dökmeydi. Merhamet göstermedi. O duygusuzdu. O kalpsizdi. Ben, kral, onu tevkiif ettim ve divanıma getirttim. Bu nedir? Hiç kimse bir daha ablasının çocuğunu kendi üvey oğlu gibi büyütemeyecek! Ancak kralın sözüne icabet etmedi. O her zaman annesinin, o yılanın tavsiyesini aldı. Onun erkek ve kız kardeşleri ona sürekli soğutucu sözler ilettiler ve o sürekli olarak onların sözlerini dinledi. Ben, kral, bunu işittim ve gerçekten onunla tartıştım. Ama yeter! Dedim. O artık benim oğlum değil! Bunun üzerine annesi öküz gibi böğürdü: "Buzağımı canlı rahmimden sanki bir inek gibi kopardılar ve tahttan indirdiler. Ve şimdi onu öldürecekler!" Ama ben, kral, ona herhangi bir kötülük yaptım mı? Onu rahipliğe yükseltmedim mi? Onu her zaman iyilik ve nezaket için ayrı tuttum. Yine de o kralın emirlerine şefkat göstermedi. O halde o kendi kentine Hattuşa'ya nasıl şefkat gösterebilir? (CTH 6; Beckman, 2000, s. 79; Alp, 2001, s. 68)

Onun annesi bir yılanıdır. Bundan böyle ilk önce annesinin ve kardeşlerinin sözlerine kulak verecektir. Ve o intikam almak için yaklaşacak! Benimle ilgilenen askerlerime, ileri gelenlerime ve kralı çevreleyen tebaama? O, kral yemin edecek: "Onlar kral yüzünden katledilecekler!" Bu yüzden onları yok etmeye devam edecek. Kan dökmeye başlayacak ve hiç korkusu olmayacak! Öyle olacak ki Hattuşa'nın vatandaşlarına yaklaşacak sahibi kim olursa olsun sığırlarını ve koyunlarını almak için bakmadan yaklaşacaktır. Ben ... dış düşmanlarımı ... ve ülkemi(?) elimde tuttum. Barış(?) içinde. Bundan sonra o saygı duyulan olmayacak ... O artık hiçbir şekilde özgürce Hattuşa'dan sürgüne gönderildiği için aşağı inmeyecektir. Şimdi oğlum Labarna'ya bir ev verdim. Ona çokça ekilebilir arazi verdim. Ona çokça koyun verdim. Doyduğunca yemeye ve içmeye devam edecek. En

iyi davranışı gösterdiği müddetçe, Hattuša'yı ziyarete gelecek. Ama sorun çıkarmaya(?) başlarsa veya yayarsa herhangi bir iftira veya ve ..., bir daha çıkmasına izin verilmeyecek, kendi malikanesinde kalacaktır (CTH 6; Beckman, 2000, ss. 79-80; Alp, 2001, s. 68).

I. Hattuşili'nin Hitit Devleti'nin kurucusu olarak vasiyetnamesine doğrudan Tabarna unvanı ile başlaması hedef kitlesi olarak ordunun saflarını ve ileri gelenleri seçmesi, onun; Hitit toplumu ve devletinin yönetimindeki en üst kişi, başka bir ifade ile geleneksel otoritenin temsilcisi bir hükümdar olarak otoritesine vurgu yaptığı şeklinde düşünülmelidir. Bu uygulama kendinden sonraki Hitit kralları tarafından da bir gelenek hâline getirildiği de yönünde değerlendirilebilir. I. Hattuşili belki de hasta olarak ömrünün sonuna geldiğini düşünmüş bu yüzden de kendinden sonra yerine gelecek veliahtın bu otoriteyi devletin sağlıklı bir şekilde kalıcı olması için kullanması gerektiğinin, aksi takdirde bu durumun Hitit toplumu için birçok olumsuz sonucu olabileceğini belirtmek amacıyla, bir devlet adamı bilincinde olarak bu vasiyetnameyi yazdırmıştır. I. Hattuşili ölmeden önce kız kardeşinin oğlu Genç Labarna'yı kendi oğlu gibi kabul ederek veliahtı olarak belirlemiş onun tahtta güvenle oturacağını bildirmiştir. Onun bu tutumu, belgenin ilerleyen kısımlarında görülen taht kavgaları ve hanedan üyelerinin karıştığı isyanların oluşturduğu Hitit toplumsal düzenini tehdit eden durumların tekrar etmemesi için önlem alma ihtiyacıyla açıklanabilir.

I. Hattuşili veliaht olarak belirlediği yeğenine her türlü ilgi ve alakayı göstermesine karşın yeğeni ise tam tersi davranışlar sergilemiştir. Bu durumda I. Hattuşili'nin; veliahttan, beklentilerinin boşa çıktığı, hayal kırıklığına uğradığı ve ona olan güveninin boşa çıktığı düşünülebilir. Anlaşıldığı kadarıyla veliahtın böyle davranışlar sergilemesinde başta annesi olmak üzere erkek ve kız kardeşlerinin kışkırtıcı tavır ve tutumlarının etkisi olmuştur. Veliahtta bu anlamda I. Hattuşili'nin değil de bahsi geçen hanedan mensuplarının sözlerine itibar etmiştir. Bu durum I. Hattuşili'nin otoritesinin meşruiyetinin yok sayıldığını da göstermiştir. I. Hattuşili bunun üzerine veliahtı tutuklatarak yanına getirtmiş ve hesap sormuştur. Aynı zamanda da onu oğlu gibi görmekten vazgeçip veliahtlıktan azletmiştir.

I. Hattuşili'nin veliaht belirleme konusundaki tutumundan kaynaklı hanedan mensuplarının duyduğu memnuniyetsizlik taraflar arasında anlaşmazlık, zıtlasma ile kendini göstermeye başlayan çatışmanın siyasi yönüne de vurgu yapmıştır (Koçel, 2011,

s. 646; Bağcı, 2013, s. 22). Elbette bunun yanında hanedan mensuplarının kişisel motivasyonlarının da etkili olduğu düşünülmelidir. Azledilen veliahtın annesi bu durumda oğlunun I. Hattuşili tarafından öldürülmesi riskine karşı acı, çaresizlik, öfke veya suçlama duygularını içerebilen davranışlar sergilemiştir. I. Hattuşili kendine yönelen bu olumsuz davranışlara karşın azledilen veliaht hakkında olumsuz bir girişimde bulunmadığı gibi, aksine kendini savunmuş ve ona yaptığı iyilikleri vurgulamıştır. Aslına bakılırsa I. Hattuşili'nin kız kardeşinin tepkisinin ardında annelik duygularının yanında siyasi ihtiraslarda olabilir. Onun bu durumunu görelî yoksunluğun azalan kapasiteye dayalı mahrumiyet boyutunda ele almak mümkündür. Buna göre kişiler sahip oldukları veya olabilecekleri şeyleri kaybettikleri için öfkelenirler. Kendilerini geçmişteki durumlarıyla kıyaslayarak yoksun hissetmeye başlarlar (Gurr, 2016, s. 46). Belki de azledilen veliahtın annesi de bir Tabarna kadar iktidar ve otoriteye sahip olma konusunda Tawananna statüsünü kaybetmesinden dolayı da öfkeye kapılarak I. Hattuşili'ye karşı olumsuz davranışlar göstermiştir.

I. Hattuşili'nin, görevden azledilen veliahdın isyan veya iç karışıklık çıkarma ihtimalini Hitit toplumu için bir tehdit olarak algıladığı ve buna karşı tedbir almaya gittiğini de düşünmek mümkündür. Mevcut durum dahilinde I. Hattuşili'nin azledilen veliahdın gelecekte Hitit toplumuna verebileceği zararlar konusunda öngörude bulunarak bir tür propaganda yaptığı söylenebilir. Buna ek olarak I. Hattuşili, isyan etme potansiyeline sahip azledilen veliahtı başkent Hattuša'dan başka bir yere sürgüne göndermiş ayrıca ona; ev, arazi ve çiftlik hayvanları vermiştir. Böylelikle I. Hattuşili'nin azledilen veliaht ile uzlaşma yoluna gittiği de söylenebilir. I. Hattuşili'nin bu uygulamasıyla hem Hitit toplumunun hem de kendi güvenliğini sağladığı düşünülebilir.

Murşili⁴⁶ benim oğlumdur. Onu tanımalısınız. Onu tahtta çıkarmalısınız. ... Aslan yerine, Tanrı başka bir aslan koyacak. Ve bir seferberlik çağrısı yapıldığında ya da belki bir isyan ciddileştiğinde, siz, tebaam ve soylular, oğluma yardımcı olmalısınız. Ancak üç yıl geçtikten sonra sefere çıkacaktır. Şimdilik onu yiğit bir kral yapacağım. Şu an için bu henüz böyle değilse, yine de onu onurlandır(?) O hükümdarınızın sülalesindedir. Onu yiğit bir kral olarak yetiştir. Onu daha çocukken yanınızda savaşmaya götürürseniz, sağ salim geri getirin. Sülaleniz, wetnanınki⁴⁷ gibi

⁴⁶ I. Murşili, I. Hattuşili'nin evlat edindiği torunudur (Akurgal, 2005, s. 64; Van Den Hout, 2013a, s. 22).

⁴⁷ Metinde geçen "wetna" ifadesinin kurt türünden bir hayvan olabileceği belirtilmiştir (Alp, 2000, s. 69).

birleşecek ve bu ... Onun tebaası bir anneden doğar (CTH 6; Beckman, 2000, s. 80; Alp, 2001, s. 69).

I. Hattuşili azledilen veliahtın ardından yeni veliaht I. Murşili'yi tanıtmıştır. Onun yetiştirilmesi konusunda yapılması gerekenleri sıralamasından genç veliahtın varlığının korunması ve sürdürülmesi amacını taşıyan güvenliğe önem verdiği de açıktır. I. Hattuşili'nin kendinden sonra devletin başına genç veliahtın güvenliğini istemesi de doğaldır. Çünkü ona bir şey olursa, I. Hattuşili'den sonra devlet, çıkabilecek taht kavgaları yüzünden bir çatışma ortamına sürüklenebilirdi. Bununla birlikte onun güvenliğini ve yetiştirilmesini çeşitli zamanlarda çıkan taht kavgalarında hanedan üyelerini kışkırtma konusunda parmakları olabilen tebaasına ve soylulara emanet etmesi onun bir bakıma risk aldığı da ifade edebilmektedir. Öyle ki I. Murşili'nin I. Hattuşili'nin istediği gibi yetiştirilip yetiştirilmeyeceği ya da yaşayıp yaşamayacağı konusunda da bir kesinlikte yoktur.

Tek bir karaciğer, tek bir grup akciğer ve tek bir kulak tamamı sizin hepiniz için tahsis edilmiştir. Üstünlük için birbirinizle rekabet etmeyin. Hiçbiriniz bir başkasının düşmanı olmasın. Hiçbiriniz bu emri çiğnemeyin. Şindhu (Şinahuwa) ve Ubariya şehirlerinin yaptığı gibi suç işlememelisiniz. Aranızda iftira yer bulmasın. Eğer böyle olursa oğlum size karşı benim emirlerimi yerine getirecektir. Hiçbiriniz kendi menfaati için birbirinize mâni olmasın, birbirinize kendi menfaati için terfi ettirmeyin. İleri gelen kişiler siz hanedan mensuplarıyla konuşmaya devam etmeyecek. Oğlum çağrılmayacak ... Oğlum Hattuşa'nın ileri gelenleri sizinle konuşmayacak. Senin ile bir Kuşşar insanı değil ne bir Hemuwa insanı ne bir Tamalikya insanı ne bir Zalpa insanı ne de genel halktan herhangi biri hiç kimse konuşmayacak (CTH 6; Beckman, 2000, s. 80; Alp, 2001, s. 69).

I. Hattuşili, yeni veliaht I. Murşili'yi tanıttıktan sonra, Hitit toplum düzenini koruma amacıyla öğüt niteliğinde emirler vermiştir. Bu doğrultuda tüm insanların yaratılış itibarıyla eşit olduğunu, hiç kimsenin diğerine üstün olmadığını, üstünlük için rekabet, düşmanlık ve iftira yapılmaması gerektiğini belirterek bunlara uyulmasını istemiştir. I. Hattuşili, Şindhu ve Ubariya şehirlerini örnek vererek onların yaptığı gibi suç işlenmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Bu şehirlerin hangi suçu işlediği belirtilmemişse de bahsi geçen emirlerden anlaşıldığı kadarıyla buralardaki toplumun huzurunu bozan ve iç karışıklığa sebep olan eylemlerin olduğu söylenebilir. Ayrıca I. Hattuşili tebaasına seslenerek kendi çıkarları için birbirlerini engellemeleri ve terfi ettirmemelerini istemiştir. Çünkü bu tür davranışlar

toplumda adaletsizliğe ve güvensizliğe neden olarak beraberinde çıkar çatışmalarının gündeme getirebilir. Bu durumda kendini bir başkaldırı, isyan ya da ayaklanma gibi değişik daha büyük sorunlar şeklinde gösterebilir. Bununla birlikte vasiyetnamenin büyük bir bölümünde görülen Hitit Devleti ve toplum düzeni için büyük sorunlar oluşturan isyanların temel sebepleri içinde; ileri gelenler, soylular ve şehir halkları gibi aktörlerin hanedan mensuplarını kışkırtmaları da yer almıştır. I. Hattuşili'nin, bahsi geçen aktörler tarafından I. Murşili'nin kışkırtılarak herhangi bir isyana kalkışmaması amacına yönelik tedbirler alma yoluna gittiği söylenebilir. Bu kapsamda I. Murşili'nin onlarla her türlü iletişiminin yasakladığı görülmüştür.

Oğlum, Huzziya'nın durumunu düşün. Ben, kral onu Tappaşanda şehrinin üzerine efendi yaptım. Fakat oradaki insanlar onun ilgisini elde ederek, onunla ağız bozuk bir şekilde konuştular. Onlar bana düşmanca davrandılar ve şöyle dediler: "Babana isyan et." Tappaşanda'ya ait olan saraylar henüz günahattan temizlenmedi. Onları sen temizle! Böylece ben Kral, Huzziya'yı tahttan indirdim. Sonra Hattuşa'da bile Hattuşa halkı bana düşman oldu. Onlar kızımın ilgisini elde ettiler. Ve o bir erkek evlada sahip olduğundan beri, bana düşmanca davrandılar bununla ilgili olarak ona şöyle dediler: "Babanın tahtının varisi yoktur. Tahtta tebaadan biri oturacak. Tebaadan biri kral olacak." Ve dahası o Hattuşa şehrini ve büyük ailelerini hain hale getirdi, bu durum üzerine yüksek soylular ve saraylılar bana düşman oldular. Böylece o bütün ülkeyi kışkırttı (CTH 6; Beckman, 2000, s. 80; Alp, 2001, ss. 69-70).

Düşmanlığından Hattuşa vatandaşları öldürüldü ... ama bu kişileri ... o öldürdü. Hattuşa vatandaşlarına gelince, öküzü alınan kişiden, koçu alınan kişiden, bağı olan kişiden ve tarlası alınan kişiden onun harman yeri? ve hizmetçiler(?) de alındı. Öküzünü koşturduğu öküz ve koyunları(?) öldürüldü(?) Şimdi ... hem bu ... kralın tebaası ... onları ... ve zanaatkarlar ... ve tarlalarını aldı. Ben Kral, bunun hakkında hiçbir şey bilmiyorum mu? Hattuşa vatandaşlarını idam ettiğini duyduğumda onlar için senden bir gözyaşı ya da pişmanlık bekledim. Bunları senden beklemeseydim, sen kendi dilinle bana iftira atardın: "Kızını kovdu." Ben kral, ona hiçbir şey yapmadım. Bunun üzerine o dedi: "Niçin bana az verdin?" Ben kral şöyle cevap verdim: Sana biraz vermeseydim, sana daha çok sığır verseydim, sana daha çok koyun verseydim, ülkenin kanını içiyor olurum CTH 6; Beckman, 2000, s. 80; Alp, 2001, s. 70).

Bu kız şahsımı(?) ve ismimi küçük düşürmüştü, ben de kral olarak kızımı Hattuşa'dan alıp buraya getirdim. Sonra toprağı toprakla değiştirdim; sığır yerine sığır değiştirdim. Babasının sözünü reddetmiş ve Hattuşa vatandaşlarının hayat kanını içmiştir. O şimdi şehirden sürüldü. O haneme gelse, muhakkak hane halkımı dağıtırdı. Eğer o Hattuşa'ya bir kez daha gelseydi isyan çıkarırdı. Kendine kırsal bölgede bir ev(?) tahsis edildi, artık orada kalacak, yiyip içecektir. Sen ona herhangi bir zarar vermeyeceksin. Bana zarar verdi ama karşılığında ben ona zarar

vermeyeceğim. O bana baba demezdi, bu yüzden bende ona kızım demeyeceğim (CTH 6; Beckman, 2000, ss. 80-81; Alp, 2001, s. 70).

I. Hattuşili, I. Murşili'ye şehir halklarının kışkırtması ile isyan eden hanedan mensuplarından oğlu ve kızı ile ilgili örnekler vermiştir. I. Hattuşili, belki de bu sayede I. Murşili'yi şehir halklarının kışkırtıcı propagandaları konusunda ve başına gelebilecekler konusunda uyarmak istemiştir. Huzziya'nın isyanı ele alındığında isyancı aktörlerin Huzziya ve onu babası I. Hattuşili'ye karşı bir maşa gibi kullanarak isyan etmeye teşvik eden Tappaşşanda şehri halkı olduğu görülmüştür. Burada isyanın doğrudan Huzziya'nın iradesi ile başlaması söz konusu olmadığı için onun isyanın lideri olduğundan da söz etmek mümkün değildir. Tappaşşanda halkının, I. Hattuşili tarafından başlarına getirilen Huzziya'yı bir yönetici olarak kabul etmemesi, I. Hattuşili'nin aleyhine hoş olmayan bir üslupla konuşarak babasına karşı isyan etmesi için telkinde bulunması isyancı bir grubun; yönetimi temsil eden aktörün meşruiyetini zayıflatmak ya da güçsüz göstermek şeklindeki amaçları ile de örtüştüğü söylenebilir (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). I. Hattuşili'nin, I. Murşili'ye yönelik "Tappaşşanda'ya ait olan saraylar henüz günahattan temizlenmedi. Onları sen temizle!" şeklindeki ifadelerinden günah olarak nitelendirilen eylemin ne olduğu belirtilmemiştir. Ancak, I. Hattuşili; Tappaşşanda şehir halkının, oğlunu kullandığı isyanda buradaki sarayında parmağı olduğunu düşünüp bunu günah olarak değerlendirmiş olabilir. Bu gelişmelerin ardından isyan bir şekilde bastırılmış belki de böyle bir durumun bir daha yaşanmaması adına I. Hattuşili, Huzziya'yı görevden almıştır.

Huzziya'nın görevden alınması hanedan mensuplarının karıştığı isyanları sona erdirmemiştir. Bu seferde Hattuşa'da, I. Hattuşili'nin kızının isyanı ortaya çıkmıştır. Bu isyanında Huzziya'nın isyanı ile benzer bir karakter taşıdığını söylemek mümkündür. İsyanın aktörlerini isyancı grup olarak Hattuşa halkı, ileri gelenler ve saray mensupları oluşturmuştur. Her ne kadar Hattuşa halkının kışkırtmasının etkisiyle olsa ve gerçek anlamda bir lider olmasa bile isyancı grubun liderliğini I. Hattuşili'nin kızının yaptığı düşünülmelidir. Anlaşıldığı kadarıyla I. Hattuşili'nin kızı şehrin büyük ailelerini, yüksek mevkideki soyluları ve saray erkanından kimseleri kendi etrafında toplayarak I. Hattuşili'ye karşı düşmanca bir tavır sergilemeleri adına ortak bir inanç buna bağlı olarak ta duruş gösterilmesini başarmıştır. Onun bu davranışını bir liderin, belirli amaçlar etrafında insanları bir araya getirebilme bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete

geçirebilme kabiliyeti ile ilişkilendirmek mümkündür (Yılmaz, 2008, s. 116). Bununla birlikte I. Hattuşili'nin kızı bahsi geçen şekilde bir liderlik özelliği sergilese de isyan etmek için hazır bir kitlenin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Aksi takdirde ifade edildiği gibi tüm ülke bu isyanın tarafında olmazdı. Öyle ki isyanın ortaya çıkmasında gelişmesinde veya sonuçlanmasında liderin önemli olduğu kadar onun arkasından gelen insanların da en az onun kadar isyan konusunda hazır bulunuşluğunun yüksek olması aynı zamanda mevcut düzene karşı güçlü hoşnutsuzluğun bulunması gerekir (Hoffer, 1968, s. 97). Bu durum, tıpkı Huzziya örneğinde olduğu gibi, isyancı bir grubun yönetimi temsil eden aktörün meşruiyetini zayıflatmayı ya da onu güçsüz göstermeyi amaçlayan hedefleriyle bağdaştığı yönünde değerlendirilebilir (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). Bununla birlikte halk arasındaki “tebaadan biri kral olacak” şeklindeki I. Hattuşili'nin kızına yönelik kışkırtıcı propaganda da isyanın oluşmasına zemin hazırlayan merkezi otoriteye olan güveni sarsan bir durum ortaya koymuştur.

Mevcut durum dahilinde ortaya çıkan gelişmeler sonucunda bütün ülke tamamen I. Hattuşili'ye cephe almıştır. Bu durumda isyana katılan insanları bir kitle bilinci özelliği gösterdiği yönünde de değerlendirmek mümkündür. Çünkü isyanlara yönelik eylemlerde de kitle hâlinde hareket eden insan toplulukları görülebilir. Bu kapsamda, kitle içerisindeki bireylerin kışkırtıcı uyarıcıların telkinleriyle bilinçli kişiliklerini kaybederek bilinçaltının esiri olabilmeleri ayrıca ortak amaçlarını gerçekleştirmek için ölümü bile göze alabilmeleri (Diken, 2011, s. 41) hesaba katılırsa I. Hattuşili ve kızı arasındaki çatışma sonucunda çıkan isyan büyük bir hal almış bunun sonucunda Hattuşa toplumu canlarından ve mallarından olarak büyük zarar görmüştür.

I. Hattuşili çıkan isyanı bir şekilde bastırmış ve kızını hesap vermesi için yanına çağırması ve böyle bir davranışta bulunmasının sebebini sormuştur. Kızının “bana az verdin” şeklindeki ifadesi I. Hattuşili'nin kendisine yeterince mal vermemesi ve onu maddi anlamda yeterince desteklememesi çıkan isyanın da temel sebebi olabilir. Bu doğrultuda onun bu davranışına kişisel motivasyonu temel alınarak görelî yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet boyutunda ele almak mümkündür. Buna göre insanların mevcut durumlarında bir kayıp olmasa da artan beklentilerinin olması ve bunlara ulaşacak araçlara sahip olmamaları durumunun onları öfkeye sevk ederek siyasal şiddeti doğurabildiği göz önünde bulundurulursa (Gurr, 2016, s. 50, 4; Skocpol, 2004, s.

36) I. Hattuşili'nin kızı, babasından daha fazlasını beklemiş ve alamayınca da öfke ve hayal kırıklığının da etkisiyle Hitit toplumuna büyük zarar veren bir isyan başlatmış olabilir. I. Hattuşili'nin kızına kasıtlı olarak az mal verdiği de açıktır. Eğer ona gereğinden fazla mal verilseydi, belki de I. Hattuşili'nin korktuğu gibi Hitit ülkesi diye bir şey kalmayacaktı. I. Hattuşili isyanı bir şekilde bastırmış kızının yeniden isyan etme olasılığına karşı da onu Hattuşa'dan uzak, tecrit edilmiş bir yere sürgüne göndermiş ve ekonomik teşvikler ile tedbir alma yoluna gitmiştir. I. Hattuşili'nin isyancı kızına karşı uzlaşmacı bir tavır sergilemesi, I. Murşili'ye verdiği öğütte de kendini göstermiştir. I. Hattuşili, I. Murşili'ye, Hitit toplumuna büyük zarar veren ve kendisini halkın gözünde itibarsızlaştıran kızına, aralarının kötü olmasına rağmen zarar vermemesi gerektiğini bildirmiştir.

Sizler benim en önde gelen tebaamsınız. Sözlerimi tutmalısınız, bunlar kralın sözleri. Yalnızca ekmek yiyebilir ve yalnızca su içebilirsiniz. O zaman Hattuşa dimdik ayakta duracak, toprağım huzur içinde olacak. Ama kralın sözünü tutmazsan fazla yaşamazsın(?), yok olursun. Kim kralın sözlerini çiğnerse, şu anda o ... benim ... Böyle bir kimse, yüksek rütbeli bir hizmetkar olmamalıdır. Onun boğazı(?) kesilmelidir. Oğulları dedemin bu sözlerini bir kenara bırakmadılar mı ...? Şanahuitta'da büyükbabam oğlu Labarna'yı tahtın varisi ilan etmişti. Ancak daha sonra tebaası ve yüksek soylular onun sözlerini yıkmış ve Papahdilmah'ı tahtta oturtmuşlardı. Kaç yıl geçti ve kaç tanesi kaderinden kaçtı? Yüksek soyluların haneleri neredeler? Onlar yok olmadılar mı? (CTH 6; Beckman, 2000, s. 81; Alp, 2001, s. 71).

I. Hattuşili vasiyetnamesinin hedef kitlesini vurguladıktan sonra emir ve yasaklarına uyulmasını istemiş ancak bu sayede Hitit toplumunun ayakta duracağını belirtmiştir. Bununla birlikte bu emirlere uymayanların sert yaptırımlar ile cezalandırılacağını da bildirmiştir. Ayrıca yine soyluların veraset konusunda kralın, iktidarını ve otoritesini hiçe sayan tavır ve tutumları hakkında örnek verme yoluna gittiği görülmüştür. Bu kapsamda I. Hattuşili'nin büyük babası oğlu Labarna'yı veliaht ilan etse de tebaası ve ileri gelenler Papadilmah'ı, Hitit tahtına oturtmuşlardır.

“Zalpa Şehrine İsmi Verilen Parçalar” (CTH 3; Hoffner, 2003b, ss. 181-182) belgeler topluluğuna ait “Hitit Kralı, Prens Hakkarpili'yi Zalpa'yı Yönetmesi İçin Görevlendirir” adlı bölümde Zalpa şehri yaşlıları idareci olmak üzere I. Hattuşili'nin bir oğlunu istemişlerdir. Ancak bu istek üzerine gönderilen oğul Hakkarpili'nin babasına yani I. Hattuşili'ye karşı isyan ettiği düşünülmüştür (Yiğit, 2003, s. 150). Bu isyanın nasıl

sonuçlandığı bilinmemektedir (Gurney, 2008, s. 247). Ancak muhtemelen I. Hattuşili isyanı bastırmayı ve Hakkarpili'yi iktidardan indirmeyi başarmıştır (Bryce, 2005, s. 87).

Zalpa'nın adamları duydular ve onu ... -pina kentinden indirdiler. ... -... onları Hatti'de barışçıl bir şekilde. Kralın büyük babası ... Hurma şehrine, kralın yaşlı babasına. Hatti ve Zalpa'nın ileri gelenleri ondan bir oğul istediler. Onlara oğlu Hakkarpili'yi gönderdi. Ve ona şu şekilde talimat verdi: "Ne ayrı ... aynı şekilde ... kimin başına ... bir tupalan yerleştirirsiniz." Hakkarpili Zalpa'ya gittiğinde, ... ve onlara şöyle dedi: "Bunu bana kral verdi. Kalbinde kötülük taşır(?). Öyleyse savaşın. Kendisi için eker(?)... . Böylece kılıç ikinci ve üçüncü kuşaklara kadar ... kessin." Şimdi Kişwa dediki: "... onları Tapazzili Dağı'na kadar yendi(?). Yenildiler Bu yüzden uzun bir silah(?) talep edeceğim." Hakkarpili yanıtladı: "Bunu kraldan isteyeceğim." Böylece şöyle dedi: "... yapacağız ... ve ... bize bir silah(?)" Kişwa geldi ve ... (CTH 3; Hoffner, 2003b, ss. 181-182).

Hakkarpili anlaşıldığı kadarıyla şehre varır varmaz "Bunu bana kral verdi" diyerek şehir üzerindeki mülkiyet haklarını kullanarak yeni tebaasını kışkırtma faaliyetlerine başlamıştır (Güterbock, 1938, s. 103). Bununla birlikte Zalpa şehir halkının da idareci olarak şehre gelen Hakkarpili'yi destekleyerek isyana teşvik ettiği de söylenebilir (Yiğit, 1996, s. 238). Bu durum I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde bahsedilen kızının ve oğlunun isyanlarından çok farklı olmamıştır. Ancak hanedan üyelerinin dahil olduğu isyanlar, I. Hattuşili'nin otoritesinin sağlam temellere oturmadığını ve kırılgan olduğunu göstermiştir.

I. Hattuşili'nin daha önce yıllıklarında da belirtildiği üzere Suriye'ye bazı seferler düzenlemiştir. Bu seferlerde ele geçirmek istediği merkezlerden biri de Halep olmuştur. Ancak belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu konuda pek bir netice alamamıştır. Öyle ki I. Hattuşili'den çok sonra Hititlerin başına geçecek olan I. Šuppiluliuma'nın Halep Kralı Talmi-Šarruma yaptığı anlaşmada I. Hattuşili'nin Halebi tahrip etmesine karşın alamadığı onun yerine bu hedefi I. Murşili'nin gerçekleştirerek Halep ülkesi ve Krallığı'nı yok ettiği şeklinde ifadeler vardır (Akurgal, 2005, s. 64). I. Hattuşili'nin Halep seferi sırasında mı? ya da ele geçirilen vasiyetnamesinin yazılmasına sebebiyet veren bir hastalıktan mı? öldüğü durumu belirsizdir. Bu konuda ondan sonra Hititlerin başına geçecek olan I. Murşili'ye ait Halep Antlaşması'na ait Akkadça ve Hititçe nüshalarda onun Halep'e sefer düzenlediği burayı ele geçirip, I. Hattuşili'nin intikamını aldığı şeklinde ibareler varsa da Boğzköy'de ele geçirilen bir metinde I. Hattuşili'nin Halep şehri ile yaptığı savaşta kazandığı zaferde ifade edilmiştir (Kınalı, 1987, s. 87).

3.2.3.2. I. Murşili

I. Hattuşili'nin ölümünden sonra yerine veliaht olarak belirlediği I. Murşili [MÖ 1620-1590 (Ünal, 2002, s. 65)] Hitit tahtına çıkmıştır. I. Murşili'den çok daha sonra Hitit tahtına geçecek olan Telipinuş'un ortaya koyduğu fermanda Eski Hitit Krallığı'nın ilk varlık göstermeye başladığı dönemdeki kralların icraatları sırası ile anlatıldıktan sonra I. Murşili'nin, I. Hattuşili'nin ardından Hitit tahtına geçmesi aynı zamanda da Hitit toprakları dışına düzenlediği seferler ve bunlar sonucunda elde edilen başarılarla da yer verilmiştir (CTH 19; Bryce, 1983, ss. 132-133; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 183; Alp, 2001, s. 59). Buna göre I. Murşili, Halep ve Babil'i imha edip Hurrileri yenmiştir. Buralardan aldığı tutsak ve ganimetleri Hattuşa'ya getirmiştir. Halep'in Hititlerin egemenliğine girmesiyle, Ön Asya'daki güç dengesi Hititlerin lehine değişmiş ve ticaret yollarının denetimi de Hititlerin eline geçmiştir (Dinçol, 1982, s. 29). Böylelikle Halep'teki Yamhad Krallığı'nın hâkimiyeti sona ermiştir (Sagona & Zimansky, 2015, s. 231).

Kuzey Suriye'nin fethi I. Murşili'ye Mezopotamya kapılarının açılması konusunda da önemli bir avantaj sağlamıştır. Halep düşünce aynı bölgede bulunan Hurrilerde Hititlere karşı koyamamışlardır. I. Murşili, Fırat Nehri boyunca güneye inip MÖ 1594 civarında Babil'i fethetmiştir. Bu, 150 yıllık Hammurabi Hanedanlığı'nın sonunu getirmiştir. Bölgedeki otorite boşluğundan yararlanan Kasitler, Babil'e hâkim olmuşlardır (Dinçol, 1982, s. 29). Bununla birlikte Hurriler, I. Murşili'nin seferlerini izleyen yıllarda ise yükselen Mitanni Krallığı'nda egemen toplum olmuştur (Sagona & Zimansky, 2015, s. 232). I. Murşili her ne kadar dışta bu şekilde başarılı sonuçlar elde etmiş olsa da içte hanedan mensuplarının karıştığı isyan ve darbe gibi sorunlar ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

3.2.3.2.1. Zalpa Şehrinde Prens Happi'nin İsyanı

“Zalpa Şehrine İsmine Veren Parçalar” (CTH 3; Hoffner, 2003b, ss. 181-182; Güterbock, 1938, ss. 103-104) adlı belgeler topluluğuna “Happi ve Tamnaşşu'nun Zalpa'yı İsyanı Teşvik Etmesi” adlı bölümde Zalpa şehrine idareci olarak gönderilen Happi

adındaki bir prensin I. Murşili olduğu düşünülen babasına karşı isyanı⁴⁸ konu edilmiştir (Yiğit, 2003, s. 150; Yiğit, 1996, ss. 235-237).

... benim kardeşim ... kraldı ... Zi-... şehrinin kralı döndü ... Tamnaşšu ... kral ... yaptı ... altın bir taht ... bunu sana tanrılar Happi ... “... eğer ... izin verirseniz kürek ile... sizin için dolduracağım.” O böylece yazdı. Yola çıktı... ve Kummanni'ye geri döndü. Ama Zalpa savaş açtı. ... şehrinde/şehrine uzaklara gitti. Ama Happi Alhiuta şehrine gitti(?). Happi Zalpa'nın adamlarıyla konuştu: “Babam tarafından sevilmiyorum.” Ölmek için Hatti'ye gittim. Yanımda Zalpa'nın adamları olan 100 asker yok muydu? Yine de onlar ölmedi. Hattı Kralı bu olayı duydu. O yola çıktı Zalpa için ve Haraşšu'ya vardı. Zalpa'nın askerleri ona karşı geldi. Hitit Kralı onları yendi, ama Happi kaçtı. Tamnaşšu'yu canlı olarak yakaladılar ve Hattuşa'ya getirdiler. Üçüncü yıl kral gidip Zalpa'yı kuşattı. İki yıl boyunca orada kaldı. O Tabarna ve Happi'nin iadesini talep etti, ancak şehrin adamları onları teslim etmedi. Böylece Hitit birlikleri hepsi ölünceye kadar onları kuşattı. Kral tanrılara tapınmak için Hattuşa'ya döndü ama yaşlı kralı orada bıraktı. “Ben sizin kralınız olacağım” diyerek kente karşı çıktı. Yanlarında askerler vardı. Ve şehri yerle bir etti (CTH 3; Hoffner, 2003b, s. 182; Güterbock, 1938, ss. 103-104).

I. Hattuşili döneminden başlanarak I. Murşili döneminin de dahil olduğu bu süreçte prensler Hitit tabiiyeti altında olan topraklara idareci olarak gönderilmiştir. Bu kapsamda daha öncede belirtildiği üzere I. Hattuşili oğullarından biri olan Huzziya'yı Tappaşşanda'ya başka bir oğlu olan Hakkarpili'yi Zalpa'ya göndermiştir. Benzer şekilde I. Murşili'de oğlu Happi'yi yine Zalpa şehrine idareci olarak göndermiştir (CTH 6; Beckman, 2000, s. 80; Alp, 2001, s. 69; CTH 3; Hoffner, 2003b, s. 182; Güterbock, 1938, s. 103-104; Yiğit, 2003, s. 150; Yiğit, 1996, ss. 235-237). Happi'nin anlaşıldığı kadarıyla babası I. Murşili ile arası iyi değildir. O, Zalpa ile birlikte Hattuşa'ya karşı savaşmıştır. Zalpa halkı, akıbeti bilinmeyen Happi'yi desteklemiş ve teslim etmemiştir. Bunun üzerine, şehir kuşatılmış ve ele geçirilmiştir (Yiğit, 1996, s. 237).

Prenslerin, tabiiyet altındaki topraklara yönetici olarak gönderilmeleri, onların Hitit idari sisteminde önemli rol oynadıklarını ve Hitit siyasal yaşamında doğrudan yer aldıklarını göstermiştir. Bu uygulama, kralların güvenilir yönetimler oluşturma isteğinden kaynaklanmıştır. Ancak, prenslerin krallara karşı isyan

⁴⁸ “Zalpa Şehrine İsmi Verilen Parçalar” adlı belgeler topluluğunda yer alan “Happi ve Tamnaşšu'nun Zalpa'yı İsyanı Teşvik Etmesi” adlı bölümde, Zalpa'da Happi adlı bir prensin babasına karşı isyan ettiği olayın, I. Murşili döneminde gerçekleşmiş olduğu veya bu olayın dönemi hakkında herhangi bir tespitin yapılamayacağı şeklinde değerlendirmeler mevcuttur (CTH 3; Hoffner, 2003b, s. 182; Yiğit, 2003, s. 150; Güterbock, 1938, ss. 101-105).

etmeleri ve bağımsız hareket etmeleri, istenilen amaç dışında olumsuz durumlar yaratmıştır. Çünkü, idareci olarak gönderilen prensler, gittikleri yerde önemli siyasal ve askeri güce de sahip olmuşlardır (Yiğit, 1996, s. 237). Ayrıca prenslerin karıştığı isyanların büyük bir kısmının kent halkının ya da ileri gelenlerin kışkırtmaları sonucunda yaşanmış olduğu göz önünde bulundurulursa aynı zamanda onların krala bağlılığının sorgulanmasını da gerektirmiştir (Reyhan, 2017, s. 103).

Ḫappi'nin isyanı da bahsi geçen prenslerin isyanından farklı bir kimlik taşımamıştır. Ancak tam anlaşılamasa da belki de Ḫappi kendine babasına karşı giriştiği mücadelede gerekli olan asker ve silah desteğini bulmak amacı ile farklı farklı şehirlere gitmiştir. Aradığı desteği de Zalpa'da bulmuştur. Bu açıdan bakıldığında Ḫappi'nin bir isyancı aynı zamanda da bir lider olarak insanları kendi etrafında toplayarak örgütleyebilme kabiliyetine sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Aksi takdirde gerekli olan desteği bulamayabilirdi. Bununla birlikte belki de Zalpa halkının da çıkarları söz konusuydu ve bu yüzden Ḫappi'ye aradığı gerekli desteği vermişlerdi. Kaldı ki bu Zalpa şehrinin Hititli prenslere verdiği ilk destek değildi. Belki de Zalpa, Ḫattuša'nın bölge coğrafyasında giderek yükselen bir güç olmasından rahatsızlık duymaktaydı. Ve Hititleri yıkmak adına onun bir prensini ona karşı kullanmak gibi bir fırsatı da geri çevirmemişlerdi.

3.2.3.2.2. I. Ḫantili'nin İsyanı ve I. Muršili'ye Yönelik Darbesi

I. Ḫattušili'nin I. Muršili'ye bıraktığı topraklar, Hitit Devleti'ne tam anlamıyla bağlanamamış ve Hitit kimliği kazandırılmamıştır. Hititler fethettikleri şehirleri yıktıktan sonra, ulaşımı zor olan Orta Anadolu'daki Ḫattuša'ya dönerken bu topraklar tekrar eski sahiplerinin eline geçmiştir. Bu yüzden ilkbaharda sefer mevsimi başladığında bu toprakları yeniden fethetmek gerekmiştir. Bu durum MÖ 14. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bunun yanında Hititlerin merkezi olan Anadolu'da bile tam bir birlik sağlanamamıştır. Nitekim, I. Muršili'nin yaz aylarında bölgeden uzak olduğu zamanlarda hanedan üyeleri arasında isyanlar çıkmıştır (Ünal, 2002, s. 71). “O zaman Ḫantili bir sakiydi ve Muršili'nin kız kardeşi Harapšili'yi karısı olarak tutuyordu. Sonrasında Zidanta, Ḫantili ile komplo kurdu(?) ve kötü bir plan yaptılar. Onlar Muršili'yi katlettiler. Kan döktüler” (CTH 19; Bryce, 1983, s. 134; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 185; Alp, 2001, s. 59). Bu çerçevede I. Muršili Babil seferinden döndükten sonra Ḫattuša'da bilinmeyen bir sebepten dolayı kendine düzenlenen bir komplo sonucunda hayatını yitirmiştir (Kınalı, 1973, s. 7).

I. Hattuşili'nin kendinden sonra gelenlere birlik olunması yönündeki tavsiyesine yönetici sınıfa mensup kişilerin hırsları nedeniyle uyulmamış (Dinçol, 1982, s. 30) belki de I. Murşili'nin merkezden uzak olmasından kaynaklanan otorite boşluğunu fırsat bilen hanedan üyeleri bunu bir fırsat olarak değerlendirip isyan etmişlerdir (Kınalı, 1973, s. 7). Görülen o ki I. Hattuşili'nin, I. Murşili'yi varis ilan etmesi tüm aile üyelerince kabul görmemiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 77). Telipinuş'un ortaya koyduğu fermanda I. Murşili'ye yönelik komplonun eniştesi tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Bu olayda I. Hantili'ye damadı olan I. Zidanta'da yardım ederek aynı zamanda ona suç ortaklığı yapmıştır (CTH 19; Bryce, 1983, s. 134; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 185; Alp, 2001, s. 59).

I. Murşili'nin bu şekilde bir komplo ile tahttan indirilerek öldürülmesini dönem itibarıyla tahtta geçme konusuna hâkim olan şartlarda aramak gerekir. Öyle ki Hititlerin erken tarihinde tahtta geçmek köken ya da nitelikten çok kimin hırslı, fesat olduğuna ve kraliyet ailesinden destek bulmasına bağlı olmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 77). Bu duruma paralel olarak, hırsları nedeniyle Hitit tahtına çıkmayı hak eden kişilerin, bu hedeflerine ulaşmak için gerekli şartlar zaten mevcut olmuştur. Öyle ki krallık, kabilesel örgütlenmenin ötesine geçememiş ve kurumsal bir güç olmamıştı. Güçlü kurumlar ve bürokrasi yoktu. I. Hattuşili, I. Murşili'yi emanet ettiği Pankuş'ta kurumsal gücünün farkında değildi. Ayrıca, krallık yönetiminin ilkelerini belirleyen bir anayasa da yoktu. Aslına bakılırsa I. Hattuşili, veliahdını belirlerken sadece sadakate önem vermiştir. Sadık olmayan hanedan mensuplarını veliahtlıktan azletmiştir. Bu, sadakatin önemli olduğunu gösterir. Soydan dolayı tahtta hak iddia etmek önemsizdir. Bu yüzden I. Murşili, Babil seferi sonrası taht kavgaları yüzünden öldürülmüştür (Kaya, 2011, s. 111).

3.2.3.3. Gasıp Krallar Yönetiminde İsyanlar ve Darbeler

I. Murşili'nin öldürülmesiyle başlayan olumsuz olaylar, sadece onunla sınırlı kalmamış, Hitit Devleti uzun süren bir kargaşaya itilmiştir. I. Hattuşili'nin uyarılarına rağmen iç barışın bozulması, silah zoru ile kazanılan toprakların kaybedilmesine ve Anadolu'daki yerel devletler arasındaki bağların kopmasına neden olmuştur (Dinçol, 1982, s. 30). I. Murşili'nin ölümünden Telipinuş'un yönetimi devraldığı döneme kadar, Hitit Devleti büyük iç sarsıntılar yaşamış ve neredeyse her kral, selefini öldürerek tahtta

geçmiştir (Memiş, 2017, s. 96). Bu yüzden bu dönem için “Kargaşa” dönemi ya da “Gasıp Krallar” dönemi şeklinde adlandırmalar da yapılmıştır (Kaya, 2011, s. 111). Hanedan mensupları arasında başlayan cinayetler, isyanlar ve entrikalar döneme damgasını vurmuştur (Klock-Fontanille, 2005, s. 22). Telipinuş’un fermanında konu ile ilgili olarak prenslerin hem birbirlerine hem de efendilerine karşı isyankâr bir tutum sergileyerek komplo kurdukları ve kan dökmek gibi olumsuz eylemlerde bulundukları belirtilmiştir (CTH 19; Bryce, 1983, s. 133; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 185; Alp, 2001, s. 59).

Telipinuş’un fermanına göre I. Murşili’nin öldürülmesinin ardından kendinin Hitit tahtına çıkıncaya kadar olan süreçte Hitit tahtına sırasıyla I. Hantili (MÖ 1590-1560), I. Zidanta, Ammunaş (MÖ 1540-1520) ve I. Huzziya (MÖ 1520-1510) isimli krallar geçmiştir (Ünal, 2002, s. 65). Telipinuş fermanında hem bahsi geçen kralların hem de kendi döneminde meydana gelen taht kavgaları yüzünden hanedan mensuplarının ve ileri gelenlerin⁴⁹ karıştığı isyanları ve darbeleri konu edinmiştir. Ayrıca taht kavgalarının önlenmesine yönelik çeşitli yaptırımlar, Hitit Devleti’nin içerisinde bulunduğu bunalımlı dönemi değerlendirmek isteyen vasal şehir devletlerinin isyanları yine fermanın kapsadığı konular arasında yer almıştır.

I. Hantili: I. Hantili daha öncede belirtildiği üzere suç ortağı ve damadı I. Zidanta ile eniştesi I. Murşili’ye karşı bir komplo düzenleyip onu öldürerek Hitit tahtına çıkmıştır (CTH 19; Bryce, 1983, s. 134; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 185; Alp, 2001, s. 59). I. Hantili iktidarı süresince Hitit Devleti’nin içinde bulunduğu bunalımlı durumu fırsat olarak görebilen Hitit otoritesini hiçe sayarak Hitit topraklarına saldıran kavimlerle mücadele etmiştir. Bunlardan Hurriler Hitit topraklarına girmişler I. Hantili’nin karısının ve oğlunun ölmesinde de rol oynamışlardır (CTH 19; Karauğuz, 2019, ss. 100-101; Alp, 2001, ss. 59-60; Bryce, 2023, s. 151). Bu doğrultuda I. Hantili’nin Fırat üzerinde Karkamış/Karkameş’e ulaşması büyük olasılıkla Hurrilere karşı yapılan bir sefer ile ilişkilendirilmiştir. Ancak bunun ne kadar başarılı olduğu bilinmezliğini korumuştur (Bryce, 2023, s. 150).

⁴⁹ Telipinuş’un fermanında konu edilen iç karışıklık kapsamında saray ileri gelenleri ile birlikte hanedan mensuplarının karıştığı taht kavgaları ve isyanları çıkaran kişilerin bazıları hakkında fermana yeterli bilgi bulunmamasından dolayı onların kim oldukları veya olabilecekleri ya da birbirleri ile olan akrabalık ilişkileri konusunda bazı noktalardan hareket edilerek varsayımlara dayanan çeşitli görüşler ileri sürülmüştür (Dinçol, 1982, s. 31; Gurney, 2008, ss. 663-664; Goetze, 1957, ss. 56-57; Easton, 1981, ss. 24-30; Hoffner, 1975, ss. 52-54; Bryce, 2023, s. 154).

I. Hantili döneminde de başkentin kuzeyindeki dağlık bölgelerde Hitit kontrolünün kaybolduğu görülmüştür. Bu durumun sebebi Kaška⁵⁰ adındaki isyancı kavimdir. Onların varlığından da İlk defa⁵¹ I. Hantili döneminde haberdar olunmuştur (Sagona & Zimansky, 2015, s. 233). Karadeniz kıyılarında yaşayan, yarı yerleşik bir toplum olan Kaşkalar, Hitit Devleti'nin çekirdeğini oluşturan İç Anadolu'ya değin akınlar yaparak, devlet için çok tehlikeli durumlar yaratmaya başlamışlardır (Dinçol, 1982, s. 30). Öyle ki Kaşkalar I. Hantili'nin hükümdarlığı sırasında, 300 yıl kadar Hitit kontrolüne geçmeyecek olan kutsal Nerik şehrini ele geçirmişlerdir (Bryce 1983, s. 146). Başka belgelerde okunulan ve I. Hantili'nin Anadolu'nun değişik yerlerinde kaleler yaptırdığına ilişkin bir notun, Kaška tehlikesine karşı kralın almak istediği önlemle ilgili olduğu düşünülmüştür. Tam anlamı ile kanıtlanmamışsa da Hattuša'daki surların bir bölümünün I. Hantili döneminde yapıldığı ileri sürülmüştür (Dinçol, 1982, s. 30).

I. Hantili, Hurri ve Kaška kavimlerinin yarattığı dış sorunların yanında I. Zidanta'nın yarattığı iç sorunlar ile de yüzleşmek zorunda kalmıştır. I. Hantili'nin krallığın kendi ailesinin üzerinden devam etmesini istediği buna oldukça güvendiği açıktır. Öyle ki onun Kaššeni adında bir oğlu, oğlunun da çocukları vardır. Ancak I. Hantili'nin bu konuya yönelik planları gerçekleşme imkânı bulamamıştır (Bryce, 2023, s. 151). “Hantili yaşlanıp tanrı olmak üzereyken Zidanta, Hantili'nin oğlu Kaššeni (Pišeni)'yi onun (yani Kaššeni'nin) oğullarıyla birlikte öldürdü ayrıca tebaasının en önde gelenlerini öldürdü.” (CTH 19; Bryce, 1983, s. 134; Alp, 2001, s. 60; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 185). Belirtilenlere göre I. Hantili'nin ölümü yakın görüldüğünde, onu I. Murşili'nin öldürülmesi için kışkırtmış olan damadı I. Zidanta, artık yaşlanmış olan bu adamın oğlu olan Kaššeni'ye

⁵⁰ Kaşkalar, Hititlerin kuzey sınırında yaşayan ve tarihe düşman olarak geçmiş bir kabileler topluluğu olmuştur. Hititlerin güçlü ordusu ve savaş arabaları Karadeniz'in zor coğrafyasında etkisiz kaldığı için, Kaşkalar tam anlamıyla hakimiyet altına alınamamıştır. Bu kabileler Karadeniz'in dağlık bölgelerini doğal savunma sistemi olarak kullanıp Hititlerin savunmasız olduğu dönemlerde onların şehirlerine saldırılar düzenleyip yağmaladıktan sonra tekrar kendi bölgelerine geri çekilmişlerdir. Kaşkalar bölge coğrafyasının jeopolitik avantajları sayesinde kültürlerini koruyarak uzun bir süre varlıklarını sürdürmüşlerdir (Emir, 2012, s. 12).

⁵¹ Büyük Krallık döneminde III/IV. Tuthaliya, I. Hantili döneminde Kaşkaların Hatti ülkesine saldırarak Nerik şehrini yakıp yıktıklarını belirtmiştir. Babası III. Hattuşili ise Kaşkalara karşı öncü birlikler kurduğunu ifade etmiştir. Ancak bu konuda Einar von Schuler, Eski Krallık döneminde Kaşkalar ile ilgili hiçbir belgenin bulunmadığını ve dolayısıyla sonraki kralların verdiği bu bilginin doğru olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca Kaşkalar ile ilgili ilk belgelerinde I. Arnuwanda döneminde ortaya çıktığını belirtmiştir (Akurgal, 1990, s. 62).

yönelerek oğulları birlikte öldürmüştür. Böylece I. Zidanta tahtta geçme konusunda hak iddia edebilmiştir (Gurney, 2008, ss. 660-661).

I. Zidanta ve Ammunaş: I. Zidanta'da her ne kadar Hitit tahtına çıksa da onun hükümdarlığı da kısa sürmüştür. Bu kez I. Zidanta'nın oğlu Ammunaş tahtta çıkmak için babasını öldürmüştür (Brandau & Schickert, 2011, s. 79). I. Ammunaş Hitit tahtına çıktıktan sonra çeşitli memleketlerin Hititlere karşı düşmanlık beslemeleri ve isyan etmeleri gibi sorunlar ile yüzleşmek zorunda kalmıştır (Bryce, 1983, s. 147).

Zidanta kral olarak hüküm sürdü. Ve sonra tanrılar Kaşşeni'nin ölümü için kanını istediler. Ve tanrılar onun yani Zidanta'nın oğlu Ammunaş'ı ona düşman yaptılar. Ve o babası Zidanta'yı öldürdü. Şu memleketler ona düşman oldu: H/Zagga, Matila, Galmiya, Adaniya, Arzawiya ülkesi, Şallapa, Parduwata ve Ahhula. Dahası birlikler hangi sefere giderse gitsin, başarılı bir şekilde geri dönmediler (CTH 19; Bryce, 1983, ss. 134-135; Alp, 2001, s. 60; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 1987).

Hitit ordularının düşman ülkelerinde⁵² Hitit otoritesini yeniden sağlama girişimleri, belgenin ortaya koyduğu üzere büyük ölçüde başarısız olmuştur. Büyük olasılıkla da I. Ammunaş'ın hükümdarlığının sonunda da bu ülkelerin bulunduğu tüm bölge artık Hitit kontrolü altında olma durumunu kaybetmiştir. Bahsi geçen memleketlerden biri olan Adaniya'nın kaybedilmesi Hititleri büyük olasılıkla Toros Dağ geçitleri üzerinden Suriye'ye giden ulaşım yollarından mahrum bırakmıştır. Ayrıca batıda veya güney batıda; Arzawiya'nın, güneyde Adaniya, Şallapa ve Parduwata şeklindeki toprakların kaybedilmesi de Suriye'deki Hitit hakimiyetinin sonunu getirmese bile ciddi bir zarar verdiği anlamına gelebilmiştir (Bryce, 1983, ss. 147-148).

I. Huzziya: I. Ammunaş öldüğünde askeri tebaaya mensup kişilerinde Hitit tahtını ele geçirmek için hanedan mensuplarının yaptıkları mücadeleye dahil oldukları görülmüştür.

Ammunaş'da bir tanrı hâline geldiğinde, korumaların lideri Zuru, o günlerde ailesinin bir üyesini, oğlu Taharwaili'yi, Altın Mızraklı Adamı

⁵² Belgede bahsi geçen Adaniya, Arzawiya, Şallapa ve Parduwata memleketlerinin dışında isimleri belirtilen memleketler bilinmemektedir. Bununla birlikte bahsi geçen memleketler Hitit Anavatani'nin güneyinde yer almıştır. Adaniya, daha sonra Kizzuwatna olarak adlandırılan bölgenin orta kesiminde bulunmakla birlikte burasının modern Adana ile özleştirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Arzawiya, Hitit Anavatani'nin batısında ya da güney batısında yer alan Arzawa ülkesi ile kesin olarak özdeşleştirilebileceği belirtilmiştir. Şallapa'nın yeri konusunda farklı görüşler bulunsu da burasının muhtemelen Halys'ın aşağı yatağının güneyinde Kayseri civarında ya da Şehiriya Nehri'nin konumuna bağlı olarak daha batıda Tuz Gölü'ne doğru uzanacağı, Parduwata'nın ise aynı bölge yer almış olabileceği ileri sürülmüştür (Bryce, 1983, s. 147).

gizlice gönderdi. Ve Tittiya'nın ailesini oğullarıyla birlikte öldürdü. O, ayrıca Ulak Taruhšu'yu gönderdi ve Hantili'yi oğullarıyla birlikte öldürdü. Huzziya bu yöntemle kral oldu. Telipinuş'da onun yaşça en büyük kız kardeşi İştapariya ile evli idi. Huzziya onları öldürecek ama komplo ortaya çıktı ve Telipinuş onları uzaklaştırdı (CTH 19; Bryce, 1983, s. 135; Alp, 2001, ss. 60-61; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 187).

I. Ammunaş öldüğünde ise askeri tebaaya mensup olup I. Huzziya'nın destekçisi olduğu anlaşılan Zuru, Ammunaş'ın oğulları olan Tittiya ve Hantili'yi öldürmek için işe koyulmuştur. Bu doğrultuda Zuru, oğlu Taharwaili'yi Altın Mızraklı Adamı gizlice görevlendirerek Tittiya'yi ve ailesini oğulları ile birlikte öldürtmüştür. Sonrasında Zuru, Ulak Taruhšu'yu görevlendirerek Hantili ve oğullarını da öldürtmüştür. Böylelikle belki de Hitit tahtına varis olabilecek Tittiya ve Hantili aileleri ile birlikte öldürülerek I. Huzziya için krallık yolu açılmış ve kral olmuştur. Bununla birlikte I. Huzziya kendine rakip olarak bir tehdit kapsamında değerlendirebildiği kız kardeşi İştapariya ile evli olan Telipinuş ve ailesini öldürme hazırlığı içindeyken ortaya çıkan bu durum Telipinuş tarafından öğrenilmiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 80; Gurney, 2008, s. 663). I. Murşili'nin öldürülmesinden başlayarak, Telipinuş'un hakimiyetine kadarki süreç içinde, halefin selefini öldürerek Hitit tahtına çıkmasına yönelik eylemler, taşıdıkları kimlik bakımından birer darbe niteliği gösterebilmiştir. Bu kapsamda gerçekleşen eylemlerinde, darbenin çeşitli niteliklerini vurguladığı yönünde bir değerlendirme yapılabilir.

Darbeler, her ne kadar başkaldırı, isyan veya ayaklanmalar gibi büyük insan toplulukları tarafından değil de görece küçük gruplar tarafından gerçekleştirilse bile (Galula, 1965, s. 9), bunları birer araç olarak kullanıp siyasi gücü temsil eden aktörü, meşru olmayan yollardan zor kullanarak devirmeyi hedefleyen eylemler olduğu (Sarica, 1983, s. 18; Heywood, 2010, s. 489; Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20; Galula, 1965, s. 9; Barbak, 2017, s. 92) dikkate alınırsa I. Murşili'nin öldürülmesinden başlayarak Telipinuş'un Hitit tahtına çıkışına kadar olan süreçte niteliği bakımından darbe denilebilecek eylemler ile siyasi gücün elinde tutan aktörlerin meşru olmayan yollarla zorla tahttan indirilerek öldürüldüğü görülmüştür. Bununla birlikte darbeler genel itibarıyla askeri aktörler tarafından yapılırsa da sivil aktörler tarafından da yapılabildiği (Eren & Kahraman, 2017, s. 109) durumu doğrultusunda bir yaklaşım sergilenirse I. Murşili'nin ölümünden, I. Ammunaş'ın ölümüne kadar olan süreçteki darbelerin Hitit tahtını ele geçirmek isteyen sivil aktörler tarafından da yapıldığı görülmüştür. Ancak bu darbelerde Hitit askeri sınıfına mensup

kişilerinde rollerinin de olduğu da anlaşılmıştır. I. Huzziya'nın, Hitit tahtını ele geçirme konusunda kendine rakip olabilecek I. Ammunaş'ın oğullarını Zuru vasıtasıyla öldürmesi bu kapsamda kendini göstermiştir.

Darbenin hazırlık sürecinin gizli ve uzun zaman aldığı ancak hareket safhasının beklenmedik bir anda hızlı bir şekilde gerçekleştiği (Galula, 1965, s. 9) hesaba katılırsa Hitit tahtına çıkan kralların, iktidardaki kralı gizlice öldürmek için planlar yaptıkları ve uygun zamanı bulduklarında hızlı bir şekilde rakip gördükleri kralı ortadan kaldırdıkları söylenebilir. Aksi taktirde bu amaca yönelik eylemler açık bir şekilde yapılmış olsaydı öldürülen belki de komploya uğrayacak krallar kendilerinin ve iktidarlarının korunması adına bir şekilde önlem alabilirlerdi. I. Huzziya'nın yine kendine rakip olarak gördüğü Telipinuş'u öldürme hazırlığı içindeyken, Telipinuş'un bunu öğrenmesi ve Hitit tahtına çıkması bu kapsamda değerlendirilebilir. Darbelerin aynı zamanda rejimi ve toplumu değiştirme gibi zorunluluklarının olmadığı siyasi gücün elinde bulunduran aktörü değiştirmek amacı taşıdıkları (Galula, 1965, s. 9) göz önünde bulundurulursa darbe yapan Hitit kralları da sadece siyasi gücü elinde tutan aktörleri değiştirmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bunun dışında bir teşebbüsleri olmamıştır. Bu süreç içinde Hitit tahtına çıkmak için darbe düzenleyenlerin kişisel motivasyonları kapsamında hırslarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Burada temel anlamı ile görelî yoksunluk (Skocpol, 2004, ss. 334-347) ve beraberinde getirebildiği siyasal şiddet türleri (Gurr, 2016, ss. 3-4) akla getirilirse Hitit hanedanında yer alan bazı aktörler, büyük olasılıkla Hitit tahtını hak ettiklerini düşünmüş olabilirler. Ancak, bu beklentilerinin boşa çıkması veya karşılanmaması sonucunda hayal kırıklığının da etkisiyle isyan ve darbe gibi şiddet içeren kanlı eylemlere yönelmeleri doğal bir durum olarak değerlendirilebilir. Hitit idari kademesinin isyanlar ve darbeler ile uğraştığı bir dönemin Hitit toplumuna ya da dış ilişkilere yansımaları da kaçınılmazdır. Belki de bu durum fırsat bilen vasal şehir devletleri Hitit merkezi otoritesinin güçsüzlüğünü fırsat bilerek isyan etmişlerdir.

3.2.3.4. Telipinuş

Telipinuş'un, I. Huzziya tarafından kendine yönelen tehdidi öğrendiği sırada Hitit tahtına çıktığı anlaşılmaktadır. O, tahtta çıktıktan sonra da hanedan mensupları ve ileri gelenlerin çıkardığı sorunlar ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Onun yani Huzziya'nın beş kardeşi vardı. Ve o yani Telipinuş onlara evler tahsis etti ve şöyle dedi: Gitsinler ve orada otursunlar; yesinler ve içsinler, kimse onlara bir kötülük yapmasın. Ben ilan ederim ki: Onlar bana kötülük ettiler, ama ben onlara hiçbir zarar vermeyeceğim (CTH 19; Bryce, 1983, s. 135; Alp, 2001, s. 61; Sturtevant & Bechtel, 1935; 187).

Onlar Asa Taşıyıcı Tanuwa (Tanui)'ya haber gönderdiler. Ben kral bunu bilmiyordum. O Huzziya'yı ve kardeşlerini öldürdü. Ben kral olarak bunu duyunca Tanuwa, Taharwaili ve Taruhşu'yu buraya getirdiler. Pankuş Asiller Meclisi onları ölüme mahkûm etti. Ama ben, Kral, şöyle konuştum. Neden ölsünler ki? Onların yüzleri gizlenecektir. Ben Kral onları tecrit ettim ve çiftçi yaptım. Ben onların omuzlarından silahlarını aldım ve onlara boyunduruklar verdim (CTH 19; Bryce, 1983, s. 136; Alp, 2001, s. 61; Sturtevant & Bechtel, 1935 s. 189).

Artık kraliyet ailesinin kan dökmesi yaygınlaştı. Kraliçe İstapariya öldü. Kralın oğlu Ammunas'ta öldü. Tanrı'nın insanları şu şekilde konuşur: "Gerçekten de Hattuşa'da kan dökülmesi yaygın hale geldi." Bunun üzerine ben Telipinuş Hattuşa'da asiller meclisini toplantıya çağırdım. Şu andan itibaren Hattuşa'da hiç kimse kraliyet ailesinin bir oğluna zarar vermesin ya da ona karşı hançer çekmesin (CTH 19; Bryce, 1983, ss. 136-137; Alp, 2001, s. 61; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 189).

Telipinuş, I. Huzziya'nın tarafından kendine yönelen tehlikenin farkında olarak buna karşı tedbir alma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda I. Huzziya ve beş kardeşini sürgüne göndererek onları uzaklaştırmıştır (Gurney, 2008, s. 663). Ancak bunun dışında onlara karşı herhangi bir cezai yaptırımda bulunmadığı gibi onlara hayatlarını idame ettirmeleri için ev vererek kolaylıklar sağlamış kimsenin de onlara kötülük yapmasını istememiştir. Ancak Asa Taşıyıcısı Tanuwa kendine gönderilen haber doğrultusunda. I. Huzziya ve kardeşlerini öldürmüştür. Nitekim Telipinuş'un ifade ettiğine göre kendinin bu olaydan haberi olmamıştır. Yaşanan bu olaylar sonucunda Tanuwa isimli katil ile I. Huzziya'nın tahtta çıkışına giden yolun açılmasında yardım eden katiller Taharwaili ve Taruhşu ile birlikte yargılanarak Pankuş tarafından ölüm cezasına çarptırılmışlardır (Bryce, 2023, s. 159). Ancak bu duruma rağmen Telipinuş verilen bu cezayı uygulamak yerine onlara; rütbelerinin alınması, taşraya sürülmeleri ve köle statüsüne indirilmeleri şeklinde yaptırımlar ortaya koymuştur (Bryce, 1983, s. 151) Görüleceği üzere Telipinuş isyancı ve darbeci olarak ta nitelendirilebilecek bu katillere karşı ağır ölüm cezasının uygulanması yerine daha bağışlayıcı bir tavır sergilemiştir.⁵³ Telipinuş'un I. Huzziya'yı saf dışı

⁵³ Telipinuş'un veraset kavgaları konusunda hanedan mensuplarına yönelik cinayetlere karışan Tanuwa Taharwaili ve Taruhşu isimli kişilere genel anlamda bağışlayıcı bir yaklaşım göstermesine yönelik çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan kimisine göre, Telipinuş'un bu yaklaşımı, geçmişte kan dökülerek

bırakarak Hitit Devleti'nin başına geçtikten sonra çeşitli şehir devletlerine seferler düzenlediği görülmüştür. Bu kapsamda isyana yönelik olaylar açısından yaklaşıldığında Lawazzantiya'da; Laha isimli bir adamın, halkı kendine karşı kışkırtması ve isyana teşvik etmesi ile de uğraşmak zorunda kalmıştır (Bryce, 2023, s. 155).

Hitit Devleti'nde veraset meselesi yüzünden hanedan mensuplarının karıştığı isyanlar sonucunda cinayetlerin ve kan dökülmesinin yaygınlaşması Telipinuş'un karısı İştapariya ve oğlu Ammunaş'ında öldürülmesine de sebep olmuştur. Bunun üzerine Telipinuş, veraset konusunda yaşanan kargaşa ve cinayetlerin önüne geçmek ve kraliyet ailesinden birine zarar verilmesini engellemek amacıyla Pankuş'u Hattuşa'ya toplantıya çağırmıştır. Telipinuş, toplantıda veraset meselesi yüzünden çıkan sorunları çözmek ve Hitit Devleti'nin içine düştüğü kötü durumları önlemek amacıyla köklü değişiklikler ve yaptırımlar getirmiştir. Belki de Telipinuş'u veraset sistemini düzenlemeye ve I. Hattuşili'nin büyükbabasından beri her Hitit kralının saltanatını karakterize eden aile kavgalarını, hanedan anlaşmazlıklarını ve kan dökülmesini sona erdirmeye teşvik eden şey, karısını ve oğlunu kaybetmesiydi (Bryce, 1983, ss. 151-152). Telipinuş'un fermanında veraset yüzünden çıkan çatışmaların önüne geçmek adına yer alan yaptırımlardan başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

Birinci dereceden bir oğul, prens, kral olsun. Eğer birinci dereceden bir prens yoksa, ikinci dereceden bir oğul kral olsun. Ama eğer bir prens ya da varis yoksa, birinci dereceden bir kız çocuğu için bir damat yani bir koca alsınlar ve o kral olsun. Bundan sonra her kim kral olur ve bir kız ya da erkek kardeşine zarar vermeyi planlar ise siz Pankuş'ıseniz onun ile açıkça konuşun. Tabletteki bu kan dökme eylemini okuyun. Hattuşa'da bir zamanlar kan dökülmesi yaygındı ve tanrılar kraliyet ailesinden intikam aldı (CTH 19; Bryce, 1983, s. 137; Alp, 2001, ss. 61-62; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 189, 191).

Kim erkek ve kız kardeşleri arasında kötülük yaparsa gözünü kralın kellesine/kişiliğine (???) göz dikerse meclise (Tuliya)⁵⁴ çağırın. Eğer o zaman planına devam ederse (?), kefareтини başıyla ödemelidir. Ama onu Zuru, Tanuwa, Tahurwaili ve Taruhşu gibi gizlice öldürmemeliler. Onun evine, karısına ya da oğullarına zarar vermemelidirler. Ama bir prens suç işlerse,

yapılan misillemeler ve gücünün hayatta kalması anlayışının yerine, bağışlayıcı ve dengeli bir adalet sürecinin geçeceğini göstermek için bir çaba olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım ile aynı zamanda hem kendi nesli hem de gelecekteki nesiller için bir örnek oluşturulması amaçlanmış olabilir. Kimisine göre de Telipinuş bahsi geçen kişileri ölüm cezasına çarptırmamakla sadece bağışlayıcı yönünü göstermek istemez. Dahası doğal olarak siyasi yükselişini kolaylaştıran destekçilerine bağlı kişilerin hayatta kalmalarını da istemiştir (Bryce, 2023, s. 159; De Martino, 2006, s. 42).

⁵⁴ Tuliya (Tulijas), "toplantı, meclis veya mahkeme heyeti" anlamına gelir. Pankuş, bazen Tuliya olarak da bilinmektedir (Ünal, 2016, s. 547; Burney, 2004, s. 35).

kellesiyle bile olsa kefareti ödemelidir. Ama onun evine ya da oğullarına zarar verilmemelidir. Prensler kimin hesabına mahvolursa olsun, bu onların evlerini, tarlalarını, bağlarını, ambarlarını, davarlarını veya koyunlarını etkilemez. Ve şimdi herhangi bir prens suç işlediğinde kellesiyle bile kefareti ödemelidir. Ama evine ya da oğluna zarar vermeyin. Prenslerin şahıslarını ya da mallarını başkasına vermek doğru değildir (CTH 19; Bryce, 1983, ss. 137-138; Alp, 2001, s. 62; Sturtevant & Bechtel, 1935, s. 191).

I. Telipinuş Hitit Devleti'nde idari anlamda veraset sistemi yüzünden çıkan çatışmaların önüne geçmek için ileri gelenleri ve hanedan mensuplarının muhatap alarak bilhassa onların isyan etmesinde etkili olan siyasi ve ekonomik nedenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Yaptırımlarında buna göre şekillendiğini söylemek mümkündür.

Ölen kralın baş zevcesinden olan en büyük oğlu kral olabilecek, eğer oğlan evlat yoksa, prenseslerden birine iç güvey olarak bir koca bulunacak ve bu damat tahtta oturacaktır (Ünal, 2002, s. 73). Böylelikle tahtta kimin geçeceği hususunda bir açık kapı bırakılmıştır. Öyle ki ilk doğan prens otomatik olarak tahtın varisi sayılmamakta; kral hayatta ise eşit konumdaki adaylar arasından seçim yapabilmesi ile birlikte daha fazla kısıtlamaya gidilmemesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Çünkü bu düzenlemenin temel amacı, kral ailesinin rakip kollarının birbirlerini yok etmesini önlemektir. Kralın yasal eşinden doğan oğullar birinci dereceden prenslerdir. Kralın yasal eşinden hiç oğlu olmamışsa, harem kadınlarından doğan oğullar ikinci dereceden prensler olarak taht için gündeme gelmiştir. Kralın daha düşük sınıftan bir kadınla ilişkisinden olan oğullar ise tahtta aday olamazlar. Üçüncü dereceden adaylar, birinci dereceden prenseslerin kocaları, yani kral ve kraliçenin damatlarıdır (Brandau & Schickert, 2011, s. 97).

Tahtta kimin çıkacağı konusu her ne kadar ortaya koyulan düzenlemeler ile açıklığa kavuşturulmuş olsa da yine de tahtın varisi sayılan prenslerin hırslı kardeşleri veliaht adayını ortadan kaldırarak kendilerine yol açma usulünü deneyebilirlerdi. Telipinuş bu duruma engel olmak için bir çeşit denetim kurulu oluşturmuştur. Bu kapsamda Telipinuş, Pankuş'u taht değişimi sırasında çok dikkatli olmak ve erkek ya da kız kardeşine kötülük yapma eğiliminde olanları göz önünden ayırmamakla görevlendirmiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 97). Telipinuş, daha önce hanedan üyeleri arasında yaşanan taht mücadelelerinde yer alan kişilerin, aileleriyle birlikte öldürülerek kolektif ceza uygulanması ve mal varlıklarına el konulması uygulamasını kaldırmış ve yerine bireysel ceza sistemini getirmiştir. Buna göre, suç işlediği iddia edilen hanedan üyesi, önce Pankuş'un huzurunda yargılanacak, eğer suçlu olduğu kanıtlanırsa cezalandırılacaktır.

Geçmişteki gibi kolektif ceza uygulanmayacak; yalnızca suçu işleyen kişi ölüm cezasına çarptırılacak, ancak ailesine ve mal varlığına dokunulmayacaktır (Memiş, 2017, s. 99).

Telipinuş, bu fermanıyla kraliyet ve Pankuş adı verilen soylular meclisini, Hitit Krallığı'nın anayasal kurumları hâline getirmiştir. Pankuş, kralların danışma meclisi olmanın yanı sıra, yasal düzenin korunmasından da sorumlu kılınmış ve haklıyı haksızdan ayıran, cinayet işleyenleri, bu kişi kral bile olsa, ölümle cezalandıran bir anayasa mahkemesi görevini üstlenmiştir. Artık Hitit Krallığı'nda tahtta güçlü olan değil, meşru olan kişi oturacaktı. Hırslı taht adaylarının, kan davalarını tahtı gasp etmek için meşru sayılmaları mümkün olmamıştı. Çünkü katilleri cezalandırmak ve suçlulara cezalarını vermek artık devletin sorumluluğuna girmiştir (Kaya, 2011, ss. 115-116).

3.2.3.5. Hitit Tahtındaki Belirsizlikler ve Mücadeleler

Telipinuş'un nasıl öldüğü konusunda belgeler bilgi içermemiştir. Onun ölümü ile "Eski Krallık" dönemi sona ermiştir. Hititler içinde bir gerileme dönemi söz konusu olmuştur (Macqueen, 2022, s. 48). Telipinuş'un ölümünün ardından ele geçirilen kurban listeleri, kraliyet mühürlü arazi bağışı ile çeşitli anlaşmalara ait belgelerden Alluwamna, II. Hantili, II. Zidanta ve II. Huzziya isimli kralların yanı sıra Tahurwaili isimli bir kralında Hitit tahtına çıkmış olabileceğini göstermiştir. Ancak, Telipinuş'un ölümünden I/II. Tuthaliya'nın tahtta çıkışına kadar (MÖ 1500-1425) geçen süreçte, söz konusu kralların kim oldukları ve yaptıkları hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da bu döneme dair yeterli ve net bilgi elde edilememiştir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında, gerek Hurri-Mitanni Devleti'nin kurulması nedeniyle yaşanan kargaşa ve buna bağlı olarak belgelerin azlığı gerekse de bu belgelerde yer alan kısıtlı bilginin değerlendirilmesinde yaşanan karışıklık ve güçlükler etkili olmuştur (Memiş, 2017, s. 100; Akurgal, 1990, ss. 64-66; Ünal, 2002, s. 73; Dinçol, 1982, ss. 32-33; Gurney, 2001, s. 32; Bryce, 2023, ss. 166-170; Carruba, 1986, ss. 539-554).

3.2.3.5.1. I. Muwatalli'nin İktidar Mücadelesi İsyanı ve Darbesi

Kargaşanın ve belirsizliklerin hâkim olduğu bu dönem içinde ismi zikredilen krallardan bir tanesi de I. Muwatalli olmuştur (Ünal, 2002, s. 73; Bryce, 2023; s. 171).

Dönemle ilgili kaynakların onun hakkında daha net bilgiler ortaya koyduğu söylenebilir. Buna göre Hitit Devleti'ndeki veraset konusundaki çatışmaların devam ettiği, bu durumun önlemeye yönelik Telipinuş'un fermanındaki kanun ve yaptırımların uygulanmadığı görülmüştür.

“Sonra ... Majesteleri babamın konu hakkındaki sözlerini takdirle karşıladığını söyler: ‘Muwatalli Huzziya’yı öldürdü.’ Majesteleri’nin babası ona yeminle bağlıydı ve şöyle dedi: ‘Ona/onun için. Ve o ... -dı,di Muwatalli’ye/için.’ Fakat Hattuša ... onun arkasında ... söyler: ‘... onun arkasında ... uzağa ayrılır/ayrıldı ... tek başına ...’ (CTH 251; Miller, 2013, s. 179; Carruba, 1986, ss. 541-542; Bryce, 2023, s. 171) şeklinde ki ifadelerin ortaya koyduğu kadarıyla II. Huzziya, I. Muwatalli tarafından öldürülmüştür. Buna dayanılarak II. Zidanta’nın halefinin, II. Huzziya olduğu onu öldürenin I. Muwatalli olduğu ve Hitit tahtına el koyduğu sonucuna ulaşılabileceği ileri sürülmüştür (Bryce, 2023, s. 171; Klinger, 2019, s. 56). I. Muwatalli belgelerde pek de şanlı zaferlerle anılmayan bir kişi olmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 126). Onun kraliyet ailesiyle akraba olup olmadığı da bilinmemiştir (Klinger, 2019, s. 56). I. Muwatalli, Büyük Kral II. Huzziya’nın saray baş muhafızı yani en yüksek rütbeli memuru ve en yakın sırdaşıydı (Brandau & Schickert, 2011, s. 126). I. Muwatalli olasılıkla “Gal Mesedi” adı verilen bir unvana sahipti. Bu unvan ise atama prenslik olarak icra edilen ve özel askeri görevlerle ilişkili önemli bir makamı ifade etmiştir (Klinger, 2019, s. 56). I. Muwatalli dönemine ait belgelerde Kantuzilli ve Hımuili adlı kişilerinde adı geçmiştir (CTH 271; Miller, 2013, ss. 154-161). Bu kişilerin I. Muwatalli’nin öldürdüğü II. Huzziya’nın oğlu olabileceği ileri sürülmüştür. Eğer bu varsayımda doğru ise o halde I. Muwatalli’nin, ailesinin geriye kalan üyeleri ile uzlaşmaya çalıştığı söylenebilir (Bryce, 2023, s. 171). I. Muwatalli bu anlamda sadece II. Huzziya’nın oğulları ve karısı Şummiri’nin canlarını bağışlamakla kalmayıp, aynı zamanda oğullarına yüksek mevkiler de sunmuştur (Bryce, 2023, ss. 171-172; Brandau & Schickert, 2011, s. 126).

I. Muwatalli, “... o kraliçeyi, annenizi öldürecek, fakat siz ... ve daha önce ... Hımuili ve Kantuzilli ... Muwatalli’yi öldürdüler ve ...” (CTH 27; Miller, 2013, s. 159) şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kantuzilli ve Hımuili tarafından kendine yapılan bir suikast sonucunda öldürülmüştür (Bryce, 2023, s. 172; Brandau & Schickert, 2011, s. 27; Klinger, 2019, ss. 56-57). Bu durum I. Muwatalli’nin onlara karşı uyguladığı uzlaşmaya yönelik cömert politikasının başarısız olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, I.

Muwatalli'nin krallığı başladığı gibi sona ermiştir. Katillerin hangi nedenlerle hareket ettikleri ya da kışkırtıldıkları önemli olmaksızın, bu suikast Hatti'de ciddi politik krizlere yol açmıştır. Öyle ki bir kez daha rakip hizipler ortaya çıkmıştır. Krallık her iki taraf içinde yıkıcı olan taht için yapılan çatışmalara çekilmiştir (Bryce, 2023, s. 172). Ancak bu sefer Kantuzilli ve Himuili, kendi hesaplarına değil de açık bir şekilde geleneksel kraliyet ailesi adına çalışmıştır. Çünkü daha sonra görüleceği üzere I/II. Tuthaliya ile birlikte güç yeniden eski hanedana geçmiştir (Klinger, 2019, s. 57).

Hitit toplumunun düzenini olumsuz bir şekilde derinden etkileyen taht kavgalarına yönelik çatışmalar olanca hızıyla devam etmiştir. Bunları önlemeye yönelik Telipinuş'un fermanında yer alan kanun ve yaptırımlara uyulmak bir kenara bırakılsın sonrasında yaşanan gelişmelerinde ortaya koyulacağı üzere adeta hiçe sayılmıştır. Çatışmanın sebebi yine Hitit Devleti'nin iktidarını ve otoritesini ele geçirmek adına siyasi anlamda kendini göstermiştir. Halefin selefini öldürerek Hitit tahtına çıkma amacına yönelik bakış açısı varlığını sürdürmüştür. Ancak bu amacı gerçekleştirmek isteyen hanedan mensupları gibi isyancı aktörler ile onlara yardımcı olan ileri gelenler veya askeri tebaaya mensup aktörler bu sefer Hitit iktidar ve otoritesine doğrudan talip olmuştur. I. Muwatalli kendine verilen unvandan anlaşıldığı kadarıyla askeri tebaa mensubuydu. Bu kapsamda I. Muwatalli, belki de elindeki askeri birliklerin yardımı ile de II. Huzziya'yı öldürmüş bir darbe ile Hitit tahtını ele geçirmiştir. Darbenin hayata geçiriliş biçimine (Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20; Sarıca, 1983, s. 18; Galula 1965, s. 9) uygun olarak I. Muwatalli'nin, II. Huzziya'nın saray baş muhafızı başka bir ifade ile de en yüksek rütbeli memuru aynı zamanda da sırdaşı olması belki de ona gerçekleştireceği darbeyi gizli bir şekilde planlaması ve örgütlemesi konusunda büyük bir avantaj sağlamıştır.

I. Muwatalli'nin bir isyancı aktör olarak darbe gibi bir eylemde bulunmasında onun kişisel motivasyonunun da etkisi olduğu söylenebilir. Burada görece yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet boyutunu göz önünde bulundurmamak mümkündür (Gurr, 2016, s. 50). Öyle ki I. Muwatalli belki de sarayda uzun bir süre II. Huzziya'ya hizmet etmiş buna dayalı olarak bulunduğu mevkiden daha üst bir makamı hak ettiğini düşünmüş ancak onun bu beklentileri karşılanmayınca da görece yoksunluğu beraberinde getirdiği öfke ya da hayal kırıklığının etkisiyle de kendinin de Hitit tahtında hak edebileceği düşüncesi hâkim olmuştur. Netice itibarıyla görece yoksunluğun

beraberinde getirebildiği siyasal şiddet te türlerinden olan isyan ve sonrasında darbe kendini göstermiştir (Skocpol, 2004, ss. 334-347; Gurr, 2016, s. 3-4).

3.2.3.5.2. İktidar için İç Savaş Muva ve Kantuzilli'nin Çatışması

I/II. Tuthaliya'nın [yak. MÖ 1445 (Ünal, 2002, s. 65)] Hitit tahtına çıkışı, önceki taht kavgalarına benzer şekilde isyanlar ve sonrasında iç savaş olarak nitelendirilebilecek çatışmalar ile başlamıştır (Bryce, 2023, s. 181). Çatışmanın bir tarafını, I. Muwatalli'nin intikamını almak için ona sadık olan, baş muhafızı, en yüksek rütbeli memuru ya da belki de oğlu olan Muva'nın liderliğindeki grup oluşturmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 128). Diğer tarafını ise, I. Muwatalli'nin saray komplosunda rol oynayarak ölümüne sebep olan II. Huzziya'nın oğullarından biri olabilecek Kantuzilli oluşturmuştur. Komplocuların ana hedefi, hiç kuşkusuz, I/II. Tuthaliya'yı tahtta çıkarmaktır. Ancak bu eylemler, geniş bir destek bulmamıştır (Bryce, 2023, s. 181).

“Muva'nın piyade ve savaş arabalı askerleri ve Hurrilerin piyade ve savaş arabalı askerleri Kantuzilli'ye karşı sahaya çıktılar ... Kantuzilli ve ben, kral Muva ve Hurrilerin ordusunu mağlup ettik. Düşman ordusu hep birlikte yok oldular” (CTH 211; Carruba, 1979, ss. 162-163; Bryce, 2023, s. 181) şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Muva'nın liderliğindeki ordu, arkalarında piyadeler ve savaş arabalı askerlerle birlikte Hurri desteğini alarak, Kantuzilli'nin kuvvetlerine karşı savaşmaya başlamıştır. Ancak bu mücadele, Muva ve Hurri müttefiklerinin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır. Böylece, I/II. Tuthaliya'nın Hitit tahtına oturması kesinleşmiştir (Bryce, 2023, s. 181).

Taht kavgalarının yarattığı isyan ve darbe gibi eylemler ile başlayan olaylar bir bakıma boyut değiştirmiş bir devletin varlığını tehdit edebilecek en ciddi sorunlardan biri olarak kendini göstermiştir. Öyle ki sürekli yaşanan taht kavgaları ilk kez iç savaşa dönüşmüştür (Brandau & Schickert, 2011, s. 128). Hitit devleti içinde siyasi iktidarı ele geçirmeye çalışan iki savaşçı hizibin varlığı da görülmüştür (Bryce, 2023, s. 181). Bu durum iç savaşın, bir devlette, güç ve siyasi iktidarı tek başına elde etmeye çalışan muharip gruplar arasındaki savaş olması yönüne de vurgu yapmıştır (Thackrah, 2004, s. 37). Görünüş itibarıyla Hititlerde otoriteyi ele geçirmek isteyen iki farklı aktör grubunun ortaya çıkması aynı zamanda iç savaşın zorunlu olarak siyasi boşluk yaratması (Thackrah, 2004, s. 37) boyutunu da akla getirmelidir. Bununla

birlikte iç savaşların toplumu kutuplaştırabilmesi durumu da hesaba katılmalıdır (Evans & Nenham, 2001, s. 292). Belki de Hitit toplumu da Muva veya Kantuzilli'yi destekleyenler şeklinde de ikiye ayrılmıştır. Bu kutuplaşmaya göre de taraflar destek bularak iç savaş şeklindeki bir çatışmaya girecek gücü kendilerinde bulabilmişlerdir. Aksi takdirde bir durum olsaydı taht kavgalarına yönelik sorunlar isyanın ötesinde böyle bir boyuta ulaşamayabilirdi. Muva veya Kantuzilli arasındaki çatışmada savaş arabaları veya piyade birlikleri gibi dönemin askeri araçların kullanılması, elbette bunların sevk ve idaresine yönelik organizasyonların varlığını düşündürmelidir. Bu durum, iç savaşların geleneksel savaşlar ve düzensiz savaşlar arasında yer almasına karşın, bazı hallerde büyük ordulara sahip rakip grupların birbirlerinin sahadaki kuvvetlerini yok etmek ve otoritelerini kabul ettirmek amacıyla az çok geleneksel yöntemlerle savaşmalarıyla bağdaştırılabilir (Kiras, 2016, s. 314).

3.3.4. ORTA HİTİT KRALLIĞI İSYANLARI

Kral I. Muwatalli'nin Kantuzzilli ve Hımuili isimli iki kişi tarafından öldürülmesi ve katillerce I/II. Tuthaliya'nın [yak. MÖ 1445 (Ünal, 2002, s. 65)] tahtta oturtulmasıyla “Orta Krallık” başlar (MÖ 1460-1370) I. Šuppiluliuma'nın tahtı ele geçirmesiyle (MÖ 1370) sona erer (Ünal, 2002, s. 73).

3.3.4.1. I/II. Tuthaliya

I/II. Tuthaliya'nın⁵⁵ Hitit tahtına çıkmadan önce hem krallık içindeki konumuna hem de I. Muwatalli'nin ölümüne kadar gerçekleşen olaylarda bir rolü olup olmadığına yönelik bilgi bulunmamıştır. Bilinen tek şey bu olaylardan en kârlı çıkanın o olduğudur (Bryce, 2023, s. 182). Bununla birlikte I/II. Tuthaliya Hitit tahtını babasından devralıp hak ederek çıkmamıştır. Bu durum Kral II. Muwatalli zamanında imzalanan Talmi-Šarruma Antlaşması'nda “Büyük Kral Tuthaliya krallığın tahtına oturduğunda ...” şeklindeki ifade de kendini göstermiştir. Halbuki meşru tahtta çıkışla ilgili geleneksel ifade “Babalarının

⁵⁵ I/II. Tuthaliya'nın, Kantuzilli'nin, Hımuili'nin ya da II. Huzziya'nın oğlu olabileceği doğrultusunda çeşitli görüşler ortaya koyulmuştur. Bununla birlikte Tuthaliya'nın, I. mi yoksa II. mi olduğu meselesi de belirsizliğin hâkim olduğu tartışmalı konular içinde yer almıştır (Bryce, 2023, ss. 182-184; Brandau & Schickert, 2011, s. 127; Taşkın, 2016, s. 49; Collins, 2007, s. 42). Bu nedenle Tuthaliya'nın I. mi? veya II. mi? olduğu konusunda çalışmamızın başından beri takip edilen isimlendirmenin bozulmaması adına I/II. ... II/III. ... Tuthaliya şeklinde bir adlandırma yapılmıştır.

tahtına oturduğu zaman ...” şeklinde başlamaktadır. Bu durum I/II. Tuthaliya’nın Hitit tahtına bir darbe ile çıkmış olabileceği konusunda tartışmaları da beraberinde getirmiştir (CTH 75; Karauğuz, 2002, s. 229; Kaya, 2011, s. 120; Akurgal, 1990, s. 67; Dinçol, 1982, s. 33). I/II Tuthaliya’nın iktidarı Hitit tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmiştir (Bryce, 2023, s. 181). Bu dönemde Hititlerin, Güneydoğu ve Suriye’de kaybedilen toprakları almaya yönelik eylemlere başlamadan önce yönlerini batıya çevirmeleri gerekmiştir. Çünkü Batı Anadolu’da, Anayurt’un güney sınırındaki Hitit topraklarını tehdit eden tehlikeli bir durum gelişme göstermiştir (Bryce, 2023, s. 184).

3.3.4.1.1. Arzawa Seferi ve Šeha Nehri Ülkesi İsyanı

Eski Krallık döneminde Hititler, Batı Anadolu’daki gelişmelere sınırlı bir ilgi göstermiştir. Bölgeye yapılan tek seferde I. Hattuşili tarafından düzenlenmiştir. Ancak, I/II. Tuthaliya döneminde Hitit orduları, bölgeye yönelik bir dizi kapsamlı sefer gerçekleştirmiştir (Bryce, 2023, s. 185). Bu kapsamda I/II. Tuthaliya, yıllıklarında Arzawa adlı bölge de dahil olmak üzere Batı Anadolu’daki kapsamlı seferlerini anlatmıştır. Arzawa Hitit kaynaklarında batıdaki bir grup ülkeye karşılık gelmiştir (Bryce, 2020, s. 66). Bunların arasında Hapalla Beyliği, Mira ve Kuwaliya Beyliği, Šeha Nehri Ülkesi ve Appavia Beyliği, Wiluša⁵⁶ Beyliği, Zippašla ve Hariyati Dağlık Memleketleri yer almıştır (Kinal, 1953, ss. 26-30). Arzawa ülkelerinin tek bir krallığa ait olup sonradan parçalara ayrılabilirdiği ya da başlangıçtan beri birbirlerinden bağımsız olarak gelişebildiği de ileri sürülmüştür (Bryce, 2020, s. 66).

Hitit karşıtı oluşumlar I/II. Tuthaliya’nın bölgeye birkaç defa sefer düzenlemesinde etkili olmuştur. Öyle ki tek başına güçsüz olan bölge ülkeleri güç birliği sayesinde zayıf düşmüş olan Hitit Krallığı’na karşı koyabileceklerini anlamışlardır (Brandau & Schickert, 2011, s. 129). Bu durum; Batı’nın, Hititler için güneydoğudaki Hurriler ve kuzeydeki Kaşkalar kadar ciddi bir tehdit oluşturma potansiyeline sahip hale gelmesine yol açmıştır (Bryce, 2023, s. 185).

Šeha Nehri Ülkesi yine sınırı aştı. Šeha Nehri Ülkesi halkı şöyle dedi: “Majesteler’inin büyükbabası bizi kılıçla fethetmedi. Arzawa topraklarını fethettiğinde, bizi kılıçla fethetmedi. Ona ... verdik.” Böylece Šeha Nehri

⁵⁶ Wiluša; MÖ 8. yüzyıl itibarıyla Homeros Çağı’ndan beri adı Eski Yunanca ve Latince yazılmış antik edebi kaynaklarda anılan ve bilinen İlion (Troia) ile eşleştirilerek Troas (Çanakkale) Bölgesi’ne konumlandırılmıştır. Ancak bu konumlandırma genel kabul görmüş değildir (Kaya, 2011, s. 156).

Ülkesi... savaş yaptı. Ve Ahhiyawa Kralı geri çekildi. Şimdi ... o geri çekildiğinde, ben Büyük Kral ilerledim ... Daha sonra düşman tepelere çekildi. Harana Dağı'nın zirvesini zapt ettim. Sonra 500 takım atı Hattuša'ya getirdim. Ve Fırtına Tanrı'sı-na-radius birlikte karıları, çocukları ve ... ile birlikte Onu götürüp Güneş Tanrıçası'nın kenti Arinna'ya getirdim (CTH 142.2; Garstang & Gurney, 1959, ss. 121-122; Bryce, 2023, s. 186).

I/II. Tuthaliya, Arzawa'ya düzenlediği bu ilk seferde bir dizi ülkeyi fethetmiştir. Bu sefer sonucunda esir düşen piyadeler ve çok sayıda atı ganimet olarak beraberinde götürmüştür (Bryce, 2020, s. 66). Bu uygulama, Hitit tarihinin bilinen en erken örneği olarak daha sonraki Hitit kralları tarafından da benimsenmiştir (Bryce, 2023, s. 185).

Hitit Krallığı'nın toplum düzenini olumsuz bir şekilde derinden etkileyen taht kavgalarına yönelik isyan, darbe ya da iç savaş gibi çatışmaların Hititlerin siyasi anlamda bölgede tahsis etmeye çalıştığı merkezi otoriteyi zayıflattığı ve bir otorite boşluğu yarattığı düşünülmelidir. Hititlerin kendi iç sorunları ile uğraştığı bu süreçte Hitit Anayurt'una komşu bölgelerdeki rakiplerinin Hititlerin bu buhranlı dönemini kendi lehlerine çevirerek kazanç sağlamak istediklerini söylemek mümkündür. Bu kapsamda Şeha Nehri Ülkesi ve anlaşıldığı kadarı ile Ahhiyawa Krallığı'nın karıştığı eylemler değerlendirilebilir.

Hititlerin bölgedeki varlığı ve yayılımcı bir politika izlemeleri Şeha Nehri Ülkesi'nin hoşnutsuzluğunun sebepleri arasında sayılabilir. Bu duruma ilk başta isyan şeklinde verilen tepkinin gelişim göstererek savaşa dönüştüğünü söylemek mümkündür. Nitekim I/II. Tuthaliya'nın bölgeye düzenlediği seferde bu tepkinin belli bir yerden sonra direnişe dönüştüğü de söylenebilir. Öyle ki isyancı aktörlerin taarruzdan ziyade coğrafyanın da avantajını kullanmaya çalıştıkları Hititler ile yüz yüze mücadele edecek gücü kendilerinde bulamadıkları yönünde değerlendirilebilir. Sonuçta isyan şeklinde başlayan ve gitgide kapsamının genişlediği bir çatışma askeri kuvvet kullanarak bastırılmıştır. Bununla birlikte bölgenin fethedilmesi ile birlikte dönem için önemli bir savaş bileşeni sayılabilecek çok sayıda binek atının alınması Hititlerin ekonomik veya askeri çıkarlarını ön planda tuttuklarını düşündürmelidir.

3.3.4.1.2. Aşşuwa Seferi ve Kukkuilli İsyanı

I/II. Tuthaliya'nın Arzawa'da birkaç ülkeyi fethetmesi, bölgeyi yatıştırmak yerine, Hitit karşıtı eylemleri daha da körüklemiştir. Bu durum, Hititler için yeni ve ciddi bir tehdit oluşturmuştur (Bryce, 2023, s. 186). Anadolu'nun en kuzey batısında Aşşuwa ülkesinin liderliğinde 22 ülkeden oluşan bir ittifak kurulmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 129). Bu nedenle I/II. Tuthaliya'nın batıya düzenlediği seferler sırasında yaşanan gelişmeler ve sonrasında Kukkuilli'nin isyanı ortaya çıkmıştır.

Ama Hattuša 'ya geri döndüğümde, bu topraklar bana karşı savaş ilan etti. ... Ugga ülkesi, Kişpuwa ülkesi, Unaliya ülkesi, ... ülkesi, Dura ülkesi, Halluwa ülkesi, Huwalluşiya ülkesi, Karakiša ülkesi, Dunda ülkesi, Adadura ülkesi, Parista ülkesi, ... ülkesi, ... -waa ülkesi, Warşiya ülkesi, Kuruppiya ülkesi, ... luissa (ya da Lūsa) ülkesi, Alatra ülkesi(?) Mt. Pahurina ülkesi, Paşuhalta ülkesi, ... ülkesi, Wiluşiya ülkesi, Taruiša ülkesi. Bu şehirler ... savaşçılarıyla birlikte toplandılar. Onlar ... onların ... ve ordularını karşıma çıkardılar. Ben Tuthaliya, kuvvetlerimi gece topladım ve düşman ordusunu kuşattım. Ve tanrılar önümden gitti, Arinna'nın Güneş Tanrıça'sı, Gökyüzü'nün Fırtına Tanrısı, Hatti'nin Koruyucu Meleği, Zamama/Zababa, İştar, Sin, Lelwanis/Lewani ve düşmanın ordusunu yendim ve ülkelerine girdim ve hangi ülkeden bir ordu savaşmak için çıkmışsa, tanrılar önümden gitti ve bahsettiğim, savaş ilan eden ülkeleri, tanrılar onları bana teslim etti. Bütün bu ülkeleri ele geçirdim. Ele geçirilen halkı, öküzleri, koyunları, ülkenin mallarını varlıklarını Hattuša'ya götürdüm. Aşşuwa ülkesini yok ettikten sonra Hattuša'ya, evime döndüm. Ganimet olarak 10.000 piyade askeri ve savaş arabaları için 600 at takımı ile birlikte "dizginlerin efendileri" Hattuša'ya getirdim ve onları Hattuša'ya yerleştirdim. Üstelik Piyama-Inarası(?) oğlu Kukkuilli, Piyama-Inaras'ın akrabası olan Malazitiş'i de Hattuša'ya getirdim. Onların oğulları ve torunlarını da ... savaş arabalarıyla birlikte yine Hattuša'ya getirdim. Hattuša'ya vardığımda, Piyama Inaras ve Malazitiş'i kapı evinde, kapı evinin Fırtına Tanrısı'na adadım. Ama oğlu Kukkuilli'yi vasallık altına aldım ve serbest bıraktım. Ve daha sonra Kukkuilli bir isyan çıkardı ve Aşşuwa ülkesinin 10.000 yaya askerini ve 600 dizgincilerin efendilerini kışkırttı ve bir isyan yarattı. Ve tanrılar onları bana teslim etti. Onların işleri açığa çıktı. Onları parçaladılar ve Kukkuilli'yi öldürdüler (CTH 142.2; Garstang & Gurney, 1959, ss. 121-122; Bryce, 2023, ss. 186-187).

I/II. Tuthaliya, Hititlere karşı tehdit oluşturan bir konfederasyonu yenip Aşşuwa'yı fethetmiştir. I/II. Tuthaliya, fethettiği bölgedeki Hitit karşıtı güçleri tamamen ortadan kaldıramamış olsa da onları zayıflatmak amacıyla bölgeden topladığı 10.000 piyade ve dizginlerin efendileri olarak bilinen konfederasyonun seçkin savaş arabacıları da dahil 600 atlı askeri Hattuša'ya getirmiştir (Bryce, 2020, s. 67). Hattuša'ya getirilenler

arasında, konfederasyonun lideri olması muhtemel Piyama-Kurunta(?) ve ailesi de vardı. Bu aile üyeleri arasında onun oğlu(?) Kukkulli ve başka bir akrabası olan Malazitiş'de yer almıştır. I/II. Tuthaliya, Piyama-Kurunta ve Malazitiş'i Fırtına Tanrısı'nın hizmetine vermiştir (Bryce, 2023, ss. 188-189). Kukkulli ve beraberinde getirilenler arasında yer alan askeri birlikler birer NAM.RA⁵⁷ olarak kendini göstermiştir (Tiro, 2018, s. 98). Burada Hititlerin NAM.RA olarak adlandırdığı kişilerin, kendi toplumlarının alt tabakası olarak sınıflandırdıkları ve çeşitli şekillerde onlardan faydalandıkları akla getirilmelidir. (Alp, 1949, ss. 245-270; Tiro, 2018, ss. 97-110). Bir şehrin isyanı sırasında, bu şehrin erkeklerinin ölüm cezasına çarptırılması emredilmişken, NAM.RA'ların yalnızca Büyük Kral'ın huzuruna getirilmesi emredilmiştir (Alp, 1949, s. 246). I/II. Tuthaliya'da bu doğrultuda hareket ederek Kukkulli'den istifade etme yoluna gitmiştir. Anlaşıldığı kadarı ile Kukkulli vasallık statüsüne alınarak serbest bırakılmıştır. I/II. Tuthaliya, Kukkulli'yi Hitit Krallığı içinde, muhtemelen Anayurt sınırlarında veya sınıra yakın bir bölgede vasal kral olarak yerleştirmiş olduğu düşünülebilir. Bölgeyi korumak için de kendi ülkesinden insanları da onun hizmetine vermiş olabilir. Bu yöntem, savaş esirlerini yeniden yerleştirme projesi olarak daha sonraki krallar tarafından da benimsenmiştir. Eğer böyleyse, Kukkulli isyanını kendi anayurduna yakın olmayan, Hitit vasalı yeni bir bölgede başlatmış demektir (Bryce, 2023, s. 190). Bu uygulama ile ne amaçlanmak istendiği bilinmese de Kukkulli, kendi ülkesinden getirilen 10.000 piyade askeri ve 600 savaş arabacısı arasında bir isyan çıkartmıştır. Ancak isyan bastırılarak Kukkulli öldürülmüştür (Bryce, 2023, ss. 188-189; Collins, 2007, s. 117; Brandau & Schickert, 2011, s. 129). Bu çerçevede dahilinde I/II. Tuthaliya'nın Aşsuwa seferini isyan ve ilişkili eylemler açısından iki boyutta ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi, Batı Anadolu Bölgesi toplumlarının oluşturduğu konfederasyon boyutunda; ikincisi ise bireysel olarak Kukkulli boyutundadır.

Aşsuwa konfederasyonu açısından bakıldığında; Hititlerin taht kavgaları ve darbeler ile sarsıldığı dönemde, çevre bölgeler üzerinde merkezi otoritesinin zayıfladığı açıktır. Belki de bu ülkeler; Hitit merkezi otoritesinden duydukları rahatsızlık, vasallık statüsüne düşmemek ya da ekonomik çıkarları nedeniyle Hititlerin, I/II. Tuthaliya

⁵⁷ Hititler, kendi halklarını sınıfsal tabakalara ayırmışlardır. Bunlar; hürler, köleler ve NAM.RA'lar olarak kendini göstermiştir. NAMR.A'lar düşman bölgelerinden kitle hâlinde tehcirle Hatti'ye getirilen erkek nüfus, savaş tutsağı sürgün esir, yağma, ganimet gibi anlamlar taşımaktadır (Alp, 1949, ss. 245-270; Ünal, 2016, s. 367).

iktidarında daha fazla güçlenmesine engel olmak düşüncesiyle bir araya gelmişlerdir. Bu durum aynı zamanda koalisyonu oluşturan aktörlerin kendi aralarında örgütlenebildiklerini de akla getirmelidir. Örgütlenmenin; bireylerin tek başlarına ulaşamayacakları hedeflere, diğer bireylerin çaba, bilgi ve yeteneklerini bir araya getirerek topluca ulaşmalarını sağladığı akla getirilirse (Usta, 2017, s. 3; Yıldız, 2013, s. 216; Şimşek, 2015, s. 18; Demir & Acar, 2005, s. 309) Aşşuwa ittifakını oluşturan ülkelerin kralları her ne kadar zayıf düşmüşse olsa Hitit Devleti gibi bir güç ile tek başlarına mücadele edemeyeceklerinin bilincinde olarak bir araya gelmiş olabileceklerini düşünmek gerekir. Bununla birlikte 22 ülkeden oluşan bir insan topluluğunun Hititlere karşı verdiği tepki sonradan savaşa dönüşen kitlesel bir isyan olarak değerlendirilebilir. Aşşuwa konfederasyonunun bu durumunu kitle bilinci niteliği taşıyan insan topluluklarının bir araya gelerek ortak bir amaç oluşturabilmeleri ve bireysellikten sıyrılarak kollektif bir bilinçle hareket etmeleri durumu ile bağdaştırmak mümkündür (Le Bon, 1997, ss. 19-23). Ayrıca bu birliktelik, konfederasyonu oluşturan aktörlerin ideolojik açıdan benzer davranışlar sergilemesi şeklinde de değerlendirilebilir. Bu çerçevede dahilinde ideolojinin, ortak ihtiyaçların karşılanmasına yönelik kendi içinde istikrarlı inanç mekanizmalarını ifade etmesi (Kışlalı, 1987, s. 98) göz önünde bulundurulursa Aşşuwa konfederasyonunu oluşturan aktörlerin, ortak ihtiyaçlara ve buna yönelik inanç birliğine dayalı olarak, Hitit Devleti'nin bölgedeki etkinliğine son vermeyi, hatta başarılı oldukları takdirde Hitit Devleti'ni tamamen ortadan kaldırmayı hedefledikleri akla getirilebilir.

I/II. Tuthaliya'nın Kukkulli'ye kendi ülkesine uzak bir yerde vasalılık statüsü vermiş olması ihtimali göz önünde bulundurulursa onun bu uygulamayla iki temel amacı gözettiği düşünülebilir. Bunlardan ilki I/II. Tuthaliya'nın Kukkulli'deki isyan etme potansiyelinin farkında olaraktan onun destek alabileceği kendi topraklarından başka bir yerde vasalılık statüsü vermesidir. İkinci ise Aşşuwa'dan, Hattuša'ya getirilen askeri birlikleri onun vasıtasıyla kendi lehine kullanmaktır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla işler I/II. Tuthaliya'nın istediği gibi gitmemiş Kukkulli onun otoritesini hiçe sayarak isyan etmiştir. Bu durum aynı zamanda çatışmanın siyasi sebebine de vurgu yapmıştır. Kukkili'nin böyle bir eylemde bulunmasının altında Hititlere karşı duyulan hoşnutsuzluk, bağımsızlık arayışı ya da siyasal anlamda kendi bölgesel gücünü korumak amaçlarının yattığı da söylenebilir. Kukkili eğer bu amaçları taşıyorsa onu ayrılıkçı bir isyancı olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü bu

isyancılar mevcut siyasi topluluğun bir parçası olmayı açıkça reddeder ve bağımsız bir örgüt kurma girişiminde bulunurlar (Thackrah, 2004, ss. 127-128). Kukkulli'yi aynı zamanda isyancı bir lider olarak da düşünmek gerekir. Aksi takdirde Aşşuwa'dan gelen askeri birlikleri isyana teşvik edemeyebilirdi. Kukkulli'nin, ideolojik açıdan bu birlikler arasında ortak bir amaç birliği oluşturmayı başardığı söylenebilir. Kukkulli'nin bu askeri birliklerden aldığı desteğe dayanarak isyan ettiği de düşünülebilir. Birinin kendinde bir şey yapacak kadar güçlü hissettiğinde isyanın çıktığı dikkate alınırsa (Crozier, 1974, s. 14), Kukkulli'nin Hititlere karşı isyan etmesi, bu gücü kendinde bulduğunu açıkça göstermiştir. Ancak Kukkulli liderlik kabiliyetine yönelik davranışlar sergileyebilmiş olsa da onu bir lider olarak kabul etmeye hazır bir topluluğun da olması gerekir. Çünkü bir liderin nüfuzunun söz konusu olması için grup üyelerinin onu bir lider olarak benimsemesi (Ballı, 2012, s. 54), itaat etmesi ve mevcut düzene karşı güçlü bir memnuniyetsizliğin olması gerekmektedir (Hoffer, 1968, s. 97). Bu kapsamda Aşşuwa'dan getirilen askeri birlikler Kukkulli'yi bir lider olarak görebilmişler ve onun kışkırtmasıyla isyan etmişlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla isyan askeri güç kullanılarak bastırılmış Kukkulli ve destekçileri de öldürülmüştür. Burada dikkate alınması gereken önemli bir durum daha bulunmaktadır. Hitit toplumunda Kukkulli, alt tabakada bir NAM.RA olmayı kabullenmemiş ve buna karşı koyarak bir isyan başlatmış olabilir. Bu durum, Hitit toplumundaki sosyal sınıflar arasında yaşanan gerilimlere veya bireylerin özgürlük arayışına dair bir örnek olarak ta değerlendirilebilir.

3.3.4.1.3. Kaşka İsyanları

I/II. Tuthaliya'nın Batı'da kazandığı zaferler kısa ömürlü olup büyük maliyetlere yol açmıştır. Hitit güçlerinin batıda yoğunlaşması; Anayurt'u, kuzey ve doğu sınırlarından gelen düşman tehditlerine karşı savunmasız bırakmıştır. Pontik Bölgesi'ndeki Kaşka kavimleri ise bu durumdan yararlanmakta gecikmemişlerdir (Bryce, 2023, s. 190).

Şimdi ben, Büyük Kral Tuthaliya, Aşşuwa ülkesinde savaşırken, arkamdan Kaşka birlikleri silahlandı ve Hatti ülkesine gelip ülkeyi harap ettiler. Fakat ben, Büyük Kral Tuthaliya, Hattuša'ya vardığımda, düşman savaşçıları kaçtı. Peşlerinden gittim ve savaşmak için Kaşka ülkesine girdim. Sonra bütün Kaşka ülkesi bana karşı geldi ve ordularını Tiwara'da karşıma çıkardılar. Ordunun arkası bir orman tarafından kaplanmıştı kelimenin tam anlamıyla işgal edilmişti ve önünde bir nehir akıyordu. Ve ben, Büyük Kral Tuthaliya, savaşmak için ona karşı

ilerledim. Ve tanrılar onu bana teslim etti; Arinna'nın Güneş tanrıçası, Hatti'nin Koruyucu Dehası, Zamama, İstar, Sin, Lelwaniş ve Kaška ordusunu yendim. Dahası, bu bölgelere ilerledim ve yaklaşılması zor olan dağları ve kaleleri fethettim. Ertesi yıl onlara karşı savaşmaya gittim. Tanrılar benden önce davrandı ve Kaška ülkesini tamamen fethettim, bu yüzden ertesi yıl savaşa gitmedim (CTH 142.2; Garstang & Gurney, 1959, s. 123; Bryce, 2023, s. 190).

I/II. Tuthaliya, Kaşkaların Hititlerin merkezi Hattuša'ya girdiğini öğrenir öğrenmez orduları buraya yönelterek Kaşkaları ülkeden çıkarmıştır. Ayrıca onları kendi topraklarına kadar izleyerek bozguna uğratmıştır. Bir sonraki yıl tekrar Kaşkalara yönelerek onların etki alanlarının büyük bir kısmını fethetmiştir (Bryce, 2023, s. 190; Brandau & Schickert, 2011, ss. 131-132). Kaşkaların isyan ederek Hitit topraklarının içlerine kadar ilerlemesi, merkezde yaşanmış olabilecek bir otorite boşluğunu ve güvenlik zafiyetini düşündürmüştür. Bu durum, I/II. Tuthaliya'nın Hitit birlikleriyle Aşsuwa seferi için merkezden uzaklaşması ve geride ülkeyi savunacak yeterli askeri birlik bırakmamış olmasından kaynaklanmış olabilir. Kaşkalar bu fırsatı değerlendirerek isyan etmiş, Hitit sınırlarını içine kadar girmişlerdir.

3.3.4.1.4. Hatti Mitanni Gerilimi ve İşuwa Bölgesi'ndeki İsyan

I/II. Tuthaliya'nın iktidarı boyunca ilgilendiği bölgeler arasında Yakınoğu'da bulunmuştur. O, Hititlerin bölgedeki konumunu uluslararası bir güç olarak tesis etmeyi amaçlamıştır (Bryce, 2023, s. 184). I/II. Tuthaliya, bu amaçla Eski Krallık döneminde geleneksel bir hale gelen Kuzey Suriye'ye yönelik bir politika izlemiştir (Akurgal, 1990, s. 67). I. Murşili'nin bölgedeki seferlerinden bu yana, Hititlerin Suriye'de hiçbir nüfuzu kalmamıştı. Öyle ki bu döneme kadar, Kuzey Suriye Mitanni kralı I. Šaustatar'ın sıkı kontrolü altına girmişti. Kizzuwatna'nın, Mitanni ile ittifak yapmasından ve sınır bölgesindeki Hitit vasalı şehirlerin kaybedilmesinden sonra, Hititlerin Suriye'ye ulaşabileceği ana yollardan en az biri ile de bağlantısı kesilmişti (Bryce, 2023, s. 184). I/II. Tuthaliya'nın tahtta çıkmasından önce, Mısır Kralı II. Thutmosis (M.Ö. 1494-1400), ülkesinin etki alanını Fırat kıvrımına ve Karkameş'a kadar genişleterek Hititlerin bölgedeki çıkarlarını tehlikeye sokmuştu. Ancak I/II. Tuthaliya, Suriye'de ve Karkameş ve Halpa'ya akınlar düzenleyerek Hatti ülkesinin bu bölgelerdeki çıkarlarını korumayı başarmıştır (Akurgal, 1990, s. 67). I/II. Tuthaliya, Suriye'deki seferlere bir yıl ara vererek

birliklerinin doğu sınırına yönelen önemli bir tehditle başa çıkabilmeleri için yeniden güç toplamasını sağlamıştır.

Hitit Anayurt'unun en doğusundaki topraklarla Mitanni Krallığı arasında, Işuwa Krallığı⁵⁸ yer almaktaydı. Işuwa, Hatti ve Mitanni arasındaki iktidar savaşında oldukça önemli stratejik bir konuma sahipti. Bu duruma paralel olarak bölgenin gösterdiği sadakatte kimi zaman Hatti'den kimi zamanda Mitanni'den yana olmuştur (Bryce, 2023, s. 191). Işuwa, aynı zamanda Yakındoğu'nun en önemli bakır madenlerine (bugünkü Ergani Madeni) sahip bir bölgeydi. Aşşur tüccarları tarafından yüzyıllardır bilinen bu madenlerin, Hatti ve Mitanni arasındaki sınır bölgesinde yer alması, bu iki gücün düşmanlığında önemli bir etken olarak düşünülmelidir (Macqueen, 2013, s. 49). Anlaşıldığı kadarıyla I/II. Tuthaliya'nın hükümdarlığının başlarında Işuwa, Mitanni kralının da desteği ile Hatti'ye karşı isyan etmiştir (Bryce, 2023, s. 191).

*Ve daha sonra ... ülkesi bana karşı silahlandı ... aldı ve Hurri Kralı onu ...
Ve Işuwa ülkesine savaşmak için ilerledim. ... Işuwa topraklarında
savaştım ... geldi ve arkamda ülke ... bırakmadım(?), Ve ne zaman ... ve
ben büyük ülke, Işuwa toprakları ... tek bir eve kadar fethettim. (CTH
42.2; Garstang & Gurney, 1959, s. 123; Bryce, 2023, s. 191).*

I/II. Tuthaliya isyanı bastırmayı başarmış ve muhtemelen Işuwa üzerinde Hitit kontrolünü yeniden sağlamıştır. Ancak isyancılardan bazıları kaçmış ve Mitanni'ye sığınmıştır (Bryce, 2023, s. 191). Bu gelişmeler yaşanırken I/II. Tuthaliya ile Kizzuwatna Kralı II. Šunaššura arasında eşitler ilkesine dayanan bir dostluk antlaşması yapılmıştır (Kaya, 2011, s. 122). Önceden Mittanilerin tarafında olduğu anlaşılan Kizzuwatna ile Hititler arasında yapılan bu antlaşma dış düşmanlara ve Hurrilere karşı ittifak yapılması, Hurri hükümdarları ile gelecekteki ilişkiler, elçilerin güvenilirliği, sınırların belirlenmesi, askeri yükümlülükler, isyanlara karşı savunma ittifaklarının yapılması gibi konuları içermiştir (CTH 41; Karauğuz, 2002, ss. 52-65; Beckman, 1999, ss. 13-22; Goetze, 1940, ss. 37-41; Ünal, 2002, s. 74). Böylelikle Kizzuwatna Hurri saldırılarına karşı tampon bölge yapılmıştır (Kaya, 2011, s. 122). Işuwa yüzünden Mitanni ile olan anlaşmazlık I/II. Tuthaliya ile Kizzuwatna Kralı II. Šunaššura arasında yapılan bu antlaşmaya da yansımıştır.

⁵⁸ Ağırlıklı olarak Işuwa Krallığı'nın, modern Elâzığ ilinin doğusundaki verimli Altınova (Altın Ovası) bölgesinde yer aldığı düşünülmektedir (Burney, 2004, s. 138).

Ḫatti ülkesi Kralı(?) Büyük Kral Tutḫaliya 'nın mührü. Šunaššura(?) ile ... -dığında onlar birbiriyle yemim etti. Ve bu antlaşmayı birbirleriyle akdettiler. Önceden büyük babamın zamanında, Kizzuwatna ülkesi, Ḫatti ülkesinin parçası (sömürgesi) olmuştu. Fakat sonrasında Kizzuwatna ülkesi Ḫatti ülkesinden ayrıldı ve Ḫurri ülkesinin (sadakat besleyerek) tarafına geçti. Şimdi Majestem 'in köleleri Išuwa ülkesi halkı, Majesteme karşı düşmanlığa başladı. Ben Majestem onlara karşı savaşa gittim ve Išuwa ülkesini yendim. Fakat Išuwa halkı Majestemin önünden kaçtı. Ve Ḫurri ülkesine indi. Ben Majeste Ḫurri'lere haber gönderdim: "Kölelerimi iade et!" Fakat Ḫurri'ler, Majesteme şöyle haber gönderdi: "Hayır! Geri vermeyeceğiz." Önceleri, büyük babamın zamanında, bu şehirlerin halkı Ḫurri ülkesine gelmiş ve orada yerleşmişlerdi. Onlar sonrada Ḫatti ülkesine kaçak olarak geldi. Fakat şimdi, sonuçta sığırlar ahırını seçti. Onların tamamı ülkeme geldi. Ḫurri ülkesi Kralı, ben Majeste'ye kölelerimi iade etmedi. Fakat yaya ve arabalı savaşçıları sevk etti. Onlar Majestemin yokluğunda Išuwa ülkesini yağmaladı ve buldukları tüm NAM.RA, sığır ve koyunları Ḫurri ülkesine götürdü. Ben Majeste ise, diğer bir düşmanla savaşmak için başka bir yerde kaldım. Ḫurri Kralı yeminini bozdu. Bunun üzerine ben Majeste, Ḫurri'lere şöyle bir haber gönderdim: "Eğer bazı ülkeler senden ayrılıp ve Ḫatti ülkesine sadakatsiz geçmek isterlerse, böyle bir şey nasıl olacak?" Ḫurri Kralı, ben Majeste'ye şöyle haber gönderdi: "Aynen bu şekilde!" Şimdi Kizzuwatna ülkesi halkı, Hitit sığıridir ve ahırlarını seçti. Onlar Ḫurri kralından ayrıldı ve Majestem 'in tarafına geçti. Ḫurri Kralı, Ḫatti ülkesine karşı günah işledi. Ve o, Kizzuwatna ülkesine karşı ciddi bir günah işledi. ... (CTH 41; Karauğuz, 2002, ss. 53-55; Beckman, 1999, ss. 14-15).

Ḫurri'ler, Išuwa ülkesini işgal ederek yağma ve talan etmişlerdir. Bununla birlikte I/II. Tutḫaliya'nın bu işgali önleyecek gücü olmadığından dolayı gerçekleşen hadiseye kayıtsız kaldığı görülmüştür. Çünkü I/II. Tutḫaliya birliklerini başka bir yerdeki, muhtemelen kuzeyde ya da batıdaki askeri harekatta kullanmaktaydı. Dolayısı ile I/II. Tutḫaliya Batı Anadolu ve Kaşka topraklarının fethedilmesinden sonra yönünü tekrar Išuwa Bölgesi'ne çevirebilmiştir. I/II. Tutḫaliya'nın yıllıklarında Išuwa seferinin anlatıldığı hasarlı belgeden anlaşıldığı kadarıyla geçici de olsa bölge de Hitit kontrolü sağlanabilmiştir (Bryce, 2023, ss. 191-192). Hititlerin kölesi olarak nitelendirdiği Išuwa halkının, isyancı bir aktör olarak Hititleri bırakıp Ḫurri tarafına iltica etmeleri, Ḫurri'lerin bunları Hititlere iade etmeyi reddetmesi aynı zamanda Hitit otoritesinin yok sayıldığını da gösterebilmiştir.

3.3.4.2. I/II. Tutḫaliya ve I. Arnuwanda

I/II. Tutḫaliya ömrünün sonlarına doğru Hitit tahtını beraber uyum içinde çalıştığı aynı zamanda da halefi olacak kişi olan I. Arnuwanda⁵⁹ ile paylaşmıştır. I/II. Tutḫaliya'nın Anadolu'nun çeşitli yerlerine düzenlediği seferlerde onunda katkısı olmuştur. Nitekim Batı Anadolu'ya düzenlenen seferler bunlardan bir tanesidir (Bryce, 2023, ss. 192-193).

3.3.4.2.1. Vasal Madduwatta'nın İsyanı ve Hititler Aleyhine Faaliyetleri

I. Arnuwanda'nın yıllıkları, büyük ihtimalle I/II. Tutḫaliya'nın yıllıkları ile neredeyse aynı olayları anlatmakta birlikte Arzawa'ya yapılan seferler ile ilgili daha fazla detay sağlamıştır. Madduwatta ve onunla ilişkili Kupanta-Kurunta adlı şahısların Hititlere çıkarttıkları sorunlarda bu seferler kapsamında yer almıştır (Bryce, 2023, s. 193). Bahsi geçen sorunlara yönelik temel bilgi elde edilen ana kaynak genel olarak “Madduwatta'nın İddianamesi (Suçlanması)” olarak bilinen belgedir (AHT/147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, ss. 69-100; Karauğuz, 2019, ss. 67-75). Belgenin, Batı Anadolu'da Hitit otoritesini oluşturmak isteyen I/II. Tutḫaliya ile I. Arnuwanda'nın yaşadığı sorunları yansıttığı düşünülmekle birlikte I. Arnuwanda tarafından Madduwatta muhatap alınarak yazılmıştır (Bryce, 2023, s. 194). Ancak belgenin amacının ne olduğu belirsizdir. Bu nedenle, “Madduwatta'yı davranışını değiştirmeye teşvik etmek için ona gönderilecek bir uyarı mı? yoksa Hitit mahkemesindeki bir davada kullanılacak kanıtların özeti mi?” olduğu soruları akla gelmiştir. Belgede anlatılan olayların çoğu I/II. Tutḫaliya döneminde gerçekleşmiştir. Onun dönemine ait kayıtlar burada sık sık yer almıştır. Birkaç örnekte, bu belgelerden yapılan doğrudan alıntılar dikkatsizce düzenlenmiştir. Öyle ki I/II Tutḫaliya kendinden “Majestemin/Majestesinin babası” olarak bahsetmiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 69). Hititler ile Madduwatta arasındaki ilişkinin Hititler açısından

⁵⁹ Ele geçirilen mühür baskılarından I/II. Tutḫaliya ve eşi Nikalmati'nin çocuklarının birbirleri ile evli olan I. Arnuwanda ve Ašmunikal çifti olduğu anlaşılmıştır. Kardeş evliliklerinin Hititlerde kesinlikle yasak olması sonucunda mevcut duruma açıklık getirmeye yönelik çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları I/II. Tutḫaliya'nın; kızı Ašmunikal'ın kocası olan I. Arnuwanda'yı önce ortak kral, daha sonra da tahtın varisi yapmadan evlat edinmiş olması şeklindedir. Bazıları da I. Arnuwanda ve Ašmunikal çiftinin Hurrili oldukları için böyle bir evliliğin söz konusu olduğu şeklindedir (Dinçol, 1982, s. 35; Bryce, 2023, s. 193; Ünal, 2002, s. 75).

bir sorun olarak ortaya çıkması; Ahhiya hükümdarı Attariššiya'nın, Madduwatta'yı kendi topraklarından çıkarması ile başlamıştır.

Ahhiya'nın hükümdarı Attariššiya; Madduwatta, seni topraklarından kovdu. Sonra sana rahat vermedi. Ve kovalamaya devam etti. Ve o senin için kötü bir ölüm aramaya devam etti, Madduwatta. Seni öldürecekti, ama sen, Madduwatta, Majestem'in babasına kaçtın ve Majestem'in babası seni ölümden kurtardı. O seni Attariššiya'dan kurtardı. Aksi takdirde Attariššiya seni yalnız bırakmaz, dahası seni öldürürdü. Majestem'in babası senin için Attariššiya'dan kurtulduğunda, o zaman Majestem'in babası seni, Madduwatta'yı, karıların, çocukların, piyadelerin ve savaş arabalarıyla birlikte aldı. Size savaş arabaları, ..., arpa ve öbek öbek tohum verdi ve size taze şarap, malt, bira ekmeği, peynir mayası ve öbek öbek peynir(?) verdi. Ve Majestem'in babası seni, Madduwatta, eşlerin, çocukların ve askerlerinle birlikte açken kurtardı. Ve Majestem'in babası seni Attariššiya'nın kılıcından kurtardı. Majestem'in babası seni, Madduwatta'yı, eşlerinle, çocuklarıyla, ev hizmetçilerinle, piyadelerin ve savaş arabalarıyla birlikte kurtardı. Aksi takdirde köpekler açlıktan sizi yiyip bitirirdi. Eğer Attariššiya'dan kaçmış olsaydınız da açlıktan öldürdünüz AHT 3/CTH147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 71, 73).

Madduwatta, görünüşe göre “Ahhiyalı Adam” olarak tanımlanan Attariššiya ile olan anlaşmazlığı nedeniyle ailesi, beraberindeki birlikler ve savaş arabaları ile birlikte kendi ülkesinden kaçmıştır. Bu Hitit belgelerinde geçen Ahhiya(wa) ile ilgili ilk referanstır (Bryce, 2023, s. 194). Ahhiyalı Adam'ın statüsü belirsiz olmakla birlikte belgelerde kendinden bahsediliş şekline göre Ahhiyawaw ülkesinin resmen tanınan bir kralından ziyade Batı Anadolu'da bir üs oluşturmuş yüksek statülü bir Mikenli'ydi. Aynı zamanda da önemli bir savaş gücüne sahipti (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 97). Bununla birlikte Madduwatta'nın Lidya'nın erken dönem kralların olan Alyattes ve Sadyatres ile ilişkili olabileceği de ileri sürülmüştür (Gurney, 2001, ss. 33-34). Attariššiya her ne kadar hıncını almak için Madduwatta'yı takip etmiş olsa da Madduwatta'nın, I/II. Tutḫaliya'ya sığınması üzerine Attariššiya'nın bu çabası sonuçsuz kalmıştır. Bununla birlikte I/II. Tutḫaliya Madduwatta'yı himaye etmekle kalmamış aynı zamanda onu yeminli müttefiki yapmıştır.

Dahası, majestemin babası seni, Madduwatta'yı, yeminli müttefiki yapmaya girişti. O, sana yemin ettirdi ve bu konuları senin için yemin altına aldı şöyle dedi: Ben, Majeste'nin babası, şimdi seni, Madduwatta'yı Attariššiya'nın kılıcından kurtardım. Hatti'nin ve Majestesesi'nin babasının taraftarı olun. Zippaşla Dağı'nın topraklarını şimdi yönetmen için sana verdim. Sen, Madduwatta, birliklerinle birlikte Zippaşla Dağı topraklarını

işgal et ve destek üssünü Zippaşla Dağı topraklarında kur. Majestem'in babası sana defalarca şöyle dedi Madduwatta: "Gel, Hariyati Dağı'nın topraklarını işgal et, böylece Hatti'ye yakın olacaksın." Madduwatta Hariyati Dağı topraklarını işgal etmeyi reddetti, bunun üzerine Majestemin babası Madduwatta'ya sözlerini sürdürerek tekrarladı: "Şimdi sana Zippaşla Dağı topraklarını verdim, o halde orayı tek başına işgal et! Ayrıca kendi yetkinle başka bir nehir vadisini ya da başka bir toprağı işgal etmeyeceksin. Zippaşla Dağı toprakları senin sınırın olacak. Benim hizmetkârım olun ve birliklerin benim birliklerim olsun" (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 73).

I/II. Tuthaliya, Madduwatta'ya ilk önce batı ya da güneybatı sınırlarına yakın olan Dağlık Harriyati Bölgesi'nin vasal kralı olmayı önermiştir. Ancak Madduwatta'nın bu teklifi kabul etmemesi üzerine yalnızca burada sınırlı kalmak koşulu ile Zippaşla Dağı toprakları verilmiştir. I/II. Tuthaliya'nın yeni vasallık için seçtiği bölge şüphesiz özel bir amaçla seçilmiş olmakla birlikte olasılıkla stratejik bir öneme sahipti. I/II. Tuthaliya'nın alternatif bir konumu sorunsuz kabul etmesi, her iki yerin de aynı genel bölgede olduğunu gösterebilir. Bu durum, yine de Madduwatta'nın pazarlık gücünün dikkat çekici bir göstergesidir. I/II. Tuthaliya'nın yeni vasalına Siyanta Nehri Ülkesi olarak bilinen ve muhtemelen ilk bölgenin uzantısı olan ek bir bölgenin daha sorumluluğunu vermiştir. Bu ek bölge Madduwatta'nın başka yerlerde toprak edinme ihtirasını sınırlamak için verilmiş bir imtiyaz da olabilir (Bryce, 2023, ss. 194-195).

Madduwatta'nın, bu durumu her ne kadar Ahhiyawa gibi büyük bir orduya sahip olmasa da Hitit koruması altındaki bazı devletleri baskı altında tutmaya yetecek kadar bir güce sahip olduğunu göstermiştir. Ülkesini kaybeden Madduwatta'nın Hititlere sığınması, I/II. Tuthaliya'nın ona kendi topraklarını geri vermeyip, onun yerine Hatti yakınlarındaki Dağlık Zippaşla Bölgesi'ni göstermesi, Hititlerin bu aşamada Ahhiyawalılar ile karşı karşıya gelmek istemediklerine işaret etmiştir. Bu kapsamda ya Hititler, Ege sahilinin güney kesiminde politik açıdan sözlerini geçiremiyorlardı. Ya da Madduwatta Hitit ordularını harekete geçirmeye değecek kadar önemli biri değildi (Yakar, 2007, s. 291). Başlangıçta Hititlerin Madduwatta'yı Hitit vasalı olarak yerleştirmesi akıllı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama I/II. Tuthaliya'ya Hitit kontrolündeki bölgenin sınırında, Arzawa ülkesinin yakınında, askerleri ve arabalı savaşçıları ile birlikte hazır çekirdek bir nüfusa sahip yeni bir vasallık kurma fırsatı vermiştir. Yeni vasalın, bölgedeki ülkelerle politik veya kişisel bağları olmadığı için, kendini koruyan ve önemli ayrıcalıklar tanıyan Hititli efendisine sadık kalması beklenirdi. Ayrıca, I/II. Tuthaliya'nın yeni vasal

bölgenin savunmasını güçlendirmek için onun askeri birliklerini artırmış olması muhtemeldir (Bryce, 2023, s. 195). Madduwatta ile I/II. Tutḫaliya arasında yapılan antlaşma aynı zamanda Madduwatta'nın sadık kalması ve uygulaması gereken çeşitli yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir.

Fakat Madduwatta Majestem'in babasına şöyle dedi: "Sen, Efendim, Zippašla Dağı'nın topraklarını işgal etmem için bana verdin, böylece ben bu toprakların sınır muhafızı ve bekçisiyim. Ve her kim benden önce bir düşmanlık meselesinden söz ederse, ya da ben bir ülkeden bir düşmanlık meselesi duyarsam, o zaman o kişiyi veya o ülkeyi Majestesi'nin babasından gizlemeyeceğim, ama onlar hakkında her zaman yazacağım. Ama hangi ülke size karşı düşmanlık başlatırsa, Majesteniz'in birlikleri ile savaş yaparken yanında olmamdan dolayı derhal ona saldıracağım ve derhal ellerimi kana bulayacağım." Yemin ettiniz ve bu konuları yemin altına aldınız (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, ss. 73-75).

Ama Majestem'in babası onun için yemin ederek şunları söyledi: Majeste'nin babasına ve Ḫatti'ye düşman olan kişi, sana da düşman olacaktır, Madduwatta. Ve ben, onun Majestesi babası nasıl tereddüt etmeden ona savaş açtıysam, sen de Madduwatta ve birliklerin aynı şekilde tereddüt etmeden ona savaş açacaksınız. Kupanta-Kurunta onun Majestesi'nin babasına nasıl düşmansa, o da sana, Madduwatta'ya öyle düşman olacak ve ben, onun Majestesi'nin babası, hiç tereddüt etmeden ona savaş açtıysam, sen de Madduwatta, hiç tereddüt etmeden ona savaş açacaksın. Ve hiç kimseyi kendi yetkinizle herhangi bir ülkeye diplomatik görevle göndermeyeceksiniz. Kimseye kendi yetkinizle düşman olmayacak, kimseye karşı kendi yetkinizle düşmanlık göstermeyeceksiniz. Tekrar tekrar ... konuşmayacaksınız. Ḫatti'den size hangi kaçak gelirse gelsin, ister zanaatkâr olsun, ister ..., onu gizlemeyecek, saklamayacak ya da başka bir ülkeye salmayacaksınız. Onu her zaman yakalayın ve Majestemin babasına geri gönderin (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 75).

Biri önünüzde düşmanca bir konudan söz etse de biri krallara ve prenslere iftira atsa da önünüzde kötü söz söyleyen kişiyi gizlemeyeceksiniz. Konuyu Majesteleri'ne yazın. O kişiyi yakalayın ve Majesteleri'nin babasına gönderin. Attariššiya'ya görevle birini göndermeyeceksin. Eğer Attariššiya size bir görevle birini gönderirse, siz elçiyi yakalayın ve onu Majeste'min babasına gönderin. Sana yazdığı konuyu gizlemeyeceksin, ama Majeste'min babasına titizlikle yazacaksın. Elçiyi kendi yetkinizle Attariššiya'ya geri göndermeyeceksiniz (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 77).

Yapılan müttefiklik antlaşması gereğince Madduwatta, kendisine verilen Zippašla Dağı topraklarını işgal ederek buranın sınır muhafızı ve bekçisi olacaktı. Hititlere karşı düşmanlık besleyen hangi kişi veya ülke olursa olsun bunlara yönelik hiçbir gizleme yapmadan I/II. Tutḫaliya'ya sürekli olarak istihbarat bilgisi verecekti. I/II. Tutḫaliya karşı

herhangi biri düşmanlık besleyip bir savaş başlatırsa oda birlikleri ile derhal ortak düşmana saldıracaktı (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, ss. 73-75). Hititlerin düşmanı olan kişi Madduwatta'nın da düşmanı olacaktı. Nasıl ki I/II. Tuthaliya hiç tereddüt etmeden Madduwatta'nın düşmanına hemen savaş açtıysa aynı davranışı ve eylemi Madduwatta'da gösterecekti. Bu kapsamda I/II. Tuthaliya'nın düşmanı olan Kupanta-Kurunta'da; Madduwatta'nın da düşmanı olacak, o da gerektiğinde tereddüt etmeden Kupant-Kurunta'ya savaş açacaktı. Ayrıca Madduwatta, kendi başına hiçbir ülkeyle diplomatik ilişki kurmayacak ve kimseye düşmanlık besleyerek savaş açmayacaktır. Hititlerden kaçaklar gelirse, onları saklamayacak veya başka bir ülkeye göndermeyecek, yakalayıp I/II. Tuthaliya'ya geri gönderecektir (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 75). Eğer birisi prenslere veya krallara karşı düşmanca konuşur ya da iftira atarsa, Madduwatta bu durumu krala bildirecek ve o kişiyi yakalayıp krala teslim edecektir. Ayrıca Attariššiya ile hiçbir ilişki kurmayacak, ondan bir elçi gelse bile bu elçiyi yakalayıp I/II. Tuthaliya'ya gönderecektir. Elçi ile yazılan konuyu gizlemeyecektir. I/II. Tuthaliya'nın izni olmadan Attariššiya'ya herhangi bir elçi göndermeyecektir (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 77).

Madduwatta; I/II. Tuthaliya ile müttefiklik anlaşması yapmış olmasına rağmen, kısa süre sonra sahip olduğu ihtiraslar nedeniyle atandığı statü ve onun yükümlülüklerine uyumsuz olduğu anlaşılmıştır. Bu doğrultuda Madduwatta Büyük Kral'a olan bağlılık yeminini defalarca bozmuştur. Görünüşe göre, onun amacı Hititlerin bağlısı gibi görünen şehir devletlerinden oluşan bir Batı Anadolu krallığı kurmaktır (Bryce, 2023, s. 196). Mevcut durum dahilinde Madduwatta müttefiklik yemininin şartlarına riayet etmemiş, I/II. Tuthaliya'nın iradesi dışında kendi başına buyruk hareket ederek Arzawalı Kupanta-Kurunta'ya saldırmıştır.

Sen, Madduwatta, Majestem'in babasının yeminlerini çiğnedin. Majeste'min babası, Zippašla Dağı'nın topraklarını işgal etmeniz için size verdi. Sonra sana yemin ettirdi ve şu sözleri senin için yemin altına aldı: "Şimdi sana Zippašla Dağı'nın topraklarını verdim, öyleyse orayı tek başınıza işgal edin! Ayrıca kendi yetkinle başka bir ülkeyi ya da başka bir nehir vadisini işgal etmeyeceksin." Madduwatta, tüm toprakları ele geçirdi ve ardından birlikleriyle topluca harekete geçti. Kupanta-Kurunta'ya karşı savaşa girdi, ama Kupanta-Kurunta bunu duyunca, Arzawa ülkesinin birliklerini serbest bırakmaya(?) başladı. Sonra Arzawa ülkesinin birlikleri Madduwatta'ya karşı çıktılar ve Madduwatta'nın tüm birliklerini tamamen yok ettiler. Madduwatta tek başına kaçtı. Orduya

gelince kaçan az sayıdaki adamı da ortadan kaldırdılar (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 77).

Madduwatta ile Kupanta-Kurunta arasında yapılan savaşta, Madduwatta yenilerek tüm birlikleri yok edilmiştir. Bunun üzerine Madduwatta tek başına kaçmak zorunda kalmıştır. Kaçarken aile üyelerini, esirlerini ve mallarını da savaş meydanında bırakmış bunlar Kupanta-Kurunta'nın eline geçmiştir (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 77, 79). Kupanta-Kurunta'nın, Madduwatta'yı yenilgiye uğratması üzerine I/II. Tutḫaliya; Hitit birliklerini Pişeni, komutasında Madduwatta'ya yardıma göndermiştir. Yapılan savaşta Kupant-Kurunta'da tıpkı Madduwatta gibi aile üyelerini, sivil esirlerini ve mallarını savaş meydanının da bırakarak kaçmıştır. Sonrasında Madduwatta'nın bıraktıkları ile Kupanta-Kurunta'nın bıraktıkları Salluwassi şehrinde bulunmuş bunların hepsi Madduwatta'ya verilmiştir (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 79). Bütün bu gelişmeler rağmen I/II Tutḫaliya, yapılan antlaşmayı açıkça hiçe sayan Madduwatta'ya savaş ganimetlerini verdiği gibi üstelik vasallık statüsüne de tekrar getirmiştir. I/II. Tutḫaliya'nın bu davranışı, oldukça dikkat çekici bir merhamet girişimi olarak değerlendirilebilir ya da en azından böyle bir izlenim bırakmış olabilir (Bryce, 2010, s. 61). Ancak Madduwatta'nın Hititlere karşı olumsuz davranışlarına göz yumulmasının nedeni, Batı'da tehlikeli bir düşman olarak görülen Arzawa'ya karşı tampon bir bölge oluşturma isteği ve bölgeyi savunacak tek güç olarak Madduwatta'nın görülmesi olabilir (Taşkın, 2016, s. 63).

Attariššiya, Madduwatta ile olan hesabını kapatmamış tekrar onu öldürmek için harekete geçmiştir. Madduwatta, Kupanta-Kurunta ile mücadele etmedeki hevesini eski düşmanı olan Attariššiya konusunda göstermemiştir. Önceliği Madduwatta'yı yakalayıp öldürmek olan Attariššiya bu amacını gerçekleştirmek için Hitit topraklarını işgal ettiğinde Madduwatta Hitit güçlerine destek için herhangi bir eylemde bulunmamıştır (Bryce, 2023, s. 198). Yapılan mücadelede Madduwatta hiç direnç göstermeden kaçarak bir kez daha başarısız olarak teslim olmuştur.

Ama daha sonra Ahhiya'nın hükümdarı Attariššiya geldi ve seni öldürmek için planlar yapıyordu, Madduwatta. Ama Majeste'min babası bunu duyunca, Kišnapili'yi, piyadeleri ve savaş arabalarını Attariššiya'ya karşı savaşa gönderdi. Ve sen, Madduwatta, yine Attariššiya'ya direnmedin, ama onun önünde teslim oldun. Bunun üzerine Kišnapili Hatti'den sana doğru ... hızlı ilerledi. Kišnapili, Attariššiya'ya karşı savaşa girdi.

Attariššiya'nın 100 arabası ve ... 1000 piyadesi savaşa hazırlandı. Daha sonra onlar savaştılar. Attariššiya'nın bir subayı öldürüldü ve bizim bir subayımız, Zidanza, öldürüldü. Sonra Attariššiya, Madduwatta'dan uzaklaştı(?) ve kendi ülkesine gitti. Ve Madduwatta'yı bir kez daha onun yerine yerleştirdiler (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 81).

Madduwatta, Attariššiya'ya bir kez daha yenilip teslim olunca, I/II. Tuthaliya, Kişnapili komutasındaki Hitit birliklerini ona yardım için göndermiştir. Yapılan savaşta, Attariššiya'nın bir subayı ile Hititlerin Zidanza adındaki bir subayı ölmüştür. Ancak, Attariššiya yine yenilip kaçmıştır. Madduwatta'nın eski düşmanı olan Attariššiya'ya karşı sessiz kalması, muhtemelen Hititlerin egemenliği altına yeniden girmemek ya da kendine rakip gördüğü güçlerin çatışmasından faydalanmayı ummak anlamına gelmiştir (Taşkın, 2016, s. 63). Bununla birlikte I/II. Tuthaliya artık Madduwatta'nın kendisi için güvenilir bir vasal olmadığını anlamış olmalıydı. Çünkü savaş sonrasında Kişnapili ve birliklerine orada kalmalarını emretmiştir. Olasılıkla bunu yapmasındaki amacı bölge üzerinde bir ölçüde tedbir ve kontrol sağlamak aynı zamanda da Madduwatta'yı yakından gözlem altında tutmaktı (Bryce, 2023, s. 198). I/II. Tuthaliya'nın bölgede bir gözlemci olarak Kişnapili'yi bırakması Madduwatta'nın bölgedeki Hitit varlığından rahatsız olmasına dolayısıyla da ondan kurtulmanın yolunu aramasına sevk etmiştir (Bryce, 2023, s. 198). Madduwatta bu anlamda Hititlere karşı yeri geldiğinde Daluwa ve Hinduwa⁶⁰ gibi bölge şehirlerini isyana kışkırtmaktan geri kalmamıştır.

Daha sonra Dalauwa şehri düşmanlıklara başladı ve Madduwatta Kişnapili'ye şöyle yazdı: "Dalauwa'ya saldırmaya gideceğim. Sen de Hinduwa şehrine git. Dalauwa'ya saldıracağım ve sonra Dalauwa birlikleri Hinduwa'nın yardımına gelemeyecek, böylece Hinduwa'yı yok edeceksin." Sonra Kişnapili askerlerini savaş için Hinduwa'ya götürdü. Sonra Madduwatta savaş için Dalauwa'ya gitmedi, fakat Dalauwa halkına şöyle yazdı: "Hatti birlikleri savaş için Hinduwa'ya gitti. Önlerindeki yolu kapatın ve onlara saldırın!" Sonra Dalauwa'nın birliklerini yol üzerine konuşlandırdılar. Birliklerimizin yolunu kesmeye devam ettiler ve onları bozguna uğrattılar. Kişnapili ve Partahulla'yı öldürdüler. Dahası Madduwatta onlara yüksek sesle güldü. Ayrıca, Madduwatta Dalauwa halkını Hatti'den uzaklaştırdı ve onların yaşlılarının kararıyla onunla birlikte ilerlemeye başladılar. Ve onlara kendisine yemin ettirdi ve bunun üzerine ona haraç ödemeye başladılar (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 81, 83).

⁶⁰ Lukka ülkesi, muhtemelen Termilerin Klasik Lykia'sı ve Lykia Gölü'nden daha büyük bir alanı kapsıyordu. Koca Çay Vadisi, Lukka ülkesinin doğal batı sınırı olarak kabul edilebilir. Daluwa ve Hinduwa şehirlerinin de bu bölgede veya yakınında olduğu düşünülmüştür (Yakar, 2007, s. 322; Bryce, 2023, s. 68).

Daluwa şehri halkının Hititlere karşı düşmanca tavır ve tutumlar göstermesi üzerine Madduwatta; Kişnapili'ye Hinduwa şehrine saldırmasını önermiştir. Kendisinin de aynı anda Dalauwa şehrine saldıracağını belirtmiştir. Bu sayede Dalauwa'dan Hinduwa'ya yardım gidemeyecek, Kişnapili bu fırsatı değerlendirerek şehri ele geçirebilecekti. Kişnapili, bunun üzerine birlikleriyle birlikte Hinduwa'ya ilerlemiştir. Ancak Madduwatta; Dalauwa'ya gitmediği gibi, oranın halkına Hititlerin Hinduwa'ya saldıracağını, bu yüzden onların yollarını kesip saldırımları gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Dalauwa halkı Hinduwa'ya yardıma gitmiş Hitit birlikleri mağlup edilerek Kişnapili ve Partaḥulla adındaki subaylar öldürülmüştür. Hititler açısından ortaya çıkan bu durumun Madduwatta tarafından hoş karşılandığı görülmüştür. Ayrıca Madduwatta, Dalauwa halkını Hititlerden uzaklaştırarak, şehir büyüklerinin yanında durmalarını ve kendisine yemin etmelerini sağlamıştır. Bunun sonucunda, şehir halkı Madduwatta'ya haraç vermeyi de kabul etmiştir.

Madduwatta, Attariššiya'dan kaçarak I/II. Tuḫaliya'ya sığınmış ve onun vasallık teklifini kabul ederek müttefiklik antlaşması imzalamıştır. Bu, aynı zamanda Tuḫaliya'nın otoritesini kabul ettiğini göstermiştir. Burada otoritenin meşruluğunun rızaya dayalı olmasından kaynaklandığını (Vergin, 2017, ss. 46-47) özellikle vurgulamak gerekir. Ancak sonradan Madduwatta'nın Hititler aleyhine gerçekleştirdiği faaliyetler, onun I/II. Tuḫaliya'nın otoritesine yalnızca yüzeysel bir şekilde ve görünüşte itaat ettiğini göstermiştir. Madduwatta'nın müttefiklik yeminini defalarca ihlal etmesi bu durumun açık bir göstergesi olmuştur. Bu çerçevede dahilinde Madduwatta'nın düşünüldüğü gibi Hitti bağlısı görünen şehir devletlerinden oluşan bir Batı Anadolu Krallığı kurmak (Bryce, 2023, s. 196) gibi bir niyeti varsa bunu gerçekleştirmeye yönelik eylemleri ona doğrudan Hitit karşıtı isyancı bir aktör değil de gizli bir isyancı aktör kimliği kazandırdığı düşünülebilir. Ayrıca Madduwatta bahsi geçen niyetine göre ayrılıkçı bir isyancı yaklaşımı gösterdiğini de söylemek mümkündür. Çünkü bu isyancılar şiddet vasıtasıyla mevcut düzenlemelerden ayrılmak ve yeni bir siyasi topluluk meydana getirmek isterler (Thackrah, 2004, s. 127). Madduwatta'nın bu doğrultuda eylemlerini çok rahat bir şekilde gerçekleştirmesinde I/II. Tuḫaliya'nın onun kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak istemesinin bu yüzden de ona tolerans göstermesinin payı olduğu da düşünülmelidir.

Madduwatta'nın Dalauwa ve Hinduwa halklarını Hititlere isyan etmeleri için provoke etmeye yönelik eylemleri onun isyancı olmasının yanında bir lider profili çizdiğini de düşündürmelidir. Bu çerçevede dahilinde liderliğin bir grup insanı ortak hedefler için bir araya getirip motive etme becerisi olduğu akla getirilirse (Yılmaz, 2008, ss. 116) Madduwatta'nın bu anlamda her ne kadar grup çıkarlarından ziyade kendi çıkarları adına da olsa Dalauwa ve Hinduwa halklarını yönlendirme becerisine sahip olduğu görülmüştür. Aksi takdirde olayların gidişatının Madduwatta'nın istediği yönde seyretmesinden söz etmekte mümkün olmazdı. Madduwatta'nın isyancı bir lider olarak Dalauwa ve Hinduwa halklarının isyan etmeleri için provoke etmeye yönelik eylemleri aynı zamanda ideolojik anlamda başarılı olduğu yönünde değerlendirilebilir. Öyle ki ideolojinin, benzer yaşam koşullarını paylaşan bireylerin ortak ihtiyaçlarına yanıt veren kendi içinde bütünlük gösteren inanç yapıları olduğu (Kışlalı, 1987, s. 98) hesaba katılırsa Madduwatta ile birlikte Hinduwa ve Daluwa şehirleri halklarının da Hitit karşıtı olmaları aslında bu isyancı aktörlerin benzer koşulları altında benzer bir inançta sahip oldukları yönünde de değerlendirilebilir. Belki de Hitit Devleti'nin tamamen ortadan kaldırılması inançlarının temellerini oluşturmuştur.

Madduwatta'nın isyancı bir lider olarak Hinduwa ve Daluwa halklarının isyanın örgütlenmesinde de başarılı olduğu bir gerçektir. Çünkü isyancı bir lider, bir isyanın örgütlenmesinde strateji belirleyerek grup üyelerinin yönlendirilmesinde önemli bir rol oynayabilir (Bauer, 2013, ss. 707-708). Bu açıdan bakıldığında artık güven duyulmayan Madduwatta'nın kendini gözetlemesi için bırakılan Kişnapili'den kurtulmak için Hinduwa ve Dalauwa halklarını birer araç olarak kullanmıştır. Madduwatta'nın; Kişnapili'ye, Hinduwa'ya saldırmasını kendisinin de Dalawua'ya saldıracağını söylemesi, ancak bunu yapmayarak Dalawua halkına haber verip kışkırtarak Kişnapili'nin yapacağı saldırıyı haber vermesi, Dalawua halkının Hinduwa'ya yardıma gitmesi, Kişnapili ve Partaḥulla'yı pusuya düşürerek öldürülmelemlerini sağlaması onun isyancı bir lider olarak isyana yönelik ortaya koyduğu örgütlenme ve strateji kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Kişnapili ve Partaḥulla'nın Madduwatta'nın eylemleri sonucunda pusuya düşürülerek öldürülmesine karşın I./II. Tuthaliya şaşırtıcı bir şekilde karşılık vermemiştir. Bu durum Madduwatta'yı daha da cesaretlendirmiş gözükmektedir (Bryce, 2023, s. 199). Öyle ki Madduwatta Hititlere karşı iki yüzlü politikalar izlemeye devam etmiştir. Bu

anlamda da Hatti'nin düşman olarak kabul ettiği Kupanta-Kurunta'ya kızını zevce olarak vermiştir.

Ama daha sonra Kupanta-Kurunta Majestem'in babasına düşman oldu, oysa sen Madduwatta onunla barış içindeydin. ... Sonra kızını onunla evlendirdin. Fakat Majesteme şöyle yazdınız: "Şimdi ben ... Kupanta-Kurunta'ya gideceğim ve ona aşağıdaki şekilde yazacağım. Bana gel, kızımı seninle evlendireyim. Eğer o bana gelirse, onu yakalayacağım ve öldüreceğim" (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 83).

Madduwatta'nın bu davranışını, Kupanta-Kurunta'nın kızını istemeye geldiğinde onu öldürmek için ortaya koyduğunu söylese de belgenin konuyla ilgili kısımlarının kimisinin kırık kimisinin tahribattan dolayı anlaşılır ve net bilgiler içermemesinden dolayı olayın nasıl sonuçlandığı belli değildir (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 83). Madduwatta'nın eğer bu iddiası doğruysa I/II. Tuthaliya belki de onun bu eylemine Hititlerin Batı'daki en büyük düşmanı olan Arzawa'dan Hattuša'nın hiçbir doğrudan müdahalesi olmadan ortadan kaldırılmasına yol açacağı ümidiyle göz yummuş olabilir. Madduwatta'nın, Kupanta-Kurunta ile yürütmüş olduğu ilişki Hitit çıkarlarına hizmet ediyor gibi gözükse de onun asıl amacının muhtemelen, askeri güç ve diplomasi birleşimi ile Arzawa'nın kontrolünü ele geçirip, burayı da genişleyen krallığına katmaktır. Madduwatta, hala Hitit Kralı'nın askeri eylemlerinden kaçabileceğine inanıyordu. I/II. Tuthaliya, güneybatıda gelişen olaylar konusunda endişeli olmasına rağmen, Madduwatta Hitit Büyük Kralı'nı tanıyan itibarlı bir bölgesel kral olarak kalmaya devam ediyordu (Bryce, 2023, s. 200). Madduwatta'nın Hititlerin başına açtığı sorunlar I. Arnuwanda döneminde daha da karmaşık bir hale gelerek devam etmiştir (Umar, 1999, s. 132).

3.3.4.3. I. Arnuwanda

I/II. Tuthaliya'nın ardından I. Arnuwanda [MÖ 1400-1370 (Ünal, 2002, s. 65)] tek başına Hitit iktidarını ele almıştır. I/II. Tuthaliya öldüğünde, yönetime ortak ettiği I. Arnuwanda'ya, Anayurt dışında, Güneybatı Anadolu'dan Yukarı Mezopotamya'ya kadar uzanan geniş bir bölge bırakmıştı. Ancak bu bölgelerdeki Hitit hakimiyeti oldukça kırılgan bir yapı olarak kendini göstermiştir (Bryce, 2023, s. 211). I. Arnuwanda döneminde krallık çok güçsüzleşmiş, birçok yönden saldıran ve devlete başkaldıran bağımlı halklar karşısında zayıf düşmüştür (Ünsal, 2013, s. 36). Bu kapsamda Hitit otoritesine karşı çıkan

vasal Madduwatta'nın Hititlere çıkarttığı sorunlar devam etmiştir (Bryce, 2023, s. 201). Pahuwa şehri vasalı Mita'da benzer şekilde Hitit otoritesine karşı çıkan eylemlere girişmiştir (Bryce, 2023, s. 212). Ayrıca merkezi otoriteye bağlı olmadan bağımsız boylar hâlinde yaşayan Kaşkalarda Hititler için tehlike oluşturmuştur (Dinçol, 1982, s. 35).

3.3.4.3.1. Madduwatta'nın Hititler Aleyhine Süregelen Eylemleri

Madduwatta, I/II. Tuthaliya ve I. Arnuwanda ortak iktidarında olduğu gibi I. Arnuwanda döneminde de Hitit otoritesini yok sayarak buna yönelik eylemlerde bulunmaya devam etmiştir. Madduwatta eski düşmanı Arzawa Kralı Kupanta-Kurunta ile dost olmuş belki de onun yardımıyla Lukka halkının ülkeleri olan Hapalla ile Pitaşsa'ya saldırmıştır. Madduwatta, Hitit kralının sabrını taşıma riskine rağmen, geri adım atmamıştır. Arzawa Bölgesi'ndeki Hapalla açık bir şekilde Hititlere düşmanlığını gösterdiği sırada Hitit tahtına geçmiş olan I. Arnuwanda, Madduwatta'yı Hapalla'yı yatıştırmak ile görevlendirmiştir. İlk başlarda bir süre gecikmenin ardından Madduwatta, Hapalla'ya karşı saldırıya geçmiştir. Lukka ülkelerindeki askeri zaferlerinin ardından Hapalla'yı da fethederek kendi topraklarına katmıştır. Madduwatta Lukka ülkelerindeki askeri seferlerinin ardından gözünü Pittaşsa ülkesine dikmiştir. Buranın yaşlılar konseyini ele geçirerek Hitit ittifakından uzaklaştırmayı başarmıştır (Bryce, 2023, s. 201).

Ama Madduwatta Pitaşsa ülkesinin ve Pitaşsa'nın ileri gelenlerinin Majesteme karşı yemin etmelerine neden oldu ve şöyle diyerek onları yoldan çıkardı: "Taraftarlarım olun! Majestesi'nin topraklarını işgal edin! Hatti'ye saldırın!" Sonra onlar Majestem'in topraklarına saldırmaya devam ettiler ve müstahkem şehirleri yakıp yıktılar (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 89).

Madduwatta eylemleri ile Hitit Krallığı'nın güneybatı kıyılarında ciddi açıklar oluşturmaya başlamıştır. I. Arnuwanda, Madduwatta'ya bir elçi göndererek işgal ettiği toprakları vermesini talep etmiştir. Madduwatta Hapalla'yı vermeyi kabul etmiştir. Ancak işgal ettiği diğer yerleri ve Hitit otoritesinden kaçan sığınmacıları vermeyi reddetmiştir (Bryce, 2023, s. 201). Madduwatta, güneybatı Anadolu'nun büyük bir bölümünü kontrol altına aldıktan sonra dikkatini Alaşiya/Kıbrıs olarak adlandırılan topraklara çevirmiştir (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 99). Madduwatta, bu gelişmelerin ardından denizcilik konusunda yetenekli olan Lukkalardan faydalanma yoluna gitmiştir

(Bryce, 2023, s. 201). Lukka adamları korsanlık faaliyetleriyle ün salmışlardır. Onların, Alaşıya kıyı şehirlerine yaptıkları baskınlar birkaç on yıl sonra Firavun Akhenaton dönemine ait belgelere de yansımıştır (AHT 3/CTH 147; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 99). Madduwatta bu sayede diğer bir eski düşmanı Ahhiyawa Kralı Attarišiya ve Piggaya Kralı ile birlik olup Hititlere bağımlılık vergisi ödeyen Alaşıya adasına sefer düzenlemişlerdir. Buranın vergisini de kendileri almaya kalkışmışlardır. İlgili belgenin konuya yönelik anlattıkları da burada sona ermiştir (Umar, 1999, s. 132).

Madduwatta'nın isyancı bir lider olarak Hitit otoritesini yok sayarak ya da önemsemeyerek gösterdiği davranış ve eylemler I. Arnuwanda döneminde de devam etmiştir. Madduwatta'nın Hapalla dışında ele geçirdiği ve kendine iltica eden sığınmacıları iade etmeyi kabul etmemesi, Alaşıya'nın Hititlere ödediği vergiyi kendinin almaya başlaması bu durumun örnekleri arasındadır. Bununla birlikte Madduwatta'nın, Pitašša ülkesinin ileri gelenleri ile Lukka korsanlarını kendi yanında yer almalarını sağlamaya yönelik eylemleri isyancı bir liderin gösterdiği nitelikler kapsamında değerlendirmek mümkündür. Belki de bu aktörlerin çıkarları da Madduwatta'nın siyasi ideolojik ve amaçlarına paralel olarak hareket etmekten geçiyordu. Bu durum, isyancı liderlerin isyanın hedefleri doğrultusunda ideolojik düşüncelerini ve vizyonlarını taraftarlarına aktarıp, propaganda yoluyla isyana destek toplamasıyla açıklanabilir (Çarşılı, 1988, ss. 360-367). Eğer bahsi geçen durum ortaya çıkmamış olsaydı ne Pitašša ülkesinin ileri gelenleri ne de Lukka korsanları Madduwatta'nın yanında yer almayabilirdi.

Madduwatta olasılıkla I/II. Tuthaliya ve I. Arnuwanda ortak döneminde sözde vasal olarak Hitit aleyhtarı eylemleri nedeniyle Hititlerin kendine sözlü tepki göstermesinin dışında ciddi bir müdahalede bulunmamasından aldığı güç ve deneyimle I. Arnuwanda döneminde de bahsi geçen konularda eylemlerine devam etmiştir. Bu durum, isyancı liderlerin başarılı olmaları için askerlik hizmeti, siyaset ve önceki ayaklanmalara katılım deneyimlerini dikkate alarak hareket etmeleriyle ilişkilendirilebilir (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 10). Bununla birlikte daha önce ifade edildiği gibi Madduwatta'nın kafasında Batı Anadolu'da Hitit otoritesi dışında bir devlet kurma amacı yer alıyorsa bunu gerçekleştirme konusunda Hitit aleyhtarı eylemlerini I. Arnuwanda döneminde göstermesi amacına güçlü bir şekil de bağlı olduğunu da düşündürmelidir. Onun bu durumu, isyancı liderlerin psikolojik olarak davalarına derinden bağlı olmaları, olumsuz ihtimallere rağmen

sabretmeleri ve eylemlerini koruyup karşı tarafı zayıflatmak için her şeyi yapmaya istekli ve acımasız olmaları gibi niteliklerle ilişkilendirebilir (Metz & Millen, 2004, s. 7).

Ortaya koyulan bakış açısı dahilinde Madduwatta'nın gösterdiği davranışlar ve buna yönelik eylemleri onun kişisel motivasyonunu da ortaya koyduğu söylenebilir. Buna göre onun bu durumunu görelî yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet boyutunda ele almak mümkündür. Belki de Madduwatta her zaman Batı Anadolu'da kendi otoritesinde bir krallığın beklentisi içerisine girmiş ancak vasallıktan öteye gidememiştir. Bu durum, onu doğrudan Hititlere karşı isyancı bir lider yerine, isyanların çıkmasında ve örgütlenmesinde tetikleyici bir karakter hâline getirmiştir. Nitekim görelî yoksunluğun beraberinde siyasal şiddeti doğurabildiği isyanlarında bu çerçeve dahilinde olduğu göz ardı edilmemelidir (Gurr, 2016, ss. 3-4).

3.3.4.3.2. Paḥḥuwa Şehri Vasalı Mita İsyanı

I. Arnuwanda döneminde, Yukarı Fırat Bölgesi'ne yakın bir bölgede yer alan Paḥḥuwa şehrinin vasalı Mita, Hitit otoritesine karşı çıkmıştır (Bryce, 2023, s. 212). Bu vasala ait bilgiler "Paḥḥuwalı Mita'nın İddianamesi ve Bazı Anadolu Topluluklarının İleri Gelenleri ile Antlaşma" adlı belgeden elde edilmiştir (CTH 146; Beckman, 1999, s. 160). Belgenin ilk kısmında, bir grup ileri gelene Hitit vasalının sadakatsizliği ve kötü davranışları anlatılmış ve bu anlatımla, onun iadesini talep etmenin haklı bir zemin üzerine oturtulmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Geri kalan kısmında ise kimliği belirsiz bir Büyük Ḫatti Kralı ile Güneydoğu Anadolu'daki bazı devletlerin ileri gelenleri arasında yapılan bir antlaşma ele alınmıştır (CTH 146; Beckman, 1999, ss. 160-161). Yukarı Fırat Bölgesi'nde çıkan isyan sonucunda isyancıların, birkaç Hitit şehrini ele geçirmesiyle başlayan süreçte, isyancı liderlerden biri olan Paḥḥuwalı Mita, sadakat yemini etmek için Ḫatti'ye gelmiştir (Stavi, 2015, s. 49).

Biz ... Mita şimdi ... yemin etti ve bu konuları yemin altına aldı: Majestelerine düşman olan herkes bana düşmandır, Mita. O benim düşmanımdır ve ona saldıracağım. Ama kim Majesteleri'nin dostuysa benim de dostumdur, Mita. Şimdi ben, Mita, ... Majesteleri'nin şehirleri olan Aparhula, Hurla, Halmisna ve Pahlura'dan feragat edeceğim. Ve benim askerlerim Majesteleri'nin askerleri olacak. ... ve hepsini teslim edeceğim ve ... ya da çalınan her şeyi teslim edeceğim(?). ... O adamın elçisini(!) kapımdan içeri almayacağım (CTH 146; Beckman, 1999, s. 161).

Mita ve Hitit kralı arasında anlaşıldığı kadarı ile sadakat temalı bir müttefiklik antlaşması yapılmıştır. Bu kapsamda taraflar arasında ortak dost ve düşman tanımlaması yapılmıştır. Ayrıca Mita ele geçirdiği bölge ya da belki de ganimet olacak her şeyi de geri vermeyi kabul etmiştir. Bunula birlikte kendi askeri birliklerinin de Hitit kralının emrinde olacağını da belirtmiştir. Ancak Mita bölgesine döndüğünde Hititler ile yaptığı sadakat yeminini bozmuştur (Stavi, 2015, s. 50).

Ama Mita Paḥḫuwa 'ya geri döndüğünde yeminini bozdu. Majestelerine ve Ḫatti'ye karşı bile suç işledi. ... Sonra düşmanım Ušapa'nın kızıyla evlendi. Ve sivil tutsaklarım hakkında şöyle dedi: "Ḫatti'den kaçınlar ve bana gelsinler!" Bunun üzerine sivil tutsaklarım kaçıp Mita'ya gittiler. Ben, Majesteleri, Mita'ya: "Onları bana geri gönder." diye yazdığımda, aşağıdaki gibi söyleyerek onları gizledi: "Kendi gözlerimle gördüm! ...! Kimseyi görmedim. Paḥḫuwa'ya kimse gelmedi." Mita ... bana hiçbir şey iade etmedi. Paḥḫuwa'dan Išuwa topraklarına kaçtılar. ... bana hiçbir şey iade etmediler. ... Ve Mita büyük suçlara neden olmaya devam ettiği için, ... O kötü bir insandı. Bu adam yeminini düzenli olarak çiğnedi. ... Majesteleri'nin hizmetkârlarıyla savaştı. Ve babasına ismiyle hitap etti. Ayrıca, Mita ve o, Majesteleri'ne ait olan Halmisna, Pahhura, Hurla ve Aparhula şehirlerini kendilerine saklıyorlar (CTH 146; Beckman, 1999, ss. 161-162).

Paḥḫuwalı Mita'nın, Ḫatti'nin düşmanı olan isyanın liderlerinden biri olan Ušapa'nın kızıyla evlenmesinin (Stavi, 2015, s. 50) yanında Ḫatti'den kaçan sivil tutsakların iade etmemesi, Ḫatti hükümdarının hizmetkarlarıyla savaşması, bazı şehirleri kendi menfaati için elinde tutmuş olabilmesi Mita'nın müttefiklik ve sadakat yeminin riayet etmediğini gösteren eylem ve davranışlarından birkaçını oluşturmuştur. Hititler, Mita'nın Hitit aleyhi eylemlerinin önüne geçmede diplomatik yollardan başarısız olunca Kummaḫa'ya ve olasılıkla Paḥḫuwa'ya bir baskın düzenlemişlerdir. Sonrasında, komşu toplumların liderlerinden oluşan bir grup oluşturulmuştur. Bu grubun ileri gelenlerinden de Mita ve müttefiklerini teslim etmeleri istenmiştir. Ayrıca, başka bir isyanın başlatılması durumunda Paḥḫuwa'ya saldırımları emredilmiştir (Stavi, 2015, s. 50).

Ve Paḥḫuwa halkı arasında düşmanca bir söz duyduğunuz gün, Paḥḫuwa'ya gidin ve Paḥḫuwa'ya saldırın. Majestelerinin ordusu gelinceye kadar saldırmaya devam edin. Paḥḫuwa'nın adamlarıyla ellerinizi hemen kana bulayacaksınız. Ben, Majesteleri, Paḥḫuwa'ya karşı gitmeden önce bile, Paḥḫuwa'nın adamlarıyla ellerini kana bulamayanlara karşı derhal gideceğim. Onu hemen öldüreceğim. Dahası,

ben de Paḥḥuwa'ya karşı savaşa gireceğim. (CTH 146; Beckman, 1999, s. 164).

Mita'nın suçlarının belirtildiği bu belge, Madduwatta'nın İddianamesi ile bazı benzer özellikler taşımaktadır. Ancak, olayın bilinen olumlu ya da olumsuz bir sonucunun olmaması nedeniyle, I. Arnuwanda'nın, Mita sorununu çözüme kavuşturup kavuşturmadığı belirsizliğini korumuştur. Mita'nın Hititlere karşı yaptığı bu sadakatsizlikte Yakınoğu'nun en büyük politik ve askeri gücü olma gayesi taşıyan Mittanni'den aldığı cesaretle muhtemel görülmektedir (Bryce, 2023, s. 213). Bununla birlikte Batı'da Frig ismiyle kendisini gösteren topluluğun Aşşur kaynaklarında kendisini Muški olarak göstermesi Midas ve Mita eşitliğinin olmasından dolayı Frigler (Erdan, 2018, s. 51), Hitit tarihinde de kendilerinden söz ettirmeye başlamışlardır.

Madduwatta'nın isyanı ile Mita isyanı hemen hemen benzer karakter taşımıştır. Mita'da isyancı bir lider olarak öncelikle birkaç Hitit şehrini ele geçirmiştir. Bunun sonucunda yaptığı sadakat yeminini bozarak, isyanın liderlerin biri olan Hatti düşmanı Uşapa'nın kızıyla evlenmiştir. Ayrıca Hatti'den kendine iltica eden kaçakları geri vermeyi reddetmiştir. Mita bu eylem ve davranışları ile I. Arnuwanda'nın otoritesini defalarca yok saymıştır. Bu kapsamda Mita'nın isyancı bir liderin niteliklerini de gösterdiği de akla getirilmelidir. Öyle ki Mita her şeyden önce isyancı bir lider olarak Hititlere karşı isyan edecek gücü kendinde bulmuş ve Hititlere ait birkaç şehri de ele geçirmiştir. Aksi takdirde böyle bir durum ortaya çıkmazdı. Mita'nın bu eylemleri tek başına gerçekleştirmesinin mümkün olmaması ancak niteliği bilinmese de onunla hareket eden bir insan topluluğu ile gerçekleştirdiği göz önünde bulundurulursa kendi amaç ve siyasi ideolojisi açısından insanları bir arada toplama bilgi ve becerisine sahip olduğu yönünde değerlendirme yapılabilir. Aynı zamanda Mita'nın Hititlere ait birkaç şehri ele geçirmeyi başarması isyanın örgütlenmesini ve planlamasını bir isyancı lider olarak sağlayabildiğini düşünmek gerekir. Bununla birlikte her ne kadar amacının ne olduğu bilinmese de bir vasal olarak Hitit otoritesini yok sayan eylemlerinden dolayı Mita'yı ayrılıkçı isyancı sınıfında değerlendirmek mümkündür. Çünkü ayrılıkçı isyancılar mevcut siyasi topluluğa ait olmayı reddederler ve bağımsız bir örgüt kurmayı amaçlarlar (Thackrah, 2004, ss. 127-128).

3.3.4.3.3. Kaška İsyanları

I. Arnuwanda döneminde Hititler için en büyük sorun merkezi otoriteye bağlı olmadan bağımsız boylar hâlinde yaşayan Kaşkalar olmuştur. Bu yağmacı boylar, bazen başkente kadar inerek Hititler ile antlaşmalar yapmışlardır. Ancak, bir boy diğerinin Hitit kralı ile yaptığı antlaşmayı tanımadığı için, her zaman saldırı hâlinde olan bir grup olmuştur. Hititler, Kaşkalar ile güç kullanarak başa çıkamayacaklarını anlayınca, çareyi tanrılara dua etmekte bulmuşlardır (Dinçol, 1982, s. 35). Nitekim bu durum “I. Arnuwanda ve Ašmunikkal’ın Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na Duası” adlı belgede kendine yer bulmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 137).

Nerik ülkesinden, Huršama’dan, Kaštama ülkesinden, Šeriša ülkesinden, Himmuwa ülkesinden, Taggašta ülkesinden, Kammama ülkesinden, Tarrugga ülkesinden, Ilaluha ülkesinden, Zihhana ülkesinden, Šipidduwa ülkesinden, Wašhaya ülkesinden ve Patalliya ülkesinden. Bu ülkelerde sizin sahip olduğunuz tapınakları Kaşkalılar yıktılar ve siz tanrıların heykellerini yok ettiler. Gümüşü, altını, gümüşten ve altından hayvan biçimli içki sunma kapları ile kadehleri, bakır ve bronz aletleri ve giysilerinizi yağmaladılar ve aralarında bölüştüler. Rahipleri, kutsal rahipleri, tanrı analarını, merhemli rahipleri, müzisyenleri, şarkıcıları, aşçıları, ekmek yapanları, çiftçileri ve bahçıvanları aralarında bölüştüler ve onları köle yaptılar. Boğalarınızı ve koyunlarınızı bölüştüler. Kurban ekmeği veren tarlalarınızı ve arazinizi ve kurban içkisi veren bağlarınızı bölüştüler ve onları Kaşkalılar aldılar. Sonra ülkelerde artık hiç kimse siz tanrıların adını anmıyor. Sizin aylık ve yıllık (yıl başılık) kurbanlarınızı hiç kimse sunmuyor. Bayramlarınızı ve kurban merasimlerinizi artık hiç kimse yapmıyor kutlamıyor. (CTH 375; Alp, 2001, s. 73).

Buraya Hattı ülkesine de artık hiç kimse haraç ve kurban malzemesi getirmiyor. Rahipler, kutsal rahipler, tanrı anaları, müzisyenler ve şarkıcılar artık hiçbir yerden gelmiyorlar. Artık siz tanrılara ve Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na gümüşten, altından, bronzdan ve bakırdan güneş ve ay sembollerini, ince kaliteli giysileri, bayram elbiselerini gömlek ve cübbeyi hiç kimse getirmiyor. Biz tanrılara saygılı olduğumuzdan onların bayramları ile ilgileniyoruz. Kaşkalılar Nerik ülkesini aldıklarından biz Nerik’in Fırtına Tanrısı için ve Nerik’in tanrıları için kurbanları Hattuša’dan Hakmiš’e gönderiyoruz. Kurban ekmeklerini, kurban içkilerini, sığırları ve koyunları. Kaşkalıları çağırıyoruz ve onlara hediyeler veriyoruz. Onlara yemin ettiriyoruz. Nerik’in Fırtına Tanrısı için gönderdiğimiz kurbanları iyi karşılayın! Onlara yolda kimse saldırmamasın! diyoruz. ... Onlar geliyorlar. Hediyeleri alıyorlar. Ayrıca yemin ediyorlar. Geri gittikleri zaman yemini bozuyorlar. Siz tanrıların sözlerinizi küçümsüyorlar ve Fırtına Tanrısı’nın huzurunda edilen yemine antlaşmaya ait tabletin mührünü kırıyorlar. Hattı ülkesinde hediyeleri kapıyorlar. Nerik’in Fırtına Tanrısı’nın kurbanlarını, kurban ekmeklerini ve kurban içkilerini vermiyorlar(?) (CTH 375; Alp, 2001, ss. 74-75).

I. Arnuwanda ile Ašmunikal çiftinin Fırtına Tanrısı Nerik'in kutsal kenti ile Pontik Bölgesi'ndeki başka birçok kentin Kaşkaların eline geçmesi üzerine ettikleri bu dua, bölgedeki Hitit gücünün zayıflamakta olduğunu göstermiştir (Klock-Fontanille, 2005, s. 28). Çift; duada, kutsal yerlerin adaklarla eski durumuna getirilmesini vaat ederek yakınmışlardır. Ancak, bu hedefe ulaşmak için tehdit altındaki bölgelerin güvenceye alınması gerekmiştir. I. Arnuwanda, sınırdaki birliklerine taktikler vermiş, fakat bu yeterince etkili olmamıştır. Son çare olarak, bazı Kaška önderleriyle antlaşmalar yapıp bağlılık yeminleri alınmıştır. Ancak Kaşkalar antlaşmalarına sadık kalmamışlardır. Bununla birlikte görünüşe göre Kaşkalar, Anadolu'daki diğer kültürlerden farklı bir yapıya sahip olmuşlardır. Onlar tanrı yontularını ele geçirmek yerine, tapınakları dünyevi zenginliklerini artırmak amacıyla yağmalamışlardır (Brandau & Schickert, 2011, ss. 136-137). Kaška saldırılarından kurtulmak için yapılan bu duanın tamamı göz önünde bulundurulduğunda, göze çarpan nokta eğer Kaška saldırıları önlenmez ise bundan tanrılarında çıkarlarının zarar göreceğinin ifade edilerek bir bakıma şantaj yapılmış olabileceğidir. Nerik⁶¹ ve yöresindeki şehirlerin Kaşkaların eline geçmesi yüzünden Hitit Pantheon'u içinde önemli yer tutan Nerik Fırtına Tanrısı'na armağanlar ve kurbanlar yollanamamıştır. Nerik yerine Hakpiş/Hakmiş⁶² şehrinde kurulan Fırtına Tanrısı Tapınağı'na gönderilecek eşya da yine Kaška saldırılarından kurtulamamıştır (Dinçol, 1982, s. 35). Kaška beyleri ile yapılan toprak bağışına ait belgelerde Kaşkaların toprak sahibi yapıldığı anlaşılmıştır. Bu uygulama ile Kaška boylarının; Hititlere dost bir topluluk hâline dönüştürülmesi, ekonomik açıdan da Hititlere bağlanmasının amaçlandığı anlaşılmıştır. Kaška beylerinin ant içirilmesi ile de Kaşkaların Hitit kralına karşı ihanet girişiminde bulunmamaları, eğer birisi onları kötülük yapmaları yönünde kışkırtmak için elçi gönderirse, onu yakalayıp Hitit kralının huzuruna çıkarmaları amaçlanmıştır (Dinçol, 1982, s. 35).

⁶¹ Nerik için önerilen hiçbir yerleşim yerinde Geç Tunç Çağı yerleşimine ait bir kanıt bulunmamıştır. Nerik'in Marraşsantiya Nehri'nin aşağı kısımlarından çok uzakta bulunmadığının kesin olacağı; olası yerleşim alanları, Vezirköprü'nün kuzeybatısında bulunan Havza veya Oymaağaçtepe ya da bunun alternatifi olarak 70 km batıda, Kargı Köyü'nün karşısındaki Marraşsantiya Nehri'nin bir kıvrımında bulunabileceği belirtilmiştir (Burney, 2004, s. 214).

⁶² II. Muwatalli, kardeşi III. Hattuşili'ye kuzey sınır bölgelerinin geniş bir bölümünü verdiğinde onu Hakpiş Kralı ve Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın rahibi de yapmıştır. Bu durum ona sırasıyla verilen askeri ve dini görevleri de simgelemiştir. Hakpiş esasen bir garnizon kenti aynı zamanda da idari bir üs oluşturmakla birlikte Hattuşa'dan Nerik'e ve Kaška topraklarına doğru uzanan stratejik bir yol üzerinde yer almıştır. III. Hattuşili iktidarının sonlarına doğru oğlu III/IV. Tuthaliya'yı Hakpiş'teki muhafızların şefi olarak atamıştır. Bu makam, kariyerinin başında kendinin de atandığı çok yüksek bir rütbe olmuştur (Burney, 2004, s. 100).

Kaşkaların isyancı birer aktör olarak davranış ve buna yönelik eylemlerini çeşitli açılardan değerlendirmek gerekir. Anlaşıldığı kadarıyla birçok Kaşka ülkesi bu isyana birlikte katılmıştır. Bu anlamda Kaşkaların kitlesel bir isyan girişiminde bulunduklarını düşünmek mümkündür. Kitle bilincine sahip insan topluluklarının, aralarında ortak bir amaç birliği olduğu ve buna göre de organize bir şekilde hareket ettikleri düşünülürse (Le Bon, 1997, ss. 19-20) Kaşkaların da Hititlere karşı bu kadar geniş ve kapsamlı bir saldırı eyleminde bulunmaları onların örgütlenebildiklerini de akla getirmelidir. Nitekim birçok Kaşka ülkesini de bir araya getiren amaçta gayet açıktır. Buda Hititlere siyasi, maddi ve manevi yönden mümkün olduğu kadar zarar vererek ondan istifade etmektir. Hititler anlaşıldığı kadarıyla Kaşkalar üzerinde hiçbir şekilde otorite sağlayamamış çareyi tanrılara dua etmekte bulmuşlardır. Bununla birlikte Kaşkalar, Hititlerin kutsal atletikleri unsurlara zarar vererek, Hitit toplumunun manevi ve dini düzenine büyük bir darbe vurmuş olabilirler. Bu durumun, Hitit toplumunda derin bir manevi yıkıma yol açabileceği de düşünülmelidir. Manevi yıkımın yanı sıra, Kaşkaların ekonomik açıdan değerli olan unsurları ve çeşitli meziyetlere sahip insan gücünü de yanlarında götürmeleri Hititlerin ekonomik yapısına büyük zarar verebileceğini düşündürmelidir. Tarım arazilerini, tarım ürünlerini ve çiftlik hayvanlarını ele geçirmeleri, Hititlerin gıda üretimini ve ekonomik kaynaklarını ciddi şekilde etkilemiş ve bu da ekonomik bir yıkıma sebebiyet vermiş olabilir. Böylece Kaşkaların isyanları ve buna yönelik saldırıları hem manevi hem de ekonomik açıdan Hititler için büyük bir yıkım getirmiştir.

3.3.4.4. II/III. Tutḫaliya

I. Arnuwanda'dan sonra II. Ḫattušili [MÖ yak. 1440 (Ünal, 2002, s. 65)] adlı bir kralın adı zikredilmiş olsa da bu kralın hüküm sürüp sürmediği tartışmalı bir konu olmuştur (Ünal, 2002, s. 76; Dinçol, 1982, s. 36). I. Arnuwanda'nın yerine oğlu olan II/III. Tutḫaliya⁶³ [MÖ 1430-1400 (Ünal, 2002, s. 65)] geçmiştir (De Martino, 2006, s. 50). II/III. Tutḫaliya Hitit tahtına çıktığında imparatorluğun durumu iyi değildir. Bu dönemde sorunlar değişmemiş daha da büyüyerek karmaşık bir hale gelmiştir. Hititler birçok cephede ülkelerini savunmak zorunda kalmışlardır (Brandau & Schickert, 2011,

⁶³ III. Tutḫaliya adıyla anılan kral aslında II. Tutḫaliya'dır. Çünkü onun öncesinde I/II. Tutḫaliya adıyla anılan tek bir Tutḫaliya bulunmaktadır (De Martino, 2006, s. 50; Brandau & Schickert, 2011, s. 138).

ss. 138-142). II/III. Tuthaliya'dan çok daha sonra Hitit tahtına geçmiş olan III. Hattuşili dönemine ait bir belgede II/III. Tuthaliya dönemi ile ilgili Hitit ülkesinin birçok yönden saldırıya uğradığı belirtilmiştir (Bryce, 2023, ss. 217-218). Bu kapsamda kuzeyden Kaşkaların, batıda ve güneybatıda Arzawa'nın, doğuda Işuwa ve Azzi'nin saldırıları söz konusu olmuştur (De Martino, 2006, s. 51).

Daha önceki günlerde Hatti ülkeleri dış ülkelerden yağmalandı (??) Kaşkaları düşman geldi ve Hatti ülkelerini yağmaladı ve Nenašša'yı kendi sınırı yaptı. Aşağı Ülke'ye doğru Arzawa düşmanı geldi sonra da Hatti ülkelerini yağmaladı ve Tuwanuwa ve Uda'yı sınırı hâline getirdi. Uzaklardan, Araunnean düşmanı geldi ve Gaššiya ülkesinin tamamını yağmaladı. Uzaklardan Azzian düşmanı geldi ve tüm yukarı ülkeleri yağmaladı ve Šamuha'yı sınırı yaptı. Işuwa'lı düşman geldi ve Tegarama ülkesini yağmaladı (CTH; 88 Goetz, 1940, s. 22). Uzaklardan Armatanlı düşman geldi ve o da Hatti ülkelerini yağmaladı ve şehir Kizzuwatna'yı sınırı yaptı. Hattuša şehri yakılıp yıkıldı ve sadece ... ve ...'in heşti evi ... kurtuldu (CTH; 88 Goetz, 1940, s. 22; Bryce, 2023, s. 217).

III. Hattuşili dönemine ait olan yukarıdaki belgede (CTH 88; Goetz, 1940, s. 22; Bryce, 2023, s. 217), I. Šuppiluliuma'nın tahtta çıkmadan önce Hatti Krallığı'nın içinde bulunduğu krizi yansıtan bu anlatımın aslında abartılı olduğu ve birçok Anadolu yerleşiminin yeniden fethedilmesinde I. Šuppiluliuma'nın oynadığı rolün önemini vurgulama amacı taşıdığını belirtmek gerekir. Gerçekte, Hatti sınırları hiçbir zaman istikrarlı olmamıştır. Yine de Kaşkalar tarafından gerçekleştirilen bir dizi saldırının Hatti'de askeri zayıflık doğurmuş olması ve bu durumdan sınırdaş ülkelerinde yarar sağlamış olmaları mümkündür (De Martino, 2006, s. 51). Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı Hititlerden geriye bir şey kalmayacağı düşünülebilirdi. Kaldı ki bu durumun böyle olmadığı da bilinmektedir. Çünkü Hititler kaybedilen toprakları yeniden kazanabilecek güce sahiptiler. Bu kapsamda olasılıkla kral ve maiyetinin Kaşkaların saldırı güzergahı dışında kalan Šamuha şehrine gittiği ve gerekli mücadele için yapılacak faaliyetlerin buradan yürütmüş olduğu düşünülmüştür (Bryce, 2023, s. 217).

3.3.4.4.1. Kaška İsyanları

II/III. Tuthaliya dönemine ait olduğu düşünülen, Tappikka'da⁶⁴ bulunan mektup formundaki belgeler, Kuzey Anadolu'nun merkezi konumunda yer alan Tapikka şehrinin Kaşkalar tarafından sürekli baskı ve yağma tehdidi altında bulunduğu zor durumu açıkça ortaya koymuştur (De Martino, 2006, s. 50).

Majesteleri Kaššū'ya şöyle diyor: Bana yazdığın konularla ilgili olarak, düşmanın ekinlere nasıl zarar verdiğini, Kappuşiya'da Kraliçe'nin evinin mallarına nasıl saldırdığını, Kraliçe'nin evine ait bir takım öküzü nasıl aldıklarını ve serflerden (yoksul halk) 30 öküz ve 10 adamı nasıl esir aldıklarını duydum. Düşman bu şekilde bir anda ülkeye girdiği için, onu bir yerde bulmalı ve ona saldırmalısınız. Ama düşmana karşı çok uyanık olmalısınız (HKM 14; Alp, 1991, s. 14; Hoffner, 2009, s. 109).

Majesteleri böylece konuşur. Kaššū'ya ve Pulli'ye de ki bana yazdığınız şu mektupla ilgili olarak: "Ekinler çoktan olgunlaştı, ama Kaška topraklarında çekirge salgını ekinleri yiyip bitirdi. Sonuç olarak Kaška halkı Kašepura Bölgesi'ndeki Hitit ekinlerine saldırıyor. Burada asker ve savaş arabası yok. Majesteleri, Kraliyet Ahır Ustası Kallu'ya, savaş arabalarını Kašepura'ya gönder." talimatı verdi. Ancak şu ana kadar hiçbir savaş arabası gelmedi. Ben, Majesteleri, Kallu'yu az önce yakaladım ve bana şöyle dedi: "Ben zaten yirmi takım (yani at çifti) savaş arabası gönderdim. Paḫinakke'yi de onların peşinden gönderdim ve o da geliyor" (HKM 24; Alp, 1991, ss. 21-26; Hoffner, 2009, s. 130).

Kaşkaların askeri operasyonlarının çoğu büyük çaplı meydan savaşlarından ziyade köylere yapılan baskınlar şeklindedir. Mektuplar, kayıpların genellikle 30 öküz ve 10 adam gibi küçük boyutlarda olduğunu belirtmiştir. Ancak, bu baskınların en büyük sorunu, düşmanların aniden ortaya çıkıp zarar verdikten sonra kaçabilmesidir. Ayrıca, mahsullere verilen zarar, kaybedilen hayvan sayısına kıyasla daha ciddi sonuçlar doğurmuştur. Çünkü bu durum, sadece Tapikka'nın değil aynı zamanda Hitit "tahıl ambarı" olarak bilinen bölgedeki Tapikka gibi şehirlerden yiyecek tedarik eden başkent Hattuša'nında gelecekteki gıda tedarikini tehdit etmiştir (Hoffner, 2009, s. 109-110). Ortaya çıkan bu durum dahilinde Tappikka'da ki memurlar Hitit Kralı'nı sık sık, Kaška halklarının baskınları ve saldırıları hakkında bilgilendirmiştir. Memurların bu tür raporlarına kral hızla yanıt vererek yerel yöneticilere ve komutanlara karşı tedbirler aldırması aynı zamanda her zaman tetikte olmaları gerektiğini belirtmiştir. Emirlerle

⁶⁴ Hattuša'nın 116 km kuzeydoğusunda, Zile'nin 20 km güney-güneybatısında ve Ankara'nın 312 km doğusunda, modern Maşat Köyü'nün hemen batısında yer alan burası, Hitit kenti Tapikka ile neredeyse kesin olarak özdeşleştirilebileceği belirtilmiştir (Burney, 2004, s. 192).

uymayanlar, ciddi cezalarla tehdit de edilmiştir (Bryce, 2023, s. 216). Kaşkalar, Hitit topraklarına gerçekleştirdikleri bu saldırılar sonucunda kuzeyden ülkenin merkezine kadar sızmışlardır. Kızıl Irmak'ın güneyindeki Nenašša'ya kadar inip başkent Hattuša'yı yakıp yıkmışlardır. Bunun üzerine Hitit sarayının geçici olarak biraz daha doğudaki Šamuha'ya taşınması gerekmiştir. II/III. Tuthaliya hiç usanmadan kuzeye seferler düzenlemeyi sürdürmüştür. Bu kapsamda bazı askeri başarılar elde edilmiş olsa da kalıcı çözüm sağlanamamıştır (Brandau & Schickert, 2011, s. 140).

Kaşkaların, I. Arnuwanda döneminde olduğu gibi isyancı bir aktör grubu olarak II/III. Tuthaliya döneminde de kitle bilinciyle örgütlenip ortak bir amaç doğrultusunda hareket ettikleri akla getirilmelidir. Kaşkaların ani bir şekilde Hitit topraklarına saldırımları doğrudan ekinlerin olduğu arazileri hedef almaları özellikle buğdayın merkezi konumunda olan Tapikka'yı hedef almaları bu durumun göstergesidir. Kaşkaların, Hititlerin gıda tedarikine yönelik bir tehdit oluşturması, Hititleri sadece ekonomik açıdan zarara uğratmakla kalmamış, aynı zamanda psikolojik olarak da olumsuz etkileyebilmiştir. Böyle bir saldırının, Hitit toplumu üzerinde moral bozukluğu yaratabileceği ve korku ile güvensizlik duygularını tetikleyebileceği de göz ardı edilmemelidir.

3.3.4.4.2. Arzawalı Tarhuntaradu İsyanı

Hitit Krallığı'nın çöküşe yakınmış gibi olduğu bu dönemde Arzawa'da olasılıkla Anadolu'nun egemen gücü olmaya hazırmış gibi görünmekteydi (Bryce, 2023, s. 2019). Hattı'nın Batı Anadolu ve Arzawa ile sürdürdüğü ilişkiler kapsamında Arzawa'nın dönem itibarıyla önemli bir mevki de olduğu görülmüştür. Kizzuwatna sınırlarının batısında yer alan Güney Anadolu'nun kontrolü ne Hattı ne de Arzawa tarafından kalıcı bir şekilde sağlanabilmiştir. Bu bölgedeki hakimiyet, dönem dönem Hattı'nın, dönem dönem ise Arzawa'nın eline geçmiştir (De Martino, 2006, s. 52). Öyle ki MÖ 14. yüzyıl politik gelişmelerinde Hitit ile Wiluša arasındaki dostane ilişkiler Arzawa için söz konusu olmamıştır. Bu politik koşulların hâkim olduğu dönemde Arzawa daha etkin rol oynamıştır. Çünkü Hititler, Arzawa'nın Anadolu'nun batısında yer alan güçlü bir devlet olmasının önüne geçememişlerdir (Starke, 2001, s. 44).

Dönem itibarıyla kendini gösteren Kaşka tehlikesi ile uğraşan Hitit birliklerinin bu durumundan yararlanan Arzawa Kralı Tarḫuntaradu, ülkesinin topraklarını Kızılırmak kavsinin kuzeybatısındaki Kaşka Bölgesi'ne, Hititlerin Aşağı Ülkesi'ne (Kuzey Lykaonia) kadar genişletme imkânı bulmuştur (Starke, 2001, s. 44). Bunun ile birlikte Tarḫuntaradu'nun askeri anlamda Hitit hakimiyetini ve otoritelerini hiçe sayarak gösterdiği faaliyetler siyasi ya da politik anlamda da kendini göstermiştir. Öyle ki dönemin Mısır Firavunu III. Amenhopis ile yazışmaları bu durumun bir göstergesidir. Bu anlamda Orta Mısır'da Tell el-Amarna arşivinde ele geçirilen mektuplardan Arzawa Kralı Tarḫuntaradu'nun, Mısır Firavunu III. Amenhopis yazıştığı anlaşılmıştır. Mektuplar, Arzawa Kralı'nın kızıyla Mısır Firavunu'nun evlenmesine yönelik hanedanlar arasındaki evlilikler ile ilişkilidir (De Martino, 2006, s. 52).

Nimuwa(r)eya, Büyük Kral, Mısır Kralı, şöyle konuşuyor. Arzawa Kralı Tarḫuntaradu'ya de ki: Benim yanımda her şey yolunda. Evlerim, eşlerim, çocuklarım, büyüklerim, askerlerim, savaş arabalarım, ülkelerimdeki tüm mülklerim için her şey yolunda. Sizin için de her şey iyi olsun. Evleriniz, karılarınız, çocuklarınız, büyükleriniz, askerleriniz, savaş arabalarınız, ülkelerinizdeki mülkleriniz, hepsi çok iyi olsun. İşte, size elçim Iršappa'yı gönderdim, ona şu talimatı verdim. "Hadi, bana evlilik için takdim edecekleri kızı görelim." Ve o, kızın başına yağ dökecek. İşte, size mükemmel kalitede bir altın torbası gönderdim. Şimdi bana gönder! diyerek bana yazdığın yapılması gereken şeylere gelince, onları yakında sana göndereceğim, ama daha sonra. Önce elçini ve benden olan elçiye hemen geri gönder de gelsinler. Sonra size geri dönecekler ve kız için başlık parası getirecekler. Benim elçim ve senin elçin, kim geldi? Ve bana da Kaşka ülkesinin insanlarını gönder. Her şeyin bittiğini ve Hattuşa ülkesinin paramparça olduğunu duydum. Ve işte, size bir selamlama hediyesi olarak elçim Iršappa'nın sorumluluğunda 20 minas ağırlığında bir kese altın; 3 hafif keten giysi; 3 hafif keten manto; 3 keten huzzi; 8 keten kuşitti; 100 keten şawalga; 100 happa. ...; 100 keten mutalliyaşša; 4 büyük kukkubu tatlı yağ kabı; 6 küçük kukkubu tatlı yağ kabı; 3 güzel şarpa ve altın kakmalı abanoz sandalye; 10 fildişi kakmalı abanoz sandalye; selamlama hediyesi olarak 100 abanoz kiriş (EA; Moran, 1987, s. 31).

III. Amenhopis'in uzak ve o döneme kadar Doğu Akdeniz'in siyasi ve ekonomik düzeninde kıyıda yer alan bir ülkenin hükümdarı Tarḫuntaradu ile bir evlilik anlaşması yapma iradesi Arzawa'nın uluslararası bir saygınlık kazanmış olması gerektiğini ortaya koymuştur. Olasılıkla, Mısır'ın sıkı ticaret ve diplomasi ilişkileri içinde olduğu Alaşiya'nın karşısındaki Güney Anadolu kıyı alanına kabul

ettirdiği egemenliği, Arzawa'nın Mısır diplomasisi açısından ilgisini çekmiş olabilir (CTH 88; Goetz, 1940, s. 22; Bryce, 2023, s. 2017).

Tarḫuntaradu'nun, Hititlerin Kaşkalar ile uğraşmasını fırsat bilerek ülkesinin sınırlarını Hitit hâkimiyetinin olduğu topraklarda genişletmesi Hitit toprak bütünlüğüne ve egemenliğine yapılan doğrudan tehdit eden bir isyan olarak kabul etmek gerekir. Bununla birlikte onun Mısır ile diplomatik ilişkiler kurması Hititleri siyasi etkisini azaltmaya yönelik girişim olarak kabul edilebilir. Tarḫuntaradu'nun bu şekilde gerçekleştirdiği askeri ve diplomatik eylemler Hititlerin Anadolu'daki mevcut otoritesini de sarsmıştır. Bu çerçevede Tarḫuntaradu'nun Arzawa kralı olmasının yanında isyancı bir lider olarak ta düşünmek mümkündür.

Bir isyanın başlaması ve başarıya ulaşmasında toplumsal, ekonomik ve politik koşullar temel bir arka plan olarak büyük önem taşır. Bununla birlikte, bu koşulları tamamlayıcı şekilde, bir kişinin harekete geçebilecek kadar güçlü hissetmesi, başka bir deyişle, liderlik etmesi de kritik bir rol oynar (Corizer, 1974, s. 14). Bu bağlamda, Tarḫuntaradu'nun, Kaşkaların Hititler üzerindeki baskı ve kaos ortamını değerlendirerek, mevcut koşullardan cesaret alıp isyan etme kararı verdiği düşünülebilir. Bununla birlikte Tarḫuntaradu'nun evlilik yoluyla Mısır ile diplomatik ilişkilerde bulunmasının altında yatan temel nedende Hititlerin otoritesini zayıflatacak eylemlerine uluslararası alanda bir destek arayışı olabildi.

3.3.4.5. II/III. Tutḫaliya ve I. Šuppiluliuma

II/III. Tutḫaliya ömrünün sonlarına doğru ordu kumandanı ve bir strateji uzmanı olarak yetişen oğlu I. Šuppiluliuma'da destek vermiştir. İlk başta bu destek Hititlerin sorunlarının çözümüne yönelik bir fayda sağlamamıştır (Brandau & Schickert, 2011, s. 140). Ancak sonrasında I. Šuppiluliuma'nın verdiği bu destek ile sorunlara çözümler üretildiği görülmüştür (Bryce, 2023, ss. 220-222).

I. Šuppiluliuma'nın oğlu ve halefi olan II. Muršili tarafından oluşturulan II/III. Tutḫaliya ve I. Šuppiluliuma'nın ortak askeri icraatlarının anlatıldığı “Šuppiluliuma'nın İcraatları” (DŠ/CTH 40; Güterbock, 1956, ss. 75-78; Bryce, 2023, s. 220) adlı belgede gerekli mücadelenin Šamuha şehrinden yönetildiği ifade edilmiştir (Bryce, 2023, ss. 220-222). Bu kapsamda Kaşkalar yenilgiye uğratılmıştır. Bunun ile birlikte Šamuha şehri, Yukarı Ülke'ye saldıran yeni düşman Azzi-Hayaša'ya karşı sürdürülen savaş için elverişli

bir konumdaydı. Öyle ki Hattuša'nın doğusunda ve Mitanni'nin kuzeyinde yer alan Şamuha, Azzi-Hayaša'ya komşuydu (Brandau & Schickert, 2011, s. 140). I. Šuppiluliuma, Şamuha'ya kadar gelen Azzi-Hayaša kralı Karanni'yi (ya da Lanni) Kummaha şehrinde yenilgiye uğratmış burayı fethederek vasal bir devlet hâline getirmiştir. Sonrasında Azzi-Hayaša'nın kralı olan Hukkana ile I. Šuppiluliuma'nın kız kardeşi evlenmiş böylelikle Hukkan'da kraliyet ailesine dahil olmuştur. Ayrıca bu kapsamda Hukkana ile bir antlaşma yapılmıştır (Bryce, 2023, ss. 220-222). Antlaşmayla gerektiğinde isyan ya da savaş hâlinde silahla yardıma koşturmak, düşmanın ihanetini haber vermek, tutsakları geri vermek gibi yükümlülükler de getirilmiştir (Dinçol, 1982, s. 38).

3.3.4.5.1. Arzawalı Anzapahhaddu İsyanı

I. Šuppiluliuma gerçekleştirdiği seferler sonucunda Aşağı Ülke'den Arzawa kuvvetlerini çıkarmış olsa da Arzawa Hitit Krallığı'nın içinde ve çevresinde bir tehdit unsuru olarak kendini göstermeye devam etmiştir. Nitekim bu durum Arzawalı Anzapahhaddu olayında da görülmüştür (Bryce, 2010, s. 65). Buna göre II. Murşili, babası I. Šuppiluliuma'nın icraatlarını (DŞ/CTH 40; Güterbock, 1956, ss. 75-98; Bryce, 2023, s. 220) anlattığı belgede bu olaya da yer vermiştir.

Peta ve Maḫuirasša kentlerinin Arzawa ülkesinde taşıyan öncü birlik(?)/ birliklerini geri getirdi ve onları tekrar kendi ülkelerine yerleştirdi(?) Dahası, babam(?) ...-lara karşı seferdeyken, Maḫuirasša, ... ve Peta kentleri isyan etti. Ve Anzapahhaddu ile karşılaşmak/çarpışmak için Arzawa ülkesine gitti. ... Ve onlar için(?) Anzapahhaddu, ... Alaltalli, Zapalli ... bunları yönetti(?) talimat verdi(?) Ve babam Anzapahhaddu'ya şöyle yazdı: “Bunlar benim tebaam ..., ama sen onları benden aldın(?)! Ve ... mücadele için Ve o ... ona ... : ... şehirdeki tebaam ...” Ve babam ... şöyle konuştu: “... ülkesine git ve tebaamı bana geri ver! Ama eğer tebaamı bana teslim etmezsen, o zaman düşmanım ol ve ... !” ... babam ... Arzawa halkına ... ve o ... hiçbir şey teslim etmedi. Bunun üzerine babam komutan Ḫimuili'yi gönderdi ve ona askerlerle savaş arabaları verdi. Ve Ḫimuili gitti ve Maḫuirasša ... ülkesine saldırdı ve orayı ele geçirdi. Ama Anzapahhaddu ve ... (?) bu şeyi duyduklarında, ...'dan onun peşinden geldiler ve onu yolda gafil avlayıp yendiler. Babam Ḫimuili'nin yenilgisini duyduğunda öfkesi arttı ve hemen Hatti'nin birliklerini ve savaş arabalarını harekete geçirerek Arzawa ülkesine gitti. Arzawa ülkesine vardığında, Mira ülkesini ... Mira ülkesini ...-ed ... (kırık) ... mağlup etti Ancak Maḫuirasši ... kasabası ve Arzawa'nın tüm sakinleri Tiwatassa Dağı'nı aldı, ancak PN (muhtemelen Hitit generali) Kuriwanda Dağı'nı ayrı tuttu ve onu üç müstahkem kampa dönüştürdü(?). Ancak düşman kuvvetleriyle Tiwatassa Dağı'nı tuttu. ... Alantalli ve Zapalli. Tiwatassa

Dağı'nın altındaydı(?). Onu kuşattı ve kuşattı(?). Ve onu kuşattığında, PN (bir düşman, muhtemelen Anzapaḥḥaddu) birlikler ve savaş arabalarıyla geldi ve o Babam bunu duyunca..... dağı kuşattı. Ve ona şöyle yazdı: "Gel, savaşalım!" Ama Anzapaḥḥaddu ... savaşa gelmedi ve ... Dağ ... tutuldu ve o ... konuştu ... (kırık) ... savaş arabaları ... Babam duyduğunda ..., Mammali'ye birlikler ve savaş arabaları verdi ve Düşman(?) yolda Mammali'ye ulaştı(?) ve birliklerini, savaş arabalarını ve sürgünleri ele geçirdi. Ancak Mammali tek başına öldü mü? Ama babam Tiwašša Dağı'nı terk etti(?). Ancak Zapalli ve (PN) artık kuşatma altında olmadıklarında, ... Hapalla kasabasına girdiler. Ancak babam ..., ve böylece bu savaş arabaları ... (DŠ/CTH 40; Güterbock, 1956, ss. 79-81).

Arzawalı lider Anzapaḥḥaddu kendisine sığınan Hititli sığınmacıların I. Šuppiluliuma tarafından iade edilmesini istediğini reddetmiştir (Bryce, 2023, s. 224). Bu isteğin reddedilmesi üzerine Hitit Kralı Ḫimuili'yi Arzawa birliklerine saldırması için görevlendirmiştir. Ḫimuili, Mauirašša (Mahuirasša)'yı ele geçirmiştir. Ancak daha sonra Anzapaḥḥaddu tarafından saldırıya uğramış ve yenilmiştir (Stavi, 2015, s. 130). Bunun üzerine Arzawa saldırganlığının tekrar Hitit topraklarını tehdit etmemesi adına I. Šuppiluliuma en yetenekli komutanlarından biri olan Ḫannutti'yi Aşağı Ülke'ye yönetici olarak atamıştır. Burada Ḫannutti'nin saldırıları sonucunda Lalanda'da yaşayanlar Hatti birliklerinden korkarak Hitit hâkimiyetini tanımışlardır. Sonrasında Hitit birlikleri Hapalla ülkesine saldırmış ve kül edilmiştir. Ayrıca buradan elde edilen insan, koyun ve sığır şeklindeki ganimetler Hattuša'ya gönderilmiştir (Bryce, 2023, ss. 224-225).

I. Šuppiluliuma'nın icraatlarını anlatıldığı belge oldukça tahrip olmuş bir görünüm sergilese de ondaki bazı ifadelerden isyana yönelik eylemler hakkında çıkarım yapmak mümkündür. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla I. Šuppiluliuma'nın nereye olduğu belli olmayan bir seferi sırasında adları belirtilen Maḫuirasša ve Peta gibi şehirler olasılıkla onun bölgede olmamasından kaynaklı bir otorite boşluğunu fırsat bilerek isyan etmişlerdir. Bununla birlikte Anzapaḥḥaddu'nun da bu durumdan istifade ederek Hititli sığınmacıları iade etmeyerek Hitit otoritesini hiçe saydığı düşünülebilir. Ayrıca Anzapaḥḥaddu'nun, Hititlerin askeri müdahaleye gereksinim duyacak bir gücü toplayabilmesi onun liderlik yönüne vurgu yaptığı şeklinde de değerlendirilebilir. Bu çerçevede dahilinde Anzapaḥḥaddu'nun, Hititlere karşı tek başına mücadele edemeyeceği açıktır; fakat niteliği bilinmese de onunla birlikte hareket eden bir grup insan olduğu düşünülürse, kendi amaçları ve siyasi

ideolojisi doğrultusunda insanları bir araya getirme konusunda onun liderlik özellikleri sergilediği de akla getirilmelidir. Ayrıca, Anzapaḥḥaddu'nun, Ḥimuili'yi hazırlıksız yakalayıp yenilgiye uğratmış olması, isyanın örgütlenmesini ve planlamasını bir isyancı lider olarak gerçekleştirdiğini gösterebilir.

3.3. SON TUNÇ ÇAĞI'NDA İSYANLAR

Tunç Çağı'nın sonu, Hitit tarihinin de son safhasını ifade ederek MÖ 1450/1400 yıllarına doğru başlamıştır (Sevin, 2003a, s. 174). Bu süreçle birlikte adını Mısır'daki Tel el Amarna Köyü'nde bulunan çok sayıda belgeden alan “Amarna Çağı” olarak bilinen (MÖ 1400-1350) dönemde başlamıştır. “Beynelmilelik”, “Büyük Devlet” ve “Küçük Devlet” kavramları da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkilerde yazışma dili olarak Akkad'ça kullanılmıştır. Dönemin başlıca büyük devletleri arasında Mısır, Babil, Mitanni ve Hititler yer almıştır. Dönemin sonlarına doğru Aşşur'da bunlara katılmak için çaba sarfetmiştir (Memiş, 2017, ss. 106-107).

3.3.1. HİTİT İMPARATORLUK ÇAĞI İSYANLARI

Tunç Çağı'nın sonu birlikte Hititler; Orta Krallık Dönemi'nden, İmparatorluk Dönemi'ne (MÖ 1450-1180) geçmişlerdir. I. Šuppiluliuma'nın Hitit tahtını ele geçirmesi ile başlayan bu süreç (Ünal, 2002, s. 73) aynı zamanda bahsi geçen Amarna Çağı'na da denk gelmiştir (Memiş, 2017, ss. 106-107).

3.3.1.1. I. Šuppiluliuma

II/III. Tuthaliya, kendisi ile yakın iş birliği yapmış ve Hititlerin toparlanmasında önemli bir rol oynamış olmasına rağmen, I. Šuppiluliuma'yı tahtın varisi olarak görmemiştir. Bunun yerine, tahtın varisi muhtemelen I. Šuppiluliuma'dan daha yaşlı olan ve Genç Tuthaliya adıyla bilinen başka bir oğlu olmuştur (Bryce, 2023, s. 228).

3.3.1.1.1. I. Šuppiluliuma'nın İsyanı ve Genç Tuthaliya'ya Yönelik Darbesi

Her ne kadar Genç Tuthaliya Hitit tahtına geçmiş olsa da bu durum daha sonra değişmiş ve tahtın sahibi I. Šuppiluliuma [MÖ 1370-1340 (Ünal, 2002, s. 65)] olmuştur.

“II. Mursili’nin Veba Duaları” adlı belgede II. Murşili bir yandan veba salgınından kurtulmak için dua ederken bir yandan da babası I. Šuppiluliuma’nın Hitit tahtına nasıl çıktığını belirtmiştir (Dinçol, 1982, s. 36).

Ey tanrılar, efendilerim! Hatti’de veba salgını patlak verdi ve Hatti bu salgından büyük zarar gördü. Yirmi yıldır Hatti’de insanlar ölmeye devam ettiğinden, Tuthaliya oğlu Genç Tuthaliya’nın meselesi bana ağır gelmeye başladı. Bunu bir kâhin aracılığıyla tanrıya sordum ve Tuthaliya’nın meselesi tanrı tarafından onaylandı. Genç Tuthaliya Hatti’deki efendileri olduğu için, prensler, soylular, binlerce kişinin komutanları, subaylar, Hattı’nın onbaşıları(?) ve Hattı’nın tüm piyadeleri ve savaş arabacıları ona yemin ettiler. Babam da ona yemin etti (CTH 378. I; Singer, 2002, s. 61; Bryce, 2023, s. 228).

Ama babam Tuthaliya’ya haksızlık edince, bütün prensler, soylular, binlerin komutanları ve Hatti subayları babamın yanına gittiler. Yemin edilen tanrılar Tuthaliya’yı ele geçirdiler ve Tuthaliya’ya öldürdüler. Ayrıca, onun yanında duran kardeşlerini öldürdüler. ... Alaşiya’ya ve ... gönderdiler. Ve Genç Tuthaliya onların efendisi olduğundan, ... ona ve efendiler yemini bozdular ... (CTH 378. I; Singer, 2002, ss. 61-62; Bryce, 2023, s. 229).

Onun hükümdarlığı sırasında tüm Hatti ülkesi refaha kavuştu. Onun zamanında insanlar(?), sığırlar ve koyunlar çoğaldı ve düşman topraklarından getirilen sivil esirler de hayatta kaldı. Hiçbir şey telef olmadı. Ama şimdi siz, ey tanrılar, efendilerim, Genç Tuthaliya’nın bu meselesi yüzünden babamdan intikam aldınız. Babam Tuthaliya’nın kanı yüzünden öldü(?) ve prensler, soylular, binlerce kişinin komutanları ve babamın yanına giden subaylar da bu olay yüzünden öldüler. Aynı olay Hatti ülkesinin de başına geldi ve Hatti ülkesinin nüfusu bu olay yüzünden yok olmaya başladı. Şimdiye kadar Hatti ..., ama şimdi veba daha da kötüleşti. Hatti vebadan ciddi şekilde zarar görmüş ve yok olmuştur. Ben, Murşili, kulun, kalbimin endişesini yenemiyorum, ruhumun ıstırabını artık yenemiyorum (CTH 378. I; Singer, 2002, s. 62).

İlk başta hanedan mensupları, ileri gelenler ve askeri sınıfa dahil kişiler ile I. Šuppiluliuma’da dahil olmak üzere Genç Tuthaliya’ya yemin ederek onun iktidar ve otoritesini tanımışlardır. Ancak, I. Šuppiluliuma büyük ihtimalle krallık için yaptığı onca şeyin ardından, kardeşine bağımlı bir konuma düşürülmekten ötürü kendisinin haksızlığa uğradığını hissetmiş olmalıydı. I. Šuppiluliuma’nın, bu duruma uyum sağlamayacak kadar büyük hırsları vardı. Bu nedenle, kardeşler ve onların yandaşları arasında aniden çıkan bir çatışma kan dökülerek sona ermiştir (Bryce, 2023, s. 228). I. Šuppiluliuma böylece Hitit tahtını ele geçirmiştir. II. Murşili babası zamanında ilk başta Hatti’de yolunda giden her şeyin veba yüzünden birden tersine dönmesini, I. Šuppiluliuma ve onun yanındaki herkesin ölmesini, tanrıların onlardan Genç Tuthaliya’nın intikamını almasına ve Hititleri cezalandırmalarına bağlamıştır. Veba duaları metinlerinde genel

olarak anlatılan bu kanlı olaylar, devletin iç yapısının ne kadar bozuk olduğunu bir kez daha gün yüzüne çıkarmıştır. Muhtemelen bu nedenle devletin ileri gelenleri, I. Šuppiluliuma'nın devleti bu zor durumdan kurtaracak yetenek ve kararlılığa sahip olduğunu görerek ona yardım etmişlerdi (Memiş, 2017, s. 109).

I. Šuppiluliuma hatırlanacağı üzere babası II/III. Tuthaliya'nın ömrünün sonlarına doğru ona Hitit Devleti'ni idare etmesi konusunda birçok açıdan katkıda bulunmuştur. Bunlar arasında Kaşkalara, Azzi-Hayaşa Kralı Karanni'yi ve Arzawalı Anzapaḥḥaddu'ya karşı yürütülen mücadelelerde elde ettiği başarılar sıralanabilir. Ancak onun bunca başarısına rağmen babası II/III. Tuthaliya, onu değil de Genç Tuthaliya isimli başka bir oğlunu tahtın varisi yapmıştır. I. Šuppiluliuma ve destekçileri, onun otoritesinin meşruiyetini kabul etmiş gibi görünmüştür. Ancak, bu kabulün yalnızca yüzeysel olduğu ve gerçek bir içselleştirme taşımadığı anlaşılmıştır. Mevcut durumun, I. Šuppiluliuma'da hayal kırıklığı yaratarak, onun destekçileri arasında bir liderlik konumu üstlenmesini aynı zamanda da isyancı bir lider kimliği edinmesini sağladığı düşünülebilir. Burada hayal kırıklığının da isyancı aktör açısından tahammül edilemez seviyeye geldiğinde isyanın başladığını (Croizer 1974, s. 17) akla getirmek gerekir. I. Šuppiluliuma'nın da Genç Tuthaliya'nın Hitit tahtına çıkmasına çok fazla tahammül edemediği görülmüştür.

I. Šuppiluliuma'nın bu durumuna kişisel motivasyon açısından yaklaşıldığında görece yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet (Gurr, 2016, s. 50) boyutunda ele almak mümkündür. Buna göre I. Šuppiluliuma'nın Hitit Devleti'ne onca katkısı olmuş ancak mevcut statüsünde bir değişiklik olmamış prenslikten ya da bir ordu komutanından öteye gidememiştir. I. Šuppiluliuma'nın bu hizmetlerine dayanarak beklentisinin de arttığını bu beklentisinin de ancak Hitit tahtını ele geçirmesiyle karşılanacağını düşünmek gerekir. Bu kapsamda görece yoksunluğu siyasal şiddeti doğurabileceği akla getirilirse (Skocpol, 2004, ss. 334-347) bu doğrultuda I. Šuppiluliuma'nın da darbenin hayata geçirilme biçimine (Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20; Sarıca, 1983, s. 18; Galula 1965, s. 9) uygun olarak hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda I. Šuppiluliuma belki de kardeşinin Hitit tahtında olduğu süreç boyunca gizliden gizliye onu ortadan kaldırmanın planlarını yapmış babasının döneminden beri edindiği desteğinde katkısıyla Genç Tuthaliya kendine düzenlenecek komplonun farkına bile varamadan beklenmedik bir anda isyan ve darbe sonucunda öldürülmüştür.

3.3.1.1.2. İšuwa Ayaklanması

I. Šuppiluliuma Hitit tahtına çıktıktan sonra muhtemelen dört ya da beş sene sonra gerçekleştireceği seferlerin hazırlıklarını tamamlamıştır. Bu kapsamdaki hedefler arasında Mittanni Krallığı'nda olmuştur. Çünkü I. Šuppiluliuma Mitanni'nin askeri gücü ile uğraşmanın yanı sıra Suriye'de kendi üstünlüklerini oluşturmak için bölgesel düşman krallıklardan oluşan koalisyonunda üstüne gitmek zorunda kalmıştır. Öyle ki bu koalisyon Mitanni üzerine yapılacak bir seferde ona destek olarak Hititlerin başarısız olmasına neden olabilirdi. Bu seferi tetikleyen muhtemelen iki olay söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki Mitanni Kralı Tušhratta'nın; Suriye ülkesi Nuhašši'ye, Šarrupši (Šarrupša) isimli biri ile I. Šuppiluliuma'nın ittifak yaptıklarını ilan etmesidir. Diğerisi ise İšuwa ülkesinde Hitit karşıtı bir ayaklanmanın olmasıdır (Bryce, 2023, ss. 238-239).

Ve bu konuda ben, Büyük Kral, sessiz kalmadım, aksine Šarrupša'ya destek olmak için yola çıktım. O dönemde İšuwa ülkesi, Hatti kralına karşı ayaklandığında, ben, Hatti kralı, İšuwa ülkesine doğru ilerledim. İšuwa ülkesini yok ettiğimde, Šarrupša'ya destek olmak için Mitanni ülkesine doğru yola çıktım (PD no 3. 58-59; Weidner, 1970, ss. 58-59; Bryce, 2023, s. 239).

I. Šuppiluliuma Šarrupši destek olmak için Nuhašši'ye bir dış sefer kuvveti gönderdikten sonra esas Hitit ordusu ile Fırat'ı geçerek İšuwa ülkesini ve Alše Krallığı sınırına kadar ele geçirmiştir. Ardından güneye Mitanni topraklarına girmiştir (Bryce, 2023, s. 239). Mitanni Devleti'nin başkenti Waššukanni'yi ele geçirerek bu devlete son vermiştir. Tušhratta'nın kaçtığı yerde oğullarından biri öldürülmüştür. Bununla birlikte I. Šuppiluliuma Tušhratta'nın oğlu Mattiwaza'yı artık Hitit bağımlısı küçük bir beylik durumuna getirilen Mitanni Devleti'nin başına geçirmiş, kendi kızlarından biri ile evlendirerek aradaki yakınlığı pekiştirmiştir (Umar, 1999, s. 121).

I. Šuppiluliuma döneminde isyana yönelik olayların yanında Anadolu'nun olduğu kadar Kuzey Suriye ve Mısır tarihi açısından da önemli bir konumda bulunan Hitit ile Mısır çatışmasına değinmek gerekir. I. Šuppiluliuma Mittanni üzerinde hakimiyet kurduktan sonra Fırat'ı geçerek Suriye'ye girmiştir. Bölgede Mitanni desteğinden mahrum kalan yerel krallar hemen teslim olmuşlardır. I. Šuppiluliuma, Mısır ile herhangi bir ihtilafa düşmemek adına Orontes Nehri'ne kadar ilerleyip burayı sınır yapacaktı (Gurney, 2001, s. 35). Ayrıca burada nehir kıyısındaki Kadeš (Kinza) kalesine ve ilgili topraklarla birlikte

dokunulmayacaktı (Bryce, 2023, s. 241). Ancak I. Šuppiluliuma'nın planı dışında gelişmeler yaşanmıştır. Mısır nüfuzu altında ileri bir karakol durumunda olan Kadeş Hititler ile savaşmayı tercih etmiştir (Gurney, 2001, s. 35). Bu mücadele Kadeş valisi Šuttarna ve Aitakkama Hitit ordusuna yenilmişlerdir. Sonrasında her ikisi de yakalanarak Hattuša'ya götürülmüştür. Böylelikle Mısır'la bir çatışma zemini doğmuştur. Bu duruma Akhenaton'dan bir tepki gelmemesi üzerine I. Šuppiluliuma Aitakkama bir antlaşma yapmıştır. Buna göre o, Hitit vasalı olarak Kadeş'e dönüp babasının tahtına oturmuştur (Birgit & Schickert, 2011, s. 160) Aitakkama; Hititlerin desteğini, özellikle Amurru Kralı Aziru gibi diğer krallarla bölgesel ittifaklar kurmak ve kendi topraklarını genişletmek amacıyla kullanmıştır. O, kendi çıkarlarına uyduğu sürece, Hitit ittifakına bağlılığını korumuştur. Ancak, Kadeş'in kaybı Mısırlılar için derin bir yara bırakmıştır. Bunun üzerine, birkaç yıl sonra Firavun Tutankhamon döneminde Mısır, Kadeş'i yeniden ele geçirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur (Bryce, 2023, s. 241).

Bu gelişmelerin yaşandığı sırada Mısır Firavunu Tutankhamon'un ölmesi üzerine dul eşi I. Šuppiluliuma'ya yazdığı mektupta, oğullarından biriyle evlenmek istediğini belirtmiştir. Hitit Kralı şüphelerine rağmen oğullarından birini yollamış, ancak bu oğul Mısır'a ulaştığında öldürülmüştür (Sagona & Zimansky, 2015, s. 234). Böylece Hitit Krallığı ile Mısır'ın ilişkileri bozulmuştur. I. Šuppiluliuma oğlunun öcünü almak için Mısır'a tabii olan Suriye'deki kentlere saldırmıştır. Fakat I. Šuppiluliuma'nın bu seferleri hem kendi adına hem Hitit halkı için bir talihsizlik olmuştur. Çünkü bu seferler sırasında kapılan vebadan dolayı I. Šuppiluliuma Hattuša'ya döndükten sonra ölmüştür. Bulaşıcı veba yalnızca I. Šuppiluliuma'nın değil birçok Hititlinin yaşamına da son vermiştir. Ölenler arasında I. Šuppiluliuma'nın oğlu da vardır (Kaya, 2011, s. 141).

I. Šuppiluliuma her ne kadar Hititler adına çeşitli başarılar kazanmış olsa da bu başarıların sınırları olmuştur. Öyle ki dönemin sonuna doğru Fırat'ın batısındaki topraklarda Mitanni Devleti'nin yerini Hititler için yeni bir tehdit unsuru olan Aššurlar almaya başlamıştır. Bu tehdit, I. Šuppiluliuma'dan sonra gelen krallar için giderek artan bir sorun olmaya devam etmiştir. Hatti ile Mısır arasında gerilim yüksekken Mısır'da güçlü yeni bir hanedanlığın ortaya çıkması Suriye'deki vasal bölgelerde ciddi çatışmaların çıkmasını beklenir hale getirmiştir. Batı'da Arzawa ülkeleri ise geçici olarak teskin edilmiştir. I. Šuppiluliuma'nın ölümünün ardından Anadolu'da başlayan yaygın isyanlar onun topraklarında sağladığı kontrolün ne kadar zayıf olduğunu göstermiştir.

Hitit Krallığı'nın karşılaştığı sorunlar, kralın ölümüne neden olan ve ülkeyi uzun yıllar boyunca etkileyen vebayla daha da şiddetlenmiştir (Bryce, 2023, s. 278).

3.3.1.2. II. Murşili

I. Šuppiluliuma'nın varis olarak belirlediği II. Arnuwanda [MÖ 1339 (Ünal, 2002, s. 65)], tahtta çıkışından kısa bir süre sonra Hitit askerlerinin Mısır'a karşı gerçekleştirdiği sefer esnasında kaptıkları salgın hastalık sonucu ölmüştür. Bu durumun sonucunda I. Šuppiluliuma'nın başka bir oğlu Hitit tahtına geçmiştir (De Martino, 2006, s. 59). Bu kişi ise genç yaşta tahtta çıkan II. Murşili [MÖ 1339-1310 (Ünal, 2002, s. 65)] olmuştur (Sagona & Zimansky, 2015, s. 234). II. Murşili'nin krallığı boyunca yaptığı askeri faaliyetler “Murşili'nin Yıllıkları” olarak adlandırılan belgedir. Bu belge iki kısımdan oluşmuştur. Bunlardan birincisi “İlk On Yıllıklar” olarak adlandırılmıştır. Bu kısım, II. Murşili'nin ilk on yılında gerçekleştirdiği askeri faaliyetlerin bir özetini sunmuştur. İkincisi ise “Ayrıntılı Yıllıklar” olarak adlandırılan, II. Murşili'nin ilk on yılı içindeki askeri faaliyetlerinin daha ayrıntılı olarak ele alındığı kısmı ifade etmiştir. Bu kısım, aynı zamanda II. Murşili'nin 27 yıl boyunca gerçekleştirdiği askeri faaliyetleri kapsamıştır (Bryce, 2023, ss. 283-284).

II. Murşili'nin henüz tecrübe kazanmamış bir kral olarak Hitit tahtına çıkması babası I. Šuppiluliuma'nın kısa bir süre önce boyun eğdirdiği birçok vasal arasında isyanların çıkmasına sebebiyet vermiştir (AHT 1 A/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 10). Bunlar her taht değişikliğinde olağan şeylermiş gibi gözükse de ortaya çıkan bu tehdit Hitit ülkesi için daha büyük boyutlarda olmuştur. Çünkü düşmanlar küçük yaşta bir çocuğun Hitit tahtına çıktığını çoktan duymuşlar ortaya çıkan bu durumu da alay konusu olarak kullanmışlardır. Bu olumsuz durum yanında veba salgını da Hitit ülkesini zayıf düşürmüştür (Ünal, 2002, ss. 78-79).

İşte böyle konuşuyor Majesteleri Murşili, Büyük Kral, Hatti ülkesinin Kralı, kahraman, Suppiluliuma'nın oğlu, Büyük Kral, kahraman. Ben babamın tahtına oturmadan önce, tüm düşman yabancı topraklar düşmanlıklara başladı. Babam tanrı olduğunda, kardeşim Arnuwanda babasının tahtına oturdu. Ama daha sonra o da hastalandı. Düşman topraklar kardeşim Arnuwanda'nın hasta olduğunu duyunca, düşman topraklar düşmanlıklara başladı. Ve kardeşim Arnuwanda bir tanrı olduğunda, henüz düşmanlıklara başlamamış olan düşman topraklar da düşmanlıklara başladılar. Düşman yabancı topraklar şöyle dediler:

“Hatti kralı olan babası kahraman bir kraldı. Düşman topraklarını yenilgiye uğrattı ve bir tanrı hâline geldi. Babasının tahtına oturan oğlu da hayatının baharındaydı ve hastalandı ve o da bir tanrı oldu. Şimdi babasının tahtına oturan kişi bir çocuktur. Hattı’nın sınırlarını ve Hattı’nın kendisini kurtaramayacak” (CTH 61; Beal, 2000, ss. 83-84).

I. Şuppiliuma gibi Hititlere imparatorluk statüsü kazandırmış güçlü ve başarılı bir kralın yerine II. Murşili gibi genç ve tecrübesiz bir kralın Hitit tahtına çıkması olasılıkla Hitit rakipleri tarafından, kendi üzerlerindeki Hitit otoritesinde meydana gelen bir zayıflık olarak görülmüş buda onları isyan etmeleri için cesaretlendirmiştir. II. Murşili düşmanları tarafından her ne kadar çocuk şeklinde anılsa da Hitit tahtına çıktığında muhtemelen 20’li yaşlarındaydı. Şüphesiz ki bağımsız olarak hükmetme kabiliyetine de sahipti. Ancak gençliği ve tecrübesizliği nedeniyle iktidarının ilk başlarında abilerinin desteklerine ve tavsiyelerine gereksinim duyduğu da belliydi (Bryce, 2023, s. 283).

3.3.1.2.1. Kaşka İsyanları

II. Murşili, hükümdarlığı boyunca Hitit otoritesine karşı gelen Kaşkalar ile çeşitli şekillerde mücadele etmiştir. Bu kapsamda iktidarının ilk iki yılında Kaşkalar ile mücadele etmek için kuzeye yönelmiştir. Genel anlamda Hititlere ait olan Turmitta ülkesi, Hititlere düşman bir Kaşka şehri tarafından saldırıya uğramıştır. Bunun üzerine II. Murşili bölgeye sefer düzenlemiştir. Kaşka kentleri olan Halila ve Dudduşka’yı yakıp yıkarak yenilgiye uğratmıştır. Sivil halkı, sığır ve koyunları da alarak Hattuşa’ya götürmüştür. Halila ve Dudduşka’nın yenildiği duyan bütün Kaşka ülkesi onlara yardım için gelmiş ancak II. Murşili onları da yenerek ele geçirmiş ve öldürmüştür. Turmitta ülkesindeki Kaşkalar, Hitit hakimiyetini tekrar tanıyarak asker vermeye başlamışlardır. Benzer şekilde İşhupitta ülkesindeki Kaşka kenti ve Tipiya ülkesi de Hititlere düşman olarak asker göndermemeye başlamışlardır. Onlarda yenilgiye uğratılıp yakılıp yıkılmışlar; sivil halkı, sığır ve koyunları da alınarak Hattuşa’ya götürülmüştür. Böylece onlar da Hitit hâkimiyetini kabul ederek asker vermeye başlamışlardır (CTH 61; Karauğuz, 2019, ss. 77-79; Brandau & Schickert, 2011, s. 196).

II. Murşili bir süreliğine Batıya yönelik seferler düzenledikten sonra tekrar iktidarının yedinci yılında Kaşkalar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ancak bu

dönemde Kaşkaların yönetim biçiminde büyük bir değişiklik olmuş ve o zamana değin bağımsız boylar hâlinde yaşayan Kaşkalar, şimdi bir kişinin yönetiminde toplanmışlardır.

Üstelik Piḫḫuniya Kaşkalı gibi yönetmedi. Adı geçen Piḫḫuniya kral gibi yönetti. Böylece ben gittim ve ona bir elçi gönderdim. Ona şöyle yazdım: “Kölelerimi aldın ve onları Kaşka ülkesine aşağı götürdün. Onları bana sevk et.” Bunun üzerine Piḫḫuniya tekrar bana şöyle yazdı: “Sana hiçbir şeyi geri vermeyeceğim. Eğer sen, benimle savaşmaya gelersen seninle burada boş arazide savaşa geçeceğim. Senin ülkende bile savaşmaya geleceğim. Ülkenin boş arazisinde dahi seninle savaşa geçeceğim.” Piḫḫuniya adı gecen meseleyi bana tekrar yazınca ve bana kölelerimi geri vermedi. Savaşmak için ona gittim. Onun ülkesine saldırdım. Sahibem Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, Beyim Güçlü Fırtına Tanrısı, Mezulla ve tümü önümde koştı. Tipiya ülkesinin tamamını zapt ettim. Ve onu yakıp yıktım. Piḫḫuniya’yı yakaladım ve onu Ḫattuša kentine geri getirdim. Sonra Tipiya ülkesine geri geldim. Piḫḫuniya, İştina ülkesini almış idi ve onu yeniden inşa ettim. Tekrar onu Ḫatti ülkesinin bir kenti yaptım. (CTH 61; Karauğuz, 2019, s. 85; Dinçol, 1982, s. 41).

Kaşka kralının bu meydan okumasına karşı, II. Murşili’nin karşısında tutunamadığı ve yenilerek, ülkesinin bir kesiminin yakılıp yıkıldığı, Piḫḫuniya’nın da tutsak edilip Ḫattuša’ya götürüldüğü görülmüştür (Dinçol, 1982, s. 41). Kaşkaların; çiftçiliği sevmeyen, hayvancılıkla uğraşan, savaşçı, kontrolü zor, her biri birbirinden bağımsız kabile ya da aşiret grupları olarak yaşamaları neticesinde iktidarı sürekli ellerinde tutan bir kralları yoktu ya da olamamıştır. Görüldüğü kadarı ile bir Hitit kralının antlaşma yaptığı kabile reisi savaşçılığı ile elde ettiği liderlik konumunu kısa sürede bir başka savaşçının lehine terk etmek zorunda kalabiliyordu. Olasılıkla her yeni reis, bir öncekinden daha iyi olduğunu göstermek adına yağma ve talan saldırıları ile elde ettiği geliri belki de popülerliğini artırmak için kendi halkına dağıtıyordu. Bu durum anlaşılabilirliği üzere sermaye oluşumunu engelleyerek hanedan yönetiminin ortaya çıkmamasına sebep olurdu. Zaman zaman II. Murşili döneminde yaşamış olan Piḫḫuniya gibi güçlü bir lider tüm Kaşkalara hükmedecek bir konuma gelebilse de bu daimî olamamıştır. Bu nedenle, Ḫatti ülkesi tarih boyunca küçük grupların beklenmedik saldırılarına maruz kalabiliyor toprak bağışları, antlaşmalar, güçlü reisi damat yapmak veya rehineler almak gibi yöntemler etkisiz kalıyordu. Dolayısıyla, Hitit krallarının Kaşkaları güvenilir bulmamaları doğaldı (Kaya, 2011, s. 131).

Kaşkaların temas edilen toplumsal niteliklerine aykırı olarak başlarına Piḫḫuniya’nın bir kral olarak geçebilmesi onun liderlik yönünü de ortaya koyduğunu akla

getirmelidir. Piḥḥuniya'nın, II. Murşili'ye hem kendi hem de onun topraklarında savaşaacağını söylemesi aynı zamanda kölelerini vermeyi de reddetmesi Hitit otoritesine karşı açık bir meydan okuma olarak değerlendirmek gerekir. Mevcut durum aynı zamanda çatışmanın siyasi açıdan nedenine de vurgu yaparak Piḥḥuniya'ya isyancı bir lider kimliği kazandırdığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kapsamda Piḥḥuniya'nın, isyancı bir liderin sahip olması gereken niteliklere sahip olduğunu da söylemek mümkündür. Aksi takdirde, Kaşkalar, toplumsal yapıları gereği, hepsini temsil edebilen ve merkezi bir yönetim anlayışı gösterebilen bir kralın etrafında toplanmayabilirlerdi. Piḥḥuniya'nın her şeyden önce Kaşkaları bir çatı altında toplayarak Hititlere karşı mücadele etmek gibi ortak bir amaç etrafında toplayabilmesi ideolojik açıdan bir başarı olarak değerlendirilebilir. Öyle ki Piḥḥuniya her biri birbirinden bağımsız kabile ya da aşiret grupları olarak yaşayan Kaşkalar üzerinde kendi otoritesinin tanınması konusunda bir fikir birliği sağlamış gözükmektedir. Piḥḥuniya'nın buna dayanarak bölgede Kaşkalar için bir baskı unsuru olan Hititler gibi siyasi açıdan imparatorluk statüsündeki siyasi bir örgütlenmeye meydan okuması da ihtimal dahilindedir. Piḥḥuniya'nın bu davranışını; isyancı liderin, insanları olumlu sonuç elde etmek şansı çok düşük olan zor ve tehlikeli koşullarda bile mücadele etmeye ikna etmesi gerektiği, farklı grupları ve örgütleri bir araya getirebilme ve iradeleri dikte etme nitelikleri ile bağdaştırmak mümkündür (Metz & Millen, 2004, s. 7). Bir isyanın birinin bir şey yapacak kadar kendini güçlü hissettiğinde başladığı göz önünde bulundurulursa (Croizer, 1974, s. 14) Piḥḥuniya'nın bu gücü kendinde bulduğu görülmüştür. Piḥḥuniya'nın liderlik özellikleri sergileyebilme kabiliyeti olsa da Kaşkaların onu kral olarak benimsemeye hazır oldukları da düşünülmelidir. Bir liderin etkili olabilmesi için, grup üyelerinin; onu lider olarak algılaması, ona itaat etmesi ve mevcut düzene karşı güçlü bir hoşnutsuzluk hissetmesi gerekir (Ballı, 2012, s. 54; Hoffer, 1968, s. 97). Bu kapsamda, Kaşkalar, belki de Piḥḥuniya'yı potansiyel lider olarak görerek mevcut hoşnutsuzluğun kaynağı olan Hititlere karşı isyan etmişlerdir.

3.3.1.2.2. Arzawalı Kralı Uhhazit'in İsyanı

Hititlerin Batı'daki çıkarları Küçük Arzawa Kralı olan Uhhazit'in faaliyetleri sonucunda ciddi bir tehdit altına girmiştir. Bu kapsamda Uhhazit Küçük Arzawa Krallığı'nın başkenti olan Apaşa'dan (Tarḥunda) görünüş itibarıyla Hititlerin aleyhine faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler arasında Ahḫiyawa Krallığı ile iş

birliğı yapmak, Hitit vasal devletlerini kendi yanlarına çekmek ya da onları Hititler ile olan ittifaklarından uzaklaştırmak (Bryce, 2023, s. 284) ve Hitit kaçaklarını II. Murşili'ye teslim etmemek yer almıştır (AHT 1 A/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 10, 15). Bu kapsamda II. Murşili yıllıklarının üçüncü ve dördüncü yıllarında Batı Anadolu'ya gerçekleştirdiği seferlere yer vermiştir (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 45).

II. Murşili'ye ait yıllıklardan anlaşılabildiği kadarı ile Millawanda [Milawata (Klasik Milet)] eskiden Hititlere tabiyken sonradan taraf değiştirerek Ahhiyawa tarafına geçmiştir (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, ss. 45-46). Aynı şekilde Arzawa kralı olarak tanımlanan Uhhazit adındaki bir adam da Ahhiyawa kralı ittifak ile kurmuştur (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 46). II. Murşili'nin iktidarının üçüncü yılında başlayan bu gelişmeler aynı zamanda onun bölgeye sefer düzenlemesine ve savaş çıkmasına neden olan kıvılcımda olmuştur (De Martino, 2006, s. 59).

Bahar geldiğinde, Uhhazit Ahhiyawa Kralını ve ... Millawanda topraklarını Ahhiyawa Kralı'nı desteklediği için, ben, Majesteleri, ... ve Gulla ve Mala-ziti'yi piyade ve savaş arabalarıyla gönderdim ve Millawanda topraklarına saldırdılar. Sivil tutsaklar, sığırlar ve koyunlarla birlikte ele geçirdiler ve Hattuša'ya getirdiler. (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 29).

Bunun üzerine II. Murşili Galula ve Mala-ziti komutasındaki birlikleriyle Millawanda'ya saldırmış elde edilen sivil tutsaklar, sığır ve koyunlardan oluşan ganimetler ile birlikte Hattuša'ya geri dönmüşlerdir. Bahsi geçen sefer başarılı olmuş gibi gözükse de Uhhazit Hitit hakimiyetini ve otoritesini sarsmaya yönelik eylemlerden vazgeçmemiştir (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 46).

II. Murşili'nin yıllıklarına göre onun batı seferlerindeki başlıca hedefi yine Uhhazit'dir. Bunun başlıca nedeni; Hitit otoritesinden kaçan Attarimma, Huwarsanassa ve Suruda topraklarından kendine gelen mültecileri vermeyi reddederek Hitit kralına meydan okumuş olmasıdır (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 46).

Ertesi yıl ...'ya gittim. Kardeşim Arnuwanda ... Huwarsanassa ve Suruda(?) kentlerinin birlikleri benden önce kaçtı ve Arzawa topraklarına girdi. Sonra Uhhaziti'ye bir elçi gönderdim ve ona şöyle yazdım: "Sana gelen Attarimma, Huwarsanassa ve Suruda kentlerinin askerlerini bana geri ver." Ama Uhhazit bana şu şekilde cevap yazdı: "Sana kimseyi geri vermeyeceğim." Ve o ... bana zorla, ... tebaasını ... (AHT 1A/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 10).

Sonra Palhuissa'dan Hattuša'ya geri döndüm ve piyade ile savaş arabalarını seferber ettim. Yine aynı yıl içinde Arzawa'ya yürüdüm. Uhhaziti'ye bir elçi gönderdim ve ona şöyle yazdım: "Çünkü sana gelen tebaamı senden geri istedim ve sen onları bana geri vermedin, bana çocuk dedin ve beni küçümsedin, şimdi gel, savaşalım ve Fırtına Tanrısı, Efendim, davamızı yargılasın!" (AHT 1A/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 15).

Belgede bahsi geçen topraklar güneybatı Anadolu'da, Hitit metinlerindeki Lukka ya da Lukka toprakları olarak adlandırılan bölgenin içinde ya da yakınında yer almıştır. Bu topraklardaki halkların isyanı ve mültecilerin koruyucusunun onları teslim etmeyi reddetmesi, II. Murşili'nin hükümdarlığının başlangıcında Hattı'nın otoritesinin Hitit ülkesinin diğer yerlerinde olduğu gibi batıda da keskin bir düşüş yaşadığının göstergesidir. Hitit otoritesinden kaçan mültecilere sığınma imkânı sağlamak Hitit görüşüne göre bir savaş eylemiyle eşdeğerdi ve diğerlerinde olduğu gibi bu durumda askeri misillemeye neden olmuştur (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 46).

Bunun üzerine II. Murşili'nin bizzat kumanda ettiği Hitit ordusu Anayurt'tan hareket etmiş kendine Suriye'den yardımcı askeri birlikleri ile ağabeyi Şarri Kuşuh'ta Şallapa'da katılmıştır. Savaş esnasında Arzawa ülkesine ve başkenti Apaşa'ya yıldırım düşmüş bundan Uhhazit'te etkilenerek hastalanmış ve II. Murşili'nin karşısına çıkamamıştır. Bunun üzerine Uhhazit oğlu, Piyama-Kurunta'yı II. Murşili ile savaşmak için yollamış ancak oda yenilmiştir (Bryce, 2023, ss. 284-285). II. Murşili bu yenilgi üzerine kaçan Arzawa birliklerini izlemiş Uhhazit'in başkenti Apaşa'ya girmiştir. Uhhazit ise bir savaş gemisine binerek deniz ötesindeki bir adaya(?)⁶⁵ giderek oraya sığınmıştır. Hitit ordusunun önünde direnen Apaşa halkı ve düşman ordusunun kalıntıları hemen oradaki dik, sarp, savaş arabalarını çeken atların tırmanamadığı, denize doğru uzanan Arinnanda Dağı'na kaçmışlardır. Bir süre zarfında başka yerlere sefer düzenleyen II. Murşili sonrasında tekrar Arzawa'ya dönmüş Puranda'yı ele geçirmiştir. Böylelikle Uhhazit'in krallığı tamamen fethedilebilmiştir. Uhhazit'de sürgünde ölmüştür. Onun oğullarından sadece biri Tapalzanuvali babasının krallığını savunmak için gelmiştir. Ancak o da kaçmış sonun ne olduğu da belirsizliğini korumuştur (Umar, 1999, s. 126).

Uhhazit'in konu edilen eylemlerinin ilk önce bir isyan olarak başladığı, zamanla savaş niteliği kazandığı ve sonunda direnişe dönüştüğü düşünülebilir. Bu bağlamda, Uhhazit'in

⁶⁵ Ahhiyawa olasılıkla Anadolu Anakarası'na yakın olan Doğu Ege'deki bir grup adayı kontrol ediyordu. Bu adalar, hem Hitit otoritesinden kaçan firariler için bir sığınak hem de Ahhiyawa'nın Anakara'daki etkisini genişletmesi için bir üs olarak hizmet veriyor olabileceği düşünülmüştür (Bryce, 2005, s. 193).

Ahhiyawa Krallığı ile iş birliği yapması, Hitit otoritesini zayıflatmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir. Uhhazit'in bu eylemi, doğrudan bir isyan niteliği taşımasa da stratejik bir hamle olarak görülebilir. Uhhazit'in Hitit firarilerini vermeyi reddetmesi ise doğrudan Hitit otoritesine karşı bir meydan okuma ve isyan olarak değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede dahilinde Uhhazit'in Hititlere karşı isyan edecek cesareti kendine bulmuş olması isyancı liderin taşıdığı nitelikler ilişkilendirilebilir. Ayrıca Uhhazit'in, her ne kadar yenilmiş olsa da Hititlere karşı askeri bir güç çıkarabilmiş olması, onun isyanın başlaması için gerekli planlamayı yapabildiğinin ve buna yönelik bir örgütlenme gerçekleştirdiğinin göstergesi olarak liderlik açısından değerlendirilebilir. Uhhazit'in, isyanında II. Murşili'nin tahtta yeni çıkmasından ve tecrübesizliğinin yarattığı durumdan faydalanmak istemiş olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

3.3.1.2.3. Šeha Nehri Ülkeli Manapa-Tarḫunta İsyanı

II. Murşili Šeha Nehri Ülkesi'nin tahtına Manapa-Tarḫunta isimli bir kişiyi getirmiştir. Manapa-Tarḫunta muhtemelen eskiden bu krallık ailesinden olan fakat sonrasında oradan kovulan Hititler tarafından koruma altına alınmış ancak Uhhazit'in yanında yer almış bir kişiydi. II. Murşili'nin Arzawa ülkesindeki zaferinin ardından, Manapa-Tarḫunta II. Murşili'ye yazarak ona bağlı yerel bir kral olarak kalma isteğini belirtmiştir. Fakat Hatti Kralı, Manapa-Tarḫunta'yı ağır ihanet suçumdan dolayı affetmek istemediğini söylemiştir (De Martino, 2006, s. 60). Bunun üzerine Manapa-Tarḫunta II. Murşili'nin şehre saldırmaması ve kendini vasallığa kabul etmesi için annesini göndermiştir.

Ama sonra sen benim tarafımı değil, düşmanım Uhhazit'in tarafını tuttun. Şimdi seni hizmetime mi almalıyım? Gidip onu yok edecektim ama beni karşılaması için annesini gönderdi. Yanıma geldi ve kendini ayaklarımın dibine bırakarak şöyle konuştu: "Sen, efendimiz, bizi yok etme sen, efendimiz, bizi hizmetine al!" Ve kadın benimle buluşmaya gelip kendini ayaklarıma bıraktığı için, kadına merhamet ettim ve bir daha Šeha Nehri'nin topraklarına gitmedim. Manapa-Tarḫunta'yı ve Šeha Nehri'nin Ülkesi'ni vasallığa kabul ettim (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 41).

II. Murşili, Manapa-Tarḫunta'nın annesi tarafından şehir kapıları önünde yapılan merhamet çağrısını kabul etmiş ve onunla Hitit vasalı statüsünü teyit eden bir antlaşma yapmıştır (AHT 1B/CTH 61; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 48). Metinde, Hitit kralının

bir kadın tarafından kendisine yöneltilen isteği geri çevirmediği yazılıdır. Bu olay, bir yandan Hitit metinlerinde sürekli yinelenen, kaçmak için karısı ve çocuklarını terk eden ya da onları kalkan olarak kullanan düşmanın kallesliği temasına vurgu yaparken, bir yandan da Hitit krallarının yüce gönüllüğünü abartmak ister (De Martino, 2006, ss. 60-61).

Manapa-Tarḫunta'nın Hitit aleyhine yürütmüş olduğu eylemler; ihanet, sadakat ve merhamet temalarına sahip olmasının yanında iktidar ve vasallık ilişkilerine yönelik temalara da sahip olmuştur. Öncelikle Manapa-Tarḫunta'nın bir Hitit vasalı olarak ihanet girişimi kapsamında Uhhazit ile iş birliği yapması Hitit hükümdarının otoritesine karşı bir isyan anlamı taşımıştır. Bununla birlikte, Manapa-Tarḫunta'nın yaptığı ihanetin ardında tekrar Hititlerin tarafına geçmek ve bu suçunun bağışlanması için annesini aracı olarak göndermesi, II. Murşili'nin onu affederek adaletli ve yüce gönüllü bir hükümdar imajının inşa edilmesi açısından önemli bir propaganda aracı aynı zamanda da önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu durum II. Murşili'nin halk nezdinde olumlu bir şekilde değerlendirilmesine de yardımcı olabilir. Ayrıca, vasallık ilişkisi kurulması kapsamında Manapa-Tarḫunta'nın ülkesini yeniden Hititlere bağlama girişimi, yerel yönetimlerin ve halkların isyan etmesini engellemeye yönelik bir strateji olarak görülebilir. II. Murşili'nin, Manapa-Tarḫunta'nın Hitit aleyhi eylemlerine karşı gösterdiği bu davranış Hitit krallarının diplomatik kanalları açık tutarak, bir bakıma rakiplerini ölüm kalım savaşına çekmek yerine onları isyancı amaçlarından vazgeçirecek stratejiler geliştirmelerinin bir örneğini oluşturmuştur. Burada Hititlerin psikolojik savaşın önemli bir özelliği olan sorunu, savaşırsız bir şekilde çözüme kavuşturulması başka bir ifade ile de düşmanın mevcut motivasyonunu kırarak taleplerin yerine getirilmesi yönünde bir adım attığı da görülmüştür. Bu kapsamda Manapa-Tarḫunta'nın önceki motivasyonu, Hitit Krallığı'nın bölgedeki egemenliğine son vermek olmuştur. Ancak o Hititler ile savaşın eşiğine gelip varlığının tehdit altına girmesi sonucunda eski motivasyonundan vazgeçerek Hitit hakimiyetini kabul etmiştir (Çiğdem & Kılıç, 2021, s. 16).

3.3.1.2.4. È.GAL.PAP ve Mira-Kuwaliya Kralı Mašḫuiluwa İsyanı

II. Murşili'nin iktidarının 12. yılında Arzawa'da kökeni ve statüsü bilinmeyen ancak Maša ülkesinin saygın ve itibarlı kişilerinden olduğu düşünülen È.GAL.PAP, isimli birinin isyanı söz konusu olmuştur. È.GAL.PAP Hitit Krallığı'nın kuzeydoğu ve güneydoğu bölgeleriyle yoğun bir şekilde gerçekleştirdiği

mücadeleyi fırsat bilerek Batı'da Hitit aleyhtarı faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır (Bryce, 2023, s. 312). II. Murşili'nin Mira-Kuwaliya'ya tayin ettiği eniştesi Maşhuiluwa'da (Kaya, 2011, s. 150) sonradan bu isyana katılmıştır.

Maşhuiluwa, Hitit sarayının damadı olarak È.GAL.PAP isyanı çıkana kadar Hititlere sadık bir görünüm sergilemiştir (Ünal, 2002, s. 36). Ancak sonradan II. Murşili ile araları bozulduğu anlaşılan Maşhuiluwa'nın Hitit yanlısı tutumu değişmiştir (Bryce, 2023, s. 312). Bu durum ve sonrasındaki gelişmeler "II. Murşili ile Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta Arasındaki Antlaşma" adlı belgede kendini göstermiştir (CTH 68; Beckman, 1999, ss. 74-82).

Daha önce Maşhuiluwa'yı Mira topraklarında efendiliğe getirdiğimde, Maşhuiluwa bana şöyle demişti: "Benim oğlum yok. Halk bize karşı homurdanıyor(?) Yarın şöyle mi olacak, böyle mi olacak? Oğlum olmadığı için, Kupanta-Kurunta kardeşimin oğlu olduğu halde, onu bana oğul olarak ver, efendim. O benim oğlum olsun. Ve gelecekte ülkenin efendisi olsun." Seni, Kupanta-Kurunta'yı, Maşhuiluwa'ya oğul olarak verdim. Sonra Mira ülkesine ve Kuwaliya ülkesine Maşhuiluwa'ya, Muwatti'ye ve sana, Kupanta-Kurunta'ya yemin ettirdim. Dahası, ben, Majesteleri, Maşhuiluwa'yı korudum ve ona hiçbir şekilde kötü davranmadım. Ama Maşhuiluwa benimle tartıştı, Pitaşsa ülkesini ve kendi tebaam olan Hititleri bana karşı kışkırttı ve bana karşı savaş başlatacaktı (CTH 68; Beckman, 1999, ss. 74-75).

Maşhuiluwa, II. Murşili ile tartıştıktan sonra Hitit aleyhtarı faaliyetlere girişerek Pitaşsa ülkesini isyan etmesi için kışkırttığı gibi ilk başta È.GAL.PAP isyanının II. Murşili'ye haber veren o olduğu halde sonrada bundan vazgeçmiş ve È.GAL.PAP ile ittifak yapmıştır. Bu durum sonradan Maşhuiluwa'nın yerini getirilen evlatlığı Kupanta-Kurunta ile yapılan antlaşmada kendini göstermiştir (Ünal, 2002, s. 36; Bryce, 2023, s. 312).

Ve eğer kötü bir isyan planını önceden duyarsanız veya bir Hititli ya da Arzawa'dan bir adam, şimdi sizden bağımsız olan bu isyanı gerçekleştirirse (yani, diğer Arzawa topraklarının yöneticileri), ancak Majesteleri'ne hemen önceden haber göndermezseniz, ancak bir şekilde bu adamların eylemlerini görmezden gelerseniz ve aşağıdaki gibi düşünürseniz. Bu kötülüğün gerçekleşmesine izin verirseniz, yemini bozmuş olursunuz. Ya da Maşhuiluwa yakın zamanda nasıl davrandı? Bana hemen È.GAL.PAP hakkında bir haber gönderdi "È.GAL.PAP isyanı körüklüyor." Daha sonra konu hakkında sessizleşti ve bana başka bir şey yazmadı. Hatta daha sonra çark etti ve È.GAL.PAP tarafından askere alınmasına izin verdi. Ona yemin etti ve güçlerini birleştirdiler. Tebaama bana karşı yemin ettirdi ve kendisi de bana karşı isyan etti. Sen, Kupanta-

Kurunta, Maşhuiluwa gibi davranmamalısın. Her kim Majestelerinin düşmanı olarak böyle bir şey yaparsa, o kişi aynı şekilde sizin de düşmanınız olacaktır. Ama sen, Kupanta-Kurunta, herhangi bir şekilde böyle bir meseleyi duyarsan ve sonra bu konuda sessiz kalırsan ve bu konuda Majestelerine yazmazsan, ama o kişi tarafından askere alınmana izin verirsen, o zaman sen, Kupanta-Kurunta, böylece tanrıların önünde suç işlemiş ve yemini çiğnemiş olacaksın. Yemin tanrıları seni acımasızca takip edecektir (CTH 68; Beckman, 1999, s. 78).

Bu durum üzerine II. Murşili birlikleri ile bölgeye hareket etmiş bir yandan isyankâr vasal Maşhuiluwa'nın korkarak boyun eğeceğini düşünmüş ve ona kendisinin yanında olması ve gelmesi çağrısı yapılmıştır. Ancak Maşhuiluwa bunu reddederek kendi toprakları olan Maşa'ya kaçmıştır. II. Murşili, Maşa topraklarına girerek Maşhuiluwa'nın kendi vasalı olduğunu ve onunla tartıştıktan sonra kaçtığını belirtmiştir. Ayrıca Maşa halkına, Maşhuiluwa'nın teslim edilmesi gerektiğini, aksi takdirde ülkelerinin yok edileceğini içeren bir de ültimatom iletmiştir. Maşa halkı buna boyun eğerek masum olduklarını söylemek için doğrudan II. Murşili'ye ulaşmıştır. Ayrıca yaptıkları ile Maşa ülkesine yük olan Maşhuiluwa'nın vasallık tahtından indirilerek evlat edindiği oğlunun geçirilmesi istemişlerdir. Teslim olması istenilen Maşhuiluwa bunu reddetmesinin ardından Maşa soylularınca yakalanarak II. Murşili'ye teslim edilmiştir (Bryce, 2023, s. 313).

Hitit vasalı Maşhuiluwa, II. Murşili'nin kendine sağladığı tüm olanaklara rağmen, onunla ilişkilerinin bozulmasının ardından Hitit karşıtı faaliyetler yürüten È.GAL.PAP'nın safında yer alması doğrudan bir ihanet olmakla birlikte aynı zamanda Hitit otoritesine karşı bir isyan niteliği taşımıştır. Maşhuiluwa, bununla da yetinmeyip Pitaşsa ülkesi ve Hitit tebaasını II. Murşili'ye karşı kışkırttığı anlaşılmaktadır. Bu durum, onun isyancı bir lider profili çizdiği şeklinde yorumlanabilir. Bu doğrultuda, liderliğin bir grubu ortak hedefler doğrultusunda bir araya getirip teşvik etme yeteneği olduğu (Yılmaz, 2008, s. 116) düşünüldüğünde Maşhuiluwa'nın da bu konuda başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada Maşhuiluwa'nın grup çıkarlarını düşünmekten ziyade kendi çıkarlarını düşünmüş olacağı da gözden kaçırılmamalıdır. Her ne kadar Maşhuiluwa, Pitaşsa ülkesi ve Hitit tebaasını, Hitit aleyhine kışkırtmayı başarmış olsa da belli bir yerden sonra bir isyancı lider olarak göstermesi gereken nitelikleri gösterememiştir. Öyle ki kendi halkı bile ona destek olmamış hatta kendi elleri ile onun Hititlere teslim etmiştir. Maşhuiluwa'nın Hattuşa'ya götürülüp öldürülmesinin ardından,

onun yerine Kupanta-Kurunta geçmiştir (Ünal, 2002, s. 37). Onunla yapılan anlaşmada yukarıda belirtilen hükümlerin yanında başka hükümlerde söz konusu olmuştur. Buna göre; eğer Hatti Krallığı'na karşı bir düşmanlık durumu ortaya çıkarsa ve Hitit Kralı Majesteleri yardım talep ederse, Kupanta-Kurunta derhal piyade ve savaş arabalarıyla destek sağlamalıdır. Bu mümkün değilse, en azından bir asilzadenin komutasında bu yardımı organize etmelidir. Aksi halde, tanrılar karşısında suç işlemiş ve yeminini bozmuş sayılacaktır (Beckman, 1999, s. 78).

3.3.1.2.5. Kalaşma Ülkesi İsyanı

Kalaşma ülkesi II/III. Tutḫaliya'dan döneminden başlayarak II. Murşili dönemine kadar Hititlere sadık kalmıştır. Ancak II. Murşili dönemi ile bu durum değişmiştir. II. Murşili'nin 22. yılında Kalaşma ülkesi Hititlere askeri birlik vermeyi de reddetmiştir. Bunun üzerine Hitit Anayurt'unun kuzeyinde Kalaşma'da bir isyan çıkmıştır. Tummanna seferinin ardından II. Murşili, talan hareketiyle çok meşgul olduğundan dolayı isyanla bizzat ilgilenememiştir. Bu yüzden, isyanı bastırmak için generali Nuvanza'yı göndermiştir. Nuvanza'nın başlangıçtaki başarısına rağmen bölge sakinleşmemiştir (Bryce, 2023, ss. 316-317). Yıllar sonra normalde ihtiyarlar heyeti tarafından yönetilen Kalaşma'ya II. Murşili tarafından Aparru adında biri vali olarak tayin edilmiştir. Ancak daha sonra Aparru Hititlere olan sadakatini bozarak kral gibi hüküm sürmeye başlamıştır (Glatz, 2020, ss. 168-169). Aparru, Hitit vasal devleti Sappa'ya saldırdığında isyan yeniden alevlenmiştir. Her ne kadar Aparru mağlup edilip kaçmak zorunda kalsa da Hitit kontrolü ancak bir yıl sonra tam olarak yeniden sağlanabilmiştir (Bryce, 2023, ss. 316- 317).

Kalaşma ülkesinin Hititlere asker vermeyi reddetmesi Hitit otoritesinin reddedilmesi anlamına da gelmiştir. Bu durumu bölgedeki isyanın ilk safhası olarak değerlendirmek mümkündür. Merkezi otoritenin baskıcı veya etkisiz görüldüğü askeri destek verilmemesi şeklinde kendini gösteren tepkiler mevcut huzursuzluğun isyana dönüşme potansiyelini ortaya koymuştur. Bununla birlikte ilk başta isyanın askeri müdahaleyle bastırılması fakat kesin bir sonuç alınamaması bölgede hala Hitit otoritesine karşı bir direnişin olduğunu göstermiştir. Öyle ki Aparru'nun, Sappa'ya saldırması bu durumun bir göstergesi olmuştur.

3.3.1.3. II. Muwatalli

II. Murşili'nin ölümünün ardından Hitit tahtına oğlu II. Muwatalli [MÖ 1310-1285 (Ünal, 2002, s. 66)] çıkmıştır (Sagona & Zimansky, 2015, s. 235). II. Murşili'nin uzun egemenliğinin nasıl noktalandığı bilinmemekle birlikte II. Muwatalli'nin iktidarı boyunca gerçekleştirdiği askeri ve idari icraatları hakkındaki en ayrıntılı bilgiler III. Hattuşili'nin kaleme aldığı otobiyografi niteliğinde belgeden elde edilmiştir (Dinçol, 1982, s. 42). Bahsi geçen belge "III. Hattuşili'nin Savunmasını İçeren Hayat Hikâyesi" şeklinde adlandırılmıştır (CTH 81; Karauğuz, 2019, ss. 90-98).

II. Muwatalli tahtta çıktığında büyük ve güçlü bir imparatorluğun yönetimini üstlenmiştir. Ancak imparatorluk genişledikçe, yeni düşmanlarda kendini göstermiştir. I. Şuppiluliuma'dan beri süre gelen Hitit ile Mısır gerginliği devam etmiştir (Kaya, 2011, s. 154). Aşşur Devleti'de doğuda baskısını giderek artıran bir güç olmuştur. Bununla birlikte Arzawa beylikleri de gizliden gizliye Hititler için tehdit oluşturmaya devam etmiştir. Millawanda'lı Piyamaradu isyanı ve Wiluşa Kralı Alaksanduş ile yapılan antlaşma bu kapsamda olmuştur. Ayrıca Kaşkalarda Hititler için sorun yaratan unsurlar içinde olmuştur (Memiş, 2017, ss. 120-121).

3.3.1.3.1. Kaşka İsyanları

II. Muwatalli tahtta çıkışının ilk yıllarında Suriye krallıkları yüzünden kısa bir süre sonra Mısır ile gerçekleşecek olan çatışmanın bilincinde olmuştur. Bu durum Suriye'de büyük bir Hitit askeri gücü toplamayı gerektirmiştir. Ancak bu birliklerin Anayurt'u korumak yerine Suriye'ye yönlendirilmesi aynı zamanda Hititler için risk anlamı da taşımıştır. Geçmişte edinilen tecrübeler, kuzey sınırlarının korunması gerekliliğini göstermiştir. Öyle ki Hititlerin Kaşka topraklarına yaptığı seferler kalıcı bir düzen sağlamamıştır. Bu nedenle sınır bölgelerinin güçlendirilmesi daha etkili bir strateji olarak görülmüştür. Başkent in düşmana yakın konumu, sürekli bir savunma ihtiyacı doğurmuştur. Bu çerçevede dahilinde II. Muwatalli öncelikli olarak Kaşka tehlikesini ortadan kaldırma yoluna gitmiştir (Bryce, 2023, ss. 325-327).

Kardeşim Muwatalli tanrısının sözü üzerine Aşağı Ülke'ye gidince Hattuşa kentini bıraktı. Hattuşa kenti tanrılarını ve ölmüş atalarının

ruhunu kaldırdı. Onları Tarhuntaşsa ülkesine⁶⁶ götürdü. Sonradan Kaşka ülkeleri, Pişhuru ülkesi ve Daiştapaşsa ülkesinin tümü başkaldırıp isyan etti. İşhupitta ülkesini, Marišta ülkesini ve müstahkem kentlerini tamamen yakıp yıktılar. Maraşşanta Nehri ülkesini geçti. Kaneş ülkesini vurmaya başladı. ... kentini vurmaya başladı. Kuruştama kenti ve Gazziura kentinin yerinde savaştılar. Hatti kenti harabe toprağına saldırmaya başladılar. ... Kardeşim Muwatalli beni göndererek piyade ve süvari birliklerinin bir kısmını emrime verdi. Ülkenin az olan yardımcı kuvvetlerini de aşağıya aldım. Gittim ve Haḥḥa kentinde düşmanı baskı altında tutarak onunla savaştım. Sahibem Tanrıça İstar önümden koşup bana yardım etti. Düşmanı mahvettim ve bir zafer anıtı diktim. Elinde tuttuğu Hatti kenti halkını tamamen aldım ve onları tekrar yerlerinde iskân ettim. Öncüleri yakaladım ve kardeşime teslim ettim (CTH 81; Karauğuz, 2019, ss. 92-93).

Bu doğrultuda II. Muwatalli, isyan eden Kaşkaları teskin etmek için kardeşi III. Hattuşili'ye görevlendirerek ona ordu birlikleri ve savaş arabaları vermiştir. III. Hattuşili, kardeşinden aldığı az sayıda askeri destekle Kaşkaları Haḥḥa şehri yakınlarında yenilgiye uğratmıştır (Akurgal, 1995, s. 51).

Sonra kardeşim Muwatalli geldi. Anziliya ve Tapikka kentlerini inşa ederek çekip gitti. Yakınımda bir yere de gelmedi. Hatti ülkesinin piyade ve süvari birliklerini önden sevk edip onları alıp götürdü. Sonra Hatti ülkesinin tanrıları ve ölmüş atalarının ruhunu o yere kaldırıp, onları Tarhuntaşsa kentine aşağıya götürdü. Turmitta ve Kuruştama kentlerine gitmedi. Ancak bu ülkelere beni bıraktı. Boş olan bu ülkelerin idareciliğini bana verdi. İşhupitta, Marišta, Hişaşhapa, Katapa, Hanḥana, Daraḥna, Hattena, Turmitta, Pala, Tummana, Gaşşıya, Şappa ülkeleri ve Hulana Nehri Ülkesi ile süvarileri ve baş seyyislerin hepsini ben yönettim. Hakpiş ülkesini ve İstaḥara ülkesini bana, köleliğe verdi. Beni Hakpiş ülkesinde kral yaptı. Kardeşim boş olan bu ülkeleri elime koydu. Sahibem tanrıça İstar elimden tuttu. Bu düşmanlarımı tamamını yendim ve benimle iyi geçinmek zorunda kaldılar. Tüm olaylar sırasında sahibem tanrıça İstar yanımda yürüdü. Bu boş ülkeleri, tek başıma yerleşmeye uygun hale getirdim. Bu kentleri tekrar Hattuşa kentinin yaptım. (CTH 81; Karauğuz, 2019, ss. 93-94).

Hitit Devleti'nin temellerinin atıldığı devlete yıllarca başkentlik yapmış Hattuşa'nın, II. Muwatalli'nin aldığı radikal bir karar ile başkentlik payesini kaybederek yerini Tarhuntaşsa'ya bırakması aynı zamanda yıllarca onun etrafında biçimlenmiş siyasi ve toplumsal düzende de aksaklıklar meydana getirdiği, Hititler için alışılmışın dışında bir durumun ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu durumun yarattığı belirsizlik olasılıkla

⁶⁶ Tarhuntaşsa'nın yeri tam olarak saptanamamıştır. Ancak buranın neresi olabileceği konusunda iki öneri söz konusu olmuştur. Bunlardan birisi Hatunsaray, diğeri de Karaman ili yakınındaki Karadağ'ın batısında yer alan, Kızıldağ denilen tepedir (Kaya, 2011, s. 157).

merkezi otoritenin sağlanması konusunda zafiyetler getirmiştir. Kaşkalarında isyancı bir aktör olarak bu durumu fırsat bilip sonuçlarının yıkıcı olduğu bir isyan başlattıkları düşünülmelidir. Ancak çok geçmeden II. Muwatalli tarafından görevlendirilen III. Hattuşili'nin düzenlediği askeri seferler ile Kaşkaları yenilgiye uğrattığı ve merkezi otoriteyi tekrar sağladığı görülmüştür. Ayrıca III. Hattuşili bu isyan sırasında zarar gören bölgeleri de tekrar yerleşime kazandırarak siyasi ve toplumsal düzeni sağlamış görünmüştür.

Başkentin; Hattuşa'dan, Aşağı Ülke'deki Tarhuntaşa adıyla bilinen başka bir kente taşınması (Sagona & Zimansky, 2015, s. 235) ileride Hititler açısından siyasi bölünmüşlük yaratabilmesi (Dinçol, 1982, s. 44) adına önemli bir eylem olmuştur. II. Muwatalli'nin böyle bir eylemde bulunmasının nedenleri bilinmemekle birlikte yönetim merkezinin Suriye'ye yakın bir yere taşınmış olabileceğine yönelik çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre Hattuşa, Kaşka saldırılarına karşı açık bir konumdadır. Tarhuntaşa Mısır kralının yakın bir tarihte saldırı düzenlemesi korkusuna karşı eldeki toprakları daha iyi denetleme imkanına sahipti. Hattuşa'nın imparatorluğun genişleyen toprakları göz önüne alındığında ağırlıklı olarak Akdeniz kıyıları boyunca yer alan ticaret yollarına göre merkezi bir konumdan uzak olmasıdır. Ayrıca dini açıdan II. Muwatalli'nin önceki dönemde tapınılmayan “Yıldırım Fırtına Tanrısı” adlı Güney Anadolu kökenli tanrısına bir kent adamak isteğidir (De Martino, 2006, s. 62).

II. Muwatalli başkenti taşımakla Hatti içinde “Yukarı Ülke” olan Kuzey Anadolu ile “Aşağı Ülke” olan Türkiye'nin güney bölümü arasında bir kırılma yaratmıştır. O, bu kapsamda Aşağı Ülke ile bizzat kendi ilgilenmiştir. Yukarı Ülke'nin yönetimini de I. Šuppiluliuma'nın erkek kardeşi olan Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta'ya bırakmıştır (De Martino, 2006, ss. 62-63). Ayrıca II. Muwatalli Hattuşa'yı sevdiği yüksek bir memur olan Mittannamuwa'ya vermiştir. Bununla birlikte Kaşka Bölgesi'nin Hatti ülkesi sınırları boyunda yer alan iki önemli merkezi olan Hakpiş ve İštahara ülkesini III. Hattuşili'ye vererek onu Hakpiş kralı ilan etmiştir. III. Hattuşili bu sayede Kaşkalar üzerindeki baskısını artırarak kutsal kent Nerik'i geri almıştır. Böylece, II. Muwatalli batı ve güneybatıya başarılı seferler düzenleyebilmiş ve Mısır'a karşı sert bir tutum takınabilmiştir (Dinçol, 1982, s. 43). Bu çerçevede III. Hattuşili Kaşkalar ile meşgul olduğu sırada Wiluşa, muhtemelen bir Ahhiyawa kenti olan Millawanda'dan

aldığı destekle harekete geçen Piyamaradu'nun saldırısına uğramıştır (Kaya, 2011, s. 156).

3.3.1.3.2. Millawanda'lı Piyamaradu İsyanı

Batı'da hemen hemen 20 yıllık görece bir barış döneminin ardından yeni tehlikeli bir ortam kendini göstermiştir. Bunun nedeni büyük ölçüde, Hitit düşmanları içinde en kışkırtıcı ve güvenilmezlerinden biri kişi ortaya çıkmıştır. Trevor Bryce'ye göre bu kişi kökeni belli olmayan Hitit soylusu bir muhalif ya da isyankâr bir Arzawa prensi olabilirdi (Bryce, 2023, s. 327). Frank Starke'ye göre ise Uhha-zit'in torunuydu (Starke, 2001, s. 45). Piyamaradu'nun Batı'da Hitit aleyhine yürütmüş olduğu faaliyetler olasılıkla II. Muwatalli ile ilişkilendirilen “Šeha Nehri Ülkesi'nden Manapa-Tarḫunta'dan Hattı Kralı'na Mektup” adlı belgede ifade edilmiştir (AHT 7/ CTH 191; Beckman, Bryce & Cline, 2011, ss. 140-143). Mektupta Hitit vasalı Manapa-Tarḫunta; Piyamaradu'nun, Wiluša ile olan çatışmasına temas ettikten sonra kendi hakimiyet alanı olan Šeha Nehri Ülkesi'ne karşı olan faaliyetlerini anlatmıştır (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 144).

Böyle diyor Manapa-Tarḫunta, hizmetkârın Majesteleri'ne, efendim de: Şu anda ülkede her şey yolunda. Kaššu buraya geldi ve Hattı'nın askerlerini getirdi. Wiluša'ya saldırmak için geri döndüklerinde ben hastaydım. Hastalığım korkunç; hastalık beni ciddi şekilde yendi (AHT 7/ CTH 191; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 141).

Piyamaradu olasılıkla Aḫḫiyawa Kralı'nın desteği hatta belki de katkısı ile kendine Batı Anadolu bir güç merkezi oluşturmaya başlamıştı. O bu kapsamda kızını, Millawanda ülkesinin Aḫḫiyawalı vasalı Atpa ile evlendirerek durumunu pekiştirme yoluna gitmiştir (Bryce, 2023, s. 327). Piyamaradu'nun ilk hedefi Wilšua olmuştur. Bu anlamda Wiluša Kralı Alaksanduš bu saldırıya beklemediği bir anda yakalanmıştır (Brandau & Schickert, 2011, s. 228). Piyamaradu ve Alaksanduš arasındaki mücadele de Alaksanduš muhtemelen büyük bir yenilgi almıştır. Öyle ki ortaya çıkan bu durum, Piyamaradu'nun Šeha hakimiyeti altında bulunan Lazba (Lesbos/Midilli) adasına saldırmasına ve oradaki zanaatkarları deniz yolu ile Millawanda'ya iltica etmesine sebep olmuştur (Starke, 2001, ss. 46; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 144).

Šeha Ülkesi, II. Muršili döneminden beri Hitit bağlılığına sadık kalan Manapa-Tarḫunta tarafından yönetilmekteydi. Ancak muhtemelen yaşlılığında vermiş olduğu durumla Piyamaradu'nun bölgede gerçekleştirdiği saldırgan girişimlere karşı Hititlere

gereken desteği vermemiştir. Buna karşılık Piyamaradu'nun kendi krallığına saldırmasından korkan Manapa-Tarhunta, Piyamaradu'yu askeri güç kullanarak Wiluša'dan uzaklaştırmaya çalışmış ancak utanç verici bir yenilgi almıştır. Bu durum Manapa-Tarhunta'yı, Piyamaradu'ya karşı yeni girişimlerde bulunmaktan da alıkoymuştur. Öyle ki Hitit askeri komutanı Kaššu ile bile güçlerini birleştirememiştir. Manapa-Tarhunta bu durumu hastalığını gerekçe göstererek Hitit Kralı'na yazdığı mektupta özür dilemiştir (Bryce, 2010, s. 75). Buna karşılık Mira-Kuwaliya'da, Mašhuiluwa'nın yerine gelen Kupanta-Kurunta görüldüğü kadarı ile dostu vasal yönetici Manapa-Tarhunta'nın aksine Piyamaradu ya karşı Hitit keşif gücünü pekiştirmiştir. Bu keşfin Wiluša'yı kurtarmaya yönelik olduğu mevcut metinlerde belirtilmemiştir. Ancak II. Muwatalli'nin Alaksanduš ile yaptığı anlaşmadan, Wiluša'nın Piyamaradu'nun kontrolünden kurtarıldığı anlaşılmaktadır. Piyamaradu ise Hititler tarafından yakalanmaktan kaçmış ve muhtemelen Ahhiyawa kralından geçici sığınma almıştır (Bryce, 2010, s. 76). Diğer olaylarda olduğu gibi bu olayda da Ahhiyawa, bölgede kendi hâkimiyetinin kurulmasının önünü açmak amacıyla Batı Anadolu topraklarındaki Hitit otoritesini ortadan kaldırmaya çalışırken muhtemelen buna yönelik faaliyetlerinde arkasındaki itici güçte olmuştur (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 144).

II. Muwatalli, Piyamaradu olayındaki tavrından dolayı hoşnut olmadığı Şehalı Manapa-Tarhunta'yı görevinden azlederek yerine kız kardeşinin kocası olan aynı zamanda da Manapa-Tarhunta'nın oğlu Mašduri'yi getirmiştir (Van Den Hout, 2020b, s. 24). Manapa-Tarhunta ise Alaşiya'ya sürgüne gönderilmiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 249). Mašduri'nin, Manapa-Tarhunta'nın yerine Şeha Nehri Ülkesi'ne Hitit vasal hükümdarı olarak atanması göz önüne alındığında hem Wiluša hem de Şeha Nehri Ülkesi üzerinde Hitit otoritesini yeniden sağlanılmasının başarıldığı açıktır. (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 144). Gelişen bu olaylar sonucunda Batı'da kalıcı bir barış ortamı net olarak sağlanmış değildi. Çünkü Piyamaradu, III. Hattuşili dönemine kadar sorun çıkartmaya devam etmiştir (Van Den Hout, 2020b, s. 24).

Piyamaradu'nun, Batı Anadolu'da kendi iktidarını oluşturma olasılığı kapsamında yürütmüş olduğu eylemlerin Hitit vasalı olan Şeha Nehri Ülkesi topraklarına da sıçratarak buradaki zanaatkarları deniz yolu ile Millawanda'ya iltica etmesine sebep olması Hitit otoritesini yok sayan eylemler olarak düşünülmesi gerekir. Bu durum aynı zamanda taraflar arasındaki otoritenin elde edilmesi ya da elde tutulmasına yönelik çatışmanın

siyasi anlamda sebebini de göstermiştir. Mevcut çerçeve dahilinde, Piyamaradu'nun Hititlerin nazarında isyancı bir aktör olarak kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Anlaşıldığı kadarıyla, Piyamaradu'nun mahiyeti bilinmese de Alaksanduş ile Manapa-Tarhunta'yı yenilgiye uğratmış bir güce sahip olması, onun kendisiyle hareket edecek insanları bir araya getirme potansiyelini göstermiştir. Bu kapsamda, Piyamaradu'yu isyancı olduğu kadar, aynı zamanda bir lider olarak da değerlendirmek mümkündür. Belki de bu insanların çıkarları Piyamaradu'nun yanında olmaktan, onun siyasi ideoloji ve amaçlarına hizmet etmekten geçiyordu. Bu durum isyancı liderlerin isyanın amaçları doğrultusunda ideolojik düşüncelerini ve vizyonlarını taraftarlarına aktararak propaganda vasıtasıyla bir yandan isyana taraftar toplamasıyla ilişkilendirilebilir (Çarşılı, 1988, ss. 360-367). Kaldı ki böyle bir durum söz konusu olmasaydı Piyamaradu ne Alaksanduş'u nede Manapa-Tarhunta'yı yenecek gücü kendinde bulamayabilirdi.

Bununla birlikte Piyamaradu, başlattığı isyan hareketinin sonunda her ne kadar başarısız olup kaçmış olsa da aldığı başarılar dikkate alındığında onun isyancı bir lider olarak eylemlerine yönelik hamlelerini gelişigüzel değil de bir hesap dahilinde bilinçli bir şekilde yaptığını akla getirmelidir. Bu anlamda Piyamaradu muhtemelen bölgede gözüne kestirdiği Wiluša'ya ya saldırmakla işe başlamıştır. Ya da Manapa-Tarhunta'nın kendine karşı koyacak gücünün olmadığını farkında olarak onu saf dışı bıraktığı takdirde bir Hitit vasalının bölgede etkisiz hale gelmesi ile Hitit otoritesinin de zayıflayacağını hesaba katmıştır. Piyamaradu'nun tavır ve tutumunu isyancı liderlerin isyanın organizasyonu adına geliştirdikleri stratejiler doğrultusunda plan hazırlamaları ve isyanın taraftarını bir araya getirerek isyana yönelik eylemleri uygulamaya koyabilmeleri ile bağdaştırmak mümkündür (Benasayag, 2007, s. 74).

3.3.1.3.3. Hanedanlıkta III. Hattuşili ve Arma-Tarhunta Çatışması

II. Muwatalli, III. Hattuşili'yi Yukarı Ülke'nin yönetimine getirdiğinde görevinden ayrılmak zorunda kalan eski hükümdar Arma-Tarhunta bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır (Birgit & Schickert, 2011, s. 248). Rütbesinin düşürülmesini sineye çekemeyerek, arkasına aldığı destekle iki ayrı olayda III. Hattuşili'ye karşı suç duyurusunda bulunmuştur. Bunların birincisinde III. Hattuşili'nin suçluluğunun ya da masumiyetinin belirlenmesi için ilahi çark (bir tür yargı prosedürü) tarafından bir çile sınavına tabi tutulmuş ve aklanmıştır (Collins, 2007, s. 56).

Babam Muršili tanrı olunca ölünce kardeşim Muwatalli babasının tahtına oturdu. Ben kardeşimin huzurunda karargâh beyi oldum. Kardeşim muhafız askerlerinin başı olarak beni tayin etti. Ve bana Yukarı Ülkenin yönetimini verdi. Ve Yukarı Ülke'yi yönettim. Benden önce Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta o bölgeyi yönetmişti. Beni sahibem tanrıça İstar dostu olarak bildi. Kardeşim Muwatalli de beni dosttu olarak bildi. İnsanlar, bana olan sahibem tanrıça İstar'ın dostluğunu ve kardeşimin iyiliğini gördüler. Beni kışkırdılar. Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta ve diğer insanlar bana eziyet etmeye başladılar. Ve bana kötülük yaptılar. Durum, hiç de iç açıcı değildi. Ve beni kardeşim Muwatalli çarka mahkemeye çağırıp davet etti. Sahibem tanrıça İstar rüyada bana: "Beni, seni tanrının emin ellerine bırakacağım, korkma" dedi. Ve tanrı tarafından temizlenip suçsuzluğum ortaya çıktı (CTH 81; Karauğuz, 2019, ss. 90-91).

III. Hattuşili II. Muwatalli'nin yanında Kadeş'e savaşmaya gittiğinde de Arma-Tarhunta onun kral olduğu Hapış şehrinde bir isyan tertiplemiştir (Birgit & Schickert, 2011, ss. 248; Collins, 2007, s. 365). Burada ki ayaklanma, kısmen de olsa, III. Hattuşili'ye yer açmak amacıyla Yukarı Ülke'nin yöneticiliği görevinden alınan Arma-Tarhunta tarafından da tetiklenmiştir. Bir kenara atılmaktan derin bir kırgınlık içinde olan Arma-Tarhunta III. Hattuşili'nin yokluğundan faydalanarak ona karşı bir komplo düzenlemiş ve hatta büyüye başvurmuştur (Bryce, 2023, s. 365). Ancak III. Hattuşili tahtını geri almış ve açılan ikinci bir dava ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Anlaşılan o ki II. Muwatalli hayattayken oldukça kardeşinin lehine olan bir yaklaşım göstermiştir (Birgit & Schickert, 2011, s. 248).

Zida'nın oğlu Arma-Tarhunta, kardeşimin ve sahibem tanrıça İstar'ı bana olan iyiliğini görünce başarılı olamadı. Bu kez de karısı ve çocukları ile birlikte tuttular büyü yapmak için harekete geçtiler. Tanrıça'nın kenti Şamuha kentini büyü ile doldurdular. Hapış kenti düşmanlık etti. Kaşka halklarını kovaladım. Her şeyi tek başıma iyi bir şekilde başardım. ... Gelince ve saraydan görülen dava bitirildiğinde sahibem tanrıça İstar, tanrısız adaletini o sırada da gösterdi ve mahkemeyi kuralına uygun olarak aynen işletti. Arma-Tarhunta ile birlikte karısı ve çocuklarında büyü buldular. Onların mahkemede ifadesine müracaat ettiler. Tanrıça'nın kenti Şamuha kenti zaten büyü ile dolmuştu. Sahibem Tanrıça onu aşıladı. Kardeşim, onun ev halkını, karısını ve çocuğunu bana teslim etti. Kardeşim "Şippa-ziti aralarında yok." dedi. Kardeşim, Arma-Tarhunta'nın aleyhine, benim lehime mahkemeyi kazandırdı. Ama ben ona hiçbir kötülük yapmaya tenezzül etmedim. Arma-Tarhunta benimle kan bağı olan birisi idi. Dahası o, ihtiyarlamış ve bana büyük üzüntü vermekte idi ama onu salıverdim. Şippa-ziti'nin oğlunu da salıverdim. Onlara hiçbir kötülük yapmadım. Arma-Tarhunta'nın karısını ve çocuğunu Alaşiya kentine sürdüm. Toprağının yarısını aldım. Ama Arma-Tarhunta'ya geri verdim (CTH 81; Karauğuz, 2019, ss. 94-95).

III. Hattuşili, mahkemede yine kendi lehine bir sonuç almıştır. Arma-Tarhunta ve ailesinin kaderi büyük ölçüde III. Hattuşili'nin inisiyatifine bırakılmıştır. Bunun üzerine III. Hattuşili, Arma-Tarhunta'nın yaşının ilerlemesi ve aile bağları nedeniyle, onlara herhangi bir kötülük yapmayı gereksiz görmüştür. Ancak Arma-Tarhunta'nın karısı ve çocuğunu Alaşiya'ya sürgüne göndermiştir. Arma-Tarhunta'nın ailesi yine de III. Hattuşili'ye dost gözüyle bakmamıştır. Bu gerginlik III. Murşili döneminde de devam etmiştir (Birgit & Schickert, 2011, s. 248).

Arma Tarhunta'nın Yukarı Ülke yönetimi görevinden alınarak yerine III. Hattuşili'nin getirilmesi çıkarların çakışması noktasında taraflar arasında kendini gösteren anlaşmazlık ya da zıtlasma aynı zamanda siyasi anlamda çatışmanın temel sebebine de vurgu yapmıştır. Siyasi anlamda oluşan bu çerçevenin yanında Arma-Tarhunta'nın kişisel motivasyon durumunu da ele almak gerekir. Yukarı Ülke'nin Arma-Tarhunta'dan alınması onun üzerinde kırgınlık, hayal kırıklığı ya da öfke yarattığı kesindir. Öyle ki Arma-Tarhunta'nın bahsi geçen eylemleri bu durumun bir göstergesi olmuştur. Arma-Tarhunta'nın bu durumunu görelî yoksunluğun; azalan kapasiteye dayalı mahrumiyet boyutunda değerlendirmek mümkündür. Burada yoksunluğun, insanların geçmişte ellerinde bulunan veya bulunabilecek şeyleri kaybettikleri zaman ortaya çıktığını bununda beraberinde öfke getirdiğini hatırlamak gerekir (Gurr, 2016, s. 46). Arma-Tarhunta'nın önceden sahip olduğu Yukarı Ülke'nin yönetimini kaybetmesi buna bağlı olarak ta yoksunluk hissettiği düşünülmelidir. Ayrıca öfkesinin bir yansıması olarak siyasal şiddet olarak isyana başvurmuştur. Belki de Arma-Tarhunta ilk mahkemede haksızlığa uğradığını düşünerek intikam almak adına onun kral olduğu Hakpiş'te ona karşı bir isyan düzenlemiştir. Arma-Tarhunta'nın bu isyanı nasıl ve ne şekilde düzenlediği açıklanmasa da ortada başarısızda olsa bir isyan eylemi vardır. Bunun içinde asgari düzeyde olsa bir grup insanı belirli bir amaç doğrultusunda bir araya getirme ve motive etme yeteneği gerekir (Yılmaz, 2008, s. 116). Arma-Tarhunta'nın bu durumda isyancı bir aktör olmasının yanında isyancı bir lider olduğu da düşünülmelidir.

II. Muwatalli döneminde isyan ve benzeri eylemler olmasa da bölge tarihi açısından önemli bir konumda olan “Kadeş Savaşı” olarak bilinen mücadeleye de değinmek yerinde olacaktır. II. Muwatalli batı sorununu çözüme kavuşturduktan sonra, kardeşinin de kuzeyde güçlü bir durumda kendine yardımcı olması sayesinde, bir müddet Hatti'de kalıp bazı dinsel işleri tamamlamıştır. Ülkenin güneydoğu sınırları, Mısır firavunlarının toprak istekleri

yüzünden tehlike içinde olmuştur (Dinçol, 1982, s. 44). II. Muwatalli'nin saltanatı boyunca Mısır, istikrarsız Amarna Dönemi'ni geride bırakmıştır. Firavunları I. Seti ve II. Ramses'in idaresinde Suriye'de kaybettikleri nüfuzlarını geri kazanmak adına eylemlere başlamışlardır. Daha I. Seti'nin iktidarı sırasında hem kral Bentešina'nın idaresindeki Amurru ülkesi, hem de Kadeş dolayındaki topraklar olasılıkla zorla Hititlerden koparılmış ve Mısır ile ittifaka zorlanmıştır. Beklenebileceği gibi bu durum Hatti ve Mısır arasında silahlı ihtilafa dönüşmüştür. Başlangıçtaki bu başarılarından cesaret alan II. Ramses, birkaç sene sonra (MÖ 1275) muazzam bir ordunun başında II. Muwatalli ile buluşmak üzere Kadeş'e doğru yola çıkmıştır. Bu askerlerin arasında III. Hattuşili'nin komutasında birlikler de yer almıştır (Van Den Hout, 2020b, ss. 22-23).

Kardeşim Mısır ülkesine gittiği sırada, bu ülkeleri tekrar yerleşmeye uygun hale getirdim. Dahası bu ülkelerin süvarilerini kardeşim ile birlikte savaşmak için Mısır ülkesine doğru götürdüm. Kardeşimin huzurunda ve elimde olan Hatti ülkesinin süvarilerini idare ettim ... (CTH 81; Karauğuz, 2019, s. 94).

Kadeş Savaşı'nın sonucu hakkında belirsizlikler vardır. II. Ramses, tapınak duvarlarındaki rölyeflerde kendisini kazanan olarak göstermiştir. Bu durum Mısır firavunlarının yenilmez olduğu düşüncesinden kaynaklanmıştır. Hitit kaynakları ise belki de bu konudaki kayıtların henüz bulunamamasından dolayı sessiz kalmıştır. Ancak, savaş sonrası Amurru Krallığı'nın Hitit hakimiyetinde kalması, savaşın Hitit lehine sonuçlandığını düşündürmüştür. Kadeş Savaşı'nın kazananı kim olursa olsun, her iki devlet için de olumlu sonuçlar doğurmamıştır (Ünsal, 2013, s. 41).

3.3.1.4. III. Murşili (Urhi-Teşub)

II. Muwatalli'nin ölümünün ardından tahtın varisi olarak tayin ettiği oğlu Uhri-Teşup'a, hanedanlık adıyla da III. Murşili [MÖ 1285-1280 (Ünal, 2002, s. 66)] Hitit tahtına çıkmıştır. III. Hattuşili oğlu; III/IV. Tuthaliya'yı halefi olarak tayin etmek için çıkarttığı buyrukta, III. Murşili'nin Danuhepa'dan değil de II. Muwatalli'nin haremindeki bir cariyesinden doğma bir oğlu olduğunu belirtmiştir. II. Muwatalli, muhtemelen diğer oğlunu varis göstermemiştir. Belki de bunun nedeni Danuhepa'dan olan birinci sıradaki Ulmi-Teşup/Kurunta'nın henüz ergin olmamasıdır (De Martino, 2006, s. 63).

3.3.1.4.1. III. Hattušili'nin İsyanı ve III. Muršili'ye Yönelik Darbesi

III. Muršili'nin tahtta çıkışında Telipinuš fermanı kaynaklı anayasal geleneği ihlal eden hiçbir yanlış yoktu. Zira bu anayasaya göre, kralın oğlu tahtın varisidir. Annesinin kraliçe olup olmayacağı önem arz etmemiştir. Amcası III. Hattušili'de bunu bilerek oto biyografisinde "... Öte yandan kardeşimin geride bırakacağı meşru bir çocuğu cariyesinden olan oğlu Urhi-Tešup'u yücelttim. Onu Hatti ülkesinde beyliğe getirdim. Hattuša kentinin tümünü onun eline koydum. O Hatti ülkelerinin Büyük Kralı oldu. Ben ise Hakkış kenti kralı idim. ..." diyerek andığı Urhi-Tešup'un tahtta çıkışına yardım etmek zorunda kalmasının nedenini belirtmiştir (CTH 81; Karauğuz, 2019, s. 95; Kaya, 2011, s. 168).

III. Muršili, Hitit tahtına çıktığında babasından büyük bir imparatorluk devralmıştır. Dönem itibarıyla Ön Asya'da Hitit İmparatorluğu'nun dengi olarak Mısır ve Aşşur olmak üzere iki devlet vardı. Aşşur'da aynı zamanda Mitanni'yi hakimiyeti altına almak istiyordu. Kadeş Savaşı olsa da Mısır, Kuzey Suriye'deki çıkarlarını Hititlerin lehine bırakıp gitmek niyetinde değildi. Dahası Hitit Büyük Kralı olmak isteği ile yanıp tutuşan bir amcası vardı. Bu yüzden III. Muršili devraldığı imparatorluğu yönetirken hata yapma lüksüne sahip değildi (Kaya, 2011, s. 168). Böyle bir durumun olmasına rağmen III. Muršili iç ve dış politikaya yönelik yaptığı uygulamalar ile bir bakıma hem düşman kazanırken hem de amcası III. Hattušili'nin onu Hitit tahtından indirmek için aradığı fırsatı vermiştir. Önceleri III. Muršili ile amcasının arası, yeğen amcanın sözünü tuttuğu sürece iyiydi (Brandau & Schickert, 2011, s. 248).

III. Muršili dış politika kapsamında Aşşur'un Mittani Kralı Vaššatta'yı yenip topraklarına katmasına, Mısır Kralı II. Ramses'in Kuzey Suriye'ye seferler düzenleyerek Karkameş'e kadar olan bölgedeki birçok kenti geri almasına kayıtsız kalmıştır. III. Muršili bu güçlü düşmanlar ile diplomatik ilişkiler kurarak Hitit İmparatorluğu'nun sınırlarını barışçıl yollarla korumayı da denememiştir. Aksine, politik nezaketsizliklerle rakiplerini kışkırtmıştır. III. Muršili kendisine "kardeşim" diyerek hitap eden Aşşur Kralı Adad-Nārārī'ye cevaben yazdığı mektupta "Sana niçin kardeşim diye hitap edecekmişim? Sen ve ben sanki bir anadan mı doğduk?" şeklindeki ifadeleri onun siyaset bilmediğini göstermiştir. III. Muršili aynı zamanda Šeha Ülkesi'ndeki gelişmelere de kayıtsız kalmıştır. Sürgüne yollanan Šehalı Manapa-Tarhunta geri dönmüş muhtemelen yerine getirilen Mašduri'yi de tehdit eder hale gelmiştir. III. Muršili'nin ortaya çıkan bu

gelişmelere karşı ilgisizliği, II. Muwatalli zamanından beri var olan kamplaşmanın III. Hattuşili'nin lehine gelişmesine neden olmuştur. Bundan böyle Maşduri'de III. Hattuşili'yi destekler hale gelmiştir (Kaya, 2011, s. 168).

III. Murşili iç politika kapsamında babası Muwatalli'nin sürgüne gönderdiği üvey annesi Danuhepa'yı tekrar saraya getirerek “Ana Kraliçe” yapmıştır. Babası II. Muwatalli'nin Kadeş Savaşı sırasında başkent hâline getirdiği Tarhuntaşša'yı terk ederek Hattuşa'yı tekrar başkent yapmıştır. III. Murşili bu eylemi ile babası II. Muwatalli'nin fiilen ikiye ayırdığı krallığı yeniden birleştirmiştir. Başka bir ifade ile o, Hakpiş ülkesinin yerel kralı olarak hüküm süren, Yukarı Ülke diye tabir edilen kuzey eyaletleri üzerinde etkili bir güce sahip amcası III. Hattuşili'nin bu gücünü zayıflatmaya en azından sınırlandırmaya çalışmıştır (Memiş, 2017, s. 128). Arma-Tarhunta ve ailesi ile III. Hattuşili arasındaki çatışma hali III. Murşili döneminde de devam etmiştir. Üstelik III. Murşili bu çatışmayı körükleyen adımlarda atmıştır. Öyle ki Arma-Tarhunta'nın oğlu Şippa-ziti'yi doğrudan yönetim merkezinin ortasına yerleştirmesi amca ile yeğen arasında açıkça bir meydan okumaya dönüşmüştür. Minnet borcu olan Benteşina ile Tarhuntaşša'nın geçici başkent olduğu sırada buranın valisi olan Mittannamuwa ailesi ile birlikte şüphesiz III. Hattuşili'nin tarafında olmuştur. Öyle ki Mittannamuwa'nın oğlu, III. Murşili tahtta çıkınca başyazıcılık görevinden de olmuştur. Bu nedenle Mittannamuwa'nın, II. Muwatalli'nin kendine verdiği topraklara dahi el koymaya başlayan III. Murşili'ye karşı III. Hattuşili'yi savaşa teşvik etmesi oldukça doğal bir durumdur (Brandau & Schickert, 2011, s. 249).

III. Hattuşili, ilk başta her ne kadar II. Muwatalli'nin meşru çocuğu olmadığından dolayı bir cariyeden olan çocuğu III. Murşili'yi Hattı Krallığı'nın başına geçirerek ona gereken desteği vermiş olsa da (Karağuz, 2019, s. 95) III. Murşili'nin, III. Hattuşili'nin aleyhine olan uygulamaları amca ile yeğen arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir.

UrHITEŞUB Tanrıça'nın bana olan lütfunu görünce beni kıskandı. Bana ıstırap verdi. Tüm memurları benden aldı. İskana açtığım tüm bu boş ülkeleri benden aldı. Beni küçültüp değersizleştirdi. Tanrıça'nın sözü ile sadece Hakpiş kentini benden alamadı. Bu arada Nerik kenti Fırtına Tanrısı'nın rahibi olmuştum. Bundan dolayı o kenti de benden alamadı. Kardeşime saygıda kusur işlemediğimden Urhi-Teşup'a yedi yıl sabrettim. O beni mahvetmek için Tanrıça'nın ve insanların sözünden kötülük aradı. Nerik ve Hakpiş kentlerini benden aldı. Sonra tahammül edemeyip ona düşman oldum. Ona savaş açtığımda suç unsuru olabilecek bir hakarete

bulunmadım. Ne arabasına ne de evinin içine öfkelenip küfür etmedim. ... (CTH 81; Karauğuz, 2019, ss. 95-96).

III. Murşili'nin, III. Hattuşili'nin gücünü kırmaya yönelik girişimleri kapsamında Kutsal Nerik ve Hakpiş kentlerini III. Hattuşili'den almaya kalkması onun sabrını taşıran nokta olmuştur. III. Hattuşili kendi ifadesine göre kardeşi II. Muwatalli'ye olan saygısından dolayı yeğeni III. Murşili'ye katlanmıştır. Ancak bir süre sonra III. Hattuşili yeğenine meydan okuyarak savaş açması ile bu duruma son vermiştir. III. Murşili, III. Hattuşili'den korkarak kaçmıştır (Kaya 2011, s. 171-172). Firavunun çıkmasını umut ettiği iç savaş çıkmamıştır. III. Hattuşili'nin aykırı girişimi daha fazla ve daha güçlü taraftar bulmuş ya da en azından imparatorluğun üst düzey yetkilileri tarafında hoşgörü ile karşılanmıştır. III. Murşili'nin en önemli destekçisi Şippa-ziti ise Yukarı Ülke'de destek olabilecek bir güçte ordu toplayamayarak başarı sağlayamamıştır (Brandau & Schickert, 2011, s. 249). III. Hattuşili'nin, III. Murşili'ye karşı gerçekleştirdiği bu mücadele de III. Hattuşili'nin düşmanı olan Kaşkalar ve Hattı halkı da destek olmuştur. III. Hattuşili Şamuha'da yakaladığı III. Murşili'yi Nuhhaşe'ye göndermiştir (Karauğuz, 2019, s. 97). Sonrasında anlaşıldığı üzere III. Hattuşili, III. Murşili'nin Hitit Büyük Kralı unvanından vazgeçmiş olmadığının bilincinde olarak onu deniz kıyısında bir yere sürgüne göndermiştir. Buranın neresi olduğu bilinmemekle birlikte onun Alaşiya'ya gönderilmiş olabileceği yönünde bir görüş mevcuttur. III. Murşili netice itibarıyla Mısır'a sığınmış ve orada ölmüştür (Kaya, 2011, s. 172). Mısır'ın kendine sığınan III. Murşili'yi kabul etmesi de Hattı'nın meşru hükümdarının III. Hattuşili aleyhine kullanmayı umut etmesinden kaynaklı olabilirdi (De Martino, 2006, s. 69).

III. Hattuşili'nin tahtta çıkışı Telipinuş'un anayasal fermanına göre meşru değildi. III. Hattuşili her ne kadar tahtı kan dökmeden ele geçirmiş olsa da netice itibarıyla o gasıp bir kral olmuştur. O, III. Murşili'yi tahttan indirmesi konusunda yargılanmamıştır. Bu durum olasılıkla III. Hattuşili'nin, III. Murşili'nin yedi yıllık iktidarı sırasında kendini destekleyen güçlü bir çevre edinmesi ile alakalıdır (Kaya, 2011, s. 172).

III. Murşili hakkındaki tek kaynak amcası III. Hattuşili'ye ait otobiyografidir. Bunun dışında III. Murşili'nin yedi yıllık iktidarından, mühürleri dışında, hiçbir yazılı belge kalmamıştır. Bu döneme ait belgeler, muhtemelen III. Hattuşili tarafından imha ettirilmiştir. Ayrıca, bir yandan devam eden Mısır savaşları, diğer yandan amcası ile yaptığı taht mücadelesi nedeniyle, III. Murşili'nin kültür işleriyle uğraşmaya vakit

bulamadığı da söylenebilir (Memiş, 2017, s. 127). Bu çerçevede dahilinde III. Murşili'nin kısa süreli iktidarının amcası III. Hattuşili tarafından isyan ve darbe ile sonlandırılması olayı da hali ile onun verdiği tek taraflı bilgilere dayalı olmuştur. Ancak bahsi geçen siyasal çatışma türlerini anlamlandırmaya yarayan toplumsal kuramlardan istifade edilerek bu tek taraflı bakış açısının dışına çıkmak, olayları daha tarafsız bir bakış açısından değerlendirebilmek imkân dahilindedir.

III. Murşili ile III. Hattuşili arasındaki Hitit iktidar ve otoritesini elde tutmak ya da elde etmek adına konusunda çıkarların karşılanabilmesi konusunda çıkan anlaşmazlık aynı zamanda siyasi anlamda çatışmanın sebebine de vurgu yapmıştır. İlk başta III. Hattuşili olasılıkla kardeşi II. Muwatalli'nin bir cariyeden olma çocuğu III. Murşili'nin Hiti tahtına çıkmasına ön yargı ile bakmış olsa da onun otoritesinin meşruiyetini kabul etmiştir. Kaldı ki III. Murşili'nin Hitit tahtına çıkmasında Telipinuş fermanının veliaht belirleme konusunda ortaya koyduğu hükümler açısından da herhangi bir ihlal görülmemiştir. Burada otoritenin meşruiyet kazanmasının altında, rızaya dayalı itaati bir görev olarak görme anlayışının yattığını vurgulamak gerekir (Heywood, 2015, s. 51-52; Vergin, 2017, s. 46-47). Mevcut durum dahilinde III. Hattuşili'nin, Telipinuş'un fermanının veraset konusunda getirdiği yaptırımlarında etkisiyle III. Murşili'nin otoritesine istemeyerek ve görünüşte de olsa rıza gösterdiği akla getirilmelidir. Aksi taktirde III. Murşili hiçbir zaman Hitit tahtına çıkamayabilirdi. Öyle ki III. Hattuşili kardeşi II. Muwatalli döneminden beri gerek savaş gerekse idare konusunda tecrübe kazanmış aynı zamanda taraftar toplamış bir devlet adamı olarak III. Murşili'nin hiçbir şekilde tahtta çıkmasına izin vermeyerek ortadan kaldırabilme gücüne sahipti. III. Murşili'nin dış siyasete yönelik yürütülen ilişkilerde Hititlerin aleyhine dönuşen uygulamalarının bahsi geçen profilde bir devlet adamı olan III. Hattuşili'nin kayıtsız kalması da belki de Hitit tahtına çıkmak için elini güçlendirmek adına bir hamle olmuştur. Bununla birlikte III. Murşili belki de III. Hattuşili'nin Hitit tahtına çıkmak konusunda amacının farkında olarak onun nüfuzu altında olan yerlerdeki otoritesini zayıflatmaya yönelik hamlelerde bulunmuştur. Bu durum, III. Hattuşili'nin, III. Murşili'nin Hitit tahtındaki otoritesinin meşruiyetini sorgulamaya başlamasına neden olmuştur. Sonunda, III. Hattuşili, III. Murşili'yi bir darbe yaparak tahttan indirmiştir.

Ortaya koyulan bu bakış açısı dahilinde III. Murşili ile III. Hattuşili arasında siyasi sebeplere dayalı çatışmanın yanında III. Hattuşili'nin, II. Muwatalli döneminden beri

Hitit devletindeki sahip olduğu statüyü onun kişisel motivasyonu kapsamında ele almak gerekir. Çünkü bu çerçeve aynı zamanda onun isyancı bir aktör olarak ortaya çıkmasının da sınırlarını belirlemiş olacaktır. Hatırlanacağı üzere III. Hattuşili, II. Muwatalli döneminde isyan ederek Hatti topraklarına saldıran Kaşkaları yenilgiye uğratmak, saldırılar yüzünden boşalan veya tahrip olan bölgeleri imar ederek bunları tekrar yerleşilebilir hale getirmek aynı zamanda bunların yöneticiliğini yapmak, Kadeş savaşında birliklerin sevk ve idaresinde görev almak gibi Hitit ülkesine hizmetleri ve başarıları ile büyük katkılar sağlamıştı. III. Hattuşili bütün bu Hitit ülkesinin lehine gerçekleştirdiği icraatlarından dolayı olasılıkla II. Muwatalli öldüğünde Hitit tahtının varisi olarak kendini görmüş ve buna hakkı olduğunu düşünmüştür. Ancak kendi yerine bir cariyeden olma III. Murşili'nin Hitit tahtına geçmesi III. Hattuşili'nin bu beklentisini boşa çıkararak onu hayal kırıklığına uğratmış olabilir. Onun bu durumu; başkaldırı, isyan, devrim, komplo veya kitlesel ayaklanma gibi eylemleri gerçekleştiren isyancılar, devrimciler ve siyasi komplocuların ortak noktası olan hayal kırıklığı ile ilişkilendirilebilir. Öyle ki İsyan, hayal kırıklığı tahammül edilemez hale geldiğinde başlar. Ancak bu tahammül süresi göreceli olarak değişir (Croizer, 1974, s. 17). Anlaşıldığı kadarı ile III. Hattuşili'de kendine ait olduğuna inandığı Hitit tahtını ele geçirmek ve hayal kırıklığını ortadan kaldırmak adına III. Murşili'ye yedi yıl tahammül etmiştir.

Mevcut durum göstermiştir ki III. Hattuşili'ye her ne kadar Yukarı Ülke'nin idaresi ile Hakpiş ülkesinin krallığı verilmiş olsa da netice itibarıyla o hiçbir zaman Hitit tahtından vazgeçmemiştir. III. Hattuşili'nin bu duruma bağlı olarak yaşamış olabileceği hayal kırıklığını görelî yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet boyutunda değerlendirmek mümkündür (Gurr, 2016, s. 50). III. Hattuşili'nin, II. Muwatalli döneminden beri Yukarı Ülke'nin yöneticisi ve Hakpiş ülkesinin kralı olmasının haricinde statüsünde bir değişiklik olmaması onun Hitit tahtına çıkmak için bir beklenti içinde olduğu düşünülebilir. Öyle ki III. Hattuşili'nin böyle bir beklenti içinde oluşu ve hayal kırıklığını gidermek niyetinde olduğu III. Murşili'ye yaptığı darbe ile kendini göstermiştir. III. Hattuşili'nin bu davranışı, görelî yoksunluğun neden olabileceği isyan ve darbe gibi siyasi çatışma türleriyle de bağdaşmaktadır (Gurr, 2016, s. 4). Ortaya çıkan bu durumun gösterdiği üzere III. Hattuşili, Hitit tahtına çıkmak adına şiddete başvurmuştur. III. Hattuşili, darbenin gerçekleşme biçimine uygun olarak (Selvi, Şahin & Demir, 2006,

s. 20; Sarıca, 1983, s. 18; Galula 1965, s. 9) belki de III. Murşili'nin Hitit tahtına çıkmasından başlayarak Yukarı Ülke'nin ve Hapkiş ülkesinin yönetimini sürdürdüğü sırada Hitit tahtını ele geçirmek için gizli bir plan yapmış ve bu plana gerekli desteği de sağlamıştı. Aynı zamanda da III. Murşili'nin kendi nüfuz alanındaki otoritesini sarsmaya yönelik icraatlarını da dayanak göstererek ona isyan etmiş bir darbe ile de tahttan indirmiştir. III. Hattuşili, yapılan mücadelede kendi karşısında tutunamayan III. Murşiliyi'de sürgüne yollamıştır.

3.3.1.5. III. Hattuşili

III. Murşili'yi tahttan indirerek Hitit tahtına çıkan III. Hattuşili'nin [MÖ 1280-1250 (Ünal, 2002, s. 66)] iktidarı büyük çapta barış ve imar çağı olarak kendini göstermiştir (Ünal, 2002, s. 82). III. Hattuşili, iç ve dış politikada başarılı büyük bir devlet adamı profili ortaya koymuştur. III. Hattuşili bu anlamda Babil Devleti ile dostane ilişkiler kurmaya büyük özen göstermiştir. Bu ittifak, Hititlerin Aşşur Devleti karşısındaki konumunu güçlendirerek II. Ramses ile III. Hattuşili arasında bir antlaşma yapılmasına yol açmıştır. III. Hattuşili'nin bu kapsamdaki en büyük başarısı 16 yıldır süren Mısır-Hitit savaşlarını sona erdirerek MÖ 1280'de yapılan "Kadeş Antlaşması" olmuştur. Bu antlaşma, iki büyük devletin eşit şartlara dayalı olarak yaptığı uluslararası nitelikteki ilk antlaşmadır. Fakat Hitit-Mısır ilişkilerinin düzelmesi, güney cephesinde asayişin nihai olarak temini demek değildi. Hititlerin Kuzey Suriye'den çekilmesi üzerine bölgedeki boşluğu giderek güçlenen Aşşur Devleti doldurmaya başlamıştır (Memiş, 2017, s. 127).

Aşşur Devleti Kralı I. Adad-Nārārī, Mitanni'deki bir ayaklanmadan istifade ederek Fırat'a kadar onun tüm topraklarını kendi egemenliğine katmıştır. Böylece Hititlerin güneydoğu rotası tehlikeye girmiştir. Aşşur'un ilerleyişi devam ederek Anadolu sınırındaki tepelere doğru ilerlemiştir. Bu ilerleyiş Aşşur Kralı I. Şalmaneser'in Malatya yakınlarında Fırat'a ulaşması ile doruğa ulaşmıştır. Bu sefer sırasında İşuwa bakır madenlerinin denetimi sonunda Hititlerin elinden alınmıştır (Macqueen, 2013, s. 54). Hititler için Anadolu'nun güneybatısındaki Lukka ülkesinde Piyamaradu'nun Hitit aleyhine yönelik faaliyetleri de devam etmiştir (Van Den Hout, 2020b, s. 24).

3.3.1.5.1. Millawanda'lı Piyamaradu'nun Hititler Aleyhine Süregelen Eylemleri

Piyamaradu'nun Ahhiyawa ve Hititler arasındaki gerginliğe yol açan faaliyetleri, "Tawagalawa Mektubu" olarak bilinen belgede yer almıştır. Bu mektubun olasılıkla III. Hattuşili ile bağlantılı olduğu düşünülmekte, onun tarafından Ahhiyawa'daki isimsiz bir muhabata diplomatik bir üslupla yazıldığı kabul edilmiştir (AHT 4/CTH 181; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 100). Mektupta yazar, Batı Anadolu'daki Hitit vasal topraklarına akınlar düzenleyen onları efendisine karşı isyana kışkırtan dönek Hitit tebaası Piyamaradu'nun faaliyetlerini şikâyet etmiştir. Belgenin muhabatı, görünen o ki bu faaliyetlere dolaylı destek sağlamış ve Piyamaradu'nun Hititlerin eline geçmesini engellemek için Ahhiyawa topraklarına sığınmasına izin vermiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 119). Hitit kralı burada, muhabatından Piyamaradu'yu kendi iyi niyetiyle ikna etmesini ya da onun Ahhiyawa topraklarını operasyon üssü olarak kullanmasını engellemesini istemiştir. (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 100).

III. Hattuşili'nin iktidarı sırasında Likaonya, Pisidia ve Likya bölgelerinde kadar uzanan Lukka topraklarında önemli ayaklanmalar meydana gelmiştir. İsyanlılar bölgede Hitit kontrolündeki komşu topraklarda da fetih hareketlerine girişmişlerdir (Bryce, 2023, s. 424). Hititler buna yönelik karşı saldırı hazırlığındayken büyük bir isyancı grup, kaçakları kabul etmek için geldiği anlaşılan Ahhiyawa kralının kardeşi Tawagalawa'dan koruma talep etmiştir. Piyamaradu, muhtemelen onları Ahhiyawa topraklarına yerleştirmelerini organize için Tawagalawa'ya getirmiştir. Buna göre Lukka halkı ikiye bölünmüştür. Çünkü bu halkın bir kısmı hala Hititlere sadakatini devam ettirmiştir. Piyamaradu tarafından zorla yurtlarından uzaklaştırıldıklarında ise III. Hattuşili'ye başvurarak bunlardan kurtulmayı talep etmişlerdir (Bryce, 2023, ss. 424-425).

Piyamaradu, III. Hattuşili'nin ordusu ile kendine yaklaşması üzerine ona bir mektup yollayarak Hitit vasalı olmak istediğini belirtmiştir. III. Hattuşili bu öneriyi hemen reddetmeyip söylenen buluşma yerine bir temsilcisini yollamıştır. Bu temsilci belki de oğullarından biri olmuştur. Piyamaradu bu gelen temsilciyi yedek bir adam gibi görerek diğer ülkelerin önünde küçümseyerek aşağılamıştır (Brandau & Schickert, 2011, s. 263).

Sonra Lukka halkı Tawagalawa'ya başvurunca o da bu topraklara gitti. Aynı şekilde bana da başvurular, ben de o topraklara geldim. Şallapa şehrine vardığımda, o, Piyamaradu beni karşılaması için bir adam gönderdi: "Beni hizmetine al! Beni Majesteleri'ne getirmesi için veliaht

prensi gönder!” Veliaht prensi ona gönderdim: “Git, onu buraya getirmek için arabaya bindir.” Ama o kişi veliaht prensi susturdu ve reddetti. Ama veliaht prens, kralın sosyal açıdan dengi değil mi? Onun elini tuttu, ama buna karşılık o reddetti. Ülkelerin önünde onu küçümsedi. Ve bunun üzerine şöyle dedi: “Bana hemen burada krallığı bahşedin! Aksi takdirde, gelmeyeceğim” (AHT 4/CTH 181; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 103).

III. Hattuşili, eski vasalından gelen bu saldırgan talebi kabul etmemiştir. Bu kapsamda Piyamaradu ile birlikte hareket eden gruba Hitit gücünü göstermek aynı zamanda onun bölgede kalıcı egemenliğine son vermek üzere bölgeye doğru harekete geçmiştir. Bu sırada Ege kıyısına yakın İyalanda’nın Piyamaradu kuvvetlerince işgal edildiği haberi gelmiştir. III. Hattuşili, Piyamaradu’yu korkutmak umuduyla ona bir ultimatom göndermiş ancak buda işe yaramamıştır (Bryce, 2023, s. 426).

Ama Waliwanda kentine vardığımda ona haber gönderdim: “Eğer şimdi İyalanda kentine geldiğim için benim egemenliğimi istiyorsan, adamlarımdan hiçbirini İyalanda’da bulmayayım. Kimsenin geri dönmesine izin vermeyeceksin ve benim bölgeye karışmayacaksın. Tebaama kendim bakacağım!” Fakat İyalanda’ya vardığımda düşman üç yerde benimle savaşa tutuştu. Bu yerler engebeli arazilerdi. Yaya olarak çıktım ve orada düşmanla savaştım. ... (AHT 4/CTH 181; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 103).

III. Hattuşili İyalanda’yı ele geçirmiştir (Bryce, 2023, s. 426). Piyamaradu Hitit birliklerine karşı güçlü bir direniş gösterdikten sonra İyalanda adlı kaleden çıkarılmıştır (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 120). Bunun üzerine Piyamaradu damadı Atpa’nın hala Ahhiyawa valisi olarak hüküm sürdüğü Millawanda’ya çekilmiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 263). Ancak Piyamaradu buradan da kaçarak Anadolu anakarasından uzakta, Hitit güçlerinin bölgeden ayrıldıktan sonra onun vasalları üzerine akınlar yapabileceği kadar yakında olan Ahhiyawa topraklarına sığınmıştır (Bryce, 2023, s. 427).

III. Hattuşili, Piyamaradu’yu Millawanda’ya kadar takip etmiş, ancak Piyamaradu teslim olma talebini reddettikten sonra topraklarına girmiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 121). III. Hattuşili’nin ordusu Millawanda’ya vardığında saldırı yapmak yerine Ahhiyawa Kralı’na mektup yazmıştır. III. Hattuşili mektubunda; Piyamaradu’nun, artık hükümrانlık bölgelerine sefer düzenlemeyi bırakmasını ve buluşmaya gelmesini sağlamasını rica etmiştir. Çünkü III. Hattuşili’ye göre kan dökmek doğru değildi. Bu doğrultuda Piyamaradu’nun canından korkması içinde bir neden yoktu. Hatta Piyamaradu ve Ahhiyawa Kralı’nın bir saldırı olmayacağından iyice emin olmaları için III. Hattuşili

karısı Puduhepa'nın ailesinden, Ahhiyawa'da iyi tanınan bir kişiyi Millawanda'ya kefil göndermeyi bile önermiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 263-264).

III. Hattuşili'nin Ahhiyawa kralına, Piyamaradu'nun faaliyetlerine verdiği destekten dolayı yazdığı şikâyet mektubundan öğrenilenler bu kadar olmuştur (Bryce, 2023, s. 427). Bu mektubun iki taraf arasında uzlaşma yaratıp yaratmadığı bilinmemektedir (Starke, 2001, s. 47). Mevcut duruma paralel olarak III. Hattuşili'nin talebinin nasıl sonuçlandığı da bilinmemektedir. Büyük olasılıkla bu talep görmezden gelinmiştir. Her ne kadar Piyamaradu'nun adı daha sonra bir daha duyulmamış olsa da onun Batı Anadolu'daki faaliyetlerinden kesildiğine yönelik bir nedenin olmadığını da göz önünde bulundurmak gerekir (Bryce, 2023, s. 428).

III. Hattuşili, Batı'ya yönelik gerçekleştirmiş olduğu bu seferi başarısız olarak kabul etmiştir. Öyle ki kendine sadık kalan halkını geri getirememiş, Piyamaradu'yu yakalayamamış aynı zamanda onun Hitit topraklarına yaptığı saldırıyı da durduramamıştır. Ancak olaya III. Hattuşili'nin kuvvetlerini Batı'daki seferlere daha fazla dahil etmek istemeyerek bunları başka yerlerde kullanmaya ihtiyacı olacağı bakış açısı dahilinde yaklaşmakta gerekebilir. III. Hattuşili'nin bu mektubu, umutsuz ve özür dileyen bir tona sahip olsa da dikkatle seçilmiş ölçülü terimlerle yazılmıştır. Ancak hayal kırıklığı, engellenme ve aşağılanma hisleri belirgindir. Özellikle, Piyamaradu'nun Ahhiyawa desteği ile faaliyet gösterdiğini bilerek yardım istemek zorunda kalmanın küçük düşürücülüğü öne çıkmıştır (Bryce, 2023, s. 427-428).

Piyamaradu isyancı bir lider olarak III. Hattuşili döneminde de Batı Anadolu'da çıkan isyanlarda önemli bir aktör olmuştur. Piyamaradu belki de II. Muwatalli dönemindeki isyan deneyimlerinden hareketle, Hititlere karşı bir kez daha isyan etmiştir. Bu durum isyancı liderlerin başarılı olmaları konusunda etkili olan askerlik hizmeti, önceki ayaklanmalara katılım ve siyaset tecrübeleri ile ilişkilendirilebilir (U.S. Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 10). Piyamaradu'nun; Lukka halkının bir kısmını da olsa Hititler aleyhine kışkırtarak onların kendi yanında olmasını sağlaması, isyancı grubun Ahhiyawa topraklarına yerleştirilmelerini organize etmek için Tawagalawa'ya götürülmüş olması ihtimali, onun gösterdiği liderlik özellikleri yönünde de değerlendirilebilir. Piyamaradu'nun bu özelliklerini; bir grupta inandırıcı yetenekleri ve üyelerin gönüllü katılımları sağlama konusunda liderlik (Kaya, 2013, s. 78), isyanın

başarıya ulaşabilmesi adına bir strateji belirleyerek grup üyelerinin organizasyonun ve yönlendirilmesinde önemli rol üstlenebilmesi adına isyancı liderliğe (Bauer, 2013, ss. 707-708) vurgu yaptığı yönünde değerlendirmek mümkündür.

Piyamaradu'nun bir Hitit tebaası olarak bölgedeki Hitit vasal devletlerini isyana teşvik etmesi buna bağlı olarak isyancıların Lukka bölgesinde Hitit kontrolündeki komşu topraklarda fetihler gerçekleştirmesi, Hitit otoritesinin sorgulanabilir hale geldiğini göstermiştir. Bu durum ayrıca Piyamaradu ile Hititler arasında bölge üzerindeki otoriteyi elde etme konusunda çıkarların karşılanabilmesi noktasında çatışmanın siyasi yönüne de vurgu yapmıştır. Piyamaradu'nun, III. Hattuşili'ye vasallık talebinde bulunması bunun üzerine kendine gönderilen veliaht prensi reddetmesi de Hitit otoritesine açık bir isyan olarak görülebildiği gibi onun otoritesini zayıflatmaya veya iktidarını ele geçirmeye yönelik stratejik bir hamle olarak görülebilir. Bunun ile birlikte Piyamaradu'nun krallığın kendine bahşedilmesine yönelik istekte bulunması onun mevcut otoriteyi tanımadığı ve kendi gücünü dayatmaya çalıştığı şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Mevcut çerçevede dahilinde Piyamaradu'nun tutumu; isyanın, yönetim kademesindeki aktörün artık meşru bir otoriteye sahip olmadığı inancından kaynaklanmasıyla ilişkilendirilebilir (Heywood, 2017, ss. 247-248). Bu bağlamda, isyanların ayırt edici özelliği, otoriteye veya kontrol gücüne karşı açık veya kararlı bir meydan okuma ya da direniştir (Kornhauser, 1964, s. 142). Piyamaradu'nun gerçekleştirdiği eylemleri de bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür. Öyle ki Piyamaradu bölgeye gelen Hitit birliklerine hemen teslim olmamış belli bir süreliğine de olsa mücadele etmiştir. Ancak durumun kendi aleyhine döndüğünü görünce kaçmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte bölgede otorite sağlama konusunda Hititlerin rakibi olan Ahhiyawa'nın isyancılara yardım sağlaması da Hititlerin otoritesini zayıflatmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Belki de Ahhiyawa bu sayede isyancıları Hititlerin aleyhine kullanılabilecek bir araç olarak görme niyetinde olmuştur. Piyamaradu'nun ve Ahhiyawa'nın davranışları her ne kadar bölgedeki Hitit otoritesini zayıflatmış olsa da tamamen yok edememiştir. Piyamaradu tarafından yurtlarından uzaklaştırılan Lukka halkının bir kısmının yardım etmesi için III. Hattuşili'ye başvurmaları bu durumun göstergesi olmuştur.

Lukka halkının bir kısmının isyancıların yanında olması bir kısmının da yurtlarından uzaklaştırılması isyancı savaşın; mücadeleyi uzatmak, yönetimdeki aktörü yıpratıp teslim olmaya veya siyasi uzlaşmaya zorlamak amacıyla ikna, yıkım ve zorlama yöntemlerini bir arada kullanarak nüfusun kontrolünü ele geçirme stratejisiyle ilişkilendirilebilir (U.S. Government Counterinsurgency Guide, 2009, s. 2). Öyle ki Lukka halkının bir kısmı belki de ikna edilerek isyancı grubun yanında olmuştur. Diğer bir kısmı da zorla ikna edilmek için yurtlarından edilmiştir. Hititlerin bölgede ki isyanlara, karşı saldırı hazırlığı olduğu sıralarda isyancı grubun, Ahhiyawa kralının kardeşi Tawagalawa'dan koruma talep etmesi isyanın devletler arası bir boyut kazandığı yönünde değerlendirmek mümkündür. Bu durum isyancıların eylemlerini gerçekleştirmede dış destek aramaları durumuna vurgu yapmıştır (CIA, Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). Bununla birlikte Piyamaradu'nun II. Muwatalli döneminden beri belki de kafasında bölgesel bir krallık kurma düşüncesi ile sürekli bir şekilde kendine ayak bağı olarak gördüğü vasalı bulunduğu Hitit otoritesine karşı isyan etmesi onun bu amacına çok sıkı bir şekilde bağlı olduğunu durumunu akla getirmelidir. Onun bu durum isyancı liderlerin; davalarına derin bir inançla bağlı olmaları, olumsuzluklara rağmen sabırla mücadele etmeleri, eylemlerini sürdürmek ve karşı tarafı zayıflatmak adına her yolu göze alabilecek kadar kararlı ve acımasız olmaları gibi nitelikleri ile de bağdaştırılabilir (Metz & Millen, 2004, s. 7).

Buraya kadar ortaya koyulan bakış açısı dahilinde Piyamaradu belki de Batı Anadolu'da bir krallık kurarak başına geçme beklentisi içinde olmuştur. Ancak Hititler, onu yalnızca tebaa olarak kabul etmekle yetinmişlerdir. Bu nedenle Piyamaradu II. Muwatalli döneminden beri ara ara isyan ederek bu beklentisini gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Bununla birlikte Piyamaradu'nun mevcut durumunda bir değişikliğin olmaması anacak beklentilerinin artması durumunu ise görelî yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet boyutunda da ele almak mümkündür (Gurr, 2016, s. 50). Piyamaradu'nun isyanı görelî yoksunluğun beraberinde getirebildiği siyasal şiddete yönelik eylemlerden olan isyan gibi çatışma türleri ile de uyuşmuştur (Gurr, 2016, s. 4).

3.3.1.6. III/IV. Tutḫaliya

III. Ḫattušili'nin ölümünün ardından yerine onun kararlaştırdığı gibi oğlu III/IV. Tutḫaliya [MÖ 1250-1225 (Ünal, 2002, s. 66)] geçmiştir. Öyle ki III. Ḫattušili veliaht olarak abisini değil de III/IV. Tutḫaliya'yı veliaht olarak görmüş buna göre de onu sistemli bir şekilde yetiştirmiştir. III. Ḫattušili, bu doğrultuda oğlunu Hakpiš'in hükümdarı olarak atamış, aynı zamanda Nerik'in Fırtına Tanrısı ile Šamuha İštari'nin rahibi yapmıştır. Ayrıca, ülkenin en önemli unvanlarından biri olan saray baş muhafızı görevini üstlenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte III/IV. Tutḫaliya, askeri deneyimlerini Kaşkalar ile on iki yaşında başladığı savaşlar ve Anadolu'nun güneybatısına düzenlediği seferler sayesinde edinmiştir. (Brandau & Schickert, 2011, s. 280). Ona saltanatının ilk yıllarında Kraliçe Puduhepa eşlik etmiştir (De Martino, 2006, s. 71).

III/IV. Tutḫaliya Hitit tahtına çıktığında, Hitit İmparatorluğu ve Mısır, Ön Asya'nın en güçlü imparatorlukları arasında yer almıştır. Ancak, bu iki büyük devlet, Batı'da Ahḫiyawa'nın, Doğu'da da Aššur'un yükselişini engelleyememiştir. Bu süreçte Aššur ve Ahḫiyawa'nın yanında Babil Krallığı'nda, Hitit İmparatorluğu ile denk güçler haline gelmişlerdir (Kaya, 2011, s. 187). Bu duruma paralel olarak III/IV. Tutḫaliya tahtta çıktığında yeni sorunlar ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

3.3.1.6.1. Aşağı Ülke'de Lalanda İsyanı

III/IV. Tutḫaliya, Aşağı Ülke olarak nitelendirilen Tarḫuntašša Krallığı'ndaki topraklarda Lalanda halkının isyanları ile yüzleşmek zorunda kalmıştır (Bryce, 2005, s. 299; Kaya, 2011, s. 187). I. Šuppiluliuma döneminde, bu bölgenin yöneticileri, Hitit ordusunun intikamından korktukları için, bölgedeki Hitit hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla görevlendirilen General Ḫannutti'ye temkinli bir şekilde boyun eğmişlerdir. Ancak III/IV. Tutḫaliya'nın hükümdarlığının başlarında annesi Puduhepa'ya yazdığı bir mektupta bölgedeki isyanlardan bahsedilerek bölge ve isyancı halkı için “azılı baş belaları” nitelendirilmesi yapılmıştır (Burney, 2004, s. 171). III/IV. Tutḫaliya ayrıca yoldayken annesi Puduhepa'ya yazdığı bu mektubunda isyanların yayılmasından duyduğu endişeyi de dile getirmiştir. Neyse ki isyan başka bir yere sıçramadan bastırılmıştır (Kaya, 2011, s. 187; Burney, 2004, s. 171).

Ama Lalanda'nın adamları, yani bazı şehirler iltica ettiyse, insanlar haindir. Daha önce de sık sık kaçmışlardı. Lordum Ankuwa'da hastalandığında, o zaman zaten kaçma noktasına gelmişlerdi. Ancak Majesteleri'nin hayatta kalacağını duyduklarında, yine de iltica etmediler. Ama şimdi efendimin III. Hattuşili'nin ölümünü duydukları için bir kez daha iltica ettiler. Ve ... karşıantallis. Eğer düşen sadece Lalanda'nın tamamı olursa, bizim için mesele onu yenmek ve ele geçirmek olacaktır. Aşağı Ülke düşerse, bizim için yapacak hiçbir şey kalmayacak mı yoksa? ... (CTH 192; Hoffner, 2009, ss. 348-349).

Lalanda halkının, Hititler tarafından azılı baş belaları ya da hain gibi sıfatlar ile nitelendirilmesi isyancı aktör olarak Lalanda halkı ile Hititler arasında anlaşmazlığın çatışmaya ulaşan boyutunu ortaya koymuştur. Lalanda halkı sebepleri belirtilmese de sık sık iltica etmiştir. Belki de Hitit otoritesinden duyulan memnuniyetsizliğin bir sonucu olarak ilk başlarda iltica etmek şeklinde görülen eylemler bu memnuniyetsizliğin daha da artması sonucunda isyan hâlini almıştır. Her ne sebep ile olursa olsun kendine tabii bir halkın iltica ve isyan gibi eylemleri sergileyebilme cesaretini kendinde bulması Hititlerin otoritesinin meşruiyetinin artık eskisi gibi hissettiremediği yönünde değerlendirmek mümkündür. Bu durum isyancı aktörlerin yönetimdeki aktörü güçsüz göstermesi ile de ilişkilendirilebilir (Guide to the Analysis of Insurgency, 2012, s. 2). Aslına bakılırsa bu durumun doğru olduğunu düşünmek gerekir. Öyle ki Hititlerin kendine tabii toplumlar üzerindeki otoritesi güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüştü olsaydı Lalanda halkı kendinde ne iltica edecek ne de isyan edecek gücü bulamayabilirdi. Bu durumun bir göstergesi olarak III. Hattuşili'nin hükümdarlığına yapılan vurguya bakmak gerekir. Anlaşıldığı kadarı ile III. Hattuşili döneminde Hitit otoritesi hala caydırıcı bir konumdaydı. Ve Lalanda halkı da bu tür eylemlere girişecek cesareti bulamamıştı. Ancak onun ölümünün ardından III/IV. Tutḫaliya döneminde Hitit otoritesindeki zafiyetin ve boşluğun farkında olan Lalanda halkı kendinde isyan edecek gücü bulmuştu. Mevcut durumun ortaya koyduğu üzere Lalanda isyanı yıllardır görece bir huzur ve istikrar yaşanan bölgelerde Hitit otoritesinin zayıflamakta olduğu algısına vurgu yapmıştır (Bryce, 2023, s. 438).

3.3.1.6.2. Šeha Nehri Ülkeli Tarhunнарadu İsyanı

Hitit imparatorluğu Batı’da sorunlar ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bölgede Mašduri’nin Šeha kralı olması ile birlikte 40 yıldan fazla Arzawa ülkelerine hâkim olan huzur onun ölmesi üzerine son bulmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 285). Šeha Ülkesi hükümdarı Manapa-Tarhunта, II. Murşili döneminde önce isyan etmiş, ardından Hitit hakimiyetini kabul ederek ona sadık bir tutum sergilemiştir. Onun yerine geçen Mašduri döneminde de bu durum, III/IV. Tuthaliya döneminin bir noktasına kadar devam etmiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 156). Nitekim bu durum Ahhiyawa’ında karıştığı Masduri’nin büyük babasının soyundan geldiğini öne süren Tarhunнарadu adlı bir kişinin isyan etmesi ile sona ermiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 285). Bu kişi ya Mašduri’yi tahttan indirmiş ya da o öldükten sonra tahtı ele geçirmiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 156). İlgili olaylar “Šeha Nehri Ülkesi Suçları” olarak adlandırılan belgede kendini göstermiştir (AHT11/CTH 211.4; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 154).

Büyük Kral Tabarna Tudhaliya şöyle der: Šeha Nehri Ülkesi bir kez daha, ikinci kez şöyle diyerek saldırdı: “... Majesteleri’nin büyük dedesi bizi daha önce silah zoruyla fethetmedi ve Majesteleri’nin dedesi Arzawa topraklarını fethettiğinde bizi silah zoruyla fethetmedi. Bizi fethedebilirdi ama biz ona karşı işlenen suçu ortadan kaldırdık.” Ancak daha sonra Tarhunнарadu düşmanca davranmaya başladı ve Ahhiyawa Kralı’na güvendi. Kartal Tepesi’ne sığındı. Sonra ben, Büyük Kral, yola çıktım ... ve Kartal Tepesi’ni ele geçirdim. Aşağıya 500 takım savaş arabası ve bir o kadar da piyade indirdim. Tarhunнарadu’yu eşleri ve çocuklarıyla birlikte Hatti’ye getirdim ve onu Güneş Tanrıçası’nın şehri Arinna’ya götürdüm. Tabarna zamanından beri bu topraklara hiçbir Büyük Kral gitmemişti. Muwa-walwi’nin soyundan gelen ...’i orada kral yaptım ve ona savaş arabası ve piyade sağlama yükümlülüğü getirdim (AHT11/CTH 211.4; Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 154).

Šeha Ülkesi gibi Hititlerin vasalı konumunda olan siyasi bir örgütlenmede daha önce isyancı bir lider olan Manapa-Tarhunта gibi bir aktörün siyasi açıdan Hitit otoritesinin meşruiyetini hiçe sayarak isyan etmesine yönelik benzer durum Tarhunнарadu’nun isyan etmesinde de kendini göstermiştir. Öyle ki Tarhunнарadu’nun Hititlerin vasalı olan bir bölgede, ondan bağımsız bir şekilde buranın tahtını ele geçirmesi Hititlerin otoritesinin zayıflamakta olduğunu hatta açık bir şekilde de hiçe sayıldığının göstergesi olmuştur. Bu anlamda Hititler ile

isyancı bir lider olan Tarhunnaradu arasında tarafların siyasi açıdan çıkarlarını karşılayabilme gereksinimi çatışmanın siyasi yönüne de vurgu yapmıştır.

Maşduri'nin çocuksuz ölme ihtimali, Tarhunnaradu'yu tahtta çıkmaya teşvik etmiş olabilir. Aḥḥiyawa kralından aldığı destekte, onu bu girişiminde cesaretlendirmiştir. Desteğin mahiyeti net olmamakla birlikte askeri, siyasi, lojistik veya manevi olabilir. Her ne olursa olsun bu destek; Tarhunnaradu'nun harekete geçmesinde önemli bir etken olarak III. Ḥattuşili'nin, III/IV. Tuḥḫaliya'nın saltanatına kadar sürdürmüş olabileceği tüm barış girişimlerine rağmen Aḥḥiyawa'nın Batı Anadolu'daki Hitit meselelerine müdahalesinin devam ettiğini göstermiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 156). Belki de Aḥḥiyawa bölgesel çıkarları doğrultusunda çatışmanın en uç noktası olan rakibin ortadan kaldırılması adına (Rahim, 1992, s. 1) kendisine rakip olarak gördüğü Hititlerden kurtulmak ya da dönem itibarıyla bölgedeki otoritesini daha da zayıflatmak için Tarhunnaradu'nun isyanının bir maşa olarak kullanmış ve bu sayede stratejik hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır. Tarhunnaradu'ya yapılan, mahiyeti bilinmeyen yardımda bu sebeple gerçekleşmiş olabilir. Bununla birlikte isyan etmek için bütün şartlar hazır olsa bile birinin isyan edecek kadar kendini güçlü hissetmesi gerekir. Bu durum isyancı liderin zihninden geçenlere de vurgu yapar (Croizer, 1974, s. 14). Bu anlamda isyancı bir lider olarak Tarhunnaradu'nun Hititlerin otoritesine karşı isyan edecek gerekli motivasyonu ve cesareti kendinde bulduğu yönünde düşünülebilir. Aksi takdirde Tarhunnaradu belki de hiçbir şekilde Hititler ile çatışma durumuna girmeyebilirdi.

III/IV. Tuḥḫaliya askeri bir girişimle isyanı bastırmıştır. Tarhunnaradu'yu da yakalayarak ailesiyle birlikte Güneş Tanrıçası Arinna'nın şehrine sürgün etmiştir (Beckman, Bryce & Cline, 2011, s. 156). III/IV. Tuḥḫaliya ayrıca vasal tahtı derhal daha önceki kralların ailesine vermiştir. Buna göre Manapa-Tarḫunta'nın babası olan Muwawalwi'nin soyundan birini bu göreve getirmiştir (Bryce, 2023, s. 447).

3.3.1.6.3. Wiluša İsyanı ve Walmu'nun Tahtını Kaybetmesi

III/IV. Tuḥḫaliya Šeha Nehri Ülkesi'nde çıkan sorunlar ile ilgilenmesinin yanında Wiluša'lı Walmu'nun sorunları ile de uğraşmak zorunda kalmıştır. Yazarının III/IV. Tuḥḫaliya, muhatabının Batı Anadolu krallarından biri olan Mira

Kralı Tarkašnawa olduğu düşünölen oldukça hasarlı “Milawata Mektubu” adlı belgeden anlaşıldığı kadarı ile mektubun konusu Wiluša Kralı Walmu’dur (CTH 182; Hoffner, 2009, ss. 313-321; Bryce, 2023, ss. 448-451). Hititlerin sadık vasalı olan Wiluša Kralı Walmu ölkesinde çıkan bir isyan sonucunda tahtından olmuştur. Oda Mira Kralı Tarkašnawa’ya sığınmıştır. Bunun üzerine III/IV. Tuthaliya, Walmu’nun taht üzerindeki hakkının yasallığı kanıtlayan belgeleri Hattili haberci Kulana-ziti ile Tarkašnawa’ya yollayarak Walmu’nun iadesini istemiştir. Böylece Tarkašnawa Hatti sarayı ile iş birliği yaparak Walmu’nun yeniden tahta geçmesine yardımcı olmuştur (Collins, 2007, s. 66; Glatz, 2020, s. 208; Bryce, 2023, s. 450).

Bu mektubun diğer vasallara yazılan mektuplardan öne çıkan yönü batıda bölgesel bir krala, doğrudan diğer vasal üzerinde otorite kullanma ayrıcalığının verilmesini ve yeni bir güç paylaşımını akla getirmiş olmasıdır. Bu düzenleme, eski Hitit politikasından belirgin bir sapmayı temsil edebilirdi. Daha önce, hiçbir bölgesel krala diğerlerine göre öncelik verilmemesi ve her birinin doğrudan ve sadece Hitit kralına karşı sorumlu olması ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalınmaktaydı (Bryce, 2023, s. 451). Bu düzenleme, Hitit İmparatorluğu’nun dönem itibarıyla değişen politikalarının ve stratejilerinin bir göstergesi olarak ele almak mümkündür. Önceleri her vasalın doğrudan Hitit kralına bağlı olması güçlü bir merkezi otoritenin varlığına vurgu yaparken artık batıda bölgesel bir krala diğer vasallar üzerinde otorite kullanma hakkının verilmesi, Hitit merkezi yönetiminin daha tavizkar bir görünüm kazanarak bölgesel güçlerle iş birliği yapma gereksinimi duyduğu yönünde de değerlendirmek mümkündür. Bu durum aynı zamanda Hititlerin iç ve dış politikada esnek bir yaklaşım benimsediğini ve zaman zaman yetkileri devretme yoluna gittiğini gösterir. Ayrıca, bu strateji, bölgesel liderlerin bağılılıklarını sağlamak ve isyanları engellemek için atılmış bir adım olarak ta düşünülebilir.

3.3.1.6.4. Kurunta’nın İsyanı, III/IV. Tuthaliya ile İktidar Kavgası

Şeha ve Wiluša olaylarından kısa bir süre sonra III/IV. Tuthaliya; II. Muwatalli’nin küçük oğlu (Starke, 2001, s. 48), kendinin de kuzeni olan Kurunta’nın çıkardığı problemler ile yüzleşmek zorunda kalmıştır (Memiş, 2017, s. 135). Kurunta III. Hattuşili tarafından evlat edinilerek, Hattuşa’daki kraliyet sarayında III/IV. Tuthaliya ile kardeş gibi büyütölmüş, sonrasında yeminli bir antlaşma ile III.

Ḫattušili'ye bağlı olarak Tarḫuntašša'da hüküm sürmesine izin verilmiştir (Kaya, 2011, s. 190). Genel anlamda III/IV. Tuḫaliya imparatorluğun vasal krallıklarına, özellikle de Kurunta'ya karşı tutumunda babasının siyasetini sürdürmüştür (Van Den Hout, 2020b, s. 24). III. Ḫattušili'nin Kurunta ile yaptığı bağımlılık antlaşması III/IV. Tuḫaliya Büyük Kral olunca yenilenmiş ve antlaşma metni bir tunç levha üzerine yazılmıştır (Kaya, 2011, s. 190). Bu antlaşma Ḫattuša'nın güneyinde "Sfenksli Kapı" yakınlarında bulunmuştur (Brandau & Schickert, 2011, s. 288). III/IV. Tuḫaliya'nın, Kurunta'ya duyduğu şüphe, olasılıkla ona ilave ayrıcalıklar tanımasına yol açmıştır (Van Den Hout, 2020b, s. 24). Öyle ki yapılan bu antlaşma ile Kurunta, Tarḫuntašša'daki hükümdarlığını sağlamlaştırmış hükmedeceği toprakların sınırlarını genişletmiştir. Aynı zamanda kendine büyük tuz yatakları ve tanrılarına sunulmak üzere büyükbaş hayvanlar verilmiştir. Ayrıca, onun krallığının statüsü, Karkameš kralınıninkiyle eşitlenmiştir. Hiyerarşide yalnızca Hitit Büyük Kralı ve veliahdı, Kurunta'dan üstün konumda olabilirdi. Karkameš kralıyla eşit rütbeye sahip oldukları için, her ikisi de III/IV. Tuḫaliya'nın yanında ayağa kalkma zorunluluğundan muaf tutulmuşlardı (Kaya, 2011, s. 191).

III/IV. Tuḫaliya ve Kurunta arasında bu yapılan antlaşma sonucunda Kurunta'da "Büyük Kral" olmuştur. Böylece Hitit İmparatorluğu resmî olarak ikiye ayrılmıştır. Bununla birlikte Kuzey Suriye şehirlerini kontrol altında tutan Karkameš Krallığı'nda bağımsız hareket ettiği ve çok geniş yetkilerle donatıldığı için, imparatorluk toprakları üzerinde üçüncü büyük gücü oluşturmuştur. Bu anlamda da Hitit İmparatorluğu daha III/IV. Tuḫaliya'nın sağlığında fiilen üçe ayrılmış bir görünüm ortaya koymuştur (Memiş, 2017, s. 135). Bununla birlikte Kurunta için bu mevki yeterli olmamış olacak ki elde edilen mühür baskılarından ve Hatip'teki büyük kaya kabartması gibi belgelerden (Van Den Hout, 2020b, s. 25) ne zaman çıktığı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da (Bahar, 2016, s. 215) Ḫattuša'daki yönetime karşı isyan ederek kısa bir süreliğine olsa da Hitit tahtını ele geçirmiştir. Ancak III/IV. Tuḫaliya bir biçimde tekrar tahta oturmuştur (Sagona & Zimansky, 2009, s. 265). Kurunta'nın akıbetinin ne olduğu ise belirsizdir. O efendisine karşı eğer böyle bir tutum sergilemişse kardeşi III. Muršili gibi yaşamının geri kalan günlerini sürgün edilerek yaşamış olabilir. Onun tekrar Tarḫuntašša tahtına getirilmesi de çok uzak bir ihtimal olmuştur. (Bryce, 2023, s. 469).

III/IV. Tuthaliya ve kuzeni olan Kurunta arasındaki Hitit tahtına kimin oturması gerektiği konusunda kendi çıkarlarının karşılanması konusundaki anlaşmazlık aynı zamanda meydana gelen çatışmanın siyasi kimliğine vurgu yapmıştır (Koçel, 2011, s. 646; Bağcı, 2013, s. 22). II. Muwatalli'nin gerek büyük oğlu III. Murşili olsun gerekse küçük oğlu olan Kurunta olsun tahtın yasal varisleri oldukları halde amcaları olan III. Hattuşili'nin isyanı ve darbesi neticesinde bu haklarından mahrum kalmışlar ya da tam olarak kullanamamışlardır. Hatırlanacağı üzere III. Hattuşili, yeğeni III. Murşili'nin otoritesinin meşruiyetini sorgulamadan kabul etmiş ancak sonrasında ise bir darbe ile onu tahttan indirmiş yerine hem kendi geçmiş hem de kendinden sonra oğlu III/IV. Tuthaliya'yı Hitit tahtının varisi yapmıştır. Bu süreç zarfında belki de Kurunta'nın bir gün tahtı ele geçirmeye çalışacağı kaygısı ile onun bu konuda harekete geçmemesi için Aşağı Ülke'nin yönetimi verilerek çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır.

Bütün bunlara rağmen görülen o ki Kurunta hiçbir zaman Hitit tahtından vazgeçmemiştir. Belki de Kurunta her zaman Hitit tahtına bir gün geçeceği beklentisi içerisinde olmuştur. Her ne kadar kendine Aşağı Ülke'nin yönetimi ve ayrıcalıklar verilmişse de sonuçta bu Hitit tahtı olmamıştır. Buna göre Kurunta'nın mevcut statüsünde bir değişme olmadığı görülmüştür. Ancak onun tahta çıkmak konusunda bir beklenti içinde olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Kurunta'nın içinde bulunduğu durumu görece yoksunluğun yükselen beklentilere dayalı mahrumiyet boyutunda da ele almak mümkündür. (Gurr, 2016, s. 50). Üstelik onun böyle bir beklenti içinde ve bunu karşılama niyetinde olduğu III/IV. Tuthaliya'ya yaptığı darbe girişimi ile görülmüştür. Kurunta'nın bu eylemi görece yoksunluğun beraberinde getirebildiği siyasal çatışma türleri ile de örtüşmüştür. (Gurr, 2016, s. 4). Mevcut çerçevede Kurunta'da Hitit tahtına ulaşmak için şiddete başvurmuştur. Bu doğrultuda Kurunta darbenin gerçekleşme şekline (Selvi, Şahin & Demir, 2006, s. 20; Sarıca, 1983, s. 18; Galula 1965, s. 9) uygun olarak belki de Aşağı Ülke'nin yönetimini sürdürdüğü dönemde, Hitit tahtını ele geçirmek için gizli bir plan yapmış ve bu plana gerekli desteği sağlamıştı. Uygun bir ortamda isyan ederek, kısa bir süreliğine de olsa Hitit tahtını ele geçirmişti.

III/IV. Tuthaliya ve Kurunta arasında taht için meydana gelen mücadele anlaşıldığı kadarı ile krallığı kötü bir şekilde etkilemiştir. Bunun ile birlikte III/IV. Tuthaliya başka bir gerileme faktörü ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde, güçlü ve acımasız bir orduya sahip merkezi bir devlet olan Aşşur, Hitit

topraklarında genişlemeye başlamıştır (Sagona & Zimansky, 2015, s. 235). Öyle ki Aşşur Kralı I. Şhalmaneser'in ölümünün ardından yerine geçen I. Tukulti-Ninurta döneminde Hititlerin durumu daha da kötüleşmiştir. O saltanatının başlarında Hanigalbat'ın Hititlere ait kısmını işgal ederek III/IV. Tuthaliya'nın askerlerini yenilgiye uğratmıştır. III/IV. Tuthaliya'nın bu duruma karşı aldığı tedbirlerden biri Ammurru vasal Kralı Şaušgamuwa'nın sınırlarını ve limanlarını bütün Aşşur krallarına kapattırarak ekonomik boykota zorlamak olmuştur (Van Den Hout, 2020b, ss. 24). Aşşur'un giderek bir güç hâline gelmesi sonraki yıllarda Suriye'deki Hitit hakimiyetini büyük ölçüde zayıflatmıştır (Sagona & Zimansky, 2015, s. 235).

İsyan ve onun ilişkili olmasa da dönem itibarıyla Anadolu tarihi açısından önemli bir yer edinen arkeolojik kanıtlar ile MÖ 1240-1230 yılları arasında tarihlendirilen “Troia Savaşı” temas edilmesi gereken konular arasındadır. Troia Savaşı Yunanistan'da oturan Akhalar ile Batı Anadolu'da oturan Troialılar arasında olmuştur. Akhalar Batı Dünyası'nı, Troialılar ise Doğu Dünyası'nı temsil etmiştir. İlyada Destanı'ndan öğrenildiğine göre Troia Savaşlarının görünürdeki nedeni, Troia Kralı Priamos'un oğlu Paris'in, Akha beylerinden Sparta Kralı Menelos'un karısını kaçırmasıdır. Bunun üzerine Mikenai Kralı Agamemno'nun liderliğinde toplanan Akha beyleri büyük bir filo ile Troia önlerine gelerek Troialılara savaş ilan etmişlerdir (Memiş, 2017, ss. 135-136).

Bu savaşta Troialılara Anadolu'nun diğer bölgelerinden gelen Lykialılar, Karialılar ve Frigler gibi birçok toplumda müttefiklik etmiştir. Homeros'a göre savaşın galibi Akhalar olmuştur. Savaşın gerçek nedeni ise ekonomiktir. Buna göre MÖ 1400-1250 yılları Akhalar, Girit ve Akdeniz'e hâkim olarak ürettikleri çeşitli ürünlerin ticaretini yapmışlardır. Ancak MÖ 13. yüzyılın ortalarından itibaren III/IV. Tuthaliya döneminde Anadolu'da yer yer Hitit İmparatorluğu'nun parçalanmaya başlaması, Hititlere bağlı pek çok toplumun isyan ederek bağımsızlıklarına kavuşması Akdeniz'de korsan türemesine yol açmıştır. Bu durum Akhaların, Akdeniz'deki ticaretlerini sekteye uğratarak zarar görmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine Akhalar çareyi Karadeniz sahillerinde yeni pazarlar kurarak burayı kolonileştirme de aramıştır. Ancak onların önündeki engel Troialılar olmuştur (Memiş, 2017, ss. 135-137). Bu isteği gerçekleştirme konusunda boğazlara hâkim Troia şehrini ele geçiren Mikenaililer Karadeniz sahillerindeki emellerini gerçekleştiremeden Ege Göçleri denilen istila dalgasının içine çekilmişlerdir (Reyhan & Cengiz; 2015, s. 189). Hititler dönem itibarıyla imparatorluğun çeşitli

bölgelerinde başlayan isyanlar yüzünden uzun süre hâkim oldukları Troia'ya ne ekonomik ne de askeri yardımda bulunamamışlardır (Memiş, 2017, s. 138).

3.3.1.7. III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma (Šuppiluliamma)

III/IV. Tutḫaliya'nın hangi koşullar altında öldüğü bilinmemektedir. Kendinden sonra yerine oğlu III. Arnuwanda Hitit tahtına geçmiştir (Dinçol, 1982, s. 52). Ancak, III. Arnuwanda [MÖ 1225-1210 (Ünal, 2002, s. 66)], tahtta çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra ölmüştür. III. Arnuwanda'ya ait onun ismini taşıyan mühür baskıları ve halefinin taç giyme töreninde ona atıfta bulunan belgeler dışında başka bir bilgi bulunmamıştır. Belgelerden birinde II. Šuppiluliuma'nın ölen kardeşi III. Arnuwanda'nın döneminde Ḫatti'de çıkan iç karışıklıklara, onun ölümünden sonrada haleflik konusu ile ilgili sorunlara değinilmiştir (Bryce, 2023, ss. 477-478).

Efendim, başka kimseyi değil, beni kabul etti... beni küçük bir köpek gibi... büyüttü. Majestenin kardeşi kral olduğu zaman, ben artık büyük bir memurdum ve hep onu korudum; ona karşı hiçbir ihmalem olmadı. Ona, efendime temiz kalple ... hizmet ettim ... Sonradan Ḫatti halkı başka zorluklar çıkardıklarında, seni hiç ortada bırakmadım ... Ḫatti halkı krala karşı günah işlediklerinde, ben yine sadık kaldım. Eğer onun çocukları olsaydı, onları da sayar ve onları da korurdum. Onun çocukları olmadığı için, hamile bir kadın olup olmadığını soruşturdum; hamile bir kadın yoktu ... Arnuwanda geride çocuk bırakmadı diye, günah işleyip ... başka birisini efendi yapabilir miydim? (CTH 125; Dinçol, 1982, s. 52; Bryce, 2023, s. 48).

II. Šuppiluliuma'nın belirttikleri dikkate alınırsa Ḫattuša halkı III. Arnuwanda'ya isyan etmiştir. (Kaya, 2011, s. 196). III. Arnuwanda'nın ölüm nedeni belli olmamakla birlikte kendinden sonra tahtta çıkan II. Šuppiluliuma'da tahtın yasal varisini çığnemekle suçlanmıştır. Ancak o bunu kabul etmeyerek haksız bir şey yapmadığını III. Arnuwanda'nın yasal bir varis bırakması durumunda onu çığnemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca savunmasının devamında II. Šuppiluliuma her yerde III. Arnuwanda'dan hamile kalan bir kadın olup olmadığını da araştırdığını, böyle bir kadın bulamadığını ve bundan dolayı da ortada bir haksızlık olmadığını belirtmiştir (Brandau & Schickert, 2011, s. 293).

II. Šuppiluliuma taç giyme törenine ait bağlılık yeminini içeren belgelerinde dönem itibarıyla yaşanan kargaşaya da vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda kraliyet ailesinde çıkan huzursuzlukların, hangi aile üyesinin taht üzerinde hak sahibi olduğunun belirlenememesi nedeniyle ortaya çıkmış olabileceği düşünülmüştür (Bryce, 2023, ss. 477-478). Öyle ki

II. Šuppiluliuma tahtta çıktığında imparatorluk genel bir iç kavgaya sürüklenmiş, bölünme ve kutuplaşmalar keskinleşmiştir. Bu nedenle II. Šuppiluliuma Büyük Hitit Krallığı'nın kurucusu olan I. Šuppiluliuma'nın ve onun ardıllarının soyundan hiç kimsenin Büyük Kral olarak tanınmayacağına dair yeminli antlaşmalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu yeminli antlaşmayı imzalayanlardan birisi de onun başyazmanıdır (Kaya, 2011, s. 196).

Ordu krala isyan edebilir, kralın askerleri ve ülkeleri ayaklanabilir ya da düşmanın silahı kralın en yakınlarını tutsak alabilir ya da bunları öldürebilir ya da yüksek memurları krala isyan eder ya da kral hastalanır ya da kral uzak bir sefere çıkar ya da daha kötü durumlar ortaya çıkabilir; işte sen o zaman isyana kalkma, bir kenara çekilme veya ülkeni ihanet etme; sadakatının sonunu sadece ölüm getirebilsin! Vücudunda bir elbiseyi nasıl taşıyorsan, bu andı da öyle taşıyacaksın... Gökyüzünün güneşi altında Šupuppiluliyama 'ya ya da Šupuppiluliyama 'nın oğluna bir kötülük etmeye kalkarsan, o zaman seni bin ant tanrısı ve güneşin ateşi yok etsin! Eğer bunu gece yaparsan, seni karın, çocukların ve ülken ile birlikte ... ay ... yok etsin! Ben, sadece efendim Šuppiluliuma 'nın soyundan olanları koruyacağım. Birinci Šuppiluliuma 'nm soyundan, Murşili 'nin soyundan, Muwatalli 'nin soyundan, Tuthaliya 'nın soyundan olan bir kimsenin tarafına geçmeyeceğim! (CTH 124; Dinçol, 1982, s. 52; Bryce, 2023, s. 478).

Hitit ülkesindeki karışıklıklar çok ciddi boyutlara ulaşmıştır. Buna bağlı olarak memurlara sadakat konusunda antlar içirilmiştir. Hitit tahtının üzerindeki hak iddia etme konusunda kargaşa devam etse de II. Šuppiluliuma, sadık memurlar yardımıyla ölen kardeşinin yerine geçebilmiştir. Sadık kalmaları için kişilere içirilen antlar, aslında sadakatsizlik ve ihanetin ne kadar sık rastlanan olaylar hâline geldiğini göstermiştir. Bu antların amacı, ülke ve devleti kötülüklerden korumanın yanı sıra, kral soyunun tahtta kalmasını sağlamak olmuştur (Dinçol, 1982, s. 52).

III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma iktidarı sırasında Hitit Devleti'nin yüzleşmek zorunda olduğu sorunlar kapsamında şüphesiz iç sorunlar önemli bir yer tutmuştur. Bu kapsamda toplumu oluşturan başlıca unsurların birbirleri ile uyum içinde işlemlerini ifade eden toplumsal düzenin (Ozankaya, 1991, s. 175) Hititlerde bozulduğu görülmüştür. Toplumsal düzenin birer unsuru olan yönetici zümre ve halk arasında, uyuşmazlık ve anlaşmazlık gibi çatışmanın temel özellikleri (Koçel, 2011, s. 646) bariz bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durumun göstergeleri arasında; III. Arnuwanda'ya karşı ne olduğu belirtilmemiş olsa da Hatti halkının günah olarak nitelendirilen bir suçu işleyerek isyan

etmesi, II. Šuppiluliuma'nın toplumu oluşturan çeşitli statülerde görevlere sahip aktörlerden gelebilecek isyan ya da ayaklanma gibi eylemlere karşı memurlarından sadakat yemini etmelerini istemesi sayılabilir. Bu anlamda III. Arnuwanda ve II. Šuppiluliuma halk üzerindeki otoritesinin meşruiyetinin zayıfladığı ya da kalmadığı yönünde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Aksi takdirde bahsi geçen krallara yönelik isyan ya da ayaklanma gibi eylemlerin gerçekleşmesi mümkün olmayabilirdi.

III. Arnuwanda'nın iktidarında, herhangi bir şehir veya bölge ayrımı yapılmadan, bütün Hatti halkı tarafından ona karşı zorluk çıkarıldığına dair genel bir ifadenin kullanılması, Hitit toplumunu kapsayan kitle ruhuna sahip bir isyan olasılığını düşündürmelidir. Bu kapsamda, kitle niteliği taşıyan insan topluluklarının organize olmaları, amaç birliği oluşturabilmeleri ve bireysellikten sıyrılıp kolektif bir bilinç dahilinde hareket etmek gibi davranışlar sergiledikleri göz önünde bulundurulmalıdır (Le Bon, 1997, ss. 19-23). Ayrıca insanların uymak zorunda oldukları emir ve dayatmaların istenmeyen etkilerinden bireysel olarak baş etmenin mümkün olmadığı şartlarda bundan kurtulmak için birliktelik gösterdikleri de akla getirilmelidir (Cannetti, 2006, s. 330). Belki de III. Arnuwanda iktidarı sırasında, siyaset ve ekonomi gibi alanlarda kötü bir yönetim sergilemiş ve bundan olumsuz etkilenen Hatti halkı, bireysel anlamda hiçbir şey yapamayacaklarının bilincinde olarak, yaşadıkları sıkıntıların giderilmesi ve etkili olabilmek adına kitlesel bir tepki olarak isyan etmiştir. Kaldı ki isyanlar; belirli eylemler, yöneticiler veya otorite yapılarının değiştirilmesi amacıyla otoriteden talepte bulunma yollarıdır (Kornhauser, 1964, s. 142). Bu doğrultuda Hatti halkının III. Arnuwanda'nın yönetiminden memnuniyetsizliklerini ifade etmek ve onun otoritesinin sona ermesini sağlamak için ortak bir amaç kapsamında isyan ettikleri söylenebilir. Aynı zamanda Hatti halkının bu isyanına ideolojik açıdan yaklaşmakta mümkündür. Burada ideolojinin, benzer koşullar altına yaşayan insanların ortak ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik istikrarlı inanç yapısı olduğu (Kışlalı, 1987, s. 98) dikkate alınıp buna göre bir yaklaşım sergilenirse Hatti halkının da ortak ihtiyaçlarını karşılayacak bir ideoloji etrafında toplanarak isyan ettikleri düşünülebilir.

II. Šuppiluliuma döneminde; Suriye'deki uyrukların desteğinin yeniden kazanılması, Alaşiya'da isyankâr uyrukların ya da yabancı istilacıların yönettiği deniz savaşında düşman donanmasının yenilgiye uğratılması, Yukarı Mezopotamya'da olasılıkla Aşşurlar'ın yenilgiye uğratılarak İšuwa bakır madenlerinin ele geçirilmesi gibi

geçici bir canlanmaya yönelik başarılar kazanılmıştır (Macqueen, 2013, s. 55). Ancak bu başarılar Hititleri çöküşten kurtaramamıştır. Hititlerin çöküşünü MÖ 12. yüzyıla tarihlendirmek mümkün olmakla birlikte bu çöküş bir dizi iç ve dış nedenle ilişkilidir (De Martino, 2006, s. 74).

Hitit devleti uzun bir süredir ekonomik açıdan zor bir durumda olmuştur. Sürekli savaşlar ve salgınlar nüfus krizi doğurmuştur (De Martino, 2006, s. 74). Bununla birlikte hasat kötü gitmiş Mısır'dan tahıl ithal edilmek zorunda kalınmıştır (Macqueen, 2013, s. 55). Özellikle Anadolu'nun kuru tarım bölgelerindeki olumsuz iklim koşulları nedeniyle batıdaki nüfus giderek huzursuzlaşmıştır. Bu durumun etkileri geniş bir şekilde hissedilmiştir. Hitit tabiiyeti altında açlık çeken halklar, vasallık antlaşmaları sebebiyle kaçamamışlar, yakalanma korkusuyla yerlerinde kalmışlardır. Ancak vasallık bağları çözülüp, sistemi uygulayan yapı çökünce kaçma riskini göze alabilmişlerdir. Yerel yönetimlerde koruma sağlayamadığından, olasılıkla yıllar sonra köylüler sürüler hâlinde daha iyi koşullar aramak için köylerini terk etmişlerdir (Collins, 2007, s. 76). Ağır ve adaletsiz bir vergi yükü toprak sahiplerine büyük zarar verirken, saray erkânı ve hükümdarın kendine bağlamak istediği büyük toprak mülklerine sahip üst düzey görevlilere vergi muafiyeti tanınmıştır. Son Tunç Çağı Yakındoğu'sunda egemen sınıf ile üretici sınıf arasındaki ayrım yaygınlaşmış ve zamanla onarılamaz bir kopuşa neden olmuştur (De Martino, 2006, s. 74). İç çekişmelerin yanında Tarhuntaşşa'nın imparatorluktan ayrılması da Hititlerin yıkılmasında önemli bir etken olmuştur (Collins, 2007, s. 76). Öyle ki İmparatorluğun Hatti ve Tarhuntaşşa olarak, her biri aynı hanedanın rakip kolu elindeki iki ayrı alana bölünmesi, Hitit kraliyet ailesi içinde her zaman var olan çatışmanın ülkeye verdiği kırılganlığı daha da artırmıştır. Ayrıca Hitit kaynaklarının sıkça yakındığı el emeği eksikliğinin, ele geçirilen düşman bölgelerinden göç ettirilen kitleler ile giderilmeye çalışılması da Hititlerin yıkılmasında etkili olan başka bir etken olmuştur (De Martino, 2006, ss. 74-75).

Hititler üzerinde Doğu'daki Aşşur baskısı devam etmiştir. Suriye'deki tebaalar yükümlülüklerini yerine getirmeyi ihmal etmişlerdir (Macqueen, 2013, s. 55). Kuzey Anadolu'da sürekli yağma yapan Kaşkalar tüm bölge için sürekli bir tehdit oluşturmıştır. Buradaki ürün ve sürüler silah zoru ile korunmuştur. Benzer bir durum Lukka halkının aynı şekilde saldırgan ve tehlikeli olduğu Güneybatı Anadolu'da da söz konusu olmuştur (De Martino, 2006, ss. 74-75). Hititlerin yıkılışında son darbe Aşşurlardan değil de "Ege

Göçleri” olarak adlandırılan kavimlerin göç ve istila dalgasından gelmiştir. Bu göç dalgası ilk önce Hititlerin kuzeybatı ticaret yolunu kesmiş, sonrada Kuzey Suriye’ye ulaşmış burayı da talan etmiş ve Hititlerin ikinci yaşam bağı kesilmiştir. Bundan sonra Hattuša’ya neler olduğu bilinmemektedir. Egeli istilacıların Kızılırmak’tan yukarıya çıkmadığı kesin olarak bilinmekle birlikte ticaret yollarının kaybı yüzünden imparatorluğun merkezi öylesine zayıf düşmüştür ki Hititler, Kaşkalarla kuzey ve doğu komşularının olağan akınlarına daha fazla karşı koyamamışlardır. Hatti ülkesi yakılıp yıkılmıştır (Macqueen, 2013, ss. 55-56).

Bu saldırılar neticesinde saray erkanı ile birlikte saray ve tapınak görevlilerinin de Hattuša’yı terk ettikleri varsayımı ileri sürülmüştür. Onların nereye gittikleri bilinmemekle birlikte yine de başkentin terk edilmesi, Hattuša’daki saray arşivinde II. Şuppiluliuma dönemine ait çok az sayıda belge oluşuyla açıklanabileceği düşünülmüştür. Krallık yıkıldığında Hattuša’da kalanlar muhtemelen düşman ya da yağmacı saldırısına uğramışlardı; başkente ait bazı yerlerde saptanabilen yıkım izleri bu saldırının kanıtı olmuştur (De Martino, 2006, s. 75).

3.3.2. EGE GÖÇLERİ

Mısır belgelerindeki “Deniz Kavimleri” ile Eski Çağ’da “Ege Göçleri” adlandırmaları, büyük bir kavim hareketini ifade etmiştir (Kinal, 1987, s. 241). Bu bağlamda, bu göç dalgasının nedenleri ve katılan kavimlerin kimler olduğu tartışmalı olsa da kesin olan şudur ki, bu göç dalgası içinde hem Ege hem de Anadolu kavimlerinin bulunduğudır (Macqueen, 2022, s. 55; Mansel, 1999, s. 88; Drew, 2012, ss. 57-65). Avrupa’da başlayan; Balkanlar üzerinden Ege Denizi’ne, buradan boğazlar üzerinden Anadolu’ya yayılan, ardından Suriye, Filistin ve Mısır’a ulaşan kavimler hareketi, özellikle Doğu Akdeniz olmak üzere Akdeniz dünyasını etkilemiş, Yakındoğu’da siyasal açıdan büyük karışıklıklara yol açmış, Hitit Krallığı’nın yıkılmasında etkili olmuş, Eski Ön Asya’da başka siyasal birimlerin varlığına son vermiştir. Bu göç hareketinin şiddetli etkisi Mısır’da da hissedilmiştir (Yiğit, 2014, s. 142). Ugarit ve Mısır vesikaları, bu göçler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Ayrıca, MÖ II. binyılın sonlarına ait yerleşim merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda, bu göçlerin neden olduğu yıkımın maddi delillerine rastlanmıştır. Bahsi geçen kavim hareketi, MÖ 13.

yüzyılın sonları ile MÖ 12. yüzyılın başlarında olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir (Memiş, 2017, s. 234).

Ege Göçlerinin birinci safhası Mısır Firavunu Merneptah (MÖ 1236-1223) zamanında meydana gelmiştir. Bu firavun; “Karnak Kitabesi” ve “İsrail Steli” olarak isimlendirilen vesikalarında, göçe katılan kavimlere karşı kazandığı zaferlerden bahsetmiştir (Memiş, 2017, s. 235). Ekwesh, Teresh, Lukka, Sherden ve Shekelesh olarak adlandırılan kavimler bunlar arasındadır. (Drews, 2012, ss. 52-53; Breasted, 1906a, s. 241). Ege Göçlerinin ikinci safhası ise Mısır Firavunu III. Ramses [MÖ 1198-1166 (İnan, 1987, s. 119)] zamanında gerçekleşmiştir. Bu firavun, Medinet Habu’daki kendi tapınak mezarına kazınmış yazıtta göçe katılan kavimlere karşı elde ettiği başarıları ifade etmiştir (Drews, 2012, s. 5). Peleset, Thekel, Shekelesh, Denyen ve Weshesh olarak adlandırılan kavimler bunlar arasındadır (Breasted, 1906b, ss. 38-39; Drews, 2012, s. 54-55). III. Ramses mağlup ettiği kavimleri Mısır’ın sınır kalelerine yerleştirerek güçlü bir hakimiyet kurmuştur. Ancak III. Ramses ölünce yerine yine “Ramses” lakaplı olan zayıf karakterli firavunlar geçmiştir. Bu durumdan en çok yararlananlar Egeli kavimler olmuştur. Kısa sürede Mısır’a meydan okumaya ve vergilerini ödememeye başlamışlardır. Bu durumun sonucunda ise tamamen bağımsız olmuşlardır (Memiş, 2017, s. 171).

Ege Göçlerinden sonra Mısır eski gücünü kaybederek çöküşe geçmiştir. Mitanni Devleti ve III. Babil Hanedanlığı (Kaslar) da bu göçler sonucunda yıkılan diğer büyük devletlerden olmuştur. Anadolu’da önemli kentlerin hemen hepsi yakılmıştır. Hitit İmparatorluğu yıkılmakla kalmamış onun çağdaşı olan Azzi-Hayaşa gibi pek çok krallıkta ortadan kalkmıştır (Reyhan & Cengiz; 2015, s. 122). Hitit ve Mitanni gibi monarşik devletlerin yenilmesi ile onların yerini teşkilatsız ve kültürsüz kavimlerce kurulmuş kabile devletleri almıştır (Özçelik, 2011, s. 64).

MÖ II. bin yılda büyük devletlerin yıkıldığı sürecin ardından MÖ 12.-8. yüzyıllar arasında yaklaşık 400 yıl süren karanlık bir çağ yaşanmıştır. Yunanistan’da Akha hakimiyetinin sona ermesi ile birlikte Akhaların Linear B yazısı da ortadan kalkmıştır. Aynı durum Anadolu içinde söz konusu olmuş Hititçe ve Hitit çivi yazısına da bir daha rastlanılmamıştır. Hititlerden söz eden son yazılı kaynaklar ise Ege Göçlerinin saldırılarına maruz kalan Mısır firavunlarına ait yazıtlardır. Bu sürecin karanlık çağ

olarak adlandırılması da bundan ötürüdür. Urartu bölgesi dışında Anadolu’da çivi yazısı kullanılmamış, onun yerini MÖ 8. yüzyıldan itibaren Hellen alfabesine dayanan Frig yazısı almıştır (Reyhan & Cengiz; 2015, s. 122). Anadolu’daki dini inanış biçimleri muhtemelen Frigler aracılığı ile Yunanistan’a geçmiştir. Göçler sonunda; deniz yolları ile ulaşım gelişmiş, bu da milletler arası ticaret geleneğini doğurmuştur. Göçler aynı zamanda Anadolu’da Tunç ve Demir çağlarını birbirinden ayıran bir olay olmuştur (Özçelik, 2011, s. 64).

Ege Göçleri Anadolu ve Ön Asya’nın etnik ve toplumsal yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır (Özçelik, 2011, s. 64). Ege Göçleriyle başlayan karanlık çağın sonundaki siyasi çerçeveye bakıldığında, Orta Anadolu’da Frig Devleti; Frigler ile çağdaş olarak, Anadolu’nun batısında Lidya Devleti; doğusunda Urartu Devleti’nin ortaya çıktığı görülmüştür. Anadolu’nun batı kıyılarında İyonlar ve Aioller; güneydoğusunda Geç Hitit Şehir Devletleri yer almıştır. Kuzey Suriye’de Fırat’ın doğusunda ise güçlü bir Aşşur Devleti kendini göstermeye başlamıştır (Reyhan & Cengiz; 2015, s. 122).

SONUÇ

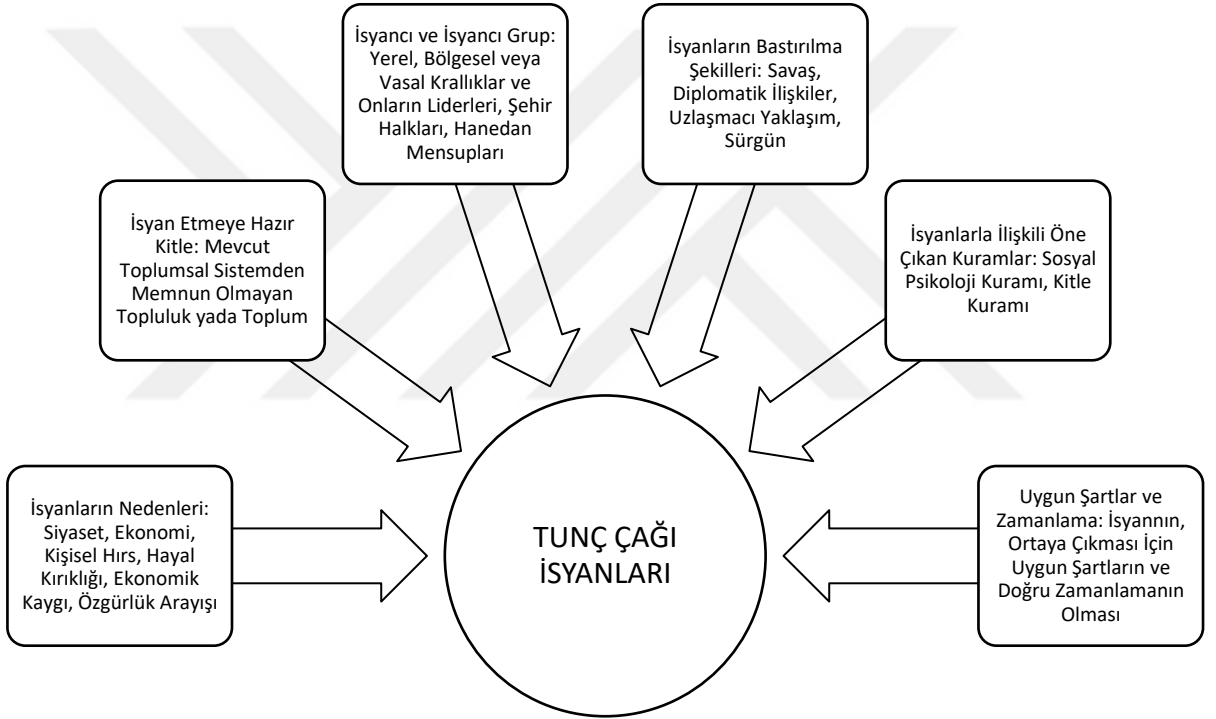
Paleolitik Çağ'dan başlayarak Eski Tunç Çağı'na kadar olan süreçte Anadolu'nun; nüfus, teknoloji, ekonomi ve kültür gibi başlıca alanlardaki toplumsal değişimi yazısız arkeolojik kalıntılar vasıtasıyla ortaya koyulabilmişken Eski Tunç Çağı ile birlikte yazılı arkeolojik kalıntılarında devreye girmesiyle bu çağ ve sonra gelen çağlar ile toplumsal değişmeye yönelik çok daha doyurucu ve net bilgilerin elde edilmesine başlanmıştır.

Eski Tunç Çağı'nda yazılı belgelerin ortaya çıkması sayesinde Anadolu'nun toplumsal ve siyasal yapısında da önemli toplumsal değişimlerin olduğu anlaşılmıştır. Bu çağda başta şehirleşme, teknoloji ve ekonomi gibi toplumsal değişim faktörlerinin etkisiyle yöneten ve yönetilen ayrımı ortaya çıkmıştır. Ayrıca bölgede beylikler dönemi başlayarak ilk krallıklar ve merkezi yönetimler ortaya çıkmıştır. Benzer türdeki siyasi örgütlenmelerde sonraki çağlarda gelişerek devlet veya imparatorluk gibi daha gelişmiş siyasi örgütlenmelere dönüşerek bölge tarihinde önemli rol oynamışlardır. Bu çerçevede dahilinde, bölge toplumlarının gerek kendi aralarında gerekse komşu toplumlarla yürüttükleri ilişki ağı, toplumsal değişimin önemli bir faktörü olan çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Bu çağda Anadolu'nun siyasi ve politik yapısında çatışmaların etkisi son derece belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. İsyan olgusuna yönelik eylemlerde bu kapsamda artık yazılı belgelerde kendine yer bulmaya başlamıştır.

Tunç Çağı'nda Anadolu'da yaşanan isyanlara dair doğrudan bilgi sunan birincil kaynaklar, genellikle isyancıların bakış açısını yansıtmamıştır. Aksine, bu kaynaklar, isyancıların hedef aldığı otoriteler tarafından hazırlanmıştır. Bu çerçevede belgelerin kaynakları Akkad, Kuşşara ve Hitit krallıkları gibi iktidarı elinde tutan otoriteler olmuştur. Mevcut durum; isyanların yalnızca otoritelerin bakış açısından ele alınmasına neden olarak, isyanların ortaya çıkışı, gelişimi ve sona ermesine yönelik tek taraflı bir yaklaşımın oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bahsi geçen siyasi örgütlenmeler tarafından ortaya koyulan belgelerde isyancıların kendi hikayelerine, motivasyonlarına, deneyimlerine yönelik çok az bilgi bulunmuş veya da hiç bulunmamıştır. Ayrıca isyanlarla ilgili yazılmış belgelerde, otoritelerin bazı durumlarda kendi meşruiyetlerini koruma çabasıyla olayları tam olarak yansıtmayan bir şekilde aktarmış olabileceği de mümkündür. Özellikle bu durumun çalışmamızın büyük bir kısmını oluşturan Hititlerde bazı durumlarda kendini gösterdiği söylenebilir. Hal böyle olunca dönem itibarıyla ortaya koyulan isyanların tek bir bakış

açısıyla değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu eksiklik, isyanların gerçek sebepleri, halkın isyanlara karşı tutumu, direnişin iç dinamikleri ve sonuçları hakkında daha geniş bir bakış açısı sunmayı neredeyse imkânsız hâle getirmiştir. Bununla birlikte Aşşurlu tüccarlarda birbirleriyle yapmış oldukları yazışmalarda, dönem Anadolu'sunda meydana gelen isyan veya benzeri olgular hakkında bilgi veren belgelerden olmuştur. Aşşurlu tüccarlar; bu olgular hakkındaki bilgiyi, bunların ticaretlerini olumsuz etkilemesinden dolayı birbirlerini uyarmak ve tedbir alınmasını sağlamak amacıyla yazışmalarında yer vermişlerdir. Ancak bu bilgilerde çok sığ ve ayrıntıya girilmeden haber verme maiyetinde olmuştur.

Tablo 2: Tunç Çağı'nda Anadolu İsyânlarının Temel Bileşenleri

Buraya kadar ortaya koyulan çerçeve dahilinde eldeki değerlendirmesi yapılan belgeler doğrultusunda Tunç Çağı Anadolu'sundaki yaşanan isyanlar ile ilgili şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

-Mezopotamya'da önemli bir güç olan Akkad Devleti, sömürgeci yayılım politikası çerçevesinde Anadolu'yu da etkisi altına alarak bölge üzerinde siyasi ve ekonomik baskı kurmuştur. Bunu takiben, Kuşşara Krallığı'nın bölgede merkezi bir otorite oluşturmak

amacıyla başlattığı fetih hareketleri, daha sonra Hititler tarafından da benimsenerek genişleme amaçlı devam ettirilmiştir. Uygulanan bu politikalar, yerel ya da bölgesel yönetimlerin tepkisini çekerek zaman zaman ortaya çıkan isyanlar olarak kendini gösterebilmiştir. Bu çerçevede dahilinde Tunç Çağı Anadolu'sunda isyanlara yol açan çatışmaların temelinde, ağırlıklı olarak siyasal ve askeri çıkarların karşılanamamasının yer aldığını söylemek mümkündür.

-Üzerinde durulan belgelerde birkaç istisna dışında doğrudan ekonomik sebeplere dayalı isyanlara rastlanılmamış olsa da bölgede yayılmacı politika izleyen güçlerin bastırdıkları isyanlardan değerli madenlerden oluşan eşyaları, çiftlik hayvanlarını ve hatta insan gücünü de ganimet olarak aldıkları görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında isyan eden yerel ve merkezi yönetimlerin bu zenginliklerini genişleme politikası izleyen güçlerin tekeline kaptırmamak için isyan etmiş olabilecekleri düşünülmelidir.

-Beylikler veya şehir devletleri ile Kuşşara Krallığı dönemlerine ait sınırlı sayıda belgede dini sebeplerden dolayı yaşanan isyanlara rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra çok sayıda ve farklı içeriği sahip Hitit belgelerinde de durum değişmemiştir. Bu durumda Hitit Devlet ideolojisinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Hitit Devlet ideolojisi güçlü bir merkezi otoriteye dayalı yönetim anlayışını ve tanrılarla sıkı bir bağ kurmayı içermiştir. Hitit kralları bu anlamda hem dini hem de siyasal bir figür olmuştur. Bu çerçevede dahilinde Hititler kendileri için yapılan bin tanrılı halk nitelendirilmesine uygun olarak fethettikleri yerlerdeki başka toplumların tanrılarını da sahiplenmiş hatta onları da kendi panteonlarına dahil etmişlerdir. Hititlerin bu yaklaşımlarıyla bir bakıma çıkabilecek olan din kimlikli isyanların önüne geçtiklerini de söylemek mümkündür.

-Hitit hakimiyetinin Anadolu'da kendini göstermesiyle birlikte liderlerin isyanlarda üstlendikleri rollerde anlaşılır hale gelmiştir. İsyancıların çıkmasında etkili olan isyancı liderlerin veya bireylerin kişisel motivasyonları önemli bir rol oynamıştır. Bu isyancı aktörler zaman zaman, tabii oldukları yönetici zümrenin yerini almak, onun otoritesinden kurtulmak ya da bulundukları toplumsal ve siyasal statüden memnun olmayarak daha iyi bir durum beklentisine girmişlerdir. Ancak, zaman içinde beklentileri ile mevcut durumları arasındaki fark büyüdükçe, bu durum hayal kırıklığı ve tatminsizlik yaratarak görece yoksunluk hissini ön plana çıkardığını akla getirmiştir. Bu anlamda görece yoksunluğun beraberinde getirebildiği siyasal şiddet türleri içinde isyanlarda yerini almıştır. Liderlerin kişisel hırsları,

davalarına olan bağılıkları ve cesaretleri, isyanların seyrini ve sonuçlarını belirleyen önemli faktörler arasında olmuştur. Bu çerçevede dahilinde Hitit otoritesine karşı çıkan Hitit vasalı olan ya da olmayan yerel ve bölgesel siyasi örgütlenmelerin başındaki yönetici zümre birer lider kimliğinde isyanlar çıkartmışlardır. İsyanlarda bu liderlerin davranış ve eylemleri dikkate alındığında onların isyanın; örgütlenmesi, plan ve stratejisinin belirlenmesi, taraftar toplanılması, provokasyon yapılması, isyanlara katılma deneyimi gibi liderlik nitelikleri açısından yetkin olduklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu liderlerin taşıdıkları nitelikler çerçevesinde otokratik liderlik anlayışını benimsedikleri görülmüştür.

-Bu çağda Anadolu isyanlarını kimlikleri bakımından iki temel sınıfta ele almak mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi; yerel veyahut ta bölgesel yönetimlerin, merkezi yönetimlerin otoritesine karşı isyanlarıdır. İkincisi; ise merkezi yönetimlerde idareci zümrenin veya halk zümrelerinin otoriteyi temsil eden zümreye isyanlarıdır.

-İsyanların bastırılmasında Akkad Devleti, Kuşşara Krallığı ve Hitit Krallığı genel anlamda askeri birlikler kullanmışlardır. Ancak çalışmamızın büyük bir bölümünü oluşturan Hititler, isyanları bastırabilmek için askeri müdahalenin yanında zaman zaman yerel liderlerle anlaşma gibi diplomatik olarak çözüm yollarına da başvurmuşlardır. Ve yahut ta uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Elbette bu durumun altında isyancı aktörü savaş yapmadan vasallık ilişkisi doğrultusunda Hititlere bağlama isteği de yatmış olabilir. Bununla birlikte Hitit kralları, isyanların olduğu bölgelere ordular göndererek otoritesini yeniden kurmayı hedeflemiş, ancak bu askeri müdahaleler bazen daha fazla direnişe yol açmıştır. Yerel liderlerin merkezi otoriteye karşı isyan etmeleri, devletin idari ve iç yapısındaki zayıflıklarını yansıtmıştır. Bununla birlikte Hitit kralları hem hanedan mensuplarının tahtı ele geçirmek için çıkardığı isyanlarda hem de vasal yönetimlerin çıkardığı isyanlarda isyancı liderlerin isyan etmelerini önleyebilmek adına onları sürgüne gönderdikleri veya tecrit ettikleri görülmüştür.

-Yerel veya bölgesel yönetimler; siyasi ve ekonomik çıkarlarını korumak için, merkezi yönetimlerin otorite kurma çabalarına karşı duydukları hoşnutsuzluk sebebiyle isyanlarda bir araya gelerek kolektif bir ruha sahip yaklaşım göstermişlerdir. Mevcut durum, tek başına alt edilemeyecek bir rakibi, güç birliği yoluyla alt etme ortak inancından kaynaklanabilmiştir. Bu nedenle, zaman zaman birkaç toplum, bazen de çok sayıda toplum veya onların liderleri bir araya gelerek stratejik ittifaklar kurarak kitlesel bir kimlikte hareket edebilmişlerdir.

-Toplumsal, ekonomik ve siyasi şartlara bağılı olarak memnuniyetsizliğin arttığı dönemlerin isyanların başlaması ve gelişebilmesi için uygun şartları oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu durum kendini Hititlerde daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Hititlerin taht kavgaları ile yıprandığı, tecrübesiz kralların tahtta çıktığı, ordunun bir yere sefer düzenlediği sırada merkezde güvenlik zafiyetinin oluşması gibi durumlar isyancı aktörlerin isyan etmeleri için uygun zaman ve şartları sağlamıştır. İsyanın çıkabilmesi için; lider, uygun şartlar ve zaman gerekli olsa da mevcut düzenden memnun olmayan ortak bir amaç etrafında birlikte hareket eden, isyan etme potansiyeline sahip şehir halkları, isyancı vasal lider ile birlikte hareket eden askeri birlikler veya toplulukların da bu anlamda varlığı gözlemlenmiştir.

- İsyanlar, üzerinde durulan belirli bir neden veya motivasyonla başlayarak zamanla bunların değişmesi ve farklılaşması sonucunda farklı çatışma türlerine dönüşebilmiştir. Hititlerde bu yönde de yaşanan olaylar olmuştur. Bununla birlikte Tunç Çağı'nda ortaya çıkan isyanların genel anlamda askeri ve politik kimlik taşımasından dolayı bunları birer toplumsal hareket olarak nitelendirmekte uygun düşmeyecektir. Bu bakış açısına göre, bir vasal devletin merkezi otoriteye karşı gerçekleştirdiği isyanın, geniş halk kitlelerinin katılımıyla meydana gelen bir toplumsal hareket olarak değerlendirilmesi her zaman mümkün değildir. Ancak, bazı isyanlar böyle bir niteliğe sahip olabilir. İsyanların doğası ve katılımcı kitlesi, duruma göre farklılık gösterebilir. Bununla birlikte toplumsal hareketler, geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleşir ve toplumsal, ekonomik veya kültürel anlamda değişim taleplerine dayanır. Bu nedenle, bir vasal devletin isyanı, toplumsal unsurlar içerse bile genellikle siyasi ve askeri bir eylem olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca üzerinde durulan belgelerde de toplumsal, ekonomik veya kültürel anlamda değişim talebinde bulunan isyanlara yönelik verilere de rastlanılmamıştır.

-Tunç Çağı boyunca Anadolu'da gerçekleşen isyanlar hem toplumsal hem de siyasi yapıyı derinden etkileyerek bölgedeki toplumlar açısından güç dengelerini şekillendiren önemli olaylar olarak tarihte yer bulmuştur. Bu süreçte, isyanların etkisi sadece kısa vadeli siyasi ve askeri çatışmalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıda da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bu durum Hititler açısından bariz bir şekilde belirleyici etken olmuştur. İsyanlar ve yönetimde meydana gelen krizler, özellikle MÖ 12. yüzyılın sonlarında Hitit Devleti'nin çöküşüne giden yolu hızlandıran önemli faktörlerden biri olmuştur. Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki gerilimler ve dış saldırılar,

devletin iç yapısındaki zayıflamayı derinleştirerek, Hititlerin tarih sahnesinden silinmesine yol açmıştır. Hititlerin zayıflaması, yeni ve köken itibariyle farklı kültürel yapıların gelişmesine yol açarak yeni bağımsız krallıkların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öyle ki Hititlerden sonra bölgede Geç Hitit Devletleri, Frig, Urartu ve Lidya gibi siyasi örgütlenmeler kendini göstermeye başlamıştır.

KAYNAKLAR

- Akad, M. T. (2011). *Modern savaşın temel kavramları*. Kitap Yayınevi.
- Akdeniz, E. (2002). Büyük Menderes Havzasında prehistorik yerleşim dokusu. *Belleten*, 66(245), 1-34.
- Akok, M. (1976). Alacahöyük'te son dönem arkeolojik çalışmalarla açıklığa kavuşturulan yapı tekniği ve mimari gerçekler. İçinde *III. Türk Tarih Kongresi Bildiri Özetleri* (ss. 107-113).
- Aktan, C. C., Dileyici, D., & Saraç, Ö. (2002). *Vergi, zulüm ve isyan*. Phoenix Yayınevi.
- Aktay, Y., & Köktaş, M. E. (2007). *Din sosyolojisi*. Vadi Yayınları.
- Aktüre, Z. (2004). *Anadolu'da bronz çağı kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akurgal, E. (1984). Anadolu tarihinin oluşmasında jeomorfolojik özelliklerin rolü. *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, 10, 21-30.
- Akurgal, E. (1990). *Anadolu uygarlıkları tarihi*. Net Turistik Yayınları.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*. TÜBİTAK.
- Akyeşilmen, N. (2013). Çatışma Yönetimi, Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz. İçinde N. Akyeşilmen (Ed.), *Barışı Konuşmak, Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi* (ss. 18-44). ODTÜ Yayıncılık.
- Alova, E. (2013). *Latince Türkçe sözlük*. Sosyal Yayınlar.
- Alp, S. (1949). Hititlerde sosyal sınıf NAM.RA'lar ve ideogramın Hititçe karşılığı. *Belleten*, 13(50), 245-270.
- Alp, S. (1991). *Hethitische Keilschrifttafeln aus Maşat-Höyük*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alp, S. (2001). *Hitit çağında Anadolu*. TÜBİTAK.
- Alpkaya, F. (2017). Toplumsal yapı ve toplumsal değişme. İçinde F. Alpkaya & B. Duru (Ed.), *1920'den günümüze Türkiye'de toplumsal yapı ve değişimi* (ss. 7-17). Phoenix Yayınevi.
- Altay, Ş. (1983). *Hukuk ve sosyal bilimler sözlüğü*. Bilgi Yayınevi.
- Arendt, H. (2012). *Devrim üzerine* (O. E. Kara, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arık, R. O. (1943). Karaoğlan Höyüğü bakır çağı mimarlığındaki özellikler. İçinde *III. Türk Tarih Kongresi* (ss. 47-74).

- Arrighi, G., Hopkins, T. K., & Wallerstein, I. (2004). *Sistem karşıtı hareketler* (C. Kanat & B. Somay, Çev.). Metis Yayınları.
- Arsal, S. M. (1948). *Umumi hukuk tarihi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Arsebük, G. (1998). Yarımburgaz Mağarası Pleistosen arkeoloji ile ilgili son çalışmalara 1997 gözüyle özet bir bakış. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi (TÜBA-AR)*, 1, 9-25.
- Arsebük, G. (2002). Yarımburgaz Mağarası. *Arkeo Atlas Yaşayan Geçmişin Dergisi*, 1, 49.
- Aslan, Ş., & Güzel, Ş. (2018). Araştırmanın temelleri, bilim, bilimsel araştırma ve bilimsel yöntem. İçinde Ş. Aslan (Ed.), *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, nicel, nitel ve karma tasarımlar için bir rehber* (ss. 33-46). Eğitim Yayınevi.
- Aşukin, N. S., Butirskiy, N. P., & Veber, A. B. (1979). *Politika sözlüğü* (M. Bayhan, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Atacan, F. (1990). *Sosyal değişme ve tarikat cerrahiler*. Hil Yayın.
- Atalay, H. (1999). *İngilizce-Türkçe sözlük* (Cilt I-II). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Atalay, İ. (2011). *Resimli ve haritalı ansiklopedik dünya coğrafyası*. İnkılâp Yayınevi.
- Atılgan, G., & Aytekin, E. A. (2014). *Siyaset bilimi*. Yordam Kitap.
- Aydın, N. (2013). *Büyük Sümerce sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayraç, A. M. (2011). *Kitlelerin ruhu*. Dipnot Yayınları.
- Bağcı, H. (2013). Çatışma yönetimi, kavramsal ve kuramsal analiz. İçinde N. Akyeşilmen (Ed.), *Barışı konuşmak, teori ve pratikte çatışma yönetimi* (ss. 18-44). ODTÜ Yayıncılık.
- Bahar, H. (2016). *Eskiçağ uygarlıkları*. Kömen Yayınları.
- Bahar, H. İ. (2009). *Sosyoloji*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.
- Balkan, K. (2000). *Mama Kırallı Anum Hirbi 'nin Kanış Kırallı Warşama 'ya gönderdiği mektup*. Türk Tarih Kurumu.
- Ballı, E. (2012). Liderin ortaya çıkışında bireysel farklılıklar. İçinde A. Tabak, H. Şeşen, & T. Türköz (Eds.), *Liderlikte güncel yaklaşımlar* (ss. 51-74). Detay Yayıncılık.
- Barbak, A. (2017). Darbe olgusunun yönetsel boyutu: Kamu örgütlenmesi bağlamında kavramsal bir tartışma. İçinde M. Aslan, R. K. Haykiran, A. Bilgenoğlu, M. Çeken, & A. E. Dingil (Eds.), *Uluslararası darbe sempozyumu 26-27-28 Mayıs 2017 Cilt: 1* (ss.89-113). Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları.

- Barjamovic, G. (2011). *A historical geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. CNI Publications.
- Bass, B. M., & Bass, R. (2008). *The Bass handbook of leadership, theory, research, and managerial applications*. Free Press.
- Bauer, S. W. (2013). *Antik dünya, ilk kayıtlardan Roma'nın dağılmasına* (M. Moralı, Çev.). Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Baydur, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar (En eski çağlardan MS 395 yılına kadar)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bayram, S. (1990). Kültepe metinlerinde geçen yeni yer adları ve bunların değerlendirilmesi. *İçinde XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (Cilt 1, ss. 211-234).
- Bayram, S. (1997). New and some rare geographical names in the Kultepe texts. *Archivum Anatolicum*, 3(1), 41-66.
- Beal, R. H. (2000). The ten year annals of great king Muršili II of Hatti. In W. W. Hallo (Ed.), *The context of scripture* (Vol. 2, pp. 82-90). Brill.
- Beckman, G. (1999). *Hittite diplomatic texts* (H. A. Hoffner, Jr., Ed.). Society of Biblical Literature.
- Beckman, G. (2000). Bilingual edict of Hattušili I (2. 15). In W. W. Hallo & K. L. Younger Jr. (Eds.), *The context of scripture* (Vol. 2, pp. 79-81). Brill.
- Beckman, G. M., Bryce, T. R., & Cline, E. H. (2011). *The Ahhiyawa texts* (T. J. Lewis, Ed.). Society of Biblical Literature.
- Benasayag, M. (2007). *Che Guevara, mitten insana, insandan mite* (I. Ergüden, Çev.). Versus Kitap.
- Bernal, J. D. (2007). *Marksizm ve bilim* (T. Ok, Çev.). Doğan Basın Yayın.
- Bezmez, S., Blankey, R., & Brown, C. H. (2004). *Redhose büyük el sözlüğü İngilizce-Türkçe, Türkçe-İngilizce* (N. Aydın, E. Demireğen, & H. Vatan, Eds.). SEV Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Bilgiç, E. (1954). MÖ iki bin yıllarında Mezopotamya-Anadolu arasındaki ticari ve iktisadi münasebetler. 9. *Coğrafya Meslek Haftası Tebliğler ve Konferanslar*, 193-202.
- Bilgiç, E., Günbattı, C., & Bayram, S. (1990). *Ankara Kültepe tabletleri (Ankaraner Kültepe-Tafeln)*. TTK.
- Black, J., George, A., & Postgate, N. (2000). *A concise dictionary of Akkadian (CDA)*. Harrassowitz Verlag-Wiesbaden.

- Bostancı, E. Y. (1962). Belbaşı kaya sığınağında bulunan üst Paleolitik ve Mesolitik endüstri. *Belleten*, 26(2), 233-251.
- Bostancı, E. Y. (1964). Beldibi kazılarında ortaya çıkan önemli sanat eserleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, 2, 21-31.
- Boswell, T., & Dixon, W. J. (1993). Marx's theory of rebellion: A cross-national analysis of class exploitation, economic development, and violent revolt. *American Sociological Review*, 58(5), 681-702.
- Bottomore, T. (1987). *Siyaset sosyolojisi* (E. Mutlu, Çev.). Teori Yayınları.
- Bottomore, T. (1993). *Marxist düşünce sözlüğü* (M. Tunçay, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bowyer, R. (2007). *Dictionary of military terms*. A&C Black.
- Bozkurt, V. (2018). *Değişen dünyada sosyoloji: Temeller, kavramlar, kurumlar*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Brandau, B., & Schickert, H. (2011). *Hititler bilinmeyen bir dünya imparatorluğu* (N. Mertoğlu, Çev.). Arkadaş Yayınevi.
- Breasted, J. H. (Ed.). (1906a). *Ancient records of Egypt The nineteenth dynasty* (Vol. 3). The University of Chicago Press.
- Breasted, J. H. (Ed.). (1906b). *Ancient records of Egypt The twentieth through the twenty-sixth dynasties* (Vol. 4). The University of Chicago Press.
- Brinkman, J. A., Civil-Ignore, M., Gelb, J., Oppenheim, A. L., & Reiner, E. (2000). *The Assyrian dictionary (CAD)* (Vol. 15-S). The Oriental Institute.
- Bryce, T. (2005). *The kingdom of the Hittites*. Oxford University Press.
- Bryce, T. (2010). Tarih. İçinde H. C. Melchert (Ed.), *Anadolu'nun gizemli halkı Luviler* (ss. 41-116). Kaldeon Yayınları.
- Bryce, T. (2020). *Hititler Anadolu savaşçıları* (Ü. E. Uysal, Çev.). Kronik Kitap.
- Bryce, T. (2023). *Hitit krallığı* (İ. Kutlu, Çev.). ALFA Basım.
- Bryce, T. R. (1983). The major historical texts of early Hittite history. *Asian Studies Monograph No. 1*, University of Queensland.
- Bureau of Political-Military Affairs. (2009, January). *U.S. government counterinsurgency guide*. U.S. Government.
- Burney, C. (2004). *Historical dictionary of the Hittites*. The Scarecrow Press, Inc.
- Caballero Jurado, C. (1985). *Resistance warfare 1940-45* (M. Windrow, Ed.). Osprey Publishing.

- Cahit Gümbatı'ya armağan/Studies in honour of Cahit Gümbatı* (ss. 253–262). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Canetti, E. (2006). *Kitle ve iktidar* (G. Aygen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Carruba, O. (1979). Beiträuge zur mittelhethitischen Geschichte, I. Die Tuthalijas und die Amuwas. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici (SMEA)*, XVIII, 137-174.
- Carruba, O. (1986). Muwatalli I. *Türk Tarih Kongresi*, X(II), 539-554.
- Central Intelligence Agency (CIA). (2012). *Guide to the analysis of insurgency*. U.S. Government.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Ceylan, S., & Giray, M. D. (2012). Örgütlerde çatışma ve çatışma yönetimi. İçinde N. Güngören, B. Ş. Kütük, & R. Coştur (Eds.), *Davranış bilimleri* (ss. 177-195). Siyasal Kitabevi.
- Childe, G. (2001). *Kendini yaratan insan (İnsanın çağlar boyu gelişimi)* (F. Ofloğlu, Çev.). Varlık Yayınları.
- Collins, B. J. (2007). The Hittites and their world. In A. G. Vaughn (Ed.), *The Hittites and their world*. Society of Biblical Literature.
- Collins, R. (2015). *Sosyolojide dört ana gelenek* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Conable, B., & Libicki, M. C. (2010). *How insurgencies end*. National Defense Research Institute, Rand Corporation.
- Cottingham, J. (2003). *Akılcılık* (B. Gözkân, Çev.). Doruk Yayıncılık.
- Crozier, B. (1974). *A theory of conflict*. Hamish Hamilton.
- Cullen, A. (2010). *The concept of non-international armed conflict in international humanitarian law*. Cambridge University Press.
- Çakmak Kılıçaslan, D. E. (2008). *Siyasal iletişim ideoloji ve medya ilişkisi*. Kriter Yayınevi.
- Çeçen, S. (2002). Kültepe belgelerine göre Anadolu şehir devletlerinde ayaklanma. *Archivum Anatolicum*, 5(1), 53-63.
- Çetinkaya, Y. D. (2008). Tarih ve kuram arasında toplumsal hareketler. İçinde Y. D. Çetinkaya (Ed.), *Toplumsal hareketler* (ss. 15-64). İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, Y. D. (2014). Kalın çizgilerle Ortadoğu tarihinde direniş ve toplumsal/siyasal aktörler (1798-2011). İçinde Y. D. Çetinkaya (Ed.), *Ortadoğu: Direniş, devrim, emperyalizm* (ss. 13-62). İletişim Yayınları.

- Çiğdem, S. (2013). Kalkolitik çağda bazı Anadolu yerleşmelerinde madencilik ve metalurjinin boyutu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 185-195.
- Çiğdem, S. (2013a). Başlangıçtan Eski Tunç Çağı sonuna kadar Erzurum ve yöresi geçim kaynakları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 197-210.
- Çiğdem, S., & Kılıç, M. (2021). Hititler ve Urartularda psikolojik savaş unsuru olarak diplomasi. *ETÜT Dergisi*, 2(3), 7-24.
- Darga, A. M. (2020). *Anadolu'da kadın on bin yıldır eş, anne, tüccar, kraliçe*. Yapı Kredi Yayınları.
- Davies, J. C. (1971). Toward a theory of revolution. In J. C. Davies (Ed.), *When men revolt and why* (pp. 133-147). New York.
- De Martino, S. (2006). *Hititler* (E. Özbayoğlu, Çev.). Dost Kitabevi.
- Dedeoğlu, B. (2014). *Uluslararası güvenlik ve strateji*. Yenyüzyıl Yayınları.
- Demir, C. K. (2000). *Ayaklanmalar ve ayaklanmalara karşı koyma: Kavramlar, stratejiler ve ülke tecrübeleri*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Tic. Ltd. Şti.
- Demir, Ö., & Acar, M. (2005). *Sosyal bilimler sözlüğü*. Adres Yayınları.
- Dercksen, J. G., & Donbaz, V. (2000). Merchants in distress An Old Assyrian text mentioning habbātu. *Jaarbericht Ex Oriente Lux (JEOL)*, 35-36, 103-110.
- Desti, M. (2013). *Anadolu uygarlıkları* (M. Cedden, Çev.). Dost Yayınevi.
- Develioğlu, F. (1978). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lûgatı eski ve yeni harflerle*. Doğu Matbaası.
- Dikeçligil, F. B. (2017). *Ontolojiyi hatırlamak*. Çizgi Kitabevi.
- Diken, B. (2011). *İsyan, devrim, eleştiri*. Metis Yayınları.
- Dinçer, H. (2011). Mondros Mütarekesi ve sonrasındaki gelişmeler. İçinde T. F. Ertan (Ed.), *Başlangıçtan günümüze Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (ss. 73-94). Siyasal Kitabevi.
- Dinçol, A. M. (1982). Hititler. İçinde *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi* (Cilt 1, ss. 18-120). Görsel Yayınlar.
- Doğan, İ. B. (2008). *Tarih öncesinde ticaret ve değiş tokuş*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Doğanay, H. (1993). *Coğrafya'da metodoloji genel metotlar ve özel öğretim metotları*. MEB.
- Drews, R. (2012). *Tunç Çağı'nın sonu* (T. Ersoy & G. Ergin, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dumpty, T. N., Johnson, C., Hayes, G. P., Taylor, P. S., & Taylor, J. M. (2003). *Dictionary of military terms*. The H.W. Wilson Company.

- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri* (F. Aydın, Çev.). Aytaç Yayınları.
- Duru, R. (2002). Burdur bölgesi Neolitik kültürleri. *İçinde Yazısız Zamanlar, Arkeo Atlas Dergisi*, 1, 105. Doğan Burda Rizzolli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.
- Easton, D. F. (1981). Hittite land donations and Tabarna seals. *Journal of Cuneiform Studies*, 33(1), 3-43.
- Efe, T. (2003). Beycesultan. *İçinde Tunç Bakışlar Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı, Arkeo Atlas Dergisi*, 2, 100. Doğan Burda Rizzolli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.
- Elmas, M. S. (2013). *Modern toplumun güvenlik çıkmazı*. Usak Yayınları.
- Emir, O. (2012). *Eskiçağ'da Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Jeopolitik Önemi*. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 13(13), 9-26.
- Erdan, E. (2018). *Frig kültürü ve uygarlığı*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erdoğan, N. (2011). Toplum ve toplumsal yapı kavramları. *İçinde E. Eğribel & U. Özcan (Eds.), Değişim sosyolojisi dünyada ve Türkiye'de toplumsal değişim* (ss. 59-72). Kitabevi.
- Eren, E. (2014). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Eren, V., & Kahraman, Ö. F. (2017). Darbe neden olur'u yeniden düşünmek: 15 Temmuz darbe girişimi üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(31), 103-124.
- Ergin, G. (2013). *Anadolu'da Roma hakimiyetinin direniş ve düzen*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ergun, D. (1995). *Sosyoloji ve tarih*. İlke Kitabevi Yayınları.
- Eroğul, C. (2014). Siyaset. *İçinde G. Atılğan & E. A. Aytekin (Eds.), Siyaset bilimi* (ss. 17-28). Yordam Kitap.
- Erol, H. (2017). Kültepe'den bir metne göre Asur bölgesinde yaşanan bir isyan ve Anadolu'daki diğer isyanlarla ilgili kayıtlar. *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 11(2), 23-38.
- Ertan, T. F. (2011). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Ertuna, C. (2014). *Arap isyanları güncesi*. Ayrıntı Yayınları.
- Erzen, A. (1986). *Doğu Anadolu ve Urartular*. Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları.
- Esin, U. (1991). Aşıklı Höyük (Kızılkaya-Aksaray) kurtarma kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 29, 1-34.

- Esin, U. (1992). 1990 Aşıklı Höyük kazısı (Kızılıkaya Köyü-Aksaray İli). İçinde *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (ss. 131-153). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Evans, G., & Nenham, J. (2001). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü* (H. A. Utku, Çev.). Gökkuşbu Yayinevi-Bilimevi Basın Yayın Ltd.Şti.
- Eyice, S. (1992). Kale. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi* (Cilt: 24, ss. 234-242). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Fichter, J. (2011). *Sosyoloji nedir?* (N. Çelebi, Çev.). Atilla Kitabevi.
- Forlanini, M. (1995). The King of Kaniš. In *II. Congresso Internazionale Hittitologia* (pp. 123-132).
- Fukuyama, F. (2004). *Devletin inşası* (D. Çetinkasap, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Furedi, F. (2001). *Korku kültürü* (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Galula, D. (1965). *Ayaklanma bastırma hareketleri* (H. Lembed, Çev.). Gnkur. Basımevi.
- Galula, D. (2006). *Counterinsurgency warfare Theory and practice*. Praeger Security International.
- Garstang, J., & Gurney, O. R. (1959). *The geography of the Hittite empire*. The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (C. Güzel, Ed.). Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel-kimlik* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Say Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji* (C. Güzel, Haz.). Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A., & Pierson, C. (2001). *Anthony Giddens 'la söyleşiler* (S. Uyurkulak & M. Sağlam, Çev.). Alfa Yayınları.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2018). *Sosyolojide temel kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Glatz, C. (2020). *The making of empire in ancient Anatolia*. Cambridge University Press.
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the problem of Hittite geography*. Yale University Press.
- Goetze, A. (1957). On the chronology of the second millennium B.C. *Journal of Cuneiform Studies*, 11(2), 53-61.
- Gurney, O. R. (2001). *Hititler* (P. Arpaçay, Çev.). Dost Yayınevi
- Gurney, O. R. (2008). Anatolia c. 1600-1380 B.C. *Cambridge Ancient History (CAH)*, II(1), 659-685. Cambridge University Press.
- Gurr, T. R. (2016). *Why men rebel*. Routledge.
- Günay, Ü. (2012). *Din sosyolojisi*. İnsan Yayınları.

- Günbattı, C. (1997). Kültepe’de Akadlı Sargon’a ait bir tablet. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 3(1), 131-155.
- Günbattı, C. (2017). *Kültepe-Kaniş Anadolu’da ilk yazı, ilk belgeler*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Güney, S. (2012). *Sosyal psikoloji*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık TİC. LTD. ŞTİ.
- Güngör, C. (2006). Devrim kuramları II. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2(8), 169-198.
- Güterbock, H. G. (1938). Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babylonien und Hethitern bis 1200. *Zeitschrift für Assyriologie*, 44, 45-145. Leipzig-Berlin.
- Güterbock, H. G. (1956). The deeds of Šuppiluliuma as told by his son, Muršili II. *Journal of Cuneiform Studies (JCS)*, 10(4), 75-98. The University of Chicago Press.
- Hançerlioğlu, O. (1976). *Felsefe ansiklopedisi kavramlar ve akımlar* (Cilt I). Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1979). *Felsefe ansiklopedisi kavramlar ve akımlar* (Cilt VI). Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe ansiklopedisi kavramlar ve akımlar* (Cilt III). Remzi Kitabevi.
- Hauptmann, H. (2003). Lidar Höyük. İçinde *Tunç Bakışlar Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı, Arkeo Atlas Dergisi*, 2, 61. Doğan Burda Rizzolli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.
- Headquarters Department of the Army. (2008, September 30). *Field manual 3-05.130 Army special operations forces unconventional warfare* (pp. 1-8). Washington, DC.
- Heywood, A. (2010). *Siyaset* (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu, & A. Yayla, Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyasetin temel kavramları* (H. Özler, Çev.). Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset teorisine giriş* (H. M. Köse, Çev.). Küre Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2005). *Devrimciler* (H. P. Şenoğuz, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Hoffer, E. (1968). *Toplumda kitle hareketleri ve gerçek inanç adamı* (E. Günür, Çev.). Bozak Matbaası.
- Hoffner Jr., H. A. (1975). Propaganda and political justification in Hittite historiography. In H. Goedicke & J. J. M. Roberts (Eds.), *Unit and diversity: Essays in the history, literature, and religion of the ancient Near East* (pp. 49-62). The John Hopkins University Press.

- Hoffner, H. A. Jr. (2003a). Proclamation of Anitta of Kuššar. In W. W. Hallo (Ed.), *The context of scripture* (Vol. 1, pp. 182-184). Brill.
- Hoffner, H. A. Jr. (2003b). The Queen of Kanesh and The Tale of Zalpa. In W. W. Hallo (Ed.), *The context of scripture* (Vol. 1, pp. 181-182). Brill.
- Hoffner, H. A. Jr. (2009). *Letters from the Hittite kingdom* (G. M. Beckman, Ed.). Society of Biblical Literature.
- Işık, G. (2013). Yeni toplumsal hareketler ve sanal gerçeklik boyutunda Gezi Parkı eylemleri. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(1), 19-33.
- Işıklı, M. (2007). Erzurum Bölgesi'nde Karaz Kültürü'nün başlangıcı son dönem araştırmalarının genel bir değerlendirmesi. İçinde B. Can & M. Işıklı (Eds.), *Doğudan yükselen ışık arkeoloji yazıları: Atatürk Üniversitesi 50. kuruluş yıldönümü arkeoloji bölümü armağanı* (ss. 325-350). Atatürk Üniversitesi.
- Işıklı, M., & Öztürk, G. (2019). Doğu Anadolu Kura-Aras seramiği üzerine. *Seramik Araştırmaları Dergisi*, 1, 13-29.
- İçli, G. (2008). *Sosyolojiye giriş*. Anı Yayıncılık.
- İlgürel, M. (1993). Celâli isyanları. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 7, ss. 252-257). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- İnan, A. (1987). *Eski Mısır tarih ve medeniyeti*. Atatürk Kültür ve Tarih Kurumu Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnanç, B. Y., & Yerlikaya, E. E. (2012). *Kişilik kuramları*. Pagem Akademi.
- İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ Tarihinin Anahatları*. Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İz, F., & Hony, H. C. (1952). *An English-Turkish dictionary*. Oxford University Press.
- Kafesoğlu, İ., & Saray, M. (1998). *Atatürk ilkeleri ve dayandığı tarihî temeller*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kalaycıoğlu, S. (2013). Toplumsal kuramlar, gruplar ve toplumsal değişme. İçinde M. Zencirkıran (Ed.), *Dünden bugüne Türkiye'nin toplumsal yapısı* (ss. 5-15). Nova Kitap.
- Karauğuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit çivi yazılı belgelerine göre Hitit Devleti'nin siyasi antlaşma metinleri*. Çizgi Kitabevi.
- Karauğuz, G. (2019). *Hitit tarihi ve idarî kil kitaplar*. Çizgi Kitabevi.
- Kaya, A. V. (2013). *Karizmatik liderlik ve toplumsal değişim*. Hemen Kitap.
- Kaya, M. A. (2011). *Türkiye'nin eski çağ tarihi ve uygarlıkları I*. İlyaz İzmir Yayınevi.
- Kerov, Z. M. (1980). *İlkel, köleci ve feodal toplum* (S. Belli, Çev.). Sol Yayınlar.

- Kılıç, M. (2021). Ana hatlarıyla Eski Çağ Anadolu devletlerinde asker temini. *Journal of Turkish Research Institute*, 71, 491-510.
- Kılınçkaya, M. D. (2008). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Kınal, F. (1953). *Arzava memleketlerinin mevkii ve tarihi*. Ankara Üniversitesi Dil ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) Yayınları.
- Kınal, F. (1973). Hitit devletleri için Kuzey Suriye'nin önemi. *İçinde Atatürk konferansları IV* (1979'dan ayrı basım, ss. 3-13). Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları.
- Kınal, F. (1987). *Eski Anadolu tarihi*. Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (1987). *Siyaset bilimi*. Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Kıymet, K. (2019). Hitit metinlerinde Akad Çağı ile ilgili kayıtlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 1-66.
- Kiras, J. D. (2016). Irregular warfare. In D. Jordan, J. D. Kiras, D. J. Lonsdale, I. Speller, & C. Tuck (Eds.), *Understanding modern warfare* (pp. 301-378). Cambridge University Press.
- Klinger, J. (2019). *Hititler* (F. Gürbüz Gerhold, Çev.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Klock-Fontanille, I. (2005). *Hititler*. Dost Kitabevi.
- Koçel, T. (2011). *İşletme yöneticiliği*. Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Kongar, E. (2011). *Devrim tarihi ve toplumbilim açısından Atatürk*. Remzi Kitabevi.
- Kornhauser, W. (1964). Rebellion and political development. In H. Eckstein (Ed.), *Internal war problems and approaches* (pp. 142-156). The Free Press.
- Koşay, H. Z. (1934). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaletince yaptırılan Ahlatlıbel hafriyatı. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 2, 3-101.
- Koşay, H. Z. (1962). Pulur Kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 11(1), 25-28.
- Koşay, H. Z., & Akok, M. (1950). Amasya Mahmatlar Köyü Definesi. *Belleten*, 14(55), 481-485.
- Köroğlu, K. (2012). *Eski Mezopotamya tarihi*. İletişim Yayınları.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., & Ballachey, E. L. (1970). *Cemiyet içinde fert* (M. Turhan, Çev.). Millî Eğitim Basımevi.
- Kulakoğlu, F. (2011). Kültepe-Kaneş, a second millennium B.C.E. trading center on the central plateau. In S. R. Steadman & G. McMahon (Eds.), *The Oxford handbook of ancient Anatolia 10,000-323 B.C.E.* (pp. 1012-1030). Oxford University Press.

- Kurmuş, O. (2008). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
- Kuzuoğlu, R. (2011). Three Kültepe texts concerning rebellions. *Journal of Near Eastern Studies (JNES)*, 70(1), 25-33. The University of Chicago.
- Langlois, C., & Seignobos, V. (2010). *Tarih tetkiklerine giriş* (G. Ataç, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Laroche, E. (1971). *Catalogue des textes hittites*. Klincksieck.
- Larsen, M. T. (1972). A Revolt against Hattuša. *Journal of Cuneiform Studies (JCS)*, 24(4), 100-101.
- Larsen, M. T. (2013). *Kültepe tabletleri VI-b*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Le Bon, G. (1997). *Kitleler psikolojisi* (Y. Ender, A. Yılmaz & S. Ergün, Haz.). Hayat Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1998). *Din üzerine* (S. Kaya & İ. Yarkın, Çev.). İnter Yayınları.
- Lewy, J. (1930). *Die Kültepe-Text aus der Sammlung Frida Hahn*. Berlin.
- Lloyd, S. (2012). *Türkiye'nin tarihi* (E. Varinlioğlu, Çev.). Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK).
- Macqueen, J. G. (2013). *Hittitler ve Hitit çağında Anadolu* (E. Davutoğlu, Çev.). Arkadaş Yayınevi.
- Macqueen, J. G. (2022). *Hittitler ve Hitit çağında Anadolu* (E. Davutoğlu, Çev.). Akılçelen Kitaplar.
- Mardin, Ş. (2012). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Mariampolski, H., & Hughes, D. C. (1978). The use of personal documents in historical sociology. *The American Sociologist*, 13(1), 104-113.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (1976). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı* (S. Belli, Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K. (1990). *Capital a critique of political economy* (E. Mandel, Introduction; B. Fowkes, Trans.), Vol. 1. Penguin Classics.
- Marx, K. (1992). *Felsefenin sefaleti* (E. Başar, Çev.). Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2015). *Komünist manifesto* (N. Satlıgan, Çev.). Yordam Kitap.
- Mellink, M. J. (1984). The prehistoric sequence of Karataş-Semayük. İçinde *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (ss. 103-105).

- Memiş, E. (2007). *Eskiçağ'da Mezopotamya*. Ekin Kitabevi.
- Memiş, E. (2015). *Eskiçağ'da Mezopotamya*. Ekin Kitabevi.
- Memiş, E. (2017). *Eskiçağ Türkiye tarihi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Merton, R. K. (1986). *Social theory and social structure*. The Free Press.
- Metz, S., & Millen, R. (2004). *Insurgency and counterinsurgency in the 21st century reconceptualizing threat and response*. Strategic Studies Institute.
- Miller, J. L. (2013). *Royal Hittite instructions and related administrative texts* (M. Giorgieri et al., Eds.). Society of Biblical Literature.
- Moir, L. (2004). *The law of internal armed conflict*. Cambridge University Press.
- Molnar, A. R., et al. (2016). *Undergrounds in insurgents, revolutionary, and resistance warfare*. Special Operations Research Office, The American University.
- Moore, R. S. (2007). The basics of counterinsurgency. *Small Wars Journal*, 1-24. Retrieved from <https://smallwarsjournal.com/documents/moorecoinpaper.pdf>
- Moran, W. L. (1987). *The Amarna letters*. The Johns Hopkins University Press.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği* (G. Koca & T. Tosun, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar I* (S. Özge, Çev.). Yayın Odası.
- Newman, E. (2014). *Understanding civil wars*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Nirun, N. (1991). *Sistemik sosyoloji yönünden sosyal ve dinamik bünye analizi*. Atatürk Kültür Merkezi.
- O'Neill, B. E. (2005). *Insurgency & terrorism*. Potomac Books, Inc.
- Ocak, A. Y. (1991). Baba İshak. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 4, ss. 368-369). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Okumuş, E. (2003). *Toplumsal değişme ve din*. İnsan Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans devleti tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Özbaşaran, M. (2013). Orta Anadolu'nun Neolitikleşme sürecinde Aşıklı. *Colloquium Anatolicum*, 12, 1-14.
- Özbek, M. (2004). *Çayönü'nde insan*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özcelik, N. (2011). *İlk çağ tarihi ve uygarlığı*. Nobel Kitap.
- Özdalga, E. (2011). *Tarihsel sosyoloji* (Ç. Sümer, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

- Özdoğan, M. (2002). İlk adımlar Paleolitik Çağ. İçinde *Yazısız Zamanlar, Arkeo Atlas Dergisi*, 1, 46-57. Doğan Burda Rizzolli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.
- Özer, İ. (2002). Toplumsal değişme/gelişme. İçinde İ. Sezal (Ed.), *Sosyolojiye giriş* (ss. 713-748). Martı Kitap.
- Özey, R. (2002). *Türkiye coğrafyası ve jeopolitiği*. Aktif Yayınları.
- Özgüç, T. (2002). Eski Tunç Çağı. İçinde *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk* (ss. 400-402). Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deu.
- Özgüç, T. (2005). *Kültepe Kaniş/Neša*. Yapı Kredi Yayınları.
- Özkalp, E. (2013). *Sosyolojiye giriş*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Öztan, A. (2004). Acemhöyük. İçinde *Anadolu 'da ilk imparatorluk Hititler, Arkeo Atlas Dergisi*, 3, 15. Doğan Burda Rizzolli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.
- Pekşen, O. (2020). Eski Mezopotamya'da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı Dönemleri. İçinde L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Eds.), *Eski Mezopotamya'nın siyasi tarihi* (ss. 52-73). Değişim Yayınları.
- Pekşen, O., & Topaloğlu, Y. (2024). A theocratic approach to governance in ancient times: Assyrians. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(1), 9-36.
- Piven, F. F., & Cloward, R. A. (2010). Siyaset sosyolojisi kuramları. İçinde J. Janoski, R. Alford, A. Hicks, & M. A. Schwartz (Eds.), *Siyaset sosyolojisi* (S. Dinçel, Çev.) (ss. 19-44). Phoenix Yayınevi.
- Rahim, M. A. (1992). *Managing conflict in organizations*. Praeger Publishers.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası* (M. Pektaş, Çev.). Millî Eğitim Basımevi.
- Reyhan, E. (2017). *Hitit Devleti'nde siyaset ve yönetim*. Bilgin Kültür Sanat Şti. Ltd.
- Reyhan, E., & Cengiz, T. B. (2015). *Eskiçağ tarihi ve uygarlığı el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü* (B. Avunç, Çev.). Homer Kitabevi.
- Sagona, A., & Zimansky, P. (2009). *Ancient Turkey*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Sagona, A., & Zimansky, P. (2015). *Arkeolojik veriler ışığında Türkiye'nin en eski kültürleri MÖ 1.000.000-550* (N. Başgelen, İ. Belik, M. Payne, & H. Taşkıran, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sakal, F. (2011). Tarih yazımında kavramlar. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Tarih nasıl yazılır?* (ss. 67-93). Tarihçi Kitabevi.

- Sarıca, M. (1983). *Siyasal tarih*. AR Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş.
- Sarıca, M. (1995). *100 soruda Fransız İhtilâli*. Gerçek Yayınevi.
- Schwertheim, E. (2009). *Antikçağda Anadolu* (N. Batu, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Seeher, J. (1993). Demircihöyük Nekropol Kazısı 1991 Yılı Sonuçları. İçinde *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (ss. 365-379). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Selvi, H., Şahin, E., & Demir, M. (2006). *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*. Değişim Yayınları.
- Sever, H. (1995). Anadolu'da borsa ve enflasyonun ilk ilişkileri. *Archivum Anatolicum (ArAn)*, 1(1), 123-133.
- Sever, H., & Çeçen, S. (1990). Kültepe'deki II. tabaka vesikalarına göre Anadolu'nun siyasi tarihi ile ilgili yeni gelişmeler. İçinde *XI. Türk Tarih Kongresi* (Say. 1, ss. 201-209).
- Sevin, V. (2003a). *Anadolu arkeolojisi*. Der Yayınları.
- Sevin, V. (2003b). *Eski Anadolu ve Trakya*. İletişim Yayınları.
- Sevin, V. (2004). Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı. İçinde *Anadolu'da ilk imparatorluk Hititler, Arkeo Atlas Dergisi*, 3, 104-109. Doğan Burda Rizzolli Dergi Yayıncılık ve Pazarlama.
- Sezal, İ. (2002). *Sosyolojiye giriş*. Martı Kitap.
- Shillington, K. (2020). *Afrika tarihi* (H. D. Aydoğan, Çev.). İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ.
- Siegel, P. N. (2012). *Dünya dinleri ve iktidar* (S. Dingioğlu, Çev.). Yordam Kitap.
- Simpson, D. P. (1962). *Cassell's Latin-English English-Latin dictionary*. Cassell & Company Ltd.
- Singer, I. (2002). *Hittite prayers* (H. A. Hoffner Jr., Ed.). Society of Biblical Literature.
- Skocpol, T. (1999). *Tarihsel sosyoloji Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve yöntemler* (A. Fethi, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve toplumsal devrimler* (E. Türközü, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Slaterry, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler* (Ü. Tatlıcan & G. Demiriz, Haz.). Sentez Yayıncılık.
- Sorokin, P. A. (1994). *Çağdaş sosyoloji kuramları I* (M. R. Öymen, Çev.). T.C. Kültür Bakanlığı.

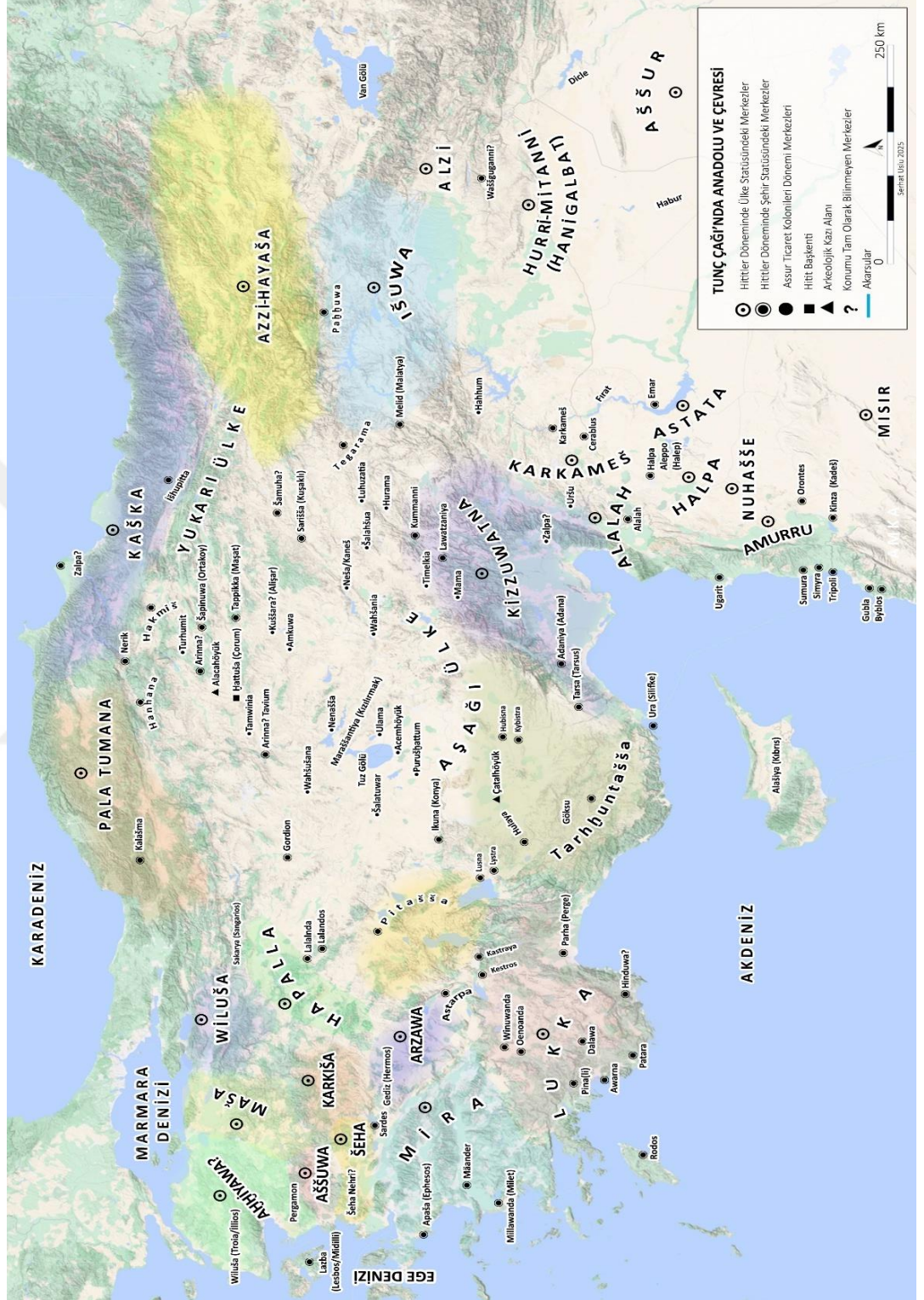
- Soysal, O. (2015). Akkad kralları Sargon ve Naramsin'in Anadolu seferleri konusunda bazı ayrıntılar. İçinde İ. Albayrak, H. Erol, & M. Çayır (Eds.),
- Sönmez, K. F. (1966). Çatal Hüyük A Neolithic Town in Anatolia. Tarih Araştırmaları Dergisi, 4(6), 521-524.
- Starke, F. (2001). Millattan önce ikinci bin yılın güç dengesi içinde Troia. İçinde F. Gehle (Çev.), *Düş ve gerçek* (ss. 43-49). Konrad Theiss Verlag GmbH.
- Stavi, B. (2015). *The reign of Tuthaliya and Šuppiluliuma I*. Universitätsverlag Winter Heidelberg.
- Stephens, A., & Baker, N. (2009). *Savaşı anlamak* (S. Yazır, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Sturtevant, E. H., & Bechtel, G. (1935). *A Hittite chrestomathy* (G. M. Bolling, O. H. Moore, C. E. Parmenter, & E. Sapir, Eds.). Yale University.
- Şafak, A. (1991). Bağy. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 451-452). TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Şahin, H. A. (2004). *Anadolu'da Asur ticaret kolonileri devri* (M.Ö. 1975-1725). Kayseri ve Yöresi Araştırma Merkezi Yayın No: 7.
- Şenel, A. (1995). *Siyasi düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şimşek, M. Ş., & Çelik, A. (2015). *Yönetim ve organizasyon*. Eğitim Yayınevi.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., & Akgemci, T. (2015). *Davranış bilimlerine giriş ve örgütlerde davranış*. Eğitim Kitabevi.
- Tanoğlu, A. (1966). *Beşerî coğrafya nüfus ve yerleşme I*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarhan Yargıç, E. Ü. (2007). *Yeni Türk Ceza Yasasında tehdit ve hakaret sonuçları*. Yetkin Yayınları.
- Taşkın, S. (2016). *Luviya Batı Anadolu ve Ege'nin İ.Ö. 2. Binyıl Tarihi'ne yeni bir bakış*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tekin, O. (2007). *Eski Anadolu ve Trakya Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasına kadar*. İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma tarihine giriş*. İletişim Yayınları.
- Tezcan, M. (2011). *Sosyolojiye giriş*. Anı Yayıncılık.
- Thackrah, J. R. (2004). *Dictionary of terrorism*. Routledge Taylor & Francis Group.
- Thoreau, H. D., & Gandhi, M. K. (2015). *Sivil itaatsizlik ve pasif direniş* (H. Arslan & F. Ünsal, Çev.). Vadi Yayınları.

- Timur, T. (2014). *Marx-Engels ve Osmanlı toplumu*. Yordam Kitap.
- Tiro, A. O. (2018). NAM.RA'ların kullanımına Hitit metinlerinden örnekler. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 12(1), 97-110.
- Togan, A. Z. V. (1985). *Tarihte usûl*. Enderun Kitabevi.
- Tolan, B. (1990). *Çağdaş toplumun bunalımı Anomi ve yabancılaşıma*. Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (A.İ.T.İ.A.) Yayınları.
- Topaloğlu, Y., & Uslu, S. (2020). Asur Devleti'nin yıkılışı ve Medler. İçinde L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Eds.), *Eski Mezopotamya'nın siyasi tarihi* (ss. 291-319). Değişim Yayınları.
- Topses, G., & Topses, M. D. (2010). *Toplumbilime giriş*. Anı Yayıncılık.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin peşinde* (Ö. Arıkan, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, R., Safran, M., Yalçın, S., Hayta, N., Şahin, M., Çakmak, M. A., & Dönmez, C. (1999). *Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (1998). *Türkçe sözlük* (9. bs., Cilt I-II). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Hukuk Lûgatı. (1991). *Türk hukuk lûgatı*. Türk Hukuk Kurumu.
- Türkdoğan, O. (1988). *Sosyal hareketlerin sosyolojisi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- U.S. Chairman of the Joint Chiefs of Staff. (2004, January 9). *Joint Publication 1-02 Department of Defense dictionary of military and associated terms*. Diane Publishing.
- Umar, B. (1993). *Türkiye'deki tarihsel adlar*. İnkılâp Kitabevi.
- Umar, B. (1999). *İlkçağda Türkiye halkı*. İnkılâp Kitabevi.
- Usta, A. (2017). *Organizasyonlarda psikolojik yönetim ve uygulamaları*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Uzun Çarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi* (Cilt I). Türk Tarih Kurumu (TTK).
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Ünal, A. (2002). *Hititler devrinde Anadolu I-II*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe büyük sözlük*. Bilgin Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da teokratik devlet düzeni (Hitit ve Urartu)*. Berikan Yayınevi.
- Van de Mieroop, M. (2018). *Eski Yakandoğu tarihi MÖ 3000-323* (S. Gül, Çev.). Homer Kitabevi.

- Van den Berg, A., & Janoski, T. (2010). Siyaset sosyolojisinde sosyal çatışma kuramı. İçinde *Siyaset sosyolojisi* (Ö. Terzioğlu, F. Kocaman, & B. Otluoğlu, Çev.) (ss. 65-94). Phoenix Yayınevi.
- Van Den Hout, T. P. J. (2013a). Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun kısa tarihi. İçinde M. Doğan-Alparslan & M. Alparslan (Eds.), *Hititler bir Anadolu imparatorluğu* (ss. 22-48). Yapı Kredi Yayınları.
- Van Den Hout, T. P. J. (2020b). Hitit Krallığı ve İmparatorluğu'nun kısa tarihi. İçinde M. Doğan Alparslan & M. Alparslan (Eds.), *Hititler bir Anadolu imparatorluğu* (ss. 11-29). Yapı Kredi Yayınları.
- Vasiliev, A. (2015). *Bizans İmparatorluğu tarihi* (T. Alkaç, Çev.). ALFA Basım Yayım Dağıtım.
- Veenhof, K. R. (2010). *Kültepe Tabletleri V*. Türk Tarih Kurumu.
- Vergin, N. (2000). *Din toplum ve siyasal sistem*. Bağlam Yayınları.
- Vergin, N. (2017). *Siyasetin Sosyolojisi*. Doğan Kitap.
- Von Volkert, H. (2006). *Die hethitische Literatur*. Walter de Gruyter.
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (2012). *Çağdaş sosyoloji kuramları* (L. Elburuz & M. Rami Ayas, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Walsh, W. H. (2006). *Tarih felsefesine giriş* (Y. Z. Çelikkaya, Çev.). Hece Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve otorite* (H. B. Akın, Çev.). Adres Yayınları.
- Weidner, E. F. (1970). *Politische dokumente aus Kleinasien*. Georg Olms Verlag.
- Wells, C. (1972). *Sosyal antropoloji açısından insan ve dünyası* (E. Onur, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Yaka, A. (2011). *Sosyal değişme*. Gündoğan Yayınları.
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun etnoarkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında kırsal kesimin sosyo-ekonomik yapısı* (S. H. Riegel, Çev.). Homer Kitabevi.
- Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu toplumunun arkeolojideki yansımaları* (Cilt 1, G. Abdal, Çev.). Homer Kitabevi.
- Yalçın, D., Akbıyık, Y., & Özkaya, Y., vd. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti tarihi II*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi (AKDITYK).
- Yalçınkaya, H. (2010). Savaşın değişimi ve savaş çalışmalarında farklı disiplinler. İçinde H. Yalçınkaya (Ed.), *Siyasal Kitap* (ss. 13-52). Ankara.

- Yalçinkaya, I. (1991). 1990 yılı Öküzini Kazısı. İçinde *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt I* (ss. 55-70). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yalçinkaya, I. (1998). Karain Mağarasının Anadolu iskân tarihindeki yeri ve önemi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Erdem Dergisi*, 4(10), 39–52.
- Yayla, A. (2015). *Siyaset bilimi*. Adres Yayınları.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları egemen ve eleştirel yaklaşımlar*. Dipnot Yayınları.
- Yazıcı, E., & Yazıcı, N. (2011). *Hitit uygarlığı izinde*. Uranus Yayınları.
- Yazıcı, H., & Koca, N. (2018). *Genel coğrafya*. Pagem Akademi.
- Yıldız, Z. (2013). *Politika sözlüğü*. Etkileşim Yayınları.
- Yılmaz, H. (2008). *Stratejik liderlik*. Kumsaati Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Yılmaz, M. E. (2010). *Savaş ve uluslararası sistem*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Yiğit, T. (1996). Hitit kral ailesi üyelerinin siyasal etkinliği üzerine. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 233–245.
- Yiğit, T. (2000). *Asur ticaret kolonileri ve eski Hitit çağında Anadolu*. 72 Tasarım Ltd. Şti.
- Yiğit, T. (2003). Hitit Krallığı'nın kuruluş dönemindeki iç olayların sırası. *Archivum Anatolicum (Anadolu Araştırmaları)*, 6(2), 143–145.
- Yiğit, T. (2006). Urşu Kuşatması Metni'nin yeniden değerlendirilmesi. *Anadolu/Anatolia*, 31, 43–55.
- Yiğit, T. (2014). *Eski Mısır tarihi (Tarihöncesinden Hellenistik Çağ'a)*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji*. Dora Yayıncılık.
- Catalogue of Hittite Texts. Hethport.
https://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/index_en.php

HARİTALAR

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: CTH 311; Küçük Asya'da Naramsin

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01623c&fundnr=VAT%2013009&xy=f92ab6668775441244f8cd1a450a3fa1>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb02399b&fundnr=Bo%2069%2F699&xy=a34bca510aab48b15328a6887717fa87>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 2: Kt g/t 35; Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Waršama'ya Gönderdiği Mektubu (Özgüç, 2005: 33)

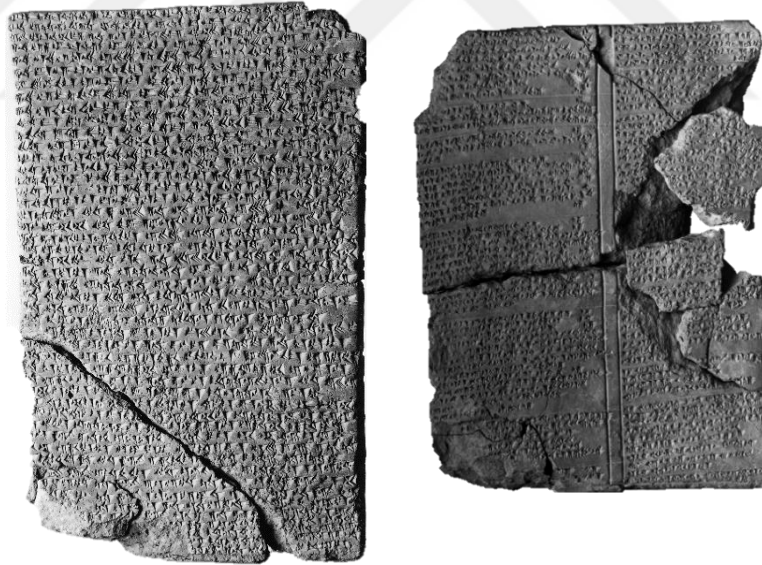
Fotoğraf 3: CTH 1; Anitta'nın Metni

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0545b&fundnr=Bo%209058&xy=71d75b1a5a1c952bc47c5e1a9965f460>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01408&fundnr=VAT%207479&xy=2c6028c1b130287ba07e8721612eb951>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 4: CTH 4; I. attuřili'nin Yıllıkları

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb00257&fundnr=174%2Fp&xy=0fda8720ed27b5467dad280338803694>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0018&fundnr=202%2Fp&xy=07e459751c1cae581bbca766544b8ddb>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

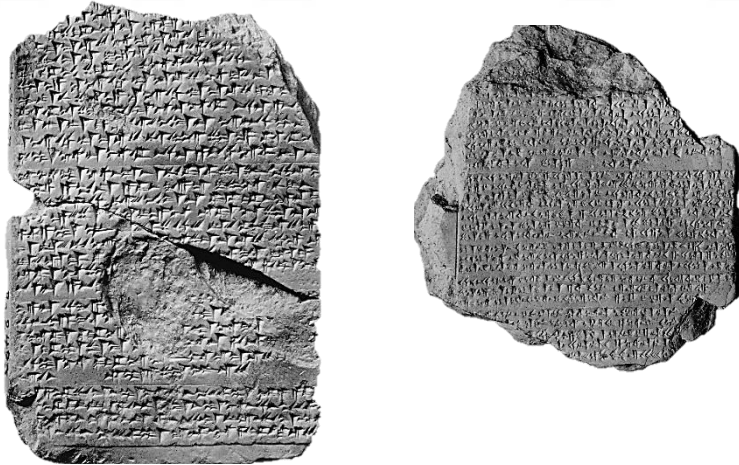
Fotoğraf 5: CTH 6; I. Hattuşili'nin Vasiyetnamesi

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN06631&fundnr=VAT%2013064&xy=558a0432a2781c9bc288152f46afc303>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN03063b&fundnr=Bo%201761&xy=a11baf918bb01a32c64215197f9a04df>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 6: CTH 5; I. Hattuşili'nin Fermanı

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN06444_1&fundnr=Bo%202423&xy=d72dd2a65b6ac2ef28f7a183b9ef2c07

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0545c&fundnr=Bo%202556&xy=f1b887a98e993741120af51eeab3139c>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 7: CTH 3; Zalpa Şehrine İsmine Veren Parçalar

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N01062&fundnr=Bo%203015&xy=e3b3a6a25ec52a355d4d042b2f30eb29>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN09407&fundnr=Bo%204820&xy=096847bdfb20485fa753760aeaf28924>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

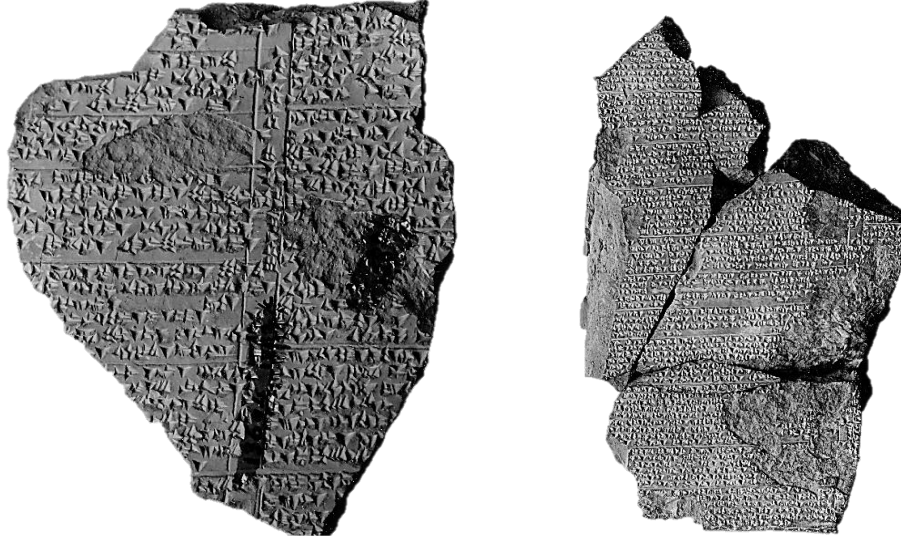
Fotoğraf 8: CTH 19; Telipinuş'un Fermanı

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N05568&fundnr=Bo%201762&xy=d9879f8afe594f6daf881daddcac7667>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01263&fundnr=VAT%206177&xy=8b91eee7c2c1b04e4b5e0e07a41c5c0f>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 9: CTH 251; İleri Gelenler İçin Talimatlar

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0589e&fundnr=1582%2Fc&xy=7e08fee7e6cf05e3155657fad3225a10>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0597&fundnr=1778%2Fc&xy=00dba8d7af5f5c398698d081c445b8d8>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 10: CTH 271; Hanedan Veraseti İçin Talimatlar

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N11391&fundnr=296%2Fb&xy=faed3aa8859ab886048377a3c6b8f983>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N11393&fundnr=685%2Fb&xy=a271fa00db88b8cabd193808f43d9574>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 11: CTH 211; Yıllıklardan Parçalar

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01172a&fundnr=Bo%203924&xy=2699bab2101e60c7651ada338d4f0423>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb02284b&fundnr=Bo%203924&xy=468b4050009095df76d1341881e1bded>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

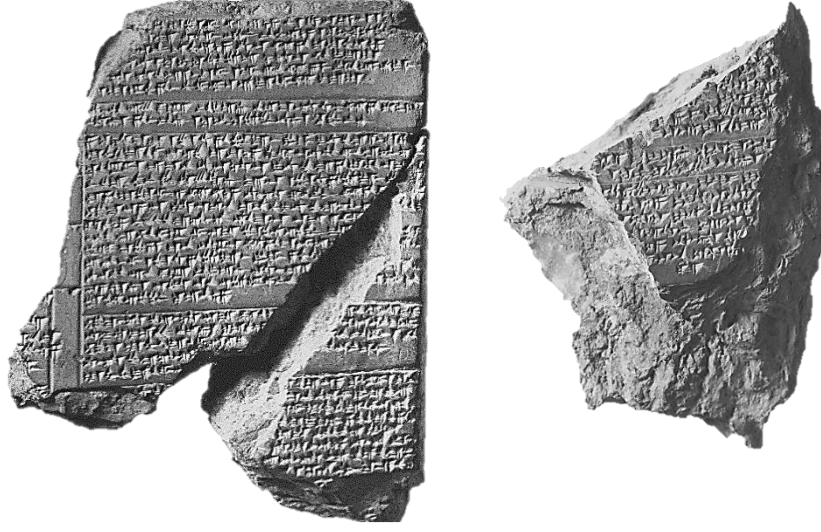
Fotoğraf 12: CTH 75; II. Muwatalli ile Halepli Talmi-Şarrumma Antlaşması

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb11345&fundnr=21%2Fc&xy=fc882649ed63002c8419cbb5519b2ff4>

https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BM_b11614&fundnr=BM%20140856&xy=549f8e3dd7e790c2b3c63de2695c8b9d

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

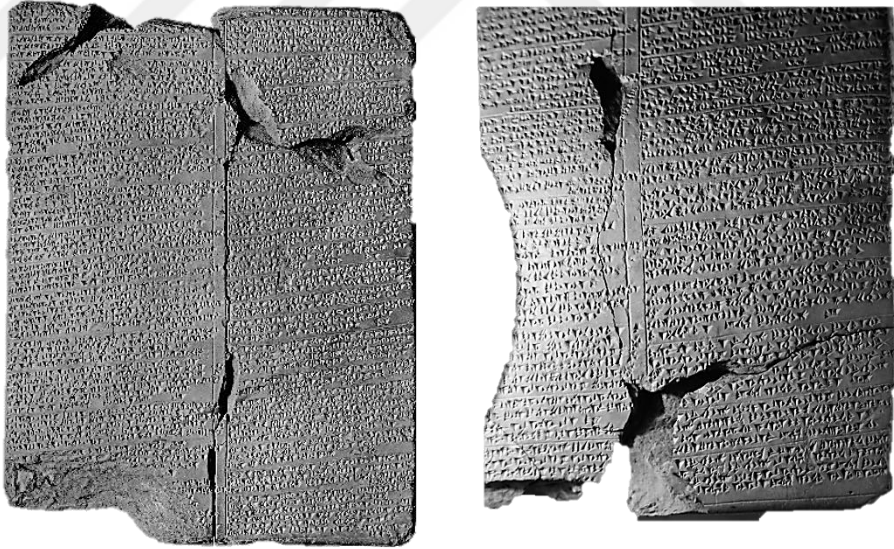
Fotoğraf 13: CTH 142.2; I/II. Tutḫaliya'nın Yıllıkları

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01185&fundnr=VAT%207431&xy=8cb0c81f95f9f296db870c22ed80a2bf>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01433&fundnr=Bo%202580&xy=358dad8129674ca68fec58613dcc46f2>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 14: CTH 41; I/II. Tutḫaliya ile Kizzuwatna'lı Şunasura Antlaşması

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0560&fundnr=Bo%2010408&xy=ee4a9894ab26379eabf76d879b4fc760>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N03561&fundnr=Bo%2010408&xy=34ff655eec2b023cb606fd7611502ebe>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 15: AHT 3/CTH 147; Madduwatta'nın İddianamesi (Suçlanması)

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0797i&fundnr=603%2Fu&xy=90a2ab6364042f9bc6cb66e8ecb23590>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BF06477&fundnr=VAT%206210&xy=93923820ee1f853f7aaeff547fe2952f>

(Erişim Tarihi: 10.12.2024)]

Fotoğraf 16: CTH 146; Paḫḫuwalı Mita'nın İddianamesi ve Bazı Anadolu Topluluklarının İleri Gelenleri ile Antlaşma

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb11481a&fundnr=1684%2Fu&xy=35f68758dcbbf689ba71984981da5d25>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb11481d&fundnr=306%2Fv&xy=a3926fa885d9d643dd400f9fd1e9f4a3>

(Erişim Tarihi: 12.12.2024)]

Fotoğraf 17: CTH 375; I. Arnuwanda ve Ašmunikkal'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na Duası

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb11222&fundnr=398%2Fu&xy=c3d09a5ebae3af5107dfbccdf9ab118f>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BF01057&fundnr=1241%2Fu&xy=c2f688ab803fb6cd5f33404829b24afa>

(Erişim Tarihi: 12.12.2024)]

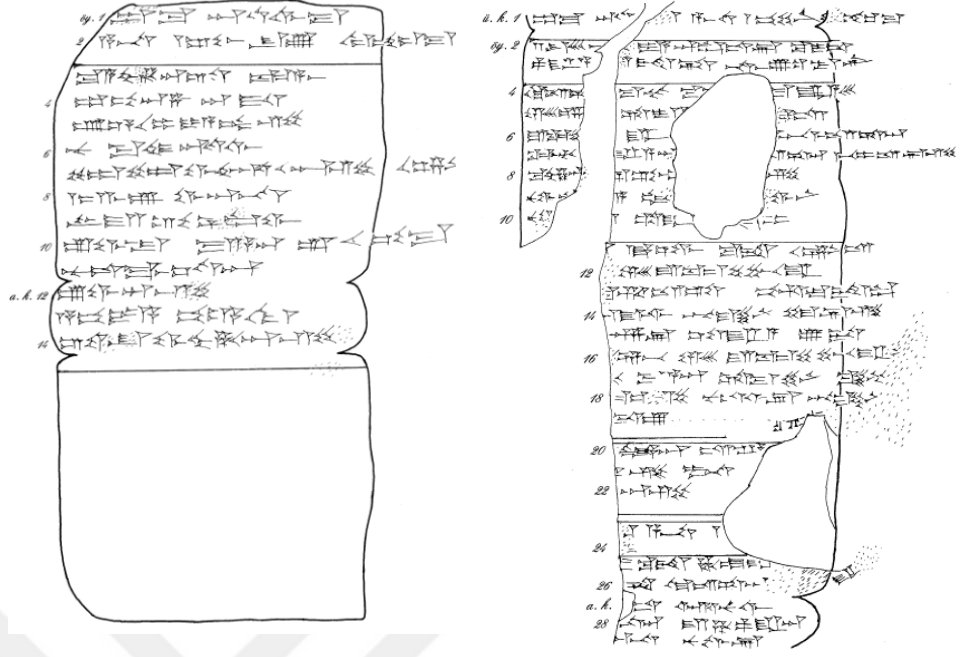
Fotoğraf 18: CTH 88; III. Hattuşili'nin Pirwa Hekuru'nun Vergiden Muaf Tutulmasına İlişkin Kararnamesi

[Catalog der Texte der Hethiter

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN02835e&fundnr=Bo%201416&xy=b2a2205345c8d4faede32d5a03947b01>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN01643&fundnr=VAT%2013065&xy=e64de58729af88e7c0cafb1a4cfed55>

(Erişim Tarihi: 12.16.2024)]

Fotoğraf 19: HKM 14, 24; Maşat-Höyük'ten Hitit Çivi Yazılı Tabletler (Alp, 1991: 14, 26)

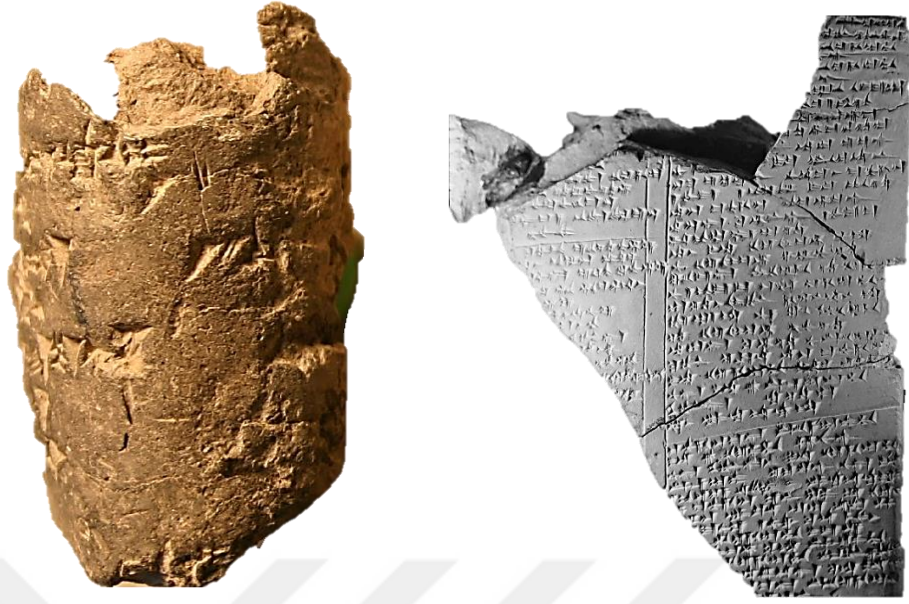
Fotoğraf 20: DS/CTH 40; I. Şuppiluliuma'nın İcraatları

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N07630&fundnr=63%2Fa&xy=d9ed13d69887729055ade7485c0556bc>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb08406&fundnr=133%2Fa&xy=31e9b1d5697e916b13cf8ba086d00222>

(Erişim Tarihi: 12.16.2024)]

Fotoğraf 21: CTH 378; II. Murşili'nin Veba Duaları

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BF00841&fundnr=604%2Fu&xy=9b5b87eb266294f7f319eee9669d9af9>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N05545&fundnr=650%2Fu&xy=53a3f6fdc59b67d4d373ea43d43e3ce0>

(Erişim Tarihi: 12.16.2024)]

Fotoğraf 22: AHT 1A-1B/CTH 61; Büyük Kral II. Murşili'nin On Yıllık Yıllığı

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N11706&fundnr=169%2Fb&xy=8ddac8c615d831931485a00aab07c909>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN04607c&fundnr=377%2Fc&xy=696694bacee5f978ae037e16ebfbf8b3>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

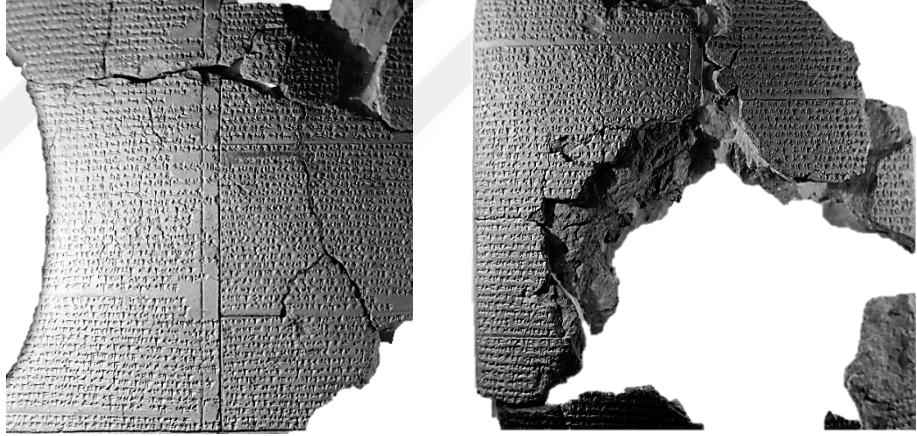

Fotoğraf 23: CTH 68; II. Murşili ile Mira-Kuwaliya Kralı Kupanta-Kurunta Arasındaki Antlaşma

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb10975e&fundnr=360%2Fu&xy=856f33a859d8952c5cc3973584b158df>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0758h&fundnr=1271%2Fu&xy=b1c46ff77ed4541b4c2663b8c755793>
(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 24: CTH 81; III. Hattuşili'nin Savunmasını İçeren Hayat Hikayesi

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N03420&fundnr=Bo%202026&xy=10dd9d9ca13a6c5378c81120833df203>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N03421&fundnr=Bo%202026a&xy=cf49bc47ba00811c9f0619908d9112fd>
(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 25: AHT 7/CTH 191; Şeha Nehri Ülkesi'nden Manapa-Tarhunta'dan Hatti Kralına Mektup

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B07991&fundnr=1481%2Fu&xy=930a36c19f255cbf03ec56fcea5af34>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN00385a&fundnr=Bo%202561&xy=2e68a440336b6f3f767ba2532155b415>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 26: AHT4/CTH 181; Tawagalawa Mektubu

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B5009&fundnr=VAT%206692&xy=ce53e6c8bab54d058dfc86bd371c2d12>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B5010&fundnr=VAT%206692&xy=b6fe7b8e4c9f77eda7fbef02717be7dc>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 27: CTH 192; III/IV. Tuthaliya'dan, Kraliçe Puduhepa'ya Mektup

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N03693&fundnr=Bo%202350&xy=c55788bc67a1ef25431eaf954412ede9>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N03846&fundnr=Bo%202350&xy=27c54c3dff71b0190069f0339ff44b7f>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 28: AHT11/CTH 211.4; şeha Nehri Őlkesi Suçları

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N04795&fundnr=Bo%202748&xy=6481cde66689effc3e0af87bb675c5f7>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN02844a&fundnr=Bo%201826&xy=1a184d393aa8e5d6b150d8b254fe3422>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 29: CTH 182; Kral III/IV. Tuthaliya'dan Miralı Tarkašnawa'ya (Milawata Mektubu)

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=B0936e&fundnr=364%2Fv&xy=59c6984b87912272bd6a222e97899936>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=Phb11170a&fundnr=Bo%203287&xy=53e5a85e89d9c2fc89fff73e455e593c>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

Fotoğraf 30: III/IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşa Kralı Kurunta Arasında Yapılan Antlaşmayı İçeren Tunç Tablet (Birgit & Schickert, 2011: 26)

Fotoğraf 31: CTH 124; Bir Kâtibin Bağlılık Yemini (Tagi-Šarruma?)

[Catalog der Texte der Hethiter (CTH)]

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=N03942&fundnr=Bo%206663&xy=58eda93a1158b7af80513934642df495>

<https://www.hethport.adwmainz.de/fotarch/mousepic.php?ori=&po=0&si=100&bildnr=BoFN11462c&fundnr=Bo%205610&xy=132f661beec964833278414831a50034>

(Erişim Tarihi: 12.21.2024)]

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Serhat USLU
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Eski Çağ Tarihi
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	
Akademik Yayınlar	-Topaloğlu, Y., & Uslu, S. (2020). Asur Devleti'nin yıkılışı ve Medler. İçinde L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Eds.), <i>Eski Mezopotamya'nın siyasi tarihi</i> (ss. 291-319). Değişim Yayınları. -Topaloğlu, Y., & Uslu, S. (2022). Mimari. İçinde L. G. Gökçek, E. Yıldırım, & O. Pekşen (Eds.), <i>Eski Mezopotamya'nın kültür tarihi</i> (ss. 489-521). Değişim Yayınları. -Uslu, S., & Topaloğlu, Y. (2025). Evaluation of Hattuşili I Testament in the Context of Threat Concept. <i>Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> (21), 202-216.
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	14.03.2025